

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

УДК [2-67+322](477.85),,1991/2010”

На правах рукопису

ЛУЦАН ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ

**СПЕЦИФІКА ВІДНОСИН ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1991–2010 рр.)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство (історичні науки)

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Балух Василь Олексійович

Чернівці – 2016

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ З РЕЛІГІЙНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВОГО ПОШУКУ.....	
1.1. Стан наукової розробки проблеми	12
1.2. Джерельна база дослідження.....	24
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ СОВІСТІ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	
2.1. Характер та провідні тенденції релігійної політики місцевих органів влади у 90-х рр. ХХ ст.	34
2.2. Правові й соціальні колізії формування релігійної мережі області... ..	54
2.3. Розвиток мережі релігійних організацій у Чернівецькій області та загострення міжконфесійних конфліктів.....	77
Висновки до розділу 2	105
РОЗДІЛ 3. СТОСУНКИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ....	
3.1. Динаміка релігійної мережі.....	107
3.2. Державно-конфесійні відносини в області: від конфліктогенності до толерантності.....	128
3.3. Духовно-просвітницька діяльність та соціальне служіння релігійних організацій.....	148
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
ДОДАТКИ.....	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АПЦ – Автономна Істинно Православна Церква;
АСД – Адвентисти Сьомого Дня;
АСД РР – Адвентисти Сьомого Дня Реформаційного Руху;
ВАЦ – Вірменська Апостольська Церква;
ВРЦіРО – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій;
ДАЧО – Державний архів Чернівецької області;
ДНЗ – Духовні навчальні заклади;
ЄХБ – Євангельські Християни Баптисти;
КДА – Київська Духовна Академія;
НіСШ – Недільні і суботні школи;
ОРЦіРО – Обласна Рада Церков і релігійних організацій;
РКЦ – Римо-Католицька Церква;
РПЦ – Російська Православна Церква;
РумПЦ – Румунська Православна Церква;
РСПЦ – Російська Старообрядницька Православна Церква;
РЦЄХБ – Рада Церков Євангельських Християн Баптистів;
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква;
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква;
УПЦ – Українська Православна Церква;
УПЦ КП – Українська Православна Церква Київського Патріархату;
УРП – Українська республіканська партія;
ХВСП – Християни Віри Євангельської П'ятдесятники;
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України;
ЧН(Д)У – Чернівецький національний (державний) університет імені Юрія Федьковича.

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження характеру та особливостей релігійного життя у Чернівецькій області періоду незалежності України дозволяє констатувати, що Церква як соціальний інститут постійно включається у суспільний простір та займає активну позицію в пошуку ефективних моделей свого функціонування в умовах реформування українського суспільства. Конфесії через суспільне служіння, підвищення духовно-морального рівня населення і просвітництво виконують свої соціальні функції, намагаються сприяти втіленню в життя релігійних цінностей. Тому в Чернівецькій області через кардинальні зміни, які відбулися на межі XX–XXI ст. в усіх сферах життя суспільства, суттєво підвищився й інтерес до релігійних питань. Адже в цей час стрімко зростає кількість зареєстрованих релігійних організацій, церковно- та священнослужителів, культових споруд, духовних навчальних закладів, релігійних видань, монастирів тощо. І хоча Чернівецька область є найменшою за кількістю населення серед інших областей України, проте за густотою релігійних громад посідає друге місце після Закарпаття.

Усе важливішими в області, як і в Україні загалом, постають питання щодо створення ефективних механізмів співпраці конфесій з урядовими, державними, громадськими інституціями, депутатами різних рівнів з метою вирішення назрілих проблем, мінімізації міжконфесійних та державно-церковних конфліктів, забезпечення соціального захисту населення, реституції церковного майна тощо. Водночас ґрунтовний міждисциплінарний (на стику історії, релігієзнавства, конфліктології, соціології та політології) аналіз міжконфесійних відносин та взаємодій органів державної влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр. увиразнює не лише їх регіональну специфіку, як транскордонної території, а дає можливість з'ясувати, як цей досвід і практика узгоджуються із загальнодержавною політикою в релігійній сфері.

Дослідницький інтерес до обраної проблеми можна пояснити також її недостатнім вивченням в сучасній історіографії, обумовленою відсутністю

комплексних досліджень у цій царині. Актуальності додає й нагальна необхідність розширення джерельної бази, упровадження до наукового обігу наявних, але недосліджених архівних матеріалів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Суспільно-культурні та етнорелігійні фактори у контексті євроінтеграційних процесів: світлоглядно-ціннісні та практичні виміри» (номер державної реєстрації 0115U001037) та спрямована на розв'язання завдань держбюджетного наукового проекту Міністерства освіти і науки України 71.800 «Роль етноконфесійних взаємовідносин транскордонних регіонів (Буковина, Галичина) в євроінтеграційних процесах: суспільно-практичний вимір».

Мета і завдання дисертації визначені з урахуванням специфіки наукової проблеми, актуальності теми і стану її вивчення. **Мета** дослідження – здійснити комплексний історико-релігієзнавчий аналіз змісту і характеру відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області в контексті процесу становлення й утвердження незалежності України.

Досягнення мети зумовлює постановку та теоретичну розробку низки **завдань:**

– простежити характер відносин владних структур з релігійними конфесіями краю впродовж 90-х рр. ХХ ст. та визначити провідні тенденції їх змін за означений період;

– витлумачити правові й соціальні колізії функціонування релігійних організацій Чернівецької області в умовах поліконфесійності;

– визначити комплекс зовнішніх і внутрішніх конфліктних чинників у суспільно-політичному та релігійному середовищі Чернівецької області як основи для обґрунтування нових ефективних механізмів нормалізації соціально-правового підґрунтя буття релігії, толерантизації міжконфесійних і міжетнічних конфліктів у краї;

– дослідити динаміку релігійної мережі Чернівецької області за такими показниками: кількісний склад організацій/громад, матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька діяльність, видавнича справа;

– виокремити основні форми та принципи державно-конфесійних відносин в області у період з 2000 р. до 2010 р. як необхідної умови демократизації українського суспільства та зміцнення демократичних засад системи державного управління;

– проаналізувати напрями духовно-просвітницької діяльності і соціального служіння релігійних організацій Чернівецької області та визначити ключові детермінанти розширення їхньої інфраструктури і сфер впливу на суспільно-політичне та духовно-культурне життя краю.

Об’єктом дослідження є релігійне життя на теренах Чернівецької області періоду незалежної України, інституційне оформлення релігійних організацій та специфіка їх розвитку в умовах демократизації суспільства й утвердження принципу поліконфесійності, а **предметом вивчення** – специфіка відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1991 р. до 2010 р. Нижня хронологічна межа обумовлена історичним процесом релігійного відродження в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., а також зміною державної політики у сфері державно-церковних відносин в Україні та Чернівецькій області, котрі склалися в умовах проголошення державного суверенітету й незалежності.

Верхня хронологічна межа, з одного боку, обумовлена зміною релігійної політики, яка відбулася в результаті приходу до влади нових політичних сил, а з іншого – ліквідацією Державного комітету України у справах національностей та релігій, а згодом і його територіальних підрозділів (9 грудня 2010 р.), що мало свої неоднозначні наслідки для реалізації державної політики у сфері міжконфесійних і міжнаціональних відносин.

Водночас, для з’ясування особливостей конфесійного життя області в його найбільш очевидних формах і виявах (поліконфесійність, відносна стабілізація розвитку мережі церковних громад та релігійних об’єднань, наявність

міжконфесійних конфліктів, інтенсивність залучення вірян до церковного життя тощо), автор змушений іноді виходити за хронологічні межі дослідження.

Територіальні межі дослідження: Чернівецька область з її сучасним адміністративним устроєм, що сформований з одинадцяти районів (Вижницький, Герцаївський, Глибоцький, Заставнівський, Кельменецький, Кіцманський, Новоселицький, Путильський, Сокирянський, Сторожинецький, Хотинський). Ця територія має історичні назви Північна Буковина, Північна Бессарабія, що вживаються в дослідженні у відповідних контекстах.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений методологією суспільно-гуманітарного наукового пізнання. В основу дослідження покладено загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, світоглядного плюралізму, а також специфічні релігієзнавчі принципи: позаконфесійності, правового забезпечення свободи совісті та релігійної толерантності. Їх застосування дало можливість об'єктивно дослідити конфесійну різноманітність краю, специфіку інституційного оформлення та функціонування більшості церковних організацій, релігійних течій та рухів в області, визначити роль, місце та вплив кожної з них на суспільно-релігійне і політичне життя регіону.

Найбільш застосовуваними стали такі наукові методи: історико-релігієзнавчий, компаративний, хронологічний, статистичний, метод структурно-функціонального аналізу. Це дало змогу об'єктивно проаналізувати характер державно-конфесійних відносин у Чернівецькій області в 90-і рр. ХХ ст., визначити специфіку і провідні тенденції їх змін, а головне – розкрити їх функціональну природу та значущість. Удалося обґрунтувати тезу про неоднозначну роль державних органів влади в релігієтворчому процесі області періоду становлення незалежності та державного суверенітету України. Застосування статистичного методу допомогло унаочнити процес розвитку релігійної мережі області за такими показниками, як кількісний склад організацій/громад і матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька та видавнича діяльність. За допомогою методу структурно-функціонального аналізу простежено найважливіші форми соціального служіння

та духовно-просвітницької діяльності релігійних організацій краю, їх співпрацю з державними і громадськими інституціями.

Звернення до першоджерел обумовило використання методів аналізу й синтезу, систематизації та узагальнення. Вони використовувалися для обґрунтування елементів новизни, формулювання поточних та узагальнювальних висновків.

Не менш важливими у межах дисертаційного дослідження були методи наукової евристики, описовий, класифікації та критичного аналізу джерел. Робочим інструментарієм дослідження стали сучасні методи моделювання, системного аналізу та прогнозування. Саме вони допомогли глибше описати і обґрунтувати визначальні риси розвитку церковно-організаційного життя в області та витлумачити специфіку функціонування релігійних організацій краю.

Наукову новизну одержаних результатів визначають вибір і розробка теми дисертації, яка є першим комплексним історико-релігієзнавчим дослідженням діяльності релігійних організацій на теренах Чернівецької області в часи незалежності. Проаналізований корпус історичних джерел (постанов, рішень, розпоряджень, звернень, листів тощо), значний відсоток якого займають уперше введені в науковий обіг неопубліковані історичні документи, всебічно висвітлює особливості функціонування та діяльності конфесій Чернівецької області, розкриває специфіку державної релігійної політики щодо них.

Отримані основні результати, які визначають наукову новизну дисертаційної роботи, полягають у наступному.

Уперше:

– встановлено, що релігійні організації на теренах Чернівецької області у період незалежності формувалися за безпосереднього сприяння та під контролем відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА, який був посередником між органами місцевої влади й релігійними організаціями краю. Залежно від релігійної політики обласної влади для діяльності конфесій часто створювалися нерівні умови;

– виявлено регіональну специфіку характеру та форм взаємодії органів місцевої влади з релігійними організаціями краю;

– обґрунтовано, що після припинення зростання кількості церковно-релігійних організацій (починаючи з 2000 р.) міжконфесійний діалог залежав від готовності тієї

чи іншої релігійної громади до інтеграції в суспільне життя, від спроможності кожного суб'єкта релігійстворчого процесу до нових форм катехизації, місіонерської роботи та підвищення освітніх вимог для церковно- та священнослужителів;

– акцентовано увагу на тому, що в Чернівецькій області дедалі більшого значення набувають позацерковні форми діяльності релігійних організацій, у яких чільне місце відводиться соціальній, благодійницькій та місіонерській практикам, за якими часто стоїть релігійний прозелітизм;

– доведено, що створений у 2005 р. при Чернівецькій ОДА представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган – Обласна Рада Церков і релігійних організацій – не проводила активної діяльності, а тому й не відіграла сподіваної ролі у справі нормалізації релігійного життя краю.

Уточнено:

– думку про те, що конфесійна приналежність впливає на рівень суспільної активності вірянина, його інтегрованість у соціокультурні процеси. Встановлено, що прихильники УПЦ КП, УГКЦ є більш національно-зорієнтованими й готові брати активну участь у державотворчих процесах. Натомість представники УПЦ демонструють зневажливе, скептичне чи відсторонене ставлення. Представники протестантських деномінацій виявляють певну інертність, а то й відверту байдужість;

– тезу, що з відродженням релігійного життя в умовах незалежності ідея автокефалії Православної Церкви спричинила затяжну боротьбу між представниками Київського та Московського Патріархатів, що проявилось і на теренах Чернівецької області. Представники влади, залежно від конфесійних симпатій та політичної кон'юнктури, надавали підтримку УПЦ чи УПЦ КП, створюючи перепони в толерантній розбудові міжконфесійних відносин;

– судження про те, що важливим конфліктогенним чинником у релігійній сфері була неоднозначність, нечіткість та суперечливість багатьох нормативно-правових приписів;

– твердження про те, що бажання з боку румунської сторони нав'язати ідею створення в Чернівецькій області православного вікаріатства спричинило в краї гостру етнорелігійну конкуренцію і протистояння.

Отримали подальший розвиток:

– теза, що значний вплив УПЦ не дав бажаного ефекту для промосковськи налаштованого духовенства краю. Відтак, в умовах гострих протистоянь і тиску на УПЦ КП, особливо в перше десятиліття незалежності України, ця конфесія стала на шлях динамічного розвитку й здобула численних прихильників;

– твердження, що в Чернівецькій області, як і загалом в Україні, із здобуттям незалежності позитивний вплив на стабілізацію міжконфесійних відносин справляють не стільки прийняття відповідних законодавчих актів, що стосуються релігійної сфери, скільки діалог між релігійними організаціями та комунікаційні процеси;

– судження, що причиною суперництва між конфесіями є питання впливу на вірян, а не лише проблема володіння культовими спорудами, церковним майном, земельними ділянками;

– висновок про те, що однією з форм налагодження державно-церковних відносин є створення в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви, яке сприятиме консолідації українського суспільства.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у вирішенні комплексу історико-релігієзнавчих проблем, що дало змогу проаналізувати і конкретизувати специфіку функціонування релігійних організацій Чернівецької області у період становлення незалежності Української держави. Теоретичні, фактологічні й статистичні матеріали дослідження дають приріст нових знань, які можуть прислужитися для розвитку українського релігієзнавства. Представлена в дисертації інформація може бути корисною й для порівняльного аналізу проблем, які стосуються сучасних релігійних процесів в Україні. Теоретичне осмислення сформульованих у роботі висновків є підґрунтям для розробки нових методологічних підходів до вивчення державно-церковних і міжконфесійних відносин в їх соціокультурному та релігійно-інституційному контекстах.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її фактологічний матеріал, результати та висновки можуть слугувати як для подальшої розробки обраної теми, так і для написання узагальнювальних праць з історії України, Буковини та історії релігійних організацій, різноманітних довідкових

видань. Результати роботи можуть бути використані при читанні лекційних курсів з релігієзнавства, культурології, етнології та історії релігії, у суспільствознавчих і політологічних студіях, а також для розробки спецкурсів релігієзнавчої, історичної та культурологічної проблематики у вищих навчальних закладах.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено шляхом обговорення на науково-методичних семінарах кафедри культурології, релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Головні положення та результати дисертації апробовані під час виступів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та інтернет-конференціях: «Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин» (Хмельницький, 17 червня 2011 р.), «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 9 грудня 2011 р.), «Дні науки філософського факультету – 2012, 2013, 2014, 2016» (Київ, 18-19 квітня 2012 р.; 16-17 квітня 2013 р.; 17-18 квітня 2014 р.; 20-21 квітня 2016 р.), «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (Чернівці, 30-31 травня 2013 р.), «Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (Чернівці, 8-9 травня 2015 р.), «Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклики сучасності» (Чернівці, 13-14 жовтня 2016 р.), на науковому семінарі: «Етнологія релігії: теоретичні та прикладні аспекти» (Чернівці, 22-23 червня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 19 публікаціях, 4 з яких надруковані в наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних наукових виданнях, одне з яких входить до наукометричної бази Index Copernicus.

Структура дисертації обумовлена специфікою дослідницької проблематики, метою та завданнями. Містить вступ, три розділи, кожен з яких поділений на підрозділи (вісім підрозділів), висновки, список використаних джерел (разом 477 позицій) і додатки.

Загальний обсяг дисертації становить 299 сторінок, з яких 180 займає основний текст.

РОЗДІЛ 1

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ З РЕЛІГІЙНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПОШУКУ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Комплексне дослідження державно-церковних, міжрелігійних та міжконфесійних відносин в Чернівецькій області перших двох десятиліть незалежної України актуалізовано низкою обставин, які зумовлені прагненням до національно-духовного відродження, помітним зростанням інтересу до релігії й Церкви, а також трансформаційними змінами, що сприяли розширенню прав конфесій у процесі їх відродження, місця та ролі у духовному і соціально-політичному житті суспільства.

Історіографія заявленої в дисертаційній роботі проблематики є специфічною, адже історія релігійного життя Чернівецької області у період незалежності та процеси, які в ній відбувалися, й по сьогодні залишаються недостатньо висвітленими в сучасній релігієзнавчій думці. Означена проблема узалежнена низкою факторів, а саме: по-перше, вузьке коло дослідників було зацікавлене висвітленням релігієтворчих процесів в області періоду перших років розбудови незалежної Української держави, по-друге, недостатність інформативного блоку, який щорічно поповнювався переважно тільки через періодичні друковані органи тощо.

Останні роки засвідчують позитивну динаміку у вивченні релігійного життя краю, адже з'явилися не лише наукові розробки, публікації у фахових та періодичних студіях, соціологічні дослідження, а й захищені дисертації: М. Чучка «Соціорелігійні аспекти повсякденного життя православного населення північної частини Молдавського воєводства та австрійської Буковини (друга половина XIV – початок XX ст.)» [316], С. Яремчука «Православна церква на Буковині у 1944–1991 рр. (державно-церковні взаємини)» [318] та В. Боднара «Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944–1985 рр.)» [315].

Більше того, сьогодні можемо говорити про достатній масив досліджень окремих авторів у певних спектрах заявленої в дисертації проблеми, які

стосуються кількісних та якісних показників діяльності конфесій [329, с. 114-116], аналізу форм соціально значущої діяльності та співпраці з державними і громадськими інституціями [389, с. 53-54], висвітлення основних проблем і протиріч релігійного життя краю [328, с. 116-119] тощо.

Зрештою, проаналізовані наукові доробки можемо поділити на такі групи:

а) фахові наукові праці, які висвітлюють переважно проблематику релігійстворчих процесів в Україні загалом, однак містять важливу інформацію й з історії релігійного життя Північної Буковини;

б) праці дослідників, увага яких сфокусована на детальному висвітленні релігійстворчих процесів саме в Чернівецькій області;

в) періодичні видання, у яких релігійне життя автори розглядають не на основі наукових підходів, а переважно з позицій політичної доцільності й практичної необхідності.

Першу групу складають праці вітчизняних дослідників, які розглядали релігійні процеси в Україні періоду незалежності. Це, зокрема, роботи В. Єленського [361-362], С. Здіорука [364-367], А. Колодного [380-382], Я. Стоцького [418-419], Л. Филипович [423-429] та ін. У них приділено увагу діяльності релігійних організацій, міжконфесійним та державно-церковним відносинам. Щоправда, про релігійну ситуацію в Чернівецькій області у цих працях говориться фрагментарно.

Однією з перших найгрунтовніших праць, присвячених релігійному життю в Україні кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст., є колективна монографія П. Косухи, В. Єленського та А. Колодного «Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози» [420-421]. Її автори кваліфіковано підійшли до висвітлення низки важливих питань, які увиразнюють стан релігійної мережі та визначають провідні тенденції релігійно-інституційних процесів у контексті політичної системи України. Не обійшли увагою дослідники і питання специфіки політико-правових основ діяльності релігійних організацій та церков, зокрема поділу Українського православ'я в означений період.

Серед інших досліджень раннього періоду незалежності, які присвячені національно-релігійному відродженню в Україні, ролі релігії та Церкви у державотворчих процесах, варто назвати працю М. Рибачука, О. Уткіна та М. Кирюшка «Національне відродження і релігія» [410]. У роботі відчутні

авторські симпатії до Київського Патріархату, створення якого, на думку авторів, стало «логічним завершенням історичної архітекτονіки та еволюції української національної ідеї, національної ідеології» [410, с. 17]. Хоча до решти суб'єктів церковного життя автори демонструють упереджене ставлення.

Варто окремо виділити узагальнювальний нарис на тему релігійного життя в Україні, який став підсумком багаторічних досліджень української школи релігієзнавства – десяти томник «Історія релігії в Україні» за редакцією А. Колодного (том 3, 7, 10) [369-370; 372] та П. Яроцького (том 2, 6) [368; 371]. У роботі комплексно висвітлено історію релігійних організацій в Україні, зокрема і в Чернівецькій області. Так, у цій праці вміщено окремий розділ, присвячений історії Православної церкви на Буковині. Поряд з цим, монографія висвітлює й окремі аспекти з історії становлення та організаційного оформлення протестантизму, релігійних меншин, новітніх релігійних течій та рухів не тільки в історичній ретроспективі, а й у період незалежності України.

За роки незалежності дослідники чимало уваги приділили аналізу взаємовідносин Церкви, держави і суспільства, специфіки етнонаціональної самобутності країни, ролі релігійного чинника в суспільно-політичному житті тощо. Зокрема, заслуговують на увагу монографічні роботи та окремі публікації таких науковців, як В. Бондаренко [334-336], О. Бучма [339], Л. Виговський, Т. Виговська [341], О. Іщук [374-375], П. Кралюк [383], В. Любчик [391], О. Музичко [468], М. Новиченко [400-403], О. Саган [287; 412-413; 415], В. Токман [366], О. Шуба [317, 443], А. Юраш [444-445]. Низку цікавих досліджень щодо української моделі міжконфесійних відносин у поліконфесійному і мультикультурному виявах здійснили А. Арістова [314; 320], М. Бабій [322-324], Н. Белікова [333], Л. Владиченко [342], В. Климов [377-378], Ю. Решетніков [473].

На методологію та специфіку теоретичної спрямованості нашого дослідження істотно вплинули праці, в яких зосереджено увагу на розгляді характеру і визначальних чинників релігійних конфліктів, суперечностей міжцерковного протистояння і шляхи їхнього розв'язання. Це роботи таких сучасних українських релігієзнавців і фахівців у галузі релігійних конфліктів, як: Н. Белікова «Міжконфесійні конфлікти в Україні та пошук шляхів їх подолання (90-і роки ХХ століття)» [332], М. Давиденко «Правові проблеми

врегулювання конфліктів на релігійному ґрунті в Україні» [346], С. Здіорук «Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти» [364], А. Колодний «Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні» [380], О. Кудлай «Міжправославний конфлікт в Україні: позиції сторін» [386], М. Новиченко «Міжконфесійні конфлікти» [401] та ін. Серед праць українських дослідників, які здійснювали дослідження проблем етноконфесійних відносин і конфліктів в Україні, зокрема й різних аспектів релігійно-національної взаємодії, варто виокремити роботи О. Сагана [414], Л. Филипович [426] та В. Климова [379].

На тлі численних праць, присвячених реаліям релігійного життя в Україні, потрібно згадати дослідження С. Онищук «Роль міжцерковних відносин у державотворчому процесі» [404] і «Участь церков у політичних процесах як чинник державотворення сучасної України» [469], П. Панченка «Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму» [405], П. Слободянюка «Українська церква: історія руїни і відродження» [416], Н. Стоколос «Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)» [417], а також колективні монографії, зокрема І. Кураса, М. Рибачука, М. Кирюшка, П. Фещенко «Релігія і політика в сучасній Україні» [387], В. Войналовича, В. Єленського, М. Кирюшки, Н. Кочана, Н. Рубльова «Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України» [408], С. Сьоміна, Ю. Кальниша, М. Петрика, В. Остоухова, І. Тимошенка «Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз)» [348], П. Бондарчука, В. Даниленка, В. Крупини, О. Кубальського «Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин» [407].

Серед авторів, які дотично розглядали питання функціонування релігії в сучасній Україні, зокрема в контексті її духовного відродження, своєрідності культурно-цивілізаційної та духовно-релігійної ідентичності, потрібно згадати О. Браславця [449], М. Мариновича [393], прот. Д. Мартишина [467], В. Рожка [411], У. Яцишина [448] та ін.

Щоправда, у всіх зазначених працях вкрай мало знаходимо матеріалів, які б висвітлювали діяльність релігійних організацій саме на теренах Чернівецької області у період незалежності.

До другої історіографічної групи належать праці таких дослідників розвитку інфраструктури релігійних організацій на теренах Чернівецької області означеного періоду, як: В. Балуха [325-331], О. Бродецького [337-338], В. Докаша [349-359], М. Лагодича [353; 358], В. Лешана [388-389], В. Малика [392], Н. Мизака [395], І. Чеховського [434-437], М. Шкрібляка [438-442], А. Яремчука [395], С. Яремчука [446], а також окремі напрацювання В. Безбородька [399], Д. Вівчарюка [356], І. Возної [343], О. Докаш [351], Н. Загарії [363], В. Настаса [398-399] та ін.

У контексті власних досліджень названі автори найбільше уваги приділяли питанням релігійного життя краю, актуальним проблемам та пріоритетним напрямкам міжконфесійних відносин і взаємин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області. Дещо менше – соціально значущій діяльності конфесій регіону. Однак недостатньо вивченою ланкою залишається питання законодавчого оформлення державно-конфесійних відносин, правових гарантій щодо функціонування релігійних організацій в області, їхнього місця у сфері освіти, впливу на формування громадської думки, а також питання духовно-просвітницької та місіонерської діяльності конфесій краю тощо.

Відтак, однією із перших розробок, предметом якої були актуальні питання державно-церковних і міжконфесійних відносин у Чернівецькій області, стала стаття начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса «Актуальні проблеми державно-церковних та міжконфесійних відносин у Чернівецькій області: сучасний стан і перспективи» [398], опублікована в науковому віснику Чернівецького університету «Філософія» (64 випуск, 1999 р.). У ній автор порушує низку проблем релігійної сфери, які постали перед буковинською громадськістю, а також виявляє позитивні й негативні тенденції релігійстворчих процесів у краї, адже, як він сам підкреслює, «Внаслідок деяких причин певні процеси й тенденції, що відбуваються в релігійному середовищі, набувають ще більшої актуальності й гостроти» [398, с. 42]. За нашими спостереженнями, йшлося передусім про значний приріст релігійних громад у першому десятилітті незалежності, що, з одного боку, дало змогу задовільнити духовні потреби широкого кола вірян, з іншого – спричиняло до постійних ускладнень та внутрішньо суперечливих колізій, які

увиразнювалися через нестачу культових споруд та церковного майна, порушення законодавства як з боку місцевого керівництва, так і з боку релігійних організацій тощо. Поряд з цим, особливу увагу В. Настас приділяв питанням міжконфесійних і державно-церковних конфліктів в області, зокрема участі державних органів влади у врегулюванні внутрішньоправославних суперечностей, які ґрунтовно висвітлені в його статті «Пріоритетні напрямки державно-церковної політики в Чернівецькій області» [399]. У ній автор окремо торкається питань щодо втілення ідеї Єдиної Помісної Церкви в Україні, а головними труднощами у її реалізації він вбачав те, «що в області, та й в Україні, християнську віру сповідують не лише українці, але й поляки, румуни, молдовани, росіяни та інші народи і навряд, щоб усім їм була однаково близька ідея Єдиної Української Національної Церкви» [398, с. 43].

Значний інтерес та особливу цінність для нашого дослідження мають наукові праці відомого українського релігієзнавця В. Докаша [349; 351-353; 355; 357-359], який скрупульозно підходив до вивчення стану та тенденцій змін релігійної мережі Чернівецької області. Між тим, автор значну увагу приділяє матеріальному забезпеченню духовних потреб буковинців та проблемам міжконфесійних відносин. В окремих статтях [350; 354; 356] дослідник окреслив чинники, які заважали релігійним організаціям вповні виконувати свої соціальні функції. В. Докаш часто робить прогнози щодо можливих змін та тенденцій розвитку релігійного середовища в Чернівецькій області. Варто зауважити, що його узагальнення вирізняються збалансованими судженнями, конкретною статистикою та критичними заувагами. Подібні міркування знаходимо і в дослідженнях М. Лагодича [353; 358], О. Докаш [351] та Д. Вівчарюка [356].

У запропонованому контексті значний науковий доробок має праця В. Балуха та В. Лешана «Релігійна ситуація в Чернівецькій області: історія, стан, перспективи» [328]. У ній автори проаналізували особливості релігійної ситуації в краї австрійського періоду, визначили специфіку церковно-релігійного життя після захоплення північної частини Буковини Румунією, а також охарактеризували сучасний стан віросповідної палітри області. Акцентуючи увагу на проблемі політизації релігії у період незалежності, автори довели, що це суттєво перешкоджало і перешкоджає подоланню розколу в Українському

православ'ї і в деяких інших конфесіях. З цього приводу ними висловлена теза, що «лише добра воля віруючих і церковного керівництва може сприяти вирішенню міжконфесійних і внутріконфесійних конфліктів» [328, с. 119]. Хоча, на нашу думку, цього також недостатньо, адже ці та інші питання такого характеру повинні вирішуватися й за участю відповідних органів державної та церковної влади. Зрештою, у цій роботі чітко сформульовано історично зумовлені причини поліконфесійності та поліетнічності населення Чернівецької області, а також причини швидкого зростання релігійної мережі в регіоні, зокрема високу динамічність конфесій пізнього протестантизму. Варто зауважити, що В. Балух і В. Лешан в інших своїх наукових працях [326-327; 329-331; 388-389] також розглядають питання динаміки, тенденцій та специфіки змін релігійної мережі, богословської освіти на Буковині в різні періоди, форми реалізації релігійними організаціями соціальних проектів тощо.

У межах предметного поля нашого дослідження заслуговують на увагу та є корисними для кореляції й узгодження багатьох власних суджень, узагальнювальних тверджень і висновків щодо релігійної ситуації як в Україні, так і в Чернівецькій області праці М. Шкрібляка [438-442], який схильний до міркувань у руслі критично-аналітичної традиції, адже свідомо відмежовується у своїх дослідженнях від будь-якої захопленості предметом осягнення. Окремо варто вказати й на розвідки В. Малика [392] та Н. Загарії [363], що дали змогу конкретніше простежити вияви окремих форм благодійницької та суспільно значимої діяльності протестантських церков у Чернівецькій області. Питання розуміння представниками різних конфесій краю причин найгостріших моральних проблем сьогодення висвітлено у працях О. Бродецького [337-338]. Схожі аспекти проблеми, але в контексті міжконфесійних загострень у області та шляхів їх розв'язання знаходимо у статті І. Возної [343].

Серед досліджень, які торкалися питань нормалізації релігійного життя на території Чернівецької області, важливою є монографія С. Яремчука «Православна Церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини)» [446]. Незважаючи на те, що автор розглядає державно-церковні взаємовідносини в краї і дає оцінку багатьом подіям та явищам, які відбулися у релігійному житті краю суто в радянський період, останній підрозділ праці «Нормалізація релігійного життя внаслідок «перебудовчих» процесів» для нашого

дослідження становить особливий інтерес, оскільки в загальних, а подекуди – й детальних рисах вказує нам на своєрідність трансформаційних змін у релігійному середовищі Чернівецької області, що зумовили значне поширення та суттєве збільшення кількісних показників уже на початок незалежності. Цінність дослідження полягає ще й в тому, що автор використовував значний архівний матеріал, який, щоправда, характеризує лише нижню хронологічну межу наших студій, проте є корисним для компаративного аналізу.

Важливими для дослідження є студії буковинського релігієзнавця-етнографа І. Чеховського, у яких висвітлено окремі чинники етноконфесійних взаємовідносин, феномен багатокультурності і поліконфесійності у Чернівецькій області як в історичному минулому, так і на сучасному етапі. Про це йдеться у книгах «Чернівці – місто зустрічі культур і релігій» [435] та «Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності» [434]. У цих розвідках здійснено також спроби з'ясувати історичні передумови появи старообрядців на Буковині, описано їхню культурну спадщину, особливості богослужбової практики та специфіки існування в сучасних умовах. Ці та інші аспекти старообрядництва І. Чеховський розкрив і в статтях «Старообрядці Буковини: проблеми адаптації й збереження етнорелігійної ідентичності в сучасному суспільстві» [436] і «Трансформація старожитньої традиції в сучасному старообрядницькому середовищі Чернівців» [437].

У колективній монографії «Філософсько-теологічний факультет: історія та сучасність (1875–1940, 1993–2013 рр.)» за редакцією професора В. Балуха [430] висвітлено питання історії богословсько-філософської освіти на Буковині. Зокрема, розглянуто період відродження філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, його кафедр, стану навчально-виховного процесу, міжнародної співпраці й наукових досліджень з 1993 р. по 2013 р.

Важливим для нашої роботи було опрацювання книг видавничого відділу Чернівецько-Буковинської єпархії Київського Патріархату, які вийшли друком з благословення митрополита Данила (Ковальчука): «Історія Української Православної Церкви на теренах Буковини в новітній період (1990–2008 рр.)» [373] і «Нарис історії Буковинської Православної Церкви» [397]. У першій книзі, яка вийшла друком у 2009 р., на основі ґрунтовного аналізу регіональної

періодики та свідчень очевидців висвітлені основні події з життя та діяльності Української Православної Церкви Київського Патріархату, її боротьби за утвердження в Чернівецькій області. Значну увагу приділено відносинам конфесії з релігійними організаціями краю та місцевими органами влади. Щоправда, у запропонованій праці недостатньо розглянуто соціальну і духовно-просвітницьку діяльність УПЦ КП в області. Зрештою, цю розвідку можна вважати однією з перших спроб комплексно розкрити історію Київського Патріархату в Чернівецькій області означеного періоду, однак з позиції самої ж конфесії. У «Нарисі історії Буковинської Православної Церкви» (2016 р.) розглянуто події з історії Православної Церкви на Буковині від найдавніших часів і до кінця ХХ ст. Проте особливий інтерес для нас має те, що в окремому підрозділі висвітлено період відродження теологічного факультету та перші роки його функціонування в ЧДУ ім. Ю. Федьковича.

Вагомий внесок у дослідження історії розвитку Української Греко-Католицької Церкви на Буковині й у Чернівцях зокрема, зробили Н. Мизак і А. Яремчук [395]. У книзі «Два століття служіння Богові і нації: УГКЦ на Буковині», яка вийшла друком 2016 р., автори висвітлюють участь УГКЦ у формуванні християнських та національних ідей українського народу. Особливо витлумачено роль провідних подвижників конфесії у катехизації вірян та духовно-культурному просвітництві буковинців у різні історичні періоди. У праці основну увагу приділено питанням існування Церкви в умовах Першої та Другої світових воєн, румунського та радянського окупаційних режимів, львівського «псевдособору» 1946 р., специфіки її функціонування у катакомбну добу. Чимало уваги приділено й основним етапам відродження конфесії на теренах Чернівецької області в незалежній Україні. Дослідження допомогло сформуванню неупередженої думки про духовно-просвітницьку діяльність УГКЦ, її соціальне служіння, роль та значення в житті місцевого населення.

Третю групу досліджень становлять матеріали довідкового характеру, що містять статистичні дані, а також періодична преса, у яких означену проблему розглянуто, радше, з практичної необхідності й релігійно-політичної заангажованості. Авторами публікацій є переважно журналісти, політичні лідери, громадсько-культурні діячі, духовенство та церковні активісти, значно менше – науковці. Відтак, у більшості статей відчутні симпатії авторів до тих

чи інших конфесій. Значний масив інформаційних повідомлень і фактичних офіційних матеріалів щодо важливих аспектів церковно-релігійного життя опубліковано у місцевих засобах масової інформації. Їх аналіз допоміг відновити хронологію подій, деталізувати маловідомі факти з життя релігійних організацій області, виявити основні тенденції розвитку міжконфесійних відносин, а також з'ясувати причини міжконфесійних протистоянь та відносини конфесій з місцевими органами влади тощо.

Як відомо, національно-духовне пробудження в Україні швидко актуалізувало процеси й релігійного відродження, а тому в тогочасній атмосфері релігійне просвітництво відбувалося здебільшого під гаслами національного становища. Як наслідок, на початку 90-х р. ХХ ст. в Чернівецькій області почали відроджувати періодичну пресу і засновувати нові українські часописи. Серед найактуальніших видань регіональної періодики, у яких висвітлювали події з церковно-релігійного життя, були: опозиційна до Компартії незалежна газета Буковини «Час» (заснована 2 жовтня 1928 р., заборонена 28 червня 1940 р., відроджена 23 серпня 1990 р.); газета «Буковинське віче» (заснована 3 листопада 1990 р. Чернівецькою обласною радою і трудовим колективом газети); громадсько-політична газета Чернівецької області «Молодий Буковинець» (заснована 1967 р., з 1991 р. засновник газети – журналістський колектив редакції); християнське інформаційно-просвітницьке видання – газета «Відродження» (заснована на власності об'єднання громадян – Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозванного УПЦ КП) та ін.

Так, газета «Час» з перших днів свого відродження міцно стала на захист всього українського: історії, культури, мови, а тому одночасно зайняла позицію критичного розгляду специфіки та мети діяльності церкви Московського Патріархату в Україні і на теренах Чернівецької області, що яскраво простежується майже в усіх її статтях, які висвітлюють церковно-релігійні трансформації в краї. З цього приводу буковинська журналістка з м. Сторожинця О. Стеф'юк у одній зі своїх статей від 11 червня 1995 р. під назвою «Буковинські батюшки», пише: «Як можуть люди розібратись, коли всі голови сільрад, все сільське начальство разом із «батюшками», які чекають «другого пришествя «Союзу», роблять все, щоб зберегти вплив Москви на Буковині?!» [296, с. 1].

Водночас майже в кожному номері газети, окрім історичних та інформаційних публікацій, розміщували інтерв'ю, звернення релігійних лідерів, заяви, матеріали прес-конференцій тощо, які мали просвітницький потенціал та сприяли поширенню ідеї національної Церкви у Чернівецькій області і, зокрема, утвердження її автокефального устрою. Більше того, газета стала активним полемістом в обговоренні актуальних питань щодо міжконфесійних та державно-церковних взаємовідносин в області, а також у висвітленні конфліктних ситуацій, що виникали на релігійному ґрунті. Зрештою, важливо підкреслити й таке: відроджена газета через відверті висловлювання та критику часто зазнавала переслідувань, погроз і залякувань журналістського колективу з боку промосковсько налаштованого духовенства та державних чиновників. Серед дописувачів газети «Час» [257; 285; 302], статті яких ми найчастіше аналізуємо та цитуємо, варто назвати П. Кобевка [261], В. Кожелянка [262], М. Кравець [269], О. Попелюк [281], А. Романцова [285].

Подібні позиції щодо організаційного становлення й діяльності УАПЦ, а пізніше – УПЦ КП на теренах Чернівецької області, які відбувалися в складних суспільно-політичних умовах, та несприйняття ідеї церковного єднання з Московським Патріархатом висвітлено в газеті «Час відродження» [194-195; 207; 209; 211; 222-223; 233; 244; 252-253; 272; 277-278; 280; 284; 286; 297-298; 303; 305], яка пізніше змінила назву на «Відродження» [203; 212-213; 215; 218-219; 224; 260; 273; 279]. Серед дописувачів варто назвати: О. Антофія [246], В. Гараса [253], свящ. Р. Грищука [254], О. Дмитренка [256], М. Жулинського [258], В. Козьмика [263-264; 266-267], Ю. Мамай [270-271], В. Настаса [274], О. Стеф'юк [296], М. Шкварчука [305]. Насправді все було доволі зрозуміло, адже у процесі розвитку Київського Патріархату редакції газет і «Часу», і «Відродження» головну увагу приділяли питанням розбудови Національної Церкви в незалежній Українській державі.

Натомість прихильники УПЦ розміщували не менш гострі публікації з критикою на адресу своїх опонентів у періодичних виданнях Чернівецької області, називаючи віруючих УАПЦ та УПЦ КП «розкольниками», «сектантами», «філаретівцями». Окремі статті такого характеру знаходимо у газеті під назвою «Об'єктивна газета» [141]. Однак доречно вказати на певну коректність окремих церковних видань Московського Патріархату в області. Наприклад, змістове

наповнення церковно-богословського журналу «Світильник» [290], що видавали під егідою приватного Чернівецького православного богословського інституту, мав переважно урівноважений та витриманий характер публікацій, які так чи інакше торкалися питань діяльності інших конфесій, зокрема й Київського Патріархату. Це можна пояснити тим, що заклад очолював доктор богословських наук, високоосвічений і духовний інтелектуал о. Георгій Соб'ят, який толерував ідею однієї православної церкви в Україні. На схожих позиціях знаходилася й редакційна колегія православного журналу для дітей «Свет Рождества» [288-289], головним редактором і духовним цензором якого був прот. Д. Латковський УПЦ. Хоча в деяких номерах журналу друкували й пропагандистський матеріал, у якому висвітлювали проблеми церковних розколів, ересей, еретиків тощо.

Можемо констатувати, що міжконфесійні провокації, розпалювання та ворожнеча у церковних ЗМІ негативно позначалися на настроях у Чернівецькій області, а тому часто призводили до роз'єднання в релігійному середовищі.

Чимало статей релігійного характеру, зокрема про церковне життя парафій та їхню духовно-просвітницьку діяльність, боротьбу за власні релігійні та інституційні права з місцевою владою, надруковано у газеті «Буковинське віче» [198; 204-206; 210; 255; 268; 275; 283; 304]. З-поміж дописувачів цього видання варто назвати Л. Андрєєва [245], І. Бурлу [250], В. Козьмика [265], Л. Світлик [291], Г. Соколовського [292-295], О. Чайку [301], М. Шкрібляка [306].

До релігійних періодичних видань, які тією чи іншою мірою торкалися не тільки історії становлення, розвитку та діяльності релігійних організацій в Чернівецькій області, а й питань духовно-морального аспекту, соціального служіння, благодійності, місіонерства, евангелізації тощо, відносимо й такі конфесійні друковані видання: УПЦ КП – журнал «Благодатний вогонь» [248-249] і газету «Православна Буковина» [282]; РКЦ – газету «Благовіст» [247]; АСД – «Інформаційний вісник» [259]; ХВЄП – газету «Християнське слово» [299-300]; АСД РР – журнал «Пілігрим» [158]; християнську міжконфесійну газету – «Слово Христове» [465]; харизматичної Церкви «Нове життя» – газету «Благовіст» [171] та ін. Варто зауважити, що регіональна періодика, незважаючи на розширення тематики своїх публікацій, усе ж таки звертала чималу увагу на проблематику міжконфесійних взаємовідносин у Чернівецькій області.

Водночас значний доробок у дослідженні діяльності релігійних організацій та церковних інституцій, міжконфесійних і державно-церковних відносин переважно загально оглядового, менше – статистичного характеру, одержано з електронних ресурсів мережі Інтернет [449-477], а також через інтерв'ювання представників різних конфесій краю [390, с. 298-304]. Поряд з цим заслуговують на увагу й щорічники головного управління статистики у Чернівецької області, які сприяли кращому вивченню, перевірці й підрахунку кількості релігійних організацій, громад, священнослужителів тощо [309-313].

Здійснений аналіз стану наукової розробки проблеми дає підстави констатувати, що в сучасній українській історико-релігієзнавчій науці все те, що складає предмет дослідження, є недостатньо вивченим. Сформований компендіум процесів, у якому тією чи іншою мірою висвітлені ці сегменти церковно-релігійного життя, далеко не повний і представлений лише фрагментарно. У цьому контексті історіографія, безумовно, потребує поглибленого вивчення, подальших наукових розробок із залученням нових архівних документів.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження переважно сформована на основі архівних матеріалів, що вміщують основний комплекс документів з досліджуваної теми. Переважна їх більшість вводиться автором до наукового обігу вперше. Це, зокрема, документи державних районних органів влади та єпархіальних управлінь (УПЦ КП, УГКЦ), інформаційні звіти начальника відділу у справах релігій ОДА, звіти та протоколи координаційних комісій, Всеукраїнської та Обласної Рад Церков і релігійних організацій, звернення й заяви з церковної проблематики державних і релігійних діячів та інституцій, офіційні церковні документи і виступи діячів окремих конфесій, доповідні записки щодо соціально-значущої, духовно-просвітницької та місіонерської роботи конфесій краю, матеріали світських і релігійних засобів масової інформації, скарги, прохання, а також різні статистичні дані щодо кількості зареєстрованих і незареєстрованих релігійних організацій, культових будівель, церковно- та священнослужителів, духовних навчальних закладів, періодики, монастирів

тощо. Така інформативна насиченість матеріалів та їх різноплановість уможливають комплексне висвітлення поставленої проблеми, дають можливість обґрунтувати елементи новизни дисертаційної роботи.

Серед архівів, які містять основний комплекс документів з названої дисертаційної проблематики, варто виокремити поточний архів відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), а також Державний архів Чернівецької області (ДАЧО), у якому зберігаються окремі матеріали з досліджуваної проблематики.

З опрацьованих матеріалів особливий інтерес становить поточний архів відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА. У справах, сформованих відділом, однак з тих чи інших причин не переданих до обласного державного архіву (хоча така необхідність, безперечно, існує), є чимало документів і матеріалів різного змістового наповнення, що сприяло детальному висвітленню поставлених у дисертації завдань. Сформовані справи (принаймні переважна їх більшість) систематизовані, мають свій номер, назву і період ведення, окремі – свій опис і кількість аркушів. Правда, окремі документи не класифіковані, що викликає труднощі при їх вивченні.

Справи вищезгаданого відділу містять: листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями [51; 56; 121-125; 176-177]; розпорядження і доручення голови облдержадміністрації з релігійних питань [62-76; 78-81; 98]; закони, постанови, укази, розпорядження Верховної Ради, Президента України, Кабінету Міністрів, Держкомрелігій щодо діяльності релігійних організацій [77]; документи щодо релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій України [52-54; 82-92; 99-107; 126]; листування з Чернівецькою ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування [55; 57-58; 61; 93-97; 173-175]; листування з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента України [108-120; 172]; листування з релігійними організаціями щодо погодження на в'їзд, виїзд місіонерів [59]; документи та

матеріали відділу у справах релігій (з 1991 р. по 2006 р.) [127-171]; документи та матеріали сектору у справах релігій (за 2007 р.) [178] тощо.

Опрацьовані документи допомогли з'ясувати характерні риси релігійного життя Чернівецької області означеного періоду та його прояви в контексті суспільно-політичних трансформацій; кількісні та якісні показники діяльності релігійних конфесій краю; форми соціальної, духовно-просвітницької та місіонерської діяльності; співпрацю релігійних організацій з державними і громадськими інституціями; законодавче правове забезпечення функціонування церков у області; причини міжконфесійних, міжрелігійних та державно-церковних проблем у регіоні.

Важливими для дослідження є матеріали ЦДАВО України, що зберігаються у фонді 4648, описі 7-му (продовження). Зокрема, у документах Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР (діяла з 6 листопада 1974 р. до 18 квітня 1991 р.), Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР (діяла з 18 квітня 1991 р. до 24 серпня 1991 р.), Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України (діяла з 24 серпня 1991 р. до 1 серпня 1994 р.) [1-35]. У серпні 1994 р. вона увійшла до складу Міністерства у справах міграції і національностей України, а з січня 1995 р. було ухвалено рішення про відокремлення і утворення Державного комітету у справах релігій України, який діяв до 2010 р. [36-44]. Через специфіку роботи названих органів документи розміщені за ступенем їх значимості і охоплюють період 1990–1994 рр., а не у відповідності зі структурою.

У вказаному фонді та описі зберігаються документи про будівництво й ремонт культових споруд (приміщень, пристосованих під молитовні), оренду приватних приміщень для молитовних цілей та листування з питань реституції церковного майна. Також містяться протоколи засідань Колегії Ради, звіти про фінансово-господарську діяльність, листи, програми та інші документи щодо діяльності релігійних конфесій, духовних навчальних закладів і монастирів. Є справи, у яких зберігаються листи з питань реєстрації статутів і зняття з реєстрації, експертні висновки, проекти положень обласних відділів у справах релігій, документи, які Рада надсилала у вищі інстанції влади; інформації працівників Ради у справах релігій про результати вивчення релігійної ситуації

в областях; заяви, скарги громад, звіти, довідки, плани, накази з основної діяльності. З цих фондів використано також документи з обговорення законопроектів СРСР та УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» та про стан їх дотримання, інформації уповноважених Ради з областей про хід виконання Указу Президента «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна», проекти постанов, роз'яснення, інформації Ради у справах релігій, що стосуються забезпечення державної політики щодо релігії та Церкви; пропозиції обласних відділів у справах релігій та релігійних організацій з обговорення проекту Конституції України, документи про конфліктні ситуації на релігійному ґрунті та їх врегулювання тощо.

Документи фонду 4648 ЦДАВО України використано для висвітлення тенденцій релігійних процесів у Чернівецькій області на початку 90-х рр. ХХ ст. Інформаційні листи й статистичні довідки, надіслані уповноваженими Ради з областей України, зокрема з Чернівецької області, які зберігаються в цьому фонді, інформують про кількість релігійних громад, культових споруд, недільних шкіл, церковно- та священнослужителів. Певна річ, що функціонування системи звітів було викликано потребою узагальнення потоку інформації, однак варто зазначити, що на практиці це призвело не тільки до збільшення документообігу, а й значно посилило формалізм. Поряд з цим, архівні матеріали зазначеного фонду важливі для розгляду проблем законодавчого забезпечення та правових гарантій свободи совісті, гармонізації відносин між державними органами та релігійними організаціями як в Україні, так і в області. Зрештою, розгляд матеріалів фонду дає підстави стверджувати, що релігійна політика органів влади уже в перші роки незалежності мала послідовний і системний характер щодо подолання негативних проявів радянської тоталітарної системи, а також щодо постійного удосконалення нормативно-правової бази, спрямованої для вільної діяльності та функціонування релігійних організацій усіх напрямів.

Значно багатшою для нашого дослідження є інформація у фонді 5252 ЦДАВО України, адже в ньому вміщені документи щодо релігійстворчих процесів, які відбувалися у Чернівецькій області у період з 1995 по 2010 рр. В описах 6 та 8 [36-44] зберігаються матеріали про стан релігійної мережі в області, її кадрове та

матеріальне забезпечення, основні тенденції, динаміку змін і перспективи розвитку. Значний масив матеріалів цього архіву ліг в основу дослідження процесів, що відбувалися в релігійному середовищі краю, міжнародної та соціально значущої діяльності релігійних організацій. Окрім того, виявлені та опрацьовані документи в цих описах дали можливість простежити стан дотримання чинного законодавства щодо релігії та Церкви в регіоні, міжконфесійні, міжрелігійні та державно-церковні взаємовідносини, а також реалізацію державної політики у сфері свободи совісті.

Значно менше документів про релігійні трансформації в області періоду незалежності міститься в ДАЧО [45-50], оскільки матеріали, які зберігаються в цьому архіві, висвітлюють релігійну проблематику тільки до 1991 р. У документах фонду Р-623 (описі 2) висвітлено діяльність уповноваженого Ради у справах релігій у Чернівецькій області. Указаний опис також містить інформацію щодо функціонування Церкви та ставлення до неї з боку державних органів влади, статистичні дані про діючі конфесії, молитовні будинки, духовенство тощо. Ці матеріали дали можливість проаналізувати стан релігійного життя Чернівецької області кін. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.

Інформаційним доповненням як у плані тематики, так і хронології стала документація Чернівецької (з 1990 р.) та Кіцманської єпархій (з 1997 р.) Київського Патріархату, у якій висвітлено діяльність УАПЦ, а пізніше УПЦ КП у Чернівецькій області. Частина копій та оригіналів цих документів на час опрацювання зберігалися у відділі з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА [179-191]. Вони допомогли глибше та більш комплексно проаналізувати історичні передумови автокефального руху в області, який починається з призначення на Чернівецько-Буковинську кафедру УАПЦ правлячим архієреєм єпископа Данила (Ковальчука). Наявні документи увиразнюють специфіку взаємовідносин церковного ієрарха з тодішніми органами місцевої влади і духовенством, а також представниками інших конфесій краю. Неупереджений аналіз матеріалів сприяв глибшому зрозумінню природи конфлікту в середовищі провладної пастви Київського

Патріархату, що призвів до утворення в 1997 р. двох самостійних єпархіальних управлінь у Чернівецькій області.

Зрештою, низку важливих документів, за якими нам вдалося точніше реконструювати окремі етапи з відновлення роботи теологічного (згодом – філософсько-теологічного) факультету Чернівецького державного університету (з 2000 р. – національного), ми запозичили з приватного архіву М. Шкрібляка (див. Додаток В).

Загалом у дисертації використано 50 справ із 3 фондів 1 центрального і 1 обласного державного архівів, 28 справ та 45 одиниць документів і матеріалів із поточного архіву відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА, 12 одиниць документів та матеріалів Чернівецького і Кіцманського єпархіальних управлінь УПЦ КП, а також 13 – з приватного архіву М. Шкрібляка.

Важливим доповненням до архівних матеріалів стали опубліковані документи у місцевій пресі, збірниках та Інтернет-ресурсах. Інформація, вміщена в них, сприяла вивченню та всебічному розкриттю досліджуваної проблематики. Ці друковані джерела умовно можна розділити на кілька груп.

Першу групу формують законодавчі акти, які стали базовими документами для вивчення правового забезпечення та гарантій щодо функціонування релігійних організацій в Чернівецькій області в сучасних умовах. До них належать нормативно-правові акти [197; 199-202; 214; 236], укази, розпорядження та доручення Президента України [237-242], постанови Кабінету Міністрів [226-229] тощо. Вони дали можливість простежити рівень дотримання чинного законодавства щодо релігійного життя в краї, висвітлити проблеми у забезпеченні місцевими органами влади релігійних прав та свободи совісті жителів області, виявити законодавчі правопорушення на тлі міжконфесійних і державно-церковних протистоянь у краї, а відтак шляхів їх подолання. Важливим фрагментом джерельної бази є Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах, подолання ворожнечі, національної і конфесійної нетерпимості, утримання від

образливих і зневажливих заяв [220], прийнятий 21 липня 1997 р. Президентом України Л. Кучмою з ініціативи глав і представників конфесій.

Окрему групу джерел утворюють офіційні церковні документи: декларації, постанови та рішення [192; 196; 224-225; 230-232], видані Помісним і Архієрейським Соборами та Священним Синодом УПЦ КП під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета. Окремі з них засвідчують негативні тенденції в Чернівецько-Буковинській єпархії, які виявлялися в публічних заявах митрополита Данила і кліру єпархії щодо несприйняття ними поділу єпархіального управління, а також відкидання архієреями амбіцій ієрарха утворити окрему Буковинську митрополію. Учасники Собору вважали, що наміри митрополита «...загрожують втратою єдності Української Православної Церкви Київського Патріархату та всього Українського Православ'я і стоять на перешкоді утворення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні» [230]. У рішенні Ювілейного Помісного Собору, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового, схвалено діяльність Патріарха Філарета і Священного Синоду щодо поділу Чернівецько-Буковинської єпархії задля збереження цілісності Київського Патріархату та створення в Україні єдиної Помісної Православної Церкви [232].

Важливими для написання роботи стали документи і матеріали, опубліковані в періодичних виданнях. Це, зокрема, доповіді та промови Святійшого Вселенського Патріарха Варфоломія I [233], Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета [243], архієпископа Чернівецького і Буковинського Данила [194-195]; заяви єпархіальних зборів духовенства Кіцманської єпархії Київського Патріархату від 6 липня 2014 р. Святому Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, Архієрейському Собору, Святійшому Патріарху Київському і всієї Руси-України Філарету, Священному Синоду УПЦ КП [203], конференції Чернівецької крайової організації НРУ щодо релігійної ситуації в Чернівецькій області [204]; звернення Всеукраїнського міжнародного церковно-громадського комітету з відзначення 2000-ліття Різдва Христового [205], голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука до Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу напруженої ситуації в єпархіях УКП КП

[206], громадськості краю до єпископату, духовенства та мирян Української Православної Церкви, канонічно підпорядкованій Московському Патріархату [207], духовенства і православних вірян Буковини УПЦ до представників державної і обласної влади від 13 травня 1996 р. [208], керівників релігійних центрів і об'єднань України до народу [209], Комісії Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження [210], Собору Чернівецько-Буковинської Митрополії до духовенства, ченців, черниць та вірних дітей Української Православної Церкви на території Чернівецької області [211], студентів-теологів філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича до ректора Степана Костишина [212], учасників Всеукраїнської церковно-громадської конференції «Об'єднання українського православ'я» до Президента України Л. Кучми та Прем'єр-міністра В. Ющенка «Про відновлення єдності православ'я в Україні та ситуацію навколо Свято-Успенського собору Свято-Успенської Лаври» [213]; листи засновників буковинських релігійних громад Української Автокефальної Православної Церкви – Української Православної Церкви Київського Патріархату до Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета [215], духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ Прем'єр-міністру України В. П. Пустовойтенку від 25 лютого 1999 р. [216], духовенства Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ до керівництва області від 14 серпня 1999 р.: Т. Й. Бауеру – голові Чернівецької ОДА, І. О. Шелепницькому – голові Чернівецької обласної ради, М. Т. Федоруку – Чернівецькому міському голові, В. М. Настасу – начальникові відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА [217], митрополита Данила Святійшому Патріарху Київському і всієї Руси-України Філарету з приводу зміни титулу [218], митрополита Чернівецького і Буковинського Данила Буковинському крайовому братству апостола Андрія Первозваного від 24 липня 2004 р. [219]; постанови № 1 від 21 липня 1994 р. Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату [222], № 2 від 21 липня 1994 р. Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату [223].

Вартим уваги є фактологічний і статистичний матеріал, зібраний Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, що сформувався як провідний недержавний аналітичний осередок і входить до п'ятірки найкращих аналітичних центрів Центральної та Східної Європи. Значний масив матеріалів його співробітники періодично розміщують у журналі «Національна безпека і оборона» [347; 406; 432-433]. Їхні дослідження допомагають простежувати процеси в релігійному житті України, міжконфесійні та державно-церковні відносини, проблеми взаємодії в сучасному політичному процесі Церкви, держави і суспільства; визначити стан і тенденції розвитку релігійної мережі в кожному регіоні країни і Чернівецької області зокрема. На базі доробку цього центру вдалося вивчити питання щодо рівня й характеру релігійності українського суспільства, пріоритетні напрями державної політики у сфері забезпечення свободи совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з релігійними організаціями тощо.

З огляду на активність як православних, так і католицьких церков та їх вірних у медійній сфері, неабиякий інтерес для реалізації поставлених у дисертації завдань мають численні публікації та документальні джерела, розміщені в мережі Інтернет на офіційних ресурсах конфесій [193; 221]. Відтак, чимало документів, які увиразнюють проблемне поле дослідження, вміщені й на офіційних сайтах Чернівецької обласної ради і ОДА [234-235], а також порталі Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ) [192; 220; 449]. Особливістю цих джерел є передача деталей тих чи інших подій. Більше того, тематика ж цих документів є гранично широкою.

Отже, на основі аналізу джерельної бази дослідження можемо зробити висновки про її різнобічний та репрезентативний характер, що відкриває можливості для глибокого й комплексного дослідження становища релігійних організацій у Чернівецькій області впродовж 1991–2010 рр. Зрештою, об'єктивний розгляд корпусу архівних і опублікованих джерел дає змогу розкрити характер релігійної мережі, з'ясувати специфіку розвитку і мотиви міжконфесійних відносин та взаємодій державних органів влади з релігійними організаціями області в контексті релігійно-інституціональних трансформацій на її теренах.

Висновки до розділу 1

Вивчивши історіографічну та джерельну базу дослідження, можемо зробити висновки, що в сучасній українській історіографії тема відносин державних органів влади з релігійними організаціями на теренах Чернівецької області періоду незалежності Української держави є недостатньо висвітленою і залишається актуальною.

Останнім часом активно досліджують й аналізують діяльність релігійних організацій Чернівецької області, їх форми соціальної роботи та співпраці з державними і громадськими інституціями, висвітлення основних проблем і протиріч релігійного життя краю. З огляду на те, що до сьогодні не було здійснено цілісної комплексної роботи, у якій би системно досліджувалося церковно-релігійне життя Чернівецької області в контексті суспільно-політичних трансформацій окресленого періоду, дисертація суттєво доповнює вітчизняне релігієзнавство.

Джерела, використані в роботі, сприяють ширшому та різнобічному дослідженню означеної проблеми, адже ґрунтуються на архівних матеріалах, поточній документації відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА, інформаційних звітах начальника відділу у справах релігій, законодавчих актах, постановах та рішеннях Соборів і Священного Синоду, які розкривають функціонування Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ КП, офіційних церковних документах інших конфесій краю, матеріалах світських і релігійних засобів масової інформації, а також різних статистичних даних у сфері релігії. Інформативна насиченість та різноплановість документальних матеріалів дала можливість комплексно висвітлити поставлену проблему й обґрунтувати елементи новизни дисертаційної роботи.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ СОВІСТІ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Характер та провідні тенденції релігійної політики місцевих органів влади у 90-х рр. ХХ ст.

Під впливом історичних змін, які відбулися в 1991 р. після проголошення незалежності України, почалися процеси докорінного переосмислення як ідейно-суспільної ролі релігійних інституцій, так і сутності самих державно-церковних взаємовідносин. Особливу увагу фахівці приділяли питанням свободи совісті, національним традиціям віросповідання, діяльності релігійних організацій; предметом дослідження стає специфіка функціонування православних конфесій. Відтак, помітну зацікавленість викликало й питання релігійного ренесансу, його вплив на національну свідомість та державотворчі процеси. Саме у цей період окремим напрямом церковно-правових та політико-релігієзнавчих студій стає тематика державно-церковних взаємовідносин, зокрема з урахуванням специфіки релігійної ситуації в регіональному вимірі.

Зрештою, однією з характерних рис релігійного життя в початковий період незалежності став активний розвиток протестантизму. Майже кожна п'ята громада в Україні, за твердженням П. Бондарчука, створена протестантами [407, с. 97]. Подібна ситуація склалася і в Чернівецькій області. Так, на початок 1991 р. в регіоні ЄХБ об'єднувалися у 85 релігійних громад, ХВЄП – у 28 зареєстрованих і 13 незареєстрованих громад, АСД – 40, Свідки Єгови – 13 незареєстрованих релігійних громад, у яких в середньому налічувалося по 650 осіб. Це, безумовно, свідчило про результативну роботу релігійних общин. Натомість громад УАПЦ діяло всього 13, РПСЦ – 6, УГКЦ – 3, РКЦ – 12, іудейських громад – 2. Лише громад УПЦ нараховувалося аж 368 [20, арк. 5].

Аналізуючи тогочасні події, варто зауважити, що в Чернівецькій області, як і за часів перебудови, спостерігалася позитивна тенденція щодо повернення релігійним громадам церковного майна [130, арк. 1; 135, арк. 1; 153, арк. 1]. За офіційними даними міськвиконкому, православним громадам в області в перші роки незалежності України було повернуто значну кількість культових споруд, які були закриті [131, арк. 1; 133, арк. 2]. Однак така ситуація не задовольняла

представників релігійних конфесій, адже, як відомо з окремих документів, значна кількість храмів та церковних приміщень були під контролем і наглядом провладних структур, що провокувало та посилювало конфліктні настрої серед вірян. Можна припустити, що саме така помилкова, на нашу думку, політика крайової влади значною мірою вплинула на те, що вона стала визначальною у формуванні подальших пріоритетів взаємин державних органів влади з релігійними організаціями та міжконфесійних відносин в області.

Справді, виникнення конфліктів на поч. 90-х рр. ХХ ст. здебільшого стосувалися питань щодо володіння та користування культовими будівлями і церковним майном. Тому значного поширення в краї набула практика почергового використання храмів. У зв'язку з цим уповноважений Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюк у листі від 16 вересня 1991 р. запропонував: «Створити двосторонню комісію, в яку з кожної зацікавленої сторони включити представників єпархіального управління, благочиння і релігійних громад в однаковій кількості осіб. Переговори і прийняті рішення необхідно оформити протокольно. Рішення підписуються всіма учасниками переговорів не дивлячись на те, які вони будуть прийняті, позитивні чи негативні. В разі виникнення недомовленості, конфліктних ситуацій і суперечок щодо володіння та користування культовими будівлями і майном, слід подати заяву в обласний виконавчий комітет для їх вирішення. До заяви додати матеріали переговорів двосторонньої комісії...» [138, арк. 2].

Така позиція, на думку голови комітету «Злагода» та крайового проводу Руху О. Панчука, є «...не тільки неконструктивна, а й шкідлива, оскільки створює ґрунт для подальшого загострення міжконфесійних конфліктів» [138, арк. 2]. О. Панчук додає, що подана схема О. Приходнюка ускладнює механізм досягнення згоди між релігійними громадами, адже: «1) Не має юридичної сили, оскільки не є рішенням облвиконкому; 2) Вимагає участі в переговорах представників єпархіального управління і благочинь, хоч Закон вимагає тільки згоди релігійних громад; 3) Ставить у нерівні умови учасників переговорів, оскільки змушує вірних УАПЦ іти на поклін до єпископа Онуфрія; 4) Не встановлює терміну, за який переговори повинні бути проведені; 5) Дає Приходнюку О. Я. можливість відкладати розгляд заяв громад УАПЦ, мотивуючи це тим, що не проведені

переговори; б) Не призначає координатора, яким, на нашу думку, має бути райвиконком чи міськвиконком» [138, арк. 2].

Запропонований О. Панчуком проект рішення від 18 листопада 1991 р., на його думку, є оптимальним та дієвим варіантом, оскільки мета полягає у збереженні конструктивного діалогу та позитивної атмосфери у міжконфесійному середовищі області. Він також рекомендував виконкомам міських і районних Рад народних депутатів після розгляду документів, які подають релігійні громади, висновків та пропозицій виконкомів і міських Рад народних депутатів, керуючись ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», передавати у безоплатне, почергове та рівне користування релігійним громадам культові будівлі й державне майно, що в них знаходиться, уклавши з кожною громадою конкретний договір [138, арк. 1].

Але й тут виявлялася певна міжконфесійна неузгодженість, тому що така позиція часто не задовольняла одну зі сторін релігійної громади. «Хочемо висловити свою думку відносно питання співслужіння представників різних конфесій в одному приміщенні. Вважаємо, – вказують у зверненні до народних депутатів області члени Єпархіальної ради УПЦ, – що співслужіння є засобом не ліквідації, а навпаки загострення міжконфесійної ворожнечі, тому ми проти співслужіння» [132, арк. 3]. Схожі міркування були озвучені й представниками УАПЦ в області: «Ми, уповноважені громади УАПЦ, не погоджуємося на почергове користування церковним приміщенням, позаяк в Чернівецькій області не вирішують цього питання в жодному населеному пункті» [140, арк. 1].

У результаті, як спостерігалось у 1992 р., міжконфесійні та державно-церковні відносини набули ще більшого загострення. Поза будь-яким сумнівом такі настрої на релігійному ґрунті в Чернівецькій області були спровоковані й проведенням Всеукраїнського Православного Собору в Києві (25-26 червня 1992 р.), який об'єднав УАПЦ та частину УПЦ на чолі з митрополитом Філаретом (Денисенком) в єдину Українську Автокефальну Православну Церкву Київського Патріархату [225]. Цю подію можна розцінювати двояко: з одного боку, це суттєво вплинуло на ріст парафій об'єднаної Церкви та поширення ідеологічної концепції автокефального руху в державі, з іншого – провокувало до нових протистоянь та затяжних релігійно-політичних конфліктів. Звісно, прихильники промосковської ідеології були в значно вигідніших умовах, аніж

прихильники церковного об'єднання, оскільки Московський Патріархат цілковито підтримували окремі посадовці, тоді як Київський Патріархат намагався вибороти та відстояти свої права.

У листі до Президента України Л. Кравчука і Голови Верховної Ради України І. Плюща від 30 червня 1992 р. голова Ради у справах релігії при Раді Міністрів України М. Колесник коментує цю подію так: «Всеукраїнський Православний Собор та його рішення прийняте без належної підготовки та церковно-громадської думки, без участі і проти волі керівництва та єпископату УПЦ МП, а тому порушення цієї норми Закону може викликати в середовищі послідовників УПЦ МП прагнення вдатись до небажаних методів захисту своєї церкви» [180, арк. 2-3].

Зрозуміло, така ситуація не могла сприйматися всіма одноставно, а тому в окресленому контексті цілком об'єктивною залишалася позиція Ради Української Республіканської партії, яка в заяві до Кабінету Міністрів України від 1 серпня 1992 р. стверджувала, що «надаватиме повну підтримку становленню і зміцненню об'єднаної Української Православної Церкви – Київський Патріархат, мирному, правовому вирішенню її майнових проблем і сподівається, що Кабінет Міністрів України вживе конкретних заходів задля гарантування національного курсу в державній політиці в справах релігії і церкви» [180, арк. 3].

Розуміючи складність створених проблем, митрополит Філарет, заступник Патріарха Мстислава (Скрипника), намагався вирішити їх через комунікативну активність, відкритість та різноманітні форми обміну інформацією попри спротив промосковських сил. Митрополит здійснив архіпастирські візити в усі області держави. За неповних три місяці після Собору, 12 вересня, такий візит був зініційований і в Чернівецьку область. Основна мета візиту митрополита Філарета, згідно з інформацією Чернівецько-Буковинського єпархіального управління Київського Патріархату, була пов'язана з «урочистостям з нагоди пам'яті видатного церковного діяча Буковини митрополита Євгена Гакмана. Торкаючись візиту високих гостей, архієпископ Данило повідомив, що в його ході йтиметься мова про поточні справи єпархії та про відкриття духовних шкіл» [373, с. 15-16]. Цей візит важко назвати достатньо результативним. З одного боку, він сприяв згуртуванню прихильників Київського Патріархату, а з іншого – викликав невдоволення у вірян Московського Патріархату.

Без сумніву, після цих подій багато віруючих людей, іноді навіть ризикуючи життям, чекали від державного керівництва відповідного рішення та висновків щодо релігійних конфесій. Місцева влада усвідомлювала, що для покращення відносин з релігійними організаціями та поліпшення міжконфесійних стосунків необхідно згуртувати людей, незалежно від їхньої релігійної та національної приналежності. Це допомогло б вплинути на ліквідацію болючих точок релігійного протистояння в Чернівецькій області. Однак усі спроби врегулювати тодішню релігійно-політичну ситуацію не дали бажаних результатів, адже одна частина влади прихильніше ставилася до Київського Патріархату, відстоюючи ідею автокефалії, інша продовжувала вибудовувати відносини з представниками Московського Патріархату. Разом з тим, кризу поглиблювали декілька важливих чинників, найголовнішим з яких було некомпетентне втручання влади у міжконфесійні конфлікти, майнові суперечки та упереджене ставлення до окремих релігійних конфесій. До цього можна додати й те, що ситуація в області ускладнювалася постійними скаргами та протестами, які надходили до місцевих органів державного управління від релігійних організацій [181, арк. 1; 182, арк. 1; 183, арк. 1].

У 1993 р., після смерті першого Патріарха Київського і всієї Руси-України Мстислава (Скрипника), Помісний Собор, який відбувся 21 жовтня 1993 р. у Києві, обирає нового українського Патріарха – Володимира (Романюка) [231]. Як і передбачалося, ця подія викликала чергові невдоволення і протистояння з боку Московського Патріархату, адже смерть Предстоятеля Київського престолу була розцінена і як «смерть» Автокефальної Церкви в Україні. Такі сподівання добре простежуємо в тому, що «церква-агресор» через місцеві органи влади намагалася призупинити процес передачі культових споруд та реєстрацію релігійних громад Київського Патріархату, і, судячи з окремих документів, розпочала нову пропагандистську кампанію щодо ліквідації автокефального руху в області.

Для обґрунтування цієї тези варто навести окремі факти. Так, у вересні 1993 р. віряни УПЦ КП отримали чергову відмову в реєстрації статуту релігійної громади у м. Чернівці по вул. Руська, 35. Влада обґрунтовувала це тим, що за вказаною адресою рішенням Чернівецького облвиконкому № 10 від 22 січня 1992 р. зареєстрована юридична особа – релігійна громада Української Православної Свято-Миколаївської Церкви Московського Патріархату [286, с. 1]. Міркування щодо такого стану подій досить чітко були викладені в

офіційному листі до редакції газети «Час» державною адміністрацією за підписом представника президента в області І. Гнатишина та підтримана в Чернівецькому обласному суді 6 травня 1993 р. (суддя М. Патрюк). Такі дії були негативно сприйняті прихильниками Київського Патріархату й оцінювалися як злочинні. Зрештою, 2 березня 1994 р. Верховний Суд України, розглянувши всі оскарження судових рішень обласного суду, скасував ці постанови і направив справу на новий розгляд [246, с. 1]. Фактично це анулювало розпорядження про відмову громаді Київського Патріархату в реєстрації за вказаною адресою. Уже через чотири місяці обласний суд (суддя І. Домбровський) виніс остаточний вердикт, зобов'язавши представника Президента найближчим часом зареєструвати релігійну громаду [246, с. 1]. У цій справі інтереси громади захищав голова Буковинського православного братства, депутат обласної ради В. Козьмик. На одному із судових засідань ним було оприлюднено інформацію про низку провокаційних дій представників Московського Патріархату, які незаконно намагалися відвоювати Свято-Миколаївську церкву. Голова братства також наголосив, що священнослужителі УПЦ упереджено ставляться до вірних інших конфесій, демонструючи це, зокрема, на проповідях. «Отже, – сказав В. Козьмик, – ми маємо справу з грубими порушеннями Закону про свободу совісті й релігійні організації, зокрема його статей 12-15, допущеними представником президента І. Гнатишиним свідомо через упереджене ставлення до Київського Патріархату взагалі» [246, с. 1]. Як результат, храм було офіційно передано релігійній громаді УПЦ КП.

Відтак, у 90-х рр. ХХ ст. представники і Київського, і Московського Патріархатів Чернівецької області перебували у стані гострої конфронтації. Небезпека полягала в тому, що поглиблювалася прірва не лише між двома конфесіями, які постійно підривали авторитет одна одній, а й створювалися гарячі конфліктні точки в релігійному середовищі всієї області. Прикро визнавати, але цю тенденцію спостерігаємо й сьогодні, коли формується якісно нова парадигма державно-церковних, міжконфесійних і міжрелігійних відносин в українському суспільстві.

З огляду на ці обставини, в області тоді назріло спірне питання між відділом у справах релігій при Чернівецькій ОДА та управлінням Чернівецько-Буковинської єпархії Київського Патріархату щодо перереєстрації релігійних

громад УАПЦ, які були легалізованими до об'єднавчого собору. Без сумніву, відділ погоджувався перереєструвати такі громади, але за умови надання необхідних протоколів парафіяльних зборів. На жаль, такий варіант вирішення цього питання залишався неприйнятним для самого єпархіального управління через те, що на Всеукраїнському Православному Соборі 1992 р. були внесені відповідні зміни до Статуту УПЦ КП, зокрема вони стосувалися Чернівецько-Буковинської єпархії. Згідно з постановою Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України (протокол № 9 від 20 липня та 13 жовтня 1992 р.) здійснювати перереєстрацію громад дозволялося тільки за поданою заявою десяти членів комітету релігійної громади з додатком змін і доповнень до цивільного статуту єпархії [179, арк. 1]. Однак цю проблему невдовзі вдалося частково вирішити.

У той же час до органів місцевої влади почали надходити десятки листів-звернень, у яких прихильники автокефалії звинувачували владу Онуфрія (Березовського) та місцевих чиновників у створенні неконтрольованої ситуації в області. Як приклад, можна навести лист вірян села Васловівці Заставнівського району від 2 березня 1993 р.: «...Багато є несвідомих елементів з притупленим почуттям національної гідності, що нарікають на українську свою ж державу. Мовляв, Україна винна в усіх бідах, що є нині в нас <...>. З цього користають недруги, а власті пасивно спостерігають, не втручаються, на все закривають очі. Його преосвященство єпископ Чернівецький і Буковинський Онуфрій та його братія грають роль троянського коня, хоч при комуністичній владі вони сиділи тихо, як раки в торбі <...>. Це давня московська тактика чорнити того, хто не йде за нею, як теля за мотузкою <...>. Вогонь гасять, поки він не розгорівся. Колись КГБ швидко знаходив шкідників, а в нашій державі нікого не знаходить. Пора схаменутися» [272, арк. 1].

Безумовно, поступове визнання діяльності Київського Патріархату з боку світської влади загострювало релігійну ситуацію в краї. В умовах міжконфесійного протистояння продовжували назрівати конфлікти, що були зумовлені боротьбою за сфери впливу, і врешті наблизилися до кульмінаційного моменту. Щоправда, цей спротив не був однаково відчутний на всій території області. Характеризуючи тодішні події в Україні, В. Єленський писав: «Формування ... національної еліти, яка відчуває відповідальність за долю свого народу, ідеї месіанства – з одного боку; і недобудованість новоствореної держави,

гнітючий стан національної свідомості, численні протиріччя, різке погіршення життєвого рівня, політична нестабільність, дезінтеграція суспільства – з другого. У такій ситуації інтегральна, незалежна від сторін впливів, але добре керована національною елітою Церква здається еліті (за умов катастрофічного занепаду старих інтеграторів) – чи не єдиним дієвим консолідуючим чинником. Вона може стати надійним каналом вкорінення потрібних ідей. Розбудова такої Церкви викличе неодмінний спротив релігійних інституцій супроти політики конфесіоналізму, що дозволить персоніфікувати антинаціональні сили і ще більш консолідувати народ, бо ніщо так не згуртовує, як наявність ворога» [362, с. 14].

Відчувалася недостатня компетентність керівництва краю щодо релігійних питань, яке постійно змінювало курс залежно від суспільно-політичної ситуації в області. Тому ця проблема була відчутною перепоною для толерантної побудови міжконфесійного та державно-церковного партнерства.

Зрозуміло, що Київський Патріархат, пропонуючи національно-культурну концепцію автокефалії, не міг відразу стати базисом для втілення ідеї щодо створення єдиної національної Церкви в Україні, оскільки поширення її впливу у російськомовних регіонах (на Сході, Південному Сході, Півдні й Криму України) було проблематичним та обмеженим. З цього приводу в листі Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II до Президента України Л. Кравчука від 4 квітня 1992 р. натрапляємо на таку думку: «Якщо в західних єпархіях ідея автокефалії сприймається позитивно, то в решті вона відкидається більшістю віруючого народу і духовенства <...>. Запевняю Вас, що це питання не зняте нами з порядку денного і буде розглядатися на черговому Помісному Соборі Руської православної церкви як того вимагає церковна дисципліна...» [386, с. 5].

У цьому контексті, торкаючись найбільш важких і складних проблем релігійного життя в Україні, можна погодитися із сучасною дослідницею О. Ананьєвою, яка вважає, що «однією із проблем, яку доводилося спільно розв'язувати Церкві і державі, була проблема набуття автокефалії» [319, с. 59]. Далі вона зазначає: «Однак найбільшою мірою здобуттю автокефалії зашкодила поспішність влади. Адміністрація Президента України Л. Кравчука, ігноруючи по суті принцип відокремлення церкви від держави, суттєво політизувавши релігійне середовище, стала на шлях відкритої підтримки Української православної церкви

– Київський патріархат. Тим самим, замість вжиття невідкладних заходів щодо розв'язання релігійного конфлікту ще більше поглиблювала його» [319, с. 59].

Такі твердження не заперечував і сам Л. Кравчук, який за час свого Президентства підтримував ідею автокефалії і всіляко сприяв зміцненню Київського Патріархату [386, с. 6]. Він публічно заявляв про бажання бачити «незалежну Церкву в незалежній державі» й особисто звертався з листами до Патріарха Московського і всієї Руси Алексія II (1992 р.) та Патріарха Константинопольського Варфоломія I (1993 р.) з проханням сприяти автокефалії українського православ'я. Тому, звичайно, зводити всі похибки на окремих державних посадовців, лідерів релігійних організацій чи мирян, одночасно обґрунтовуючи і виділяючи їхні протизаконні дії та збурення, гадаємо, є дещо однобічним і певною мірою суперечливим.

З приходом у 1994 р. до влади Президента України Л. Кучми питання щодо церковно-релігійного життя набуло нових форм взаємовідносин між Церквою і державою. Владні структури розпочали заходи щодо врегулювання кризових явищ у регіонах. Передусім здійснено спроби, які були орієнтовані на спрямування церковно-релігійного життя в рамки чинного законодавства України «Про свободу совісті та релігійні організації»; ужито заходів з метою мінімізації міжцерковного конфлікту та розвитку поліконфесійності в державі. Для конструктивного діалогу між державою і Церквою підбирали відповідні кадри. Звичайно, церкви та релігійні організації по-різному сприйняли таку політику. Варто підкреслити, що УПЦ КП майже була позбавлена державної підтримки.

Справді, Л. Кучма як Президент на перших порах не приховував зацікавленості до зближення з Московським Патріархатом, демонструючи тим самим неприхильність до Київського Патріархату. В одному зі своїх інтерв'ю він назвав УПЦ КП «апаратною церквою» [386, с. 6]. Але треба констатувати, що невдовзі ситуація набула дещо інших акцентів. Стало зрозумілим, що розділення українського православ'я руйнує розбудову міцного та здорового суспільства, а тому держава почала всіляко підтримувати добрі відносини з усіма церквами та релігійними організаціями України.

Уже 21-23 серпня 1997 р. на Всесвітньому форумі українців Л. Кучма у промові чітко наголосив на доцільності створення Єдиної Православної Церкви в Україні, назвавши таку ідею «нашою заповітною мрією» [386, с. 7], що, на жаль,

відразу справило негативну реакцію у промосковськи налаштованих шовіністів і стало поштовхом до нових протистоянь на релігійному ґрунті.

Зовсім скоро після описуваних подій в країні, з метою розв'язання релігійних проблем та формування нового типу державно-церковних взаємовідносин у Чернівецькій області почали залучатися громадські, культурні та релігійні діячі, науковці та публіцисти, фахівці та експерти. Було організовано низку заходів: науково-практичні конференції, круглі столи, зустрічі, бесіди. Як результат, це дозволило розглянути й осмислити актуальні проблеми релігійного життя в області, зокрема стосунки місцевого керівництва й представників духовенства, необхідність удосконалення чинного законодавства щодо Церкви та релігійних організацій.

Одним з перших таких заходів була науково-практична конференція «Вплив Церкви на розвиток суспільства в незалежній українській державі», проведена 18 лютого 1995 р. в Кіцманській районній раді. Про цю подію учасники й очевидці розповідають так: «Конференцію відкрив голова районної ради Іван Шилепницький <...>. З привітанням виступив заступник голови обласної ради депутатів з гуманітарних питань кандидат історичних наук Анатолій Круглашов, який підкреслив, що держава не втручається у внутрішні справи Церкви, але не може стояти осторонь міжконфесійних воєн» [264, с. 1]. На конференції були присутні представники духовенства як Київського, так і Московського Патріархатів, місцеве керівництво і науковці, які виступили з розлогими доповідями. Як і передбачалося, робота конференції проходила в досить напруженій атмосфері та гострих дискусіях, але без провокацій. «З Божою поміччю витримали регламент, – сказав на закінчення Іван Шилепницький, зачитавши звернення до всіх жителів Кіцманщини, і підсумував: «Єдина держава супроводжується єдиною Церквою» [264, с. 1]. Проведення таких заходів можна розцінювати позитивно, оскільки вони сприяли налагодженню міжконфесійного діалогу.

Незадовго після цієї конференції делегація УПЦ КП у складі митрополита Чернівецького і Буковинського Данила, єпископа Миколаївського і Херсонського Володимира та керуючого справами Київського Патріархату свящ. Р. Олексюка мала робочу зустріч з міністром національностей, міграції та культур М. Шульгою і його відповідальними працівниками у міністерстві. Було обговорено вкрай важливі для Чернівецької області питання щодо відносин

державних органів влади з релігійними організаціями, а також проблем міжконфесійних відносин і протистояння в інших регіонах України та шляхів їх розв'язання [302, с. 1].

Тим часом, членами постійної комісії обласної ради депутатів з питань законності, охорони прав людини, праці, міжнаціональних і міжконфесійних відносин, міжнародних зав'язків та гласності (голова В. Довгий) було визнано, що релігійна ситуація в Чернівецькій області загострена, а конфлікти досягли кульмінаційної точки. Справді, суспільно-політична ситуація ускладнювалася як серед державних посадовців, так і в їх взаємозв'язках із суб'єктами релігійного життя. Релігійні центри вже не були спроможні контролювати складні протиріччя, що мали місце в регіонах. Чернівецька область стала лідером серед областей в Україні у загостренні міжконфесійних відносин. Газета «Час» інформує, що на 1 січня 1995 р. напруженість існувала вже у понад 35 православних громадах, у десяти з яких була вкрай загостреною [280, с. 1]. Поряд з цим, комісія визнала роботу начальника відділу у справах релігій О. Приходнюка незадовільною й відразу рекомендувала виконкому звільнити його з посади у зв'язку з порушенням чинного законодавства (втручання у внутрішньоцерковні питання), що стало, на думку її членів, основною причиною загострення відносин між громадами Київського та Московського Патріархатів в області. Однак начальник відділу, відстоюючи свої позиції, вбачав причину заворушень у не зовсім доречній вимозі законодавства України – про обов'язковість згоди двох громад на почергове богослужіння. Свою думку він пояснював так: «Механізм реалізації чинного законодавства про почергові богослужіння є, але погано використовується, особливо на районному рівні. Заходів, які вживаються для мирного вирішення цих питань, недостатньо. Нема чіткого механізму, особливо в конфліктних випадках, передачі культових будівель згідно з рішенням виконкому» [284, с. 1]. Тож з огляду на це, члени комісії, скасувавши свої поспішні висновки, визнали, що О. Приходнюк працює в надзвичайно складних умовах та фізично не встигає всебічно та своєчасно розглядати конфлікти, які виникають на релігійному ґрунті. Оцінюючи ситуацію, комісія рекомендувала виконкому провести обласну науково-практичну конференцію щодо цих проблем, а обласну раду зобов'язали на сесійному засіданні детально вивчити релігійну ситуацію в Чернівецькій області та її проблемні вияви [284, с. 1].

Варто додати, що позиція значної частини обласних чиновників та активістів, яка по суті переважно зводилася до протегування інтересів О. Приходнюка та його прибічників, усе ж детермінувала невідкладну оцінку та усвідомлення конкретних висновків. З критикою О. Приходнюка виступив голова Буковинського братства В. Козьмик, який заявив: «... його інтерпретація статті про почергове богослужіння «Закону про свободу совісті» ввела в блуд як п. Гнатишина, так і всіх членів виконкому обласної ради, створила десятки безвихідних конфліктних ситуацій між односельчанами <...>. Легше сфальсифікувати відношення чисельності парафіян, завищивши в декілька разів число парафіян Московського Патріархату. Легше, взагалі, не заїкатися про Московський Патріархат, а говорити просто УПЦ. Саме так роблять «батюшки» та п. Приходнюк» [266, с. 5].

На тлі цих подій у травні 1995 р. обласною радою депутатів було призначено позачергове засідання, на порядку денному якого стояло питання «Про релігійну ситуацію в Чернівецькій області», але «зустріч депутатів була раптово відкладена у зв'язку із невідповідністю. Проект рішення з цього питання нагадував парасольку, розкриту над начальником відділу в справах релігій О. Приходнюком, щоб уберегти його від неприємностей» [251, с. 1]. Це спричинило невдоволення значної частини населення Північної Буковини, а спроби місцевого керівництва вдатися до чергової фальсифікації не отримали бажаних результатів. Зрештою, після тривалих перипетій «невідповідності» збори на вимогу пікетувальників були проведені, однак без О. Приходнюка, оскільки, як повідомляють журналісти, «парафіяни м. Чернівці, м. Вижниця, смт. Веренчанка, які вимагали від О. Приходнюка багатьох пояснень, – вирішили не пустити його у приміщення ради. Виручили депутати. У «Різному» були зачитані звернення сотень віруючих до сесії з вимогою відставки О. Приходнюка» [251, с. 1]. Водночас активісти не збиралися зупинятися на досягнутому.

Щодо перебігу тогочасних подій доречними є міркування голови Вашковецької міської ради В. Гараса, який зазначав: «Багато проблем потрібно вирішити місцевій владі. <...> ситуація загострюється із-за невідповідності законів, зловживання, корумпованості, політичного протистояння тих, хто робить політику. Але якщо економічні труднощі люди ще переживуть, бо наш український народ до цього звик, то моральні й духовні можуть не пережити. Я це

відчув, як голова міської ради, коли постало питання міжконфесійних відносин у нашому місті <...>. Для мене, як голови міської ради, це – дуже тривожний факт. Бо у наших людей не повинно бути на ґрунті віри розбіжностей. Адже йде мова не про іншу віру, а про нашу Українську Православну Церкву, тільки кому вона підпорядковується» [253, с. 1].

Виходячи зі сказаного вище, можна стверджувати, що спроби налагодження міжконфесійних відносин, подолання суперечок, які виникають на релігійному ґрунті, у Чернівецькій області виявилися досить складними. Прихильники москвофільства, співпрацюючи з духовенством Московського Патріархату, провокували ворожнечу, постійно декларували свої антиукраїнські настрої.

Буковинська журналістка О. Стеф'юк з цього приводу висловила таку думку: «Державна влада ніби не втручається у духовні конфлікти, мовляв, люди самі розберуться. Як можуть люди розібратись, коли всі голови сільрад, усе сільське начальство разом із «батюшками», які чекають «другого пришествя «Союзу», роблять все, щоб зберегти вплив Москви на Буковині?! Коли б сільські керівники були справжніми патріотами нашої багатостраждальної України, то Москві не було б місця в наших церквах, і люди жили б спокійно, мали б свою національну Церкву, молились своєю рідною мовою» [296, с. 1]. Співзвучні думки виражає і голова Фондації духовного єднання України М. Кравець: «Московська Патріархія та її філія в Україні, т. зв. Українська Православна церква, політичні сили, орієнтовані на колишню партійну номенклатуру та східноукраїнські владні клани, які своєю культурною ідентифікацією та способом життя орієнтовані на московські стандарти; засоби масової інформації, пов'язані з промосковськими кланами та підтримувані грошовими вливаннями з промосковських джерел; мережа російських спецслужб, які продовжують контролювати впливові точки в українському суспільстві. <...> питання про набуття Православною церквою в Україні незалежності (автокефалії) відкладається на невизначений час, як небажане і несвоєчасне» [269, с. 3].

Між тим, аналізуючи проблеми у сфері державно-церковних та міжконфесійних відносин, важко не погодитися з міркуваннями В. Бондаренка, який наголошує на важливості прогнозування всіх можливих пунктів загострення цих проблем та необхідності своєчасного відпрацювання механізмів їхнього розв'язання. «А самих проблем, – заявляв він, – лякатися не випадає –

безпроблемність означає відсутність розвитку» [336, с. 48]. Доцільно звернути особливу увагу на ще один важливий аспект у сфері державно-церковних відносин. Держава і Церква, виконуючи, відповідно, різні завдання та використовуючи різний інструментарій у поглядах на соціум, діють фактично паралельно і за ідеальних умов «не заважають» одне одному.

За цих умов, як стає відомо з періодичних видань, проблеми відносин державних органів влади з релігійними організаціями та міжконфесійних стосунків у Чернівецькій області постійно перебували в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів місцевої влади, громадських і релігійних організацій. Тогочасні події детермінувалися тими трансформаційними процесами, що мали місце в області, а це пов'язано, у першу чергу, зі зростанням у краї релігійного чинника, кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі. Наприклад, начальник відділу у справах релігій Чернівецької ОДА, розглядаючи складні процеси в церковно-релігійному житті області, указує на їхню загостреність, яка призводить до дестабілізації регіону. «Незважаючи на всі зусилля, – підкреслював він у газеті «Час» від 3 лютого 1996 р., – які були зроблені органами державної влади, віруючі обох громад (православних. – І. Л.) продовжують конфліктувати між собою, проявляючи при цьому амбіційність, стають на перешкоді сотням віруючих у задоволенні їх духовних потреб» [274, с. 1]. Як показав час, православні конфесії регіону не були готовими, або ж просто не бажали реалізації процесу «зближення». Ворожнеча, яка постійно точилася між двома найбільш впливовими конфесіями в області, не давала можливості дійти до спільного порозуміння і об'єднатися в Єдину Православну Церкву. Проте, на нашу думку, головною причиною, яка постійно стає на перешкоді до об'єднання православних церков в Україні, залишається не стільки Московський чи Константинопольський Патріархати, як самі ж українці. Зрештою, у середовищі УПЦ існували й існують групи, які не проти на певних умовах вести діалог з УПЦ КП та УАПЦ і сприймають ідею «Єдиної Церкви в Україні». Хоча в цьому ж середовищі є численні противники автокефалії.

Духовні і світські діячі усвідомлювали необхідність якнайшвидшого зупинення міжконфесійних протистоянь задля збереження миру і досягнення злагоди в державі. Тому в 1996 р. на спільному засіданні тимчасової Координаційної ради зі стабілізації релігійної обстановки в Чернівецькій області

представники духовенства православних і греко-католицької конфесій, заступники голів райдержадміністрацій, а також голова обласної державної адміністрації м. Тернополя Б. Косенко (на посаді з 11 липня 1995 р. – по 6 вересня 1996 р.) висунули пропозицію проголосити 1996 р. «Роком порозуміння, злагоди та творення на благо українського народу». Ініціатором виступив український письменник, економіст, громадський діяч, заступник голови Тернопільської обласної ради (1992-2000 рр.) проф. Б. Андрушків [145, арк. 1].

Цей документ був прийнятий колегією Держкомрелігій і надісланий керівникам релігійних центрів і об'єднань кліру та вірян усіх конфесій. Також рішенням комітету на адреси обласних державних адміністрацій були надіслані офіційні листи № 9-664/4 від 4 квітня 1996 р. та № 9-1360/4 від 26 червня 1996 р. щодо реалізації ініціативи. «Просимо організувати, – зазначається в одному зі звернень, – підтримку згаданої ініціативи єпископатом, кліром та мирянами, а також у засобах масової інформації. Зокрема, доцільно було б передбачити: проведення спільних молебнів, зустрічей віруючих різних конфесій по обговоренню питань соціально-економічного та духовного розвитку регіону (області, міста, села), міжконфесійних діалогів з проблем екології, охорони здоров'я, моралі і духовності, створення міжконфесійних фондів по будівництву храмів, розв'язанню майнових проблем; організацію спільних заходів соціального служіння тощо» [144, арк. 1; 145, арк. 1]. Запропоновані комітетом заходи були також реалізовані в Чернівецькій області, однак, незважаючи на зміну характеру роботи духовенства і влади, ситуація залишалася досить напруженою і нестабільною.

При цьому потрібно відзначити, що динамічний розвиток релігійно-інституційної інфраструктури, рівень релігійної активності населення України та підтримки ним церков, який за багатьма індикаторами перевищує не тільки показники переважної більшості країн колишнього СРСР, але й багатьох центральноєвропейських держав, свідчить про принципово іншу, ніж навіть на початку 90-х рр. XX ст., потужнішу роль релігійного чинника у суспільно-політичному, соціокультурному житті України [149, арк. 1]. Водночас рівень конфліктності в релігійному середовищі, як зазначав Президент України Л. Кучма, є вищим, ніж у суспільстві загалом [220]. У цьому контексті варто також додати, що релігійна ситуація в областях країни, зокрема в Чернівецькій, стан міжконфесійних та внутрішньоконфесійних взаємин, які склалися внаслідок

історичних причин, особливостей політичного й культурного розвитку України, її геополітичного становища, містили в собі реальні загрози громадському спокою і стабільності.

Оцінюючи релігійне становище в Чернівецькій області, влада знову робить кроки і намагається перейти до новішої моделі державно-церковних відносин, іде на певні компроміси з церквами і демонструє при цьому толерантність та вміння дипломатичного маневрування. Прикладом такого компромісу між світською і духовною владою в області слугує низка широкомасштабних заходів, які проводили як на загальноукраїнському, так і на обласному рівнях.

У зв'язку із проведенням в Чернівецькій області УГКЦ урочистостей з нагоди 400-ліття Берестейської унії [395, с. 86], голова обласної державної адміністрації Г. Філіпчук видав розпорядження № 412-р від 16 липня 1996 р. «Про відзначення в області Українською Греко-Католицькою Церквою 400-ліття Берестейського поєднання». Згідно з документом, Коломийсько-Чернівецькому єпархіальному управлінню УГКЦ було надано необхідну допомогу в проведенні урочистого архієрейського богослужіння та у спорудженні біля Собору Успіння Пресвятої Богородиці в м. Чернівці, що по вул. Руській, 28, ювілейного хреста. У розпорядженні також було передбачено забезпечення належного громадського порядку під час проведення учасниками урочистих хресних ходів, надання приміщень музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської та обласної філармонії для святкових заходів, які відбувалися 21 липня 1996 р. [62, арк. 1].

Пізніше було видано й інші розпорядження, зокрема № 634-р від 23 жовтня 1996 р. «Про заходи щодо відзначення в області 400-річчя з дня народження видатного громадсько-політичного діяча Петра Могили», № 158-р від 11 березня 1998 р. «Про заходи щодо підготовки в області 125-ї річниці з дня смерті видатного державного, громадського та церковного діяча, голови Буковинського сейму Митрополита Євгена Гакмана» тощо. Згідно з документами, у Чернівецькій області було створено оргкомітети, до компетенції яких входило формування та проведення урочистих заходів, спрямованих на відзначення цих знаменних подій. Варто зазначити, що в рамках святкувань в області впродовж кількох місяців на базах навчальних і державних установ офіційно проводили конференції, прес-конференції, круглі столи, історичні читання, виставки тощо [64, арк. 1; 65, арк. 1-2; 73, арк. 1].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує пункт шостий розпорядження № 634-р від 23 жовтня 1996 р., де рекомендується єпархіальним управлінням УПЦ КП, УПЦ і деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ провести в храмах області святкові богослужіння з нагоди 400-ї річниці народження митрополита Петра Могили. На думку членів оргкомітету, це посприяло б швидшому подоланню церковного розмежування і об'єднання в Єдину Помісну Церкву не лише православних, а й католицьких конфесій України, про що мріяв свого часу й митрополит Петро Могила [65, арк. 1]. З цього приводу доречними є міркування сучасного українського науковця М. Шкрібляка, який у своїх дослідженнях, аналізуючи унійні колізії та політико-ідеологічні стратегії ранньомодерної України-Руси, зокрема зазначає: «...у цьому процесі держави з її програмою толерантизації міжконфесійного діалогу, яка на разі уявлялася панацеєю, тобто єдиними ліками, що могли б урятувати конфесійно розколоту Україну-Русь від загибелі. Прикметно і те, що усвідомити таку потребу чи ж такого обов'язку були чулими не лише представники Греко-Католицької Церкви, а й православні і, зокрема, архімандрит Петро Могила та архієпископ Мелетій Смотрицький. Вони слугували прикладом спільного пошуку нової об'єднавчої моделі» [438, с. 321]. Як бачимо, і тоді, і сьогодні прагнення українського народу щодо створення Єдиної Помісної Церкви в Україні залишаються незмінними.

Паралельно з цим у Чернівецькій області розпочали широкомасштабну підготовку до святкувань 2000-ліття Різдва Христового. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 9 червня 1997 р. «Про заходи щодо підготовки та відзначення в Україні 2000-ліття Різдва Христового» [227] і розпорядженням Чернівецької ОДА № 411-р від 15 липня 1997 р. «Про відзначення в Чернівецькій області 2000-ліття Різдва Христового» [69, арк. 1], було затверджено склад робочої групи, на яку покладали обов'язки з розробки плану святкових заходів і належної підготовки до історичної події. З ініціативи відділу у справах релігії розпорядження Чернівецької ОДА було замінено іншим – від 15 грудня 1999 р. «Про зміни до складу робочої групи з підготовки та відзначення в Чернівецькій області 2000-річчя Різдва Христового» [92, арк. 2], що дозволило активізувати роботу.

Зрозуміло, це заклало сподівання щодо налагодження взаємовідносин Церкви і держави, послаблення конфліктності та зниження рівня протистоянь у релігійному середовищі, покращення міжконфесійних відносини, особливо між православними конфесіями краю. Зрештою, про такі «сподівання» на прес-конференції заявив і начальник відділу у справах релігії. «Вважаю і надіюся, що так буде, – відзначив В. Настас, – Українська Православна Церква 2000 річницю народження Ісуса Христа зустрине єдиною помісною» [262, с. 3]. Мотивацією до вказаних вище міркувань стало офіційне звернення Буковинського науково-культурного благодійного товариства імені митрополита Євгена Гакмана до Президента України, Верховної Ради України та Предстоятелів українських православних церков. Воно було розглянуте і підтримане авторитетними організаціями та діячами краю, а рішення XIII сесії XXII скликання депутатів Чернівецької обласної ради № 380 від 18 квітня 1997 р. (підписане головою обласної ради І. Шилепницьким) [234] підтримане і надіслане вказаним адресатам та опубліковане в газетах обласної ради. В офіційному документі члени ініціативної групи наполегливо просили розглянути всі можливі варіанти щодо подолання церковного розділення та розпочати процес об'єднання українського православ'я, що дозволить православним християнам увійти у нове тисячоліття Єдиною Помісною Церквою [72, арк. 1]. Однак внутрішньоцерковне життя Чернівецької області залишалось доволі складним і невизначеним.

Незважаючи на всю складність і неоднозначність ситуації в краї, нових граней у сфері державно-церковних взаємовідносин надали вибори народних депутатів України 1998 р. [236]. Активність релігійних організацій на цих виборах була безпрецедентною для всієї України. Цікаво, що жодна з партій у своїй виборчій кампанії не відмовилась від положень і гасел, пов'язаних з релігією (особливо це стосується так званих «супроводжувальних» агітаційних матеріалів. – І. Л.). При цьому жоден з релігійних лідерів не уникнув уваги з боку політиків [376, с. 28]. Звичайно, розрив між офіційною, «безадресною» позицією церковного керівництва і його реальною передвиборчою політикою не можна вважати новою тенденцією, адже вона себе вповні виявила ще на виборах 1994 р. Проте 1998 р. церковні організації здійснили більш серйозну спробу забезпечити своє представництво в радах. Очевидно, це стало наслідком аналізу наявної політичної ситуації, а також

намаганням реалізувати високий потенціал довіри до Церкви, яку декларували громадяни України.

Результати виборів чітко показали, що з утворенням депутатських об'єднань «захист» кожної із церков носить дискусійний характер, оскільки інтерес саме до «православної проблематики» був чітко заявлений у програмах партій і політичних блоків, які увійшли до Верховної Ради XIV скликання [386, с. 5]. Політичні партії комуністів та соціалістів продовжили підтримку УПЦ, про що напередодні виборів заявив прихильник цих партій Д. Табачник: «Я маю намір організувати групу депутатів-одномумців для підтримки канонічних українських конфесій і, насамперед, Української православної церкви» [386, с. 6], а Народний Рух, зі свого боку, активізував підтримку УПЦ КП та УГКЦ. Головний редактор газети «Час» П. Кобевко з приводу позиції представників влади у Чернівецькій області щодо церковного питання заявив: «Нас дивує позиція світської влади в Чернівцях, яка йде на будь-які поступки московським попам. Вона дозволяє їм відкривати свої монастирі, церкви, собори. А справжню українську церкву відсуває все далі на задвірки. <...> Чи, може, наші чиновники – не українці?!» [259, с. 12].

У підсумку церковне питання почало перетворюватися на знаряддя міжпарламентської боротьби. В області було зафіксовано багато випадків, зокрема в смт. Берегомет Вижницького району, смт. Кострижівка, с. Веренчанка Заставнівського району та Заставні, коли органи місцевої влади, надаючи переваги окремим релігійним організаціям, тривалий час зволікали із вирішенням нагальних питань щодо виділення земельних ділянок під будівництво культових споруд, реєстрації статутів релігійних громад і т. п. [58, арк. 28].

Разом з тим, неодноразові спроби політизації Церкви та перетворення її в цілковитий рупор влади створювали проблеми для налагодження міжконфесійної злагоди та толерантності. Варто також зауважити, що діяльність влади щодо використання релігійного чинника в державному будівництві не завжди була адекватною політичній і релігійно-церковній ситуації в Україні як загалом, так і в Чернівецькій області зокрема.

У руслі аналізу пострадянської моделі державно-церковних взаємовідносин яскравим прикладом слугує лист-звернення 1999 р. «Про хід реалізації державної безпеки щодо забезпечення релігійної злагоди та миру», направлений Президенту України Л. Кучмі від Першого заступника Секретаря Ради

національної безпеки і оборони України В. Радченка. Як зазначено в листі, ситуація у сфері державно-церковних та міжконфесійних відносин в Україні на той період залишалася досить напруженою, що суттєво впливало на суспільно-політичну стабільність і національну безпеку в державі. Особливе занепокоєння В. Радченко висловлював щодо міжконфесійного конфлікту православних церков, оскільки «він (конфлікт. – І. Л.), як і раніше, призводить до напруженості у суспільстві, створює перешкоди для діяльності релігійних організацій, а головне, гальмує утвердження української державності» [77, арк. 1]. Продовження міжправославного розколу призведе, на його думку, до поступової втрати позицій православ'я – провідної релігії в Україні, що є загрозовим для духовного етнофонду, менталітету й традицій українського народу. Тому «необхідно звернути увагу на недостатні посередницькі зусилля з боку держави у справі зміцнення довір'я та досягнення порозуміння між православними конфесіями. Більш ефективно можна було б здійснювати це в рамках підготовки та святкування 2000-ліття Різдва Христового» [77, арк. 1-2].

Узагальнюючи аналіз подій, які увиразнилися з часу проголошення незалежності Української держави, можна констатувати, що владні структури Чернівецької області намагалися здійснювати активний пошук прийнятної та дієвої моделі державно-конфесійних відносин, результативної державної політики щодо релігії та Церкви у краї. Особливість цього пошуку в тому, що він відбувався в межах тогочасного суспільного-політичного розвитку України, який характеризувався гострим політичним протиборством і міжцерковним протистоянням. Зрозуміло, що в певні періоди цей пошук давав позитивні результати, в інші – проходив менш успішно. При цьому мали місце як успіхи, так і невдачі, пов'язані передусім з суб'єктивізмом у підходах до оцінки ролі та місця релігії й Церкви в суспільно-політичному житті України.

Разом з тим, ще однією характерною особливістю відносин державних органів влади з релігійними організаціями в області у першому десятилітті незалежної України було те, що основну увагу приділяли розв'язанню колізій тільки традиційних церков, у той час як інші релігійні організації залишалися поза увагою. Стосовно цих релігійних громад проводили поодинокі, зазвичай, політично кон'юнктурні акції.

2.2. Правові й соціальні колізії формування релігійної мережі області

З часу набуття незалежності Українська держава значну увагу приділяє питанням забезпечення релігійної свободи, яка виявляється, у першу чергу, в гарантуванні вільного функціонування Церкви та релігійних організацій, можливості самовизначення особистості у питаннях релігійно-конфесійної належності.

Уже в перші роки незалежності новообрана влада на чолі з першим Президентом України Л. Кравчуком заявила про свій інтерес до релігії і розпочала пошук дієвої моделі державно-церковних відносин та визначення основних засад державницької політики щодо релігії та Церкви. Задля забезпечення і законодавчого закріплення інтересів Церкви 23 квітня 1991 р. був прийнятий базовий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (№ 987-ХІІ) [198; 202], який має демократичний характер і відповідає нормам міжнародного права у сфері забезпечення права на свободу совісті. Саме цей Закон, на думку багатьох науковців, політиків, громадських та церковних діячів, відіграв важливу роль у нормалізації державно-церковних та міжконфесійних відносин новоутвореної держави.

Уведення в дію цього Закону, як свідчать архівні документи, справило позитивний вплив на зміцнення законності та правопорядку в регіонах. Прикладом може слугувати один із випадків у Чернівецькій області, що викликав резонансне невдоволення Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України й у подальшому допоміг законодавчо забезпечити захист прав релігійних організацій краю. Так, згідно з рішенням облвиконкому № 158 від 19 червня 1991 р. (прийняте тільки в Чернівецькій області. – І. Л.) було встановлено розмір збору за державну реєстрацію статутів релігійних організацій в розмірі 500 крб. Це, звичайно, суперечило прийнятому Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», адже в жодному із пунктів не було передбачено такого грошового збору. Після численних зауважень і рекомендацій було прийнято рішення облвиконкому № 211 від 21 серпня 1991 р. «Про тимчасові правила розгляду заяв про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій», згідно з яким суму збору за державну реєстрацію статутів було зменшено до 50 крб. Але і це рішення не усунуло протиріч із законодавством, що змусило уповноваженого Ради у справах релігій при Чернівецькій ОДА О. Приходнюка вдатися до

якнайшвидшого вирішення цього інциденту. Зрештою, для запобігання неприємностей та збереження правопорядку в області прийняте рішення було знову переглянуто і приведено у відповідність з чинним Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [137, арк. 2]. Як бачимо, законодавче забезпечення прав релігійних організацій на цьому етапі потребувало суттєвого вдосконалення, хоча курс, який обрала держава, загалом був позитивний.

Після прийняття Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» в українському суспільстві відбулися значні зміни. Новий етап суспільного розвитку, пов'язаний з формуванням громадянського суспільства та правової держави в Україні, потребував концептуалізації засад державно-конфесійних відносин. Необхідність такої концепції була зумовлена потребою удосконалення загальних засад реалізації права людини на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і Церквою (релігійними організаціями) як в Україні, так і в Чернівецькій області зокрема. Відтак, Президент України 4 березня 1992 р. підписав Указ «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» [23; 240]. У цьому документі передбачалося повернення релігійним організаціям деякої частини церковного майна, що було анексоване радянською владою. Однак значна частка майна все-таки залишалася в державній формі власності, що призводило до дезгармонізації та розхитування конструктивного діалогу між представниками владних структур та церковних інституцій. Уже на кінець 1993 р. в Чернівецькій області офіційно було передано релігійним організаціям 487 будівель. Зрештою, за цей період як у самому обласному центрі, так і в районах краю було збудовано 77 храмів, близько 200 каплиць та будувалися ще 94 культові приміщення [142, арк. 2].

Безумовно, церковно-релігійне життя в Чернівецькій області як на початку 90-х рр. ХХ ст., так і досі характеризується конфліктними реаліями. Проте одним із дестабілізувальних факторів та джерелом конфліктності на релігійному ґрунті залишається міжправославний розкол, який є постійним чинником напруженості міжконфесійних та державно-церковних відносин. У цьому контексті вирішення болючих точок мало б опиратися на закріплені в Конституції України засадничі основи державно-церковних відносин. Очевидно, розглядаючи правові гарантії здійснення права на релігійну свободу, потрібно враховувати й норми, що регулюють право на свободу думки і слова, право на об'єднання та право на мирні

зібрання. Поряд з цим, відповідно до ст. 35 Конституції Закону України від 28 червня 1996 р. «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви» [214], а це означає «невтручання держави у внутрішні церковні справи (у зміст віровчення, обрядів, церемоній (1); в систему управління Церквою, її ієрархію (2); у підлеглисть іншим релігійним центрам (3); у фінансові витрати (4); у навчально-виховну діяльність у духовних навчальних закладах (5))» [214]. На жаль, як свідчать конкретні факти, недотримання цього принципу часто призводило до порушення закладених Конституцією України основних засад державно-церковних відносин, що, безперечно, поглиблювало дисбаланс правової системи.

Доречно згадати й положення Закону про рівність релігійних організацій між собою, а також їх право вільного переходу з однієї юрисдикції в іншу. Однак цього положення не завжди дотримуються. Не була винятком і Чернівецька область. Уже в перші роки незалежності це добре спостерігалось на прикладі Московського та Київського Патріархатів. Як свідчать архівні матеріали, перехід православних громад з одного Патріархату в інший зазвичай «увінчувався» розколом і утворенням двох православних парафій в одному населеному пункті, що призводило до затяжних міжконфесійних протистоянь. Зокрема, такі тенденції були характерні для Вижницького, Глибоцького, Заставнівського, Кіцманського і Сторожинецького районів [142, арк. 3-4]. Без сумніву, поява таких конфліктів обумовлювалося й низкою інших проблем: відсутністю достатньої кількості як культових будівель, так і коштів для їх будівництва, некомпетентним втручанням у міжконфесійні конфлікти і майнові суперечки громадсько-політичних організацій і деяких депутатів усіх рівнів Рад, упереджене ставлення до окремих релігійних конфесій органів державної влади на місцях, недосконалість чинного законодавства тощо.

Як тимчасовий механізм врегулювання ситуації у 1993 р. в області вже практикували почергове використання культових будівель, яке 23 березня 1994 р. було законодавчо закріплене як доповнення до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [432, с. 40; 142, арк. 5]. Проте такий досвід швидко виявив свій непродуктивний характер, адже черговість богослужінь часто ставала нагодою для захоплення культової будівлі однією з громад, котра, як правило, мала прихильників серед місцевої влади. Такі випадки були непоодинокими, про

що йшлося в публікаціях місцевих журналістів. Зокрема, М. Шкварчук повідомляє: «Останнім часом на Буковині виникли великі непорозуміння між православними віруючими <...>. Прикладів багато як у Чернівцях, так і в Кіцманському, Заставнівському, Вижницькому та Сторожинецькому районах. Чернівецьке єпархіальне управління Московського Патріархату організовує напади на парафіян, дезінформує віруючих, щоб якимось затримати ріст Київського Патріархату» [305, с. 1]. Окрім того, у розпорядженні голови Чернівецької обласної ради І. Гнатишина № 164-р від 15 квітня 1995 р. «Про тимчасове закриття Свято-Михайлівської церкви м. Вижниця» зазначалося, зокрема, таке: «На протязі 2-х місяців релігійні громади УПЦ та УПЦ КП м. Вижниця не досягли згоди на почергове проведення церковної служби в Свято-Михайлівському храмі, проявляючи особисті амбіції, вони стали на перешкоді сотням віруючих у задоволенні їх духовних потреб» [266, с. 5]. Відтак, на думку О. Приходнюка, «...даному протиправному акту не була дана належна оцінка Вижницьким райвиконкомом, місцевими правоохоронними органами. У зв'язку із цим, конфлікт затягнувся, що породило багаточисельні скарги в різноманітні інстанції» [142, арк. 6]. Аналогічні факти в різний час мали місце в селах Митків і Кострижівка Заставнівського району, Драчинці і Лужани Кіцманського району, в містах Кіцмань та Чернівці [142, арк. 6].

Прикметно, що така стратегія неодмінно вела до затяжних конфліктів і суттєво порушувала гармонію релігійного життя Чернівецької області. З цього приводу досить влучними видаються міркування журналіста Ю. Мамає, який бачить розв'язання цієї ситуації не інакше, як тільки через законні засоби впливу. «Надія лише на Закон, – підкреслює журналіст. – Законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за розпалювання міжконфесійної ворожнечі, але Чернівецька обласна державна адміністрація, здається, гарантує правопорушникам з оточення єпископа Онуфрія недоторканість. А ті відточують пера для нових порцій бруду» [270, с. 1]. Такі колізії дають нам підстави твердити про закоріненість церковного розбрату в регіоні.

Певним способом законодавчого вирішення цієї проблеми було звернення про доповнення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», що узаконювало можливість знімати релігійні громади з реєстрації через відмову на почергове служіння як таких, що не виконують легітимні розпорядження

органів влади [432, с. 41]. Однак, на думку експертів Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова: «почергове використання культових споруд і майна слід визнати внутрішньою справою Церкви, воно має застосовуватися виключно за обопільною згодою релігійних організацій без будь-якого втручання державних структур» [432, с. 41]. Не вдаючись до дискусій з автором цих слів, зазначимо, що важко погодитися з такою незрозумілою і не до кінця обґрунтованою тезою експертів, адже може скластися враження, що Церква та релігійні організації діють виключно поза Законом України – монополюю.

Попри сказане, є підстави стверджувати, що майнові питання завжди перебувають у центрі підвищеної уваги як політичних, так і церковних діячів, оскільки були і є невід'ємним та надзвичайно важливим елементом матеріального забезпечення будь-якої релігійної організації. Доказом цього слугує й низка виданих Указів, розпоряджень і постанов, як, уже згаданий нами вище Указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» № 125 від 4 березня 1992 р. [240], а також розпорядження Президента України «Про повернення релігійним організаціям культового майна» № 53/94-рп від 22 червня 1994 р. [237]; постанова Кабінету Міністрів України «Про використання культових споруд – видатних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям» № 1005 від 9 серпня 2001 [226]; постанова Кабінету Міністрів України «Про умови передачі культових будівель – видатних пам'яток архітектури релігійним організаціям» № 137 від 14 лютого 2002 р. [228] та ін.

Продовжуючи аналізувати конфліктні ситуації в Чернівецькій області та спроби їх врегулювання в рамках чинного законодавства, доречно навести у цьому контексті низку промовистих фактів. Так, в управу крайового братства Андрія Первозваного жителями села Кострижівка Заставнівського району була надіслана скарга з метою негайного звільнення священника А. Сапиги від обов'язків настоятеля сільського храму. Річ у тім, що священник ігнорував усі заклики вірян щодо переходу в підпорядкування Київського Патріархату, заявляючи про свою присягу московському престолу. Унаслідок цього серед жителів села розгорнувся затяжний конфлікт. За свідченням голови братства В. Козьмика, «незарєєстрована громада Московського Патріархату подала

громаду Київського Патріархату в обласний суд. Обласний суд переслав заяву громади Московського Патріархату в районний суд. Голова суду В'ячеслав Остапович викликав обидві громади. Від Київського Патріархату приїхало 35 осіб з документами, а від громади Московського Патріархату – 4 людини без документів. Сказали, що забули дома. В. Остапович залишив у себе наші документи, пообіцявши, що викличе нас і поверне їх. Але минуло три місяці і ніхто нас не викликав. Тоді ми самі пішли до нього. Він заявив, що помилково віддав наші документи громаді Московського Патріархату, але знайде їх і поверне. І так обіцяє з одної п'ятниці на другу, аби лиш нас збутися» [267, с. 1]. Такий стан речей приводить до думки, що практика порушення чинного законодавства, на жаль, простежувалася в області і з боку представників релігійних громад, і з боку самих органів місцевої влади. Показовим є те, що вищенаведена ситуація добре ілюструє й притаманне місцевій владі прихильне ставлення до Московського Патріархату, як нібито – «єдиної канонічної Церкви», а тому, як додає В. Козьмик, «Управа братства вже стикалася з фактом пропажі документів громади Київського Патріархату в Чернівецькому обласному суді. Отже, проглядається певний стиль роботи суддів» [267, с. 1].

Паралельно з цим незаконні дії і часті «загравання» обласної влади з Московським Патріархатом простежувалися і в інших сферах релігійно-політичного життя Чернівецької області. Ось як на це реагувала місцева преса: «Чиясь вправна рука підключила до «захисту» Московського Патріархату і Першотравневий райвідділ внутрішніх справ м. Чернівці за наклепницькою заявою з Свято-Миколаївського храму на вул. Руській («батюшка» Дмитро Латковський) парафіян цього ж храму, які утворили громаду Київського Патріархату, викликали в міліцію і проводили з ними «профілактичну» бесіду» [280, с. 1].

Коли законодавство у сфері державно-церковних відносин, свободи совісті та діяльності релігійних організацій розглядати як систему збалансування інтересів держави, Церкви та вірян, нехтування законодавчими стандартами і нормами у цій царині не можна трактувати по-іншому, як прагнення окремих суб'єктів права порушити таку рівновагу. Більше того, дисбаланс таких відносин може мати різну форму вияву – від свідомого ігнорування та заперечення чинного законодавства до низького рівня обізнаності із законодавчими актами. Тенденція до зростання порушень законів про свободу віросповідань свідчить про певні недоліки у сфері

державно-церковних відносин, забезпеченні права на свободу совісті. У цьому контексті викликає зацікавлення стаття 29 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [198, с. 2; 202]. У ній передбачено, що державний контроль за здійсненням цього Закону покладено на місцеві Ради народних депутатів та їх виконавчі органи. Однак практичне його застосування виявило недоліки і недосконалість законодавчої релігійної сфери.

Так, в інформаційній доповіді «Про стан релігійної ситуації в області та окремі напрями державної політики щодо релігії і церкви» за 1994 р. О. Приходнюк зазначає, що на місцях погано ознайомлені з чинним законодавством щодо релігії і Церкви, а тим паче незадовільним є рівень його практичного застосування. І справді, у цей період спостерігалася передача культових об'єктів у безоплатне користування без договорів. Для прикладу, в Герцаївському районі була практика виділяти земельні ділянки для будівництва культових будівель неюридичним особам, що мало місце в селах Хряцька, Банчени, Петрашівка.

Також у багатьох населених пунктах кладовища знаходилися у «власності» сільських Рад, що призводило до релігійної ворожнечі. Це було особливо відчутно у с. Купка Глибоцького району, коли голова сільської ради В. Мигалович під тиском священника Московського Патріархату не дозволив провести поховання члена громади ХВСП (дружини пресвітера Міцака Віорели). Паралельно з цим релігійне протиборство також було зафіксовано і в с. Стрілецький Кут Кіцманського району, коли через подвір'я храму УПЦ не дозволили перенести труну з тілом померлої віруючої УПЦ КП тощо. Не зупиняючись детально на інших аспектах правопорушень у краї, відзначимо, що все це, на думку уповноваженого у справах релігій в Чернівецькій області, є наслідком незнання законодавства України щодо релігій та Церкви, а тому призводить до упередженого ставлення працівників місцевих органів влади та державних установ до окремих релігійних конфесій та фізичних осіб [142, арк. 7-9].

Але буде несправедливо говорити лише про постійні порушення в області законодавчо закріпленої бази. На позитивні зрушення в рамках реалізації законодавства про свободу совісті вказують кількісні показники зареєстрованих релігійних організацій. Так, станом на 1994 р. в Чернівецькій області діяло вже 777 релігійних організацій двадцяти трьох напрямів і течій. Згідно з архівними

даними, тільки за останній час (з початку незалежності – І. Л.) в краї були зареєстровані статути 730 релігійних громад, серед них понад 300 – відновлені або заново зареєстровані [142, арк. 1].

Тим часом, розглядаючи релігійну ситуацію в Чернівецькій області, не можна обійти питання й щодо діяльності інших релігійних організацій, у яких теж відбувалися досить складні процеси самоідентифікації та самоутвердження. Це – УГКЦ, РКЦ, РПСЦ, іудаїзм, конфесії протестантського напрямку (ЄХБ, АСД, ХВЄП, РЦЄХБ, Свідки Єгови, АСД РР) і нетрадиційні релігії (свідомості Крішни, багаї) та ін. Особливо в цьому контексті виділялися протестантські течії, які намагалися здійснювати свою діяльність виключно в рамках чинного законодавства. Важливо, що переважна більшість прихильників цих організацій виступала проти втручання у справи політики, яка, на їх думку, «не повинна мати нічого спільного зі служінням Богу, а політичні питання – це беззаперечно компетенція держави» [142, арк. 7].

У цьому контексті важливо зрозуміти, що пріоритет прав людини на свободу світогляду передбачає їх верховенство над правами Церкви як інституції. Відтак, з ціннісно-правових пріоритетів випливають три основні принципи взаємодії Церкви і держави. По-перше, жодна Церква не може претендувати на особливе становище, а отже держава повинна дотримуватись принципу їх рівності. По-друге, держава повинна забезпечити можливість здійснення релігійними організаціями їх функцій (вирішуючи правові, майнові та інші питання, що входять до її компетенції). По-третє, держава зобов'язана втрутитись, якщо йдеться про порушення прав людини в релігійній практиці церкви (забезпечення захисту від шкідливого психологічного впливу, недопущення міжрелігійної ворожнечі або протистояння між віруючими і невіруючими) [382, с. 42; 432, с. 42]. Тож влада, узявши на себе обов'язки перед Церквою та всіма релігійними організаціями і законодавчо їх закріпивши, повинна виконувати ці гарантії, тоді як Церкві необхідно дотримуватися духовно-моральних та ідейно-еклезіологічних норм і зобов'язань, задовольняючи потреби й інтереси як окремих осіб, так і суспільства загалом [146, арк. 1].

У 1996 р. за сприяння Державного комітету України у справах релігій було утворено Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган, мета якої – «об'єднання зусиль

Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координація міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участь в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру» [462]. Це стало запорукою розв'язання гострих питань щодо державно-церковних та міжконфесійних взаємовідносин, негайного вирішення спільних напрямів розвитку освіти і культури, сприяння до розв'язання майнових та інших конфліктних ситуацій між релігійними організаціями [391, с. 55].

Значно пізніше, у 2005 р., така ж Рада церков була утворена й при Чернівецькій ОДА, яка отримала назву «Обласна Рада Церков і релігійних організацій». До її складу ввійшли представники традиційних для області конфесій, керівники релігійних управлінь та об'єднань, статuti яких зареєстровані в обласній державній адміністрації [55, арк. 98]. Але, як показав час, Рада церков в області від часу її заснування не вела активної діяльності у справі нормалізації релігійного життя краю, як цього вимагала реальна ситуація.

Невдовзі після утворення Всеукраїнської Ради Церков, з ініціативи глав Церков і представників релігійних конфесій України, а також за участю Президента України та учасників круглого столу з проблем церковно-державних відносин, 21 липня 1997 р. було прийнято Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах. Уже 27 липня ц. р. офіційний документ був підписаний главами найчисельніших християнських церков та релігійних організацій України [347, с. 62-70], який став, на думку Н. Белікової, «однією з найважливіших подій 1997 р.» [332, с. 19].

Насправді, цей документ мав стати інструментом для мінімізації конфліктних ситуацій у державі. Водночас він повинен був сприяти якщо не повному, то частковому зниженню рівня напруженості у міжцерковних і державно-церковних відносинах, адже сам його зміст чітко вказував на необхідність негайного припинення протизаконних дій релігійних організацій та реалізації досягнення релігійної злагоди. «Ми, представники християнських конфесій України, які тривалий час співпрацюють у питаннях вдосконалення церковно-державних взаємовідносин: <...> маючи на меті зустріти світлий ювілей Господа нашого Ісуса Христа у згоді, мирі, благодаті та Божому благословінні, проголошуємо наше тверде і одностайне рішення; не

припускатися використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосуються церковного майна; вирішувати всі спірні питання виключно шляхом переговорів відповідно до законів держави та по-християнськи на основі взаємоповаги і терпимості; не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи Церкву...» [220], – йдеться у документі.

Більше того, уже 28 липня 1997 р. вийшло доручення Президента № 1-14/517 щодо підписання Меморандуму християнських конфесій України [70, арк. 1], а 29 липня ц. р. Державним комітетом України у справах релігій була видана Постанова № 7/2 «Про заходи участі Держкомрелігій в реалізації положень Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах», у якій вміщувалося понад 15 пунктів організаційно-контролюючих заходів для забезпечення правопорядку у сфері державно-церковних відносин [151, арк. 1]. Це викликало схвалення з боку місцевих управлінців, окремих релігійних та політичних діячів. На місцях при облдержадміністраціях були утворені узгоджувальні комісії для врегулювання відносин державних органів влади з релігійними організаціями, до складу яких входили представники органів влади та конфесій. Згідно з розпорядженням Чернівецької ОДА № 486-р від 8 серпня 1997 р. «Щодо заходів у зв'язку з підписанням Меморандуму християнських конфесій» таку ж комісію було створено і в Чернівецькій області. Цим документом також було затверджено відповідні заходи щодо його поширення та виконання [70, арк. 1; 71, арк. 1].

Щоб донести до населення краю важливість прийнятого Меморандуму для збереження миру в державі, 11 жовтня 1997 р. у Народному домі області відбулася ІХ звітно-виборча конференція Чернівецької крайової організації Народного Руху України, у роботі якої взяв участь голова обласної держадміністрації Г. Філіпчук. На конференції було розглянуто та обговорено низку політичних, соціальних та релігійних питань, прийнято ряд звернень, ухвал і заяв. У заяві Народного Руху України доволі переконливо передано тогочасну релігійно-політичну ситуацію: «Народний Рух України у релігійних питаннях займає центристську, злагоджуючу позицію, вважаючи стратегічною метою примирення всіх християн України та створення єдиної помісної православної церкви в Україні. Ми розуміємо, що релігійна ситуація в області є віддзеркаленням загальноукраїнської, де тривають

непрості процеси пошуку шляхів усунення між- та внутріконфесійної ворожнечі. Засуджуючи силові методи розв'язання релігійних конфліктів, Рух закликає всіх християн, релігійних та політичних діячів суворо дотримуватись Меморандуму керівників християнських конфесій про примирення. Наближаючись до 2000-ліття Різдва Христового, крайова організація Народного Руху України висловлює сподівання, що всі громадяни України, незалежно від приналежності до тієї чи іншої релігійної громади, прагнутимуть будувати свої стосунки на засадах терпимості, злагоди і порозуміння, бо лише громадянський мир є тією підвалиною, що працює на зміцнення Української Держави» [200, с. 1].

Однак дещо згодом стало зрозуміло, що підписання та підтримка Меморандуму не можуть повною мірою забезпечити позитивні зміни. У Чернівецькій області продовжувалися різного роду конфлікти і протистояння, зумовлені боротьбою релігійних організацій за сфери впливу. Затяжний міжправославний конфлікт, у який було втягнуто багато політичних сил, – яскравий цьому доказ. Очевидно, що, підписуючи цей офіційний документ, першоієрархи найперше прагнули віднайти розумний компроміс у стосунках духовенства і державних чиновників, який, на жаль, повноцінно не досягнуто і сьогодні.

Прийняття Меморандуму мало, на нашу думку, двояке значення, зокрема для Чернівецької області. З одного боку, воно було вигідне і православним, і католикам, і протестантам, а з другого, цей документ перешкоджав московській пропаганді, її поплічникам та політико-релігійним намірам. У свою чергу місцеве керівництво все-таки вважало за необхідне вжити належні заходи щодо посилення контролю в релігійному середовищі краю.

З огляду на це, на виконання постанови Колегії Державного комітету України у справах релігій № 4/1 від 28 квітня 1998 р. «Про Комісію сприяння додержанню законодавства про свободу совісті та релігійні організації» розпорядженням голови обласної державної адміністрації Т. Бауера № 227-р від 31 березня 1999 р. така ж комісія була створена і в Чернівецькій області. Однак з підписанням цього документа втратили чинність інші розпорядження виконавчого комітету Чернівецької обласної ради, а саме: «Про створення робочої групи по вивченню стану виконання рішень і розпоряджень облвиконкому про передачу релігійним громадам культових будівель і майна» № 180-р та «Про створення комісії для

розгляду на місцях конфліктів, що виникають на релігійному ґрунті» № 181-р від 21 квітня 1996 р. [74, арк. 1].

Такі дії місцевої влади зумовили виникнення й інших церковно-релігійних проблем, зокрема щодо контролю церковного майна в області. Для запобігання вивезення за межі України предметів національно-культурного надбання і церковного майна при Чернівецькій ОДА були створені дві спеціальні комісії. Перша – з питань повернення в Україну культурних цінностей (створена відповідно до розпорядження голови обласної державної адміністрації № 4-р від 6 січня 1999 р. на виконання доручення Кабінету Міністрів України № 5685/96 від 16 червня 1998 р.) Друга – міжвідомча комісія по обстеженню культових споруд з метою виявлення культурних цінностей, що перебувають у власності релігійних організацій та їхнього маркування спеціальними засобами для оперативної ідентифікації викрадених цінностей (створена згідно з розпорядженням голови Чернівецької ОДА Т. Бауера № 228-р від 31 березня 1999 р. на виконання постанови Кабінету Міністрів України № 1888 від 30 листопада 1996 р. «Про невідкладні заходи щодо запобігання вивезенню за межі України предметів національного культурного надбання» та листа Державного Комітету України у справах релігій № 8-14/15 від 4 січня 1999 р.) [75, арк. 1; 125, арк. 1; 54, арк. 8].

Згідно з наведеними вище розпорядженнями (№ 4-р від 6 січня 1999 р.; № 228-р від 31 березня 1999 р.), за повідомленням начальника відділу у справах релігій № 8-3038/15 від 26 вересня 2000 р. та № 134 від 28 вересня 2000 р., у 1999–2000 рр. міжвідомчою комісією проведено понад 20 виїздів у райони області для ретельного обстеження православних, греко-католицьких, римо-католицьких, старообрядницьких та іудейських культових споруд. Як стало відомо, у руслі проведеної роботи було виявлено 327 культових цінностей, зокрема релігійні книги, ікони та церковне начиння [90, арк. 10]. При цьому маємо відзначити, що у зв'язку зі збільшенням кількості крадіжок у церквах та культових приміщеннях, майно яких часто вивозили за межі України, Чернівецька ОДА у 2003 р. ініціювала питання щодо розроблення спеціальних попереджувальних заходів та профілактичної роботи з конфесіями краю (згідно з документом № 0747/22-2342 від 5 грудня 2003 р.). За повідомленням В. Настаса, у листопаді 2003 р. координаційним комітетом по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю майна було розглянуто і затверджено відповідні заходи, згідно з якими відділ

державної служби охорони при УМВС України у Чернівецькій області провів обстеження культових приміщень і храмів краю. Було виявлено, що із 445 обстежених культових будівель лише 7 частково обладнані засобами сигналізації. Керівники релігійних організацій внесли конкретні пропозиції стосовно організації охорони приміщень культових споруд [125, арк. 1].

Поряд з цим, виконуючи заходи щодо втілення ідей Меморандуму та в рамках підготовки до 2000-ліття Різдва Христового, в Чернівецькій області були проведено тематичні зустрічі, конференції, круглі столи, організовано низку теле- і радіопередач. Водночас, з урахуванням конфліктних подій, що сталися в м. Маріуполь 1999 р. (інцидент, унаслідок якого предстоятель УПЦ КП Філарет та група вірян морально і фізично потерпіли від представників Московського Патріархату), на виконання рішень Державного комітету України у справах релігій № 8-1259/15 від 11 травня 1999 р. в області проводили роз'яснювальні бесіди з керівниками релігійних конфесій щодо уникнення конфліктів та непорозумінь [76, арк. 1]. До цього переліку варто додати і загальноукраїнські заходи, у яких взяли участь і керівники Чернівецької області, а саме: Всеукраїнський християнський форум «Плід правди сіється творцями миру» (травень 1998 р.), християнська міжконфесійна тематична зустріч «Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний» (30 вересня 1998 р.), Форум християнської молоді (14-15 вересня 1999 р.), який входив до програми заходів З'їзду християнської молоді (12-19 вересня 1999 р.) [431] та ін.

Позитивним фактором впливу на державно-церковні відносини стало звернення Президента України до Церков та релігійних організацій України, проголошене 12 червня 1999 р. на засіданні Всеукраїнської Ради Церков. Від імені держави Президент Л. Кучма висловив думку про необхідність морально-політичної реабілітації Церкви як суспільного інституту, що постраждав від тоталітарного режиму та засудив політику насильства щодо релігії, Церкви і вірян [432, с. 42]. Насправді, звернення Президента було сприйняте церквами як своєрідний акт покаяння влади перед Церквою та релігійними організаціями. Стала помітною тенденція до поступового налагодження взаємовідносин між Церквою і державою, що почали набувати характеру рівноправного діалогу. Про це свідчить практика проведення спільних громадських заходів, зустрічей представників Церков та вищого керівництва області, позитивна реакція

державних структур на окремі пропозиції конфесій краю. Офіційні зустрічі проводили в різному форматі та за різних обставин. Так, за повідомленням Г. Соколовського, «у день Різдва Христового 300 воїнів осіннього призиву Чернівецької 66-ої моторизованої дивізії, якою командує полковник Юрій Борискін, прийняли військову присягу на вірність Україні <...>. У Соборі Святої Параскеви весь особовий склад слухав Різдвяну літургію, яку відслужив митрополит Чернівецький і Буковинський владика Данило» [292, с. 2].

Кінець ХХ ст. для українських церков та релігійних організацій виявився надто складними. Православні, католицькі і протестантські конфесії прагнули відродити осередки власного церковного життя, які досить динамічно розвивалися і в Чернівецькій області. Проте католики і протестанти перебували у складніших умовах, аніж православні. Адже останні від самого початку проголошення незалежності Української держави відчували постійну підтримку з боку політичних партій і провладних чиновників.

Переломним етапом державно-церковних відносин як у державі, так і в Чернівецькій області стало святкування 2000-ліття Різдва Христового. Ще задовго до цього від представників місцевої влади і духовенства неодноразово лунали заклики щодо припинення у краї масових конфесійних заворушень, які порушують гармонію мирного життя і суперечать законодавчим нормам. Разом з тим зростали сподівання й на подолання церковного розколу в Україні. Такі міркування підтверджує заява В. Настаса: «Вважаю і надіюся, що так буде. Українська Православна Церква 2000 річницю народження Ісуса Христа зустріне єдиною помісною» [262, с. 3]. Великі надії на святкування 2000-ліття Різдва Христового покладали і депутати Чернівецької обласної ради, які в офіційному зверненні до керівників православних релігійних конфесій і мирян краю зазначали: «Останнім часом в Україні та в православному світі загально відбулись безпрецедентні за своєю важливістю події, пов'язані з розпочатим процесом утворення Єдиної Помісної Української Православної Церкви, очолюваної Патріаршим Києвом. Тому ми, депутати обласної ради, звертаємося до всіх, кому не байдужа доля нашої Святої Української Православної Церкви, підтримати та вітати заяву Президента України Л. Д. Кучми про створення Єдиної Української Православної Церкви» [81, арк. 1]. Значимо, що ідея єдності православ'я в Україні не втрачає актуальності й зараз, адже це стало б реальним кроком на шляху до

формування нової моделі міжконфесійних та державно-церковних відносин. Ось як з цього приводу висловлюється академік М. Жулинський: «Єдність Церкви – то суттєва складова міфологеми єдності нації, яка буде працювати на відновлення та інтеграцію нації також в інших сферах суспільного життя» [258, с. 23].

Ще однією вкрай важливою проблемою, яка залишається найважчою для розв'язання й досі, адже виступає постійним фактором генерування конфліктів, є питання щодо майнових прав релігійних організацій. Тому українська влада прийняла низку документів стосовно майнових питань [241; 449].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує останній пункт Указу Президента України Л. Кучми № 279/2002 від 21 березня 2002 р., у якому зазначено: «Рекомендувати органам місцевого самоврядування вжити заходів з відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема щодо повернення їм колишніх культових будівель, іншого церковного майна (в тому числі приміщень), що перебувають у комунальній власності і використовуються не за призначенням» [241]. Справді, усі наведені вище документи юридичного характеру ставлять, нібито, єдине завдання – остаточне подолання негативних наслідків тоталітарної політики щодо релігії, а поряд з цим вказують на забезпечення відновлення порушеної справедливості, захисту прав і законних інтересів релігійних організацій, на подальший процес їх морально-політичної реабілітації; створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності. Але такий крок держави щодо забезпечення майном релігійних організацій викликав серйозні проблеми, оскільки дозволив передавати релігійним організаціям у користування культові будівлі, що мають статус пам'яток архітектури. З цього приводу варто навести міркування С. Здіорука: «Таке рішення навряд чи можна назвати конструктивним і зваженим, оскільки воно суперечить інтересам українського народу, адже ряд пам'яток мають надзвичайну цінність для збереження історичної пам'яті всієї нації, а не окремих релігійних громад. Окрім того, такі рішення, з одного боку, ставлять у скрутне становище майбутню долю цілої низки соціально значущих закладів найвищого рівня – музеїв, університетів, бібліотек, лікарень тощо, а з іншого – тільки підсилюють і так непомірні необґрунтовані претензії деяких конфесійних структур» [345, с. 141; 366, с. 140].

Тим часом, у 2000 р. відповідно до п. 9 ст. 39 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та з метою координації поточної роботи щодо подолання негативних проявів у релігійному середовищі, досягнення громадського миру і співробітництва людей різних віросповідань, згідно з розпорядженням голови Чернівецької ОДА Т. Бауера, було створено ще одну координаційну раду – з питань подолання негативних проявів у релігійному середовищі (№ 107-р. від 24 лютого 2000 р.). До ради увійшли представники як державних управлінь, так і релігійних організацій, серед яких: Варлаам (Пилипишин) – архієпископ Кіцманський і Заставнівський УПЦ КП; Данило (Ковальчук) – митрополит Чернівецький і Буковинський УПЦ КП; П. І. Карпов – голова обласного об'єднання ХВЄП; Б. К. Коржос – президент Чернівецької конференції АСД; В. І. Куцюруба – голова обласного об'єднання ЄХБ та ін. [154, арк. 15]. Основними завданнями ради як консультативно-дорадчого органу, згідно з положенням, підписаним керівником апарату ОДА В. Саснком, є: по-перше, розгляд проблем, пов'язаних з проявами негативних наслідків у релігійному середовищі, загостренням міжконфесійних відносин та правопорушеннями на релігійному ґрунті; по-друге, надання допомоги відповідним місцевим державним органам у вирішенні питань щодо подолання негативних процесів у релігійному середовищі та неврегульованості деяких питань релігійної діяльності, що дестабілізують становище в області; по-третє, узгодження дій органів державної виконавчої ради та окремих відомств для попередження можливих негативних проявів на релігійному ґрунті та визначення єдиного комплексного механізму застосування чинного законодавства з їх врегулювання; по-четверте, прогнозування розвитку релігійної ситуації в області з метою попередження можливих негативних проявів, випадків конфронтації та міжцерковного протистояння тощо [154, арк. 16-17].

Упродовж наступних років взаємовідносини в області на релігійному ґрунті були загалом досить толерантними. Це було особливо відчутно під час зустрічі голови Чернівецької ОДА з керівниками усіх релігійних організацій краю, яку проводили за сприяння відділу у справах релігій 4 квітня 2000 р. Ця зустріч засвідчила вимоги вірян щодо дотримання правових стандартів у галузі прав людини, які стосуються свободи совісті та віросповідання. Одним із результатів цієї зустрічі стала висока активність вірян краю у голосуванні на виборчих

дільницях 16 квітня 2000 р. при проведенні всеукраїнського референдуму з питань реформи системи державного управління. Проте не можна сказати, що всі конфесії краю однаково сприйняли таку ініціативу. Так, єпархіальне управління УПЦ КП на чолі з митрополитом Чернівецьким і Буковинським Данилом (Ковальчуком) та головою братства Андрія Первозваного В. Козьмиком всіляко блокували проведення референдуму, але, незважаючи на це, референдум пройшов на належному рівні [83, арк. 2].

Така висока активність вірян у державотворчих процесах демонструє, що держава і Церква як суспільні інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного, намагалися вибудувувати взаємини, зміщуючи вектор взаємодії до партнерської моделі, яка, у свою чергу, передбачає співпрацю в інтересах українського суспільства. Однак, на кінець 90-х рр. XX – поч. XXI ст. все частіше спостерігаються тенденції до «оцерковлення» політики та політизації релігії. Таку тезу обстоює й один із сучасних істориків О. Музичко, який вказує на те, що «у другій половині 1990-х – на початку XXI ст. тенденція до політизації церкви не тільки не послабшала, але й зміцнилася. Додатковим чинником політизації стало проникнення в Україну низки нових конфесій (передусім протестантських). З метою самоствердження вони почали активно шукати підтримку у владних колах. Бажання партій використати релігію було помітно в Україні під час усіх виборів, а особливо парламентських у 1998 та 2002 роках, президентських виборчих кампаній у 1999 та 2004 роках» [468]. Цілком очевидно, що інтерес державних посадовців до релігії був і сьогодні залишається досить високим, адже Церква користується авторитетом у суспільстві.

У плані налагодження міжконфесійного порозуміння та забезпечення свободи совісті певну роль відігравали й відіграють заходи культурно-просвітницького характеру: наукові конференції, круглі столи, тематичні зустрічі тощо [163, арк. 1]. Так, 14 травня 2001 р. на базі юридичного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича відділом у справах релігій було організовано і проведено круглий стіл на тему «Конституційні гарантії свободи совісті та правове регулювання церковно-державних відносин в Україні». Співорганізаторами також виступили обласний осередок Української асоціації релігієзнавців, кафедри релігієзнавства і теології філософсько-теологічного факультету, релігійні об'єднання ЄХБ, священники УПЦ КП, УГКЦ та РКЦ. Питання, які виносили на

обговорення, стосувалися суспільних інтересів громадян краю (свобода совісті, законодавчі гарантії, правове врегулювання державно-церковних відносин в Україні, необхідність змін у законодавчих актах тощо) [104, арк. 2; 58, арк. 25]. Такі заходи суттєво впливали на процес подальшого церковно-релігійного і національно-духовного розвитку в Чернівецькій області, вони вказували на необхідність виконання чинного законодавства у сфері державно-церковних та міжконфесійних відносин, забезпечення прав і свободи віросповідання. З цього приводу В. Настас в інформаційному листі від 13 травня 2001 р. № 112 повідомляв, що відділом у справах релігій при Чернівецькій ОДА «будуть здійснюватися заходи по недопущенню будь-яких проявів релігійної винятковості та нетерпимості до віруючих або невіруючих інших віросповідань, зневажливого ставлення до почуттів громадян, розпалюванні ворожнечі та ненависті на релігійному ґрунті» [58, арк. 66]. В іншому листі – № 115 від 18 травня 2001 р. – начальник відділу вказує на відсутність механізму щодо розв'язання спірних питань та на недосконалість врегулювання майнових прав релігійних організацій, на порушення рівноправності релігійних організацій як суб'єктів права. У зв'язку з цим відділом було підготовлено і подано Державному комітету України у справах релігій на розгляд низку пропозицій, у яких піднімалася проблема забезпечення прав релігійних організацій [58, арк. 71].

У 2002 р. Чернівецька ОДА, виконуючи Указ Президента України № 279/2002 від 21 березня 2002 р. «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» та розпорядження Кабінету Міністрів України № 564-р від 27 вересня 2002 р., прийняла розпорядження, підписане головою облдержадміністрації Т. Бауером (від 22 листопада 2002 р. № 810-р), щодо утворення міжвідомчої комісії з підготовки пропозицій, спрямованих на відновлення прав церков і релігійних організацій, порушених внаслідок тоталітарної політики СРСР. До її складу ввійшли 22 представники державних установ та релігійних організацій [52, арк. 109; 114, арк. 4]. Першим етапом на шляху до розв'язання проблем стали робочі зустрічі міжвідомчої комісії, яка аналізувала хід виконання названого Указу райдержадміністраціями, особливу увагу звертали на повернення церковного майна та колишніх культових будівель, що перебувають у державній власності й

використовуються не за призначенням [52, арк. 77]. Уже 6 червня 2002 р. за сприяння відділу II сесія ХХІХ скликання Чернівецької обласної ради своїм рішенням № 35-2/02 надала громаді РКЦ Найсвятішого Серця Ісуса дозвіл на безоплатне користування приміщеннями площею 69,6 кв. м. у корпусі № 3 училища мистецтв ім. С. Воробкевича (вул. Загула, 1) терміном на 5 років; у власність релігійній громаді РКЦ м. Вашківці Вижницького району повернуто костел, приміщення якого використовували раніше як кінотеатр [52, арк. 48, 59; 119, арк. 1; 120, арк. 1]. Також було направлено лист № 07/1-60 від 14 червня 2002 р. Міністерству освіти і науки України про надання згоди на безоплатну передачу у власність Чернівецькій церкві ХВСП «Благодать», що по вул. Університетська, 23, у якій розташовувався Чернівецький ДЦНТЕІ [52, арк. 48, 63]. Цілком очевидно, що прийнятий документ, беззаперечно, сприяв позитивним тенденціям вирішення закостенілих проблем. Доволі виразно на це вказує й організаційний відділ облдержадміністрації, за повідомленням якого (від 6 вересня 2003 р. № 167 на № 19-1557 від 29 серпня 2003 р.) 8 вересня 2003 р. на виконання листа заступника голови фонду Державного майна України № 10-16-9755 від 31 липня 2003 р. С. Лазаренка при заступнику голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровичу відбулася чергове засідання комісії, на якому розглядалося питання «Про перелік храмів та інших колишніх церковних споруд, на які претендують релігійні організації» [162, арк. 1]. Загалом, як бачимо, релігійна політика українського уряду зумовила зміни в регіонах держави, які сприяли нормалізації державно-церковних та міжконфесійних відносин. Хоча варто вказати й на інший бік цього питання. В «Інформаційному звіті» за травень 2002 р. зазначено: «На цьому ґрунті можуть виникнути нові непорозуміння у зв'язку з тим, що на території області чимало приміщень, які належали церкві, в даний час приватизовані, а церква вимагає їх повернення» [52, арк. 20].

Очевидним результатом проведеної роботи міжвідомчої комісії в області щодо виявлення культових об'єктів, які підлягають поверненню релігійним громадам краю, є такі статистичні дані (загалом було виявлено 75 об'єктів колишньої церковної власності, які використовувалися не за призначенням): православної церкві належало повернути – 44 об'єкти, іудеям – 24, церкві ХВСП – 1, РКЦ – 3, церкві АСД – 1, церкві ЄХБ – 2. За 2002 р. релігійним організаціям

було передано 44 діючі культові будівлі і два парафіяльних будинки під житло для священнослужителів [57, арк. 251].

У подальшому рішенням наради, що проводилася 27 червня 2003 р. (протокол за № 07.47-6/1259), було повідомлено голову міжвідомчої комісії, віце-прем'єр-міністра України Д. Табачника і Держкомрелігій про 6 об'єктів, які будуть повернуті впродовж 2004-2005 рр. Серед них: у м. Вижниця – синагога, у с. Мигове Вижницького району – церковне приміщення УПЦ, у с. Тарасівці Новоселицького району – колишня культова будівля ЄХБ, у с. Нижні Петрівці Сторожинецького району – два церковні будинки УПЦ, у м. Чернівцях – костел Найсвятішого серця Ісуса РКЦ і навчальний корпус училища мистецтв ім. С. Воробкевича [116, арк. 1].

Забезпечення нормативно-правового врегулювання в Чернівецькій області, як показав час, не завжди відбувалося на належному рівні. З огляду на це та згідно з виконанням Указу Президента України № 1013/2002 від 13 листопада 2002 р. «Про персональну відповідальність керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади» [242] й розпорядженням Глави Адміністрації Президента України від 7 травня 2003 р. з 12 по 17 травня 2003 р. в області працювала комісія, що перевіряла виконання облдержадміністрацією актів, доручень Президента України, рішень Уряду. За час перевірки на прийомі в керівника Головного контрольного управління Адміністрації Президента України В. Коваленка побували й представники релігійних організацій краю, зокрема митрополит УПЦ Онуфрій, священнослужителі УПЦ КП від Кіцманської єпархії, керівники обласних об'єднань ЄХБ, ХВЄП, незалежних церков ЄХБ, головний рабин іудейської громади Ноах Кофманський. Під час таких нарад церковно- і священнослужителі висловлювали своє бачення щодо стилю та методів роботи виконавчої влади та місцевого самоврядування області [34, арк. 21]. У ході проведеної роботи комісія виявила значну кількість конституційних порушень з боку можновладців та високий рівень політизації релігійного життя в 10 населених пунктах області, де мали місце міжконфесійні протистояння – переважно між УПЦ та УПЦ КП. Робоча група рекомендувала керівникам місцевих органів влади проводити постійний діалог зі священниками та вірянами обох конфесій, активізувати індивідуальну роботу з лідерами політичних партій з метою забезпечення захисту вірян від спроб

штучного розпалювання міжконфесійних чвар, постійно проводити роботу щодо забезпечення конституційних прав і свободи громадян області [172, арк. 30-31].

Головними чинниками, які сприяли стабілізації релігійної ситуації в Чернівецькій області, була чітка та зважена позиція обласних та районних державних адміністрацій та відділу у справах релігій щодо неухильного дотримання чинного законодавства загалом та закону «Про свободу совісті та релігійні організації» зокрема, а також в уважному і своєчасному розгляді заяв і скарг вірян [54, арк. 2]. Важливу роль у цій справі, а також в аналізі тенденцій і настроїв відіграла й очолювана головою Чернівецької ОДА Т. Бауером координаційна рада з питань подолання негативних проявів у релігійному середовищі (утворена розпорядженням голови ЧОДА № 107-р від 24 лютого 2000 р.). З ініціатив голови ОДА було проведено 4 зустрічі з керівниками релігійних організацій, на яких обговорювали питання їхньої діяльності, поточні проблеми державно-церковних та міжконфесійних відносин в області, а також 6 зустрічей із заступником голови ОДА К. Нікітовичем [114, арк. 1; 117, арк. 1].

Упродовж 2004 р. з метою надання допомоги в організації контролю за дотриманням законодавства України про свободу совісті та релігійні організації, вивчення процесів і тенденцій у релігійному середовищі та подолання негативних явищ у цій сфері на виконання листа Глави адміністрації Президента України № 02-01/604 від 27 квітня 2004 р. [54, арк. 37] працівниками відділу у справах релігій було здійснено понад 30 виїздів у населені пункти зі складною релігійною ситуацією, проведено 9 нарад з керівниками релігійних організацій з питань збереження та контролю за церковною власністю [126, арк. 1; 170, арк. 2]. Це, безумовно, сприяло зменшенню міжконфесійних конфліктів в області. В «Інформаційному звіті» № 91 від 13 травня 2003 р. сказано: «Останнім часом досить помітним стало зменшення т. зв. «гарячих точок», якщо в минулому їх було понад 100, то сьогодні вони коливаються від 10 до 20, але й вони мають епізодичне місце» [112, арк. 6; 170, арк. 3]. Такі «гарячі точки» переважно виникали у зв'язку із протизаконними діями церковно- і священнослужителів, місцевих органів державної влади та окремих політиків. Здебільшого мали місце у таких районах та селах області (станом на 2004 р.): Вижницький район: у м. Вашківцях, селах – Черешенька, Іспас, Мигове, Мілієво; Заставнівський район: у селах – Брідок, Веренчанка; Кіцманський район: у м. Кіцмань, селах –

Стрілецький Кут, Брусниця, Суховерхово, Ставчани, Шипинці; Новоселицький район: у селі Магала; Путильський район: у смт. Путила, селах – Усть-Путила, Розтоки; Сторожинецький район: у селах – Стара Жадова; в м. Чернівці (вул. Лугова, 6; вул. Роменська, 22) [61, арк. 126].

Очевидно, що відновлення прав релігійних організацій для органів місцевого керівництва було назрілою проблемою. Але владна «машина» вимагала ще тривалого періоду «реабілітації» й стикалася з певною силою протидії як з боку зацікавлених політичних сил, так і релігійних.

Низка прийнятих законодавчих Актів, Указів та Постанов позитивно впливало на правове врегулювання в області, що підтверджується наведеними вище фактами. Але треба сказати, що законодавча база не завжди була надійним підґрунтям для вирішення проблем правового забезпечення. Про це промовисто сказано в коментарі О. Браславця (опублікованого 2 квітня 2003 р.) до Указу Президента України № 279/2002 від 21 квітня 2002 р.: «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього СРСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церквою і релігійних організацій» [241]: «... Уряд України може вирішувати питання щодо поновлення прав релігійних організацій та/або Церков тільки відносно тих колишніх церковних будівель і споруд, які юридично перебувають у загальнодержавній власності. Отже, п. 1 Указу № 279/2002 стосується тільки тих об'єктів, які нині перебувають у віданні центрального Уряду України. Натомість Указ жодним чином не розв'язує проблем стосовно тих колишніх церковних будівель і споруд, які зараз юридично є об'єктами права комунальної власності – тобто належать органам місцевого самоврядування. Про це свідчить п. 4 Указу № 279/2002, який тільки рекомендує (NB!) органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо відновлення порушених прав Церков і релігійних організацій, зокрема, в частині повернення майна. Оскільки питання розпорядження об'єктами комунальної власності знаходяться поза межами компетенції Уряду України, а належать винятково до компетенції представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування, можна з певністю прогнозувати, що навряд чи теперішні власники колишніх церковних будівель добровільно прислуховуватимуться до рекомендацій і поспішатимуть добровільно повертати майно релігійним громадам, поновлюючи тим самим їхні

порушені майнові права. Тому вважаємо, що оскільки Указ не передбачає конкретних механізмів поновлення порушених майнових прав релігійних організацій, то його ефективність, з одного боку, є сумнівною, а з іншого боку – в умовах загального правового безкультур'я, – може призвести до конфліктних ситуацій... <...>. Крім того, напевно можна стверджувати, що «рекомендаційний» характер цієї норми Указу надає можливість чиновникам органів місцевого самоврядування зловживати службовим становищем й вибірково підходити до питання повернення окремих об'єктів комунальної власності окремим громадам (NB!)» [56, арк. 109; 449].

Так чи інакше, але місцеве керівництво продовжувало здійснювати організаційну роботу щодо формування та підтримки в релігійному середовищі міжконфесійного взаєморозуміння, подальшого вдосконалення державно-церковних та міжрелігійних взаємовідносин. Чиновники надавали консультативно-методичну допомогу в інтерпретації й застосуванні вимог Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», контролювали їх практичну реалізацію, про що чітко сказано в «Інформаційному звіті» № 07.21/18 від 11 серпня 2006 р. [169, арк. 1; 175, арк. 109].

Між тим, тут варто звернути увагу на окремі деталі, які увиразнюють процес удосконалення правових гарантій щодо Церкви та релігійних організацій у Чернівецькій області. 2006 р. з метою вивчення релігійної ситуації працівниками сектору у справах релігій упродовж 7 місяців було здійснено профілактичну роботу в 4 районах області. Як повідомляє В. Настас, «проведена робота частково дозволила попередити виникнення серйозних міжконфесійних та внутрішньоконфесійних суперечностей, уникнути передумов до розвитку негативних тенденцій у релігійній ситуації» [175, арк. 110].

До того ж маємо зважити, що належним чином проводилася робота із забезпечення правової експертизи – розглянуто 114 документів з релігійних питань, які надходили до ОДА. Також було надіслано 64 відповіді з висновками та підготовлено 3 розпорядження, згідно з якими зареєстровано статuti 4 релігійних громад. У двох випадках були внесені зміни і доповнення до вже зареєстрованих статутів релігійних громад. Розглянуто 30 звернень, що стосуються внутрішньоцерковних проблем (і питань надання допомоги з боку державних органів влади у справі будівництва, передачі та відновлення культових споруд, службового

переміщення священнослужителів тощо) [175, арк. 17, 20, 23, 25, 33, 26, 37, 69, 81-82, 96, 110, 141, 158-159].

Отже, дослідження нормативно-правових гарантій і специфіки функціонування Церкви та релігійних організацій Чернівецької області дає підстави зробити висновок, що стан забезпечення права громадян на свободу совісті, характер державно-церковних та міжконфесійних відносин значною мірою залежав та продовжує залежати від позиції органів державної влади і місцевого самоврядування, наявності у них виваженої політики щодо релігії й Церкви, доступності та поширення основних її положень, здатності до діалогу з релігійними організаціями та готовності до співпраці.

Поряд з цим варто зауважити, що основною проблемою, яка й досі стоїть на заваді вирішення накопичених проблем, є співвідношення між законодавчими приписами й реаліями.

2.3. Розвиток мережі релігійних організацій у Чернівецькій області та загострення міжконфесійних конфліктів

Вектор напруженості у поліконфесійному середовищі Чернівецької області увиразнювався вже на початку 90-х рр. ХХ ст. і поширювався, за твердженням української дослідниці А. Арістової, у трьох головних напрямках: по-перше, через відверту конкуренцію між традиційними конфесіями; по-друге, через протистояння традиційних і нетрадиційних для України конфесій; по-третє, через негаразди і кризи внутрішньоконфесійного розвитку [320, с. 214]. Поряд з цим, аналіз суспільно-політичних, етнонаціональних та інших чинників міжцерковного конфлікту в області, його причин і форм вияву дають підстави для визначення шляхів, вироблення відповідних механізмів та відпрацьованих конструктивних підходів щодо вирішення цієї важливої не лише релігійної, а й соціальної проблеми. У державі, як зазначає О. Шуба у праці «Релігія в етнонаціональному розвитку України», дуже активно розпочався процес перерозподілу сфер впливу між церквами та швидке розмежування з московським православ'ям в Україні, що, у свою чергу, сформувало особливий релігійно-політичний відтінок [443, с. 197]. Міжконфесійні конфлікти з латентної фази переростали в агресивну і набували рівня загальнодержавної проблеми.

Незважаючи на відносно значну кількість у Чернівецькій області неправославних, передусім протестантських громад, основні конфліктні ситуації виникають саме в православному середовищі. Міжправославна напруга пояснюється здебільшого об'єктивними причинами, головною з яких є розширення релігійної мережі (з 1990 р.) громад Московського та Київського Патріархатів – відповідно з 360 до 390 та з 3 до 118 громад. У зв'язку з тим, що із 118 зареєстрованих релігійних громад УПЦ КП (упродовж 1990–2000 рр.) лише 25 утворились у населених пунктах, де не було повноцінних православних структур, а 54 виникли шляхом переходу частини вірян із громад УПЦ, релігійна ситуація в таких місцях часто загострювалася, створюючи суперечки за право володіння чи користування культовими будівлями та церковним майном. Такі випадки траплялися у смт. Вашківці, селах Іспас, Банилів, Берегомет Вижницького району; селах Веренчанка, Шубранець, Кострижівка, Дорошівці Заставнівського району; м. Кіцмань, селах Оршівці, Ставчани, Стрілецький Кут Кіцманського району; м. Сторожинець, селах Старе Жадове, Банилів Підгірний, Костинці Сторожинецького району [101, арк. 1-2]. Природно, що Московський Патріархат віднісся до цих подій дуже негативно, що, своєю чергою, спричинило написання численних скарг-звернень представників православних церков до Адміністрації Президента України та інших урядових установ. Розуміючи всю складність ситуації, заступник голови Державного Комітету у справах релігій М. Новиченко направив офіційне звернення № 8-1971/4 від 17 вересня 1996 р. на ім'я голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука: «Враховуючи досить складну релігійну обстановку в області і напружені взаємовідносини між УПЦ і УПЦ-КП, просимо Вас вжити заходів щодо недопущення подальшої конфронтації між релігійними організаціями двох конфесій» [147, арк. 1]. Зрештою, обидві сторони неохоче йшли на компроміси.

Попри всю складність проблем, місцеві органи влади намагалися віднайти оптимальний вихід із ситуації. Усі спроби зниження напруги у краї, зокрема шляхом запровадження відповідно до ст.17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» почергових богослужінь, не давали ефективних результатів [66, арк. 1]. Про це повідомляється в інформаційній довідці «Про стан дотримання чинного законодавства України «Про свободу совісті та релігійні організації» в Чернівецькій області» № 61 від 15 березня 2001 р. голові

Державного Комітету України у справах релігій В. Бондаренку: «За період з 1992 р. органами обласної виконавчої влади було прийнято 6 рішень та розпоряджень про почергове користування культовими будівлями віруючими УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ та РКЦ. З них лише одне рішення у м. Вижниця та у м. Чернівцях між УГКЦ і Римо-Католицькою церквами було виконане за наявності згоди між віруючими» [101, арк. 1-2].

У руслі означеної проблеми назривала й дещо інша причина конфліктності. Неефективність почергових богослужінь у храмах спровокувало спорудження нових культових будівель, а відтак і виникнення «свіжих» проблем у релігійній сфері та порушень чинного законодавства. Про це відкрито повідомляє голова Чернівецької облдержадміністрації Г. Філіпчук (розпорядження № 540-р від 9 вересня 1996 р. «Про самовільне спорудження об'єктів культового призначення»). «На сьогоднішній день, – інформує голова, – збудовано нових та знаходиться в стані будівництва 115 культових споруд. Значна кількість їх споруджується без відповідної документації. Таке будівництво, як правило, ведеться без інженерно-геологічних вишукувань, з недостатнім заглибленням фундаменту із будівельних матеріалів, що не відповідають нормативним даним та з недостатньою товщиною стін» [63, арк. 1]. Шукаючи вихід із кризи, в області для вивчення та розв'язання конфліктних ситуацій, які зазвичай розгортались між двома діючими в краї гілками православ'я, місцеве керівництво спеціально створювало тимчасові комісії. Одна із таких комісій (голова комісії – заступник голови ОДА П. Гасюк) була утворена розпорядженням голови Чернівецької ОДА № 249-р від 5 травня 1997 р. Йшлося, зокрема, про вирішення питання щодо можливості передачі православним віруючим колишнього парафіяльного будинку по вул. Московської Олімпіади, 9а [67, арк. 1].

Оцінюючи стан подій, представники місцевої влади розуміли, що релігійним організаціям області необхідно сприяти у будівництві нових храмів, реконструкції та реставрації зруйнованих. Це було особливо відчутно 2001 р., коли облдержадміністрація, селянські спілки та підприємства надавали вірянам посильну допомогу транспортом, робочою силою, будівельними матеріалами тощо.

Проте були випадки, коли представники місцевої влади відмовлялися допомагати релігійним організаціям. Наприклад, відповідь заступника голови Чернівецької ОДА К. Нікітовича на лист голови Комітету з питань соціальної

політики та праці Верховної Ради України В. Гошовської щодо можливості надати допомогу Храму Різдва Святого Іоанна Хрестителя УПЦ КП, що по вул. С. Ковалевської, 5 у м. Чернівцях: «...враховуючи те, що у зв'язку з обмеженістю надходжень як у бюджет, так і в позабюджетні фонди та наявністю значної бюджетної заборгованості надати фінансову допомогу для будівництва храму немає можливості» [58, арк. 51].

Очевидно, що питання релігійного конфлікту набуло складних форм, охопило велику кількість вірян та впливових церковних і державних діячів. У цьому зв'язку нам імпонує оцінка М. Мариновича, який вважає, що основним джерелом релігійної конфліктності є «глибоко вкорінена нетолерантність й невміле залагодження конфліктів, що є типовими спадковими ознаками тоталітарного суспільства» [393, с. 204].

При цьому зайвим було б доводити, що конфесійною особливістю Чернівецької області є православно-протестантське спрямування, а не православно-греко-католицьке чи католицько-православне, що помітно вирізняє її з-поміж інших західних регіонів України. Хоча в самій області є регіональні відмінності, що накладають свій відбиток і на релігійне життя в тих чи інших районах. Так, у Бессарабії (Хотинський, Кельменецький, Сокирянський і частково Новоселицький райони) традиційно сильні позиції російськомовного населення, а отже – Московського Патріархату. Центральні регіони (Чернівці, Вижницький, Путильський Кіцманський, Заставнівський райони) – поліконфесійні. На півночі області певний вплив мають католики й греко-католики. Населення Герцаївського, Сторожинецького, Глибоцького районів демонструє прорумунські настрої. Безумовно, така георелігійна ситуація в області – результат тривалої еволюції релігійстворчого процесу, історичного і політичного чинників [90, арк. 8].

Про такий регіональний поділ свідчить низка документів. Зокрема, про це йдеться в «Інформаційному звіті» від 25 вересня 2000 р. У ньому начальник відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА повідомляє про тривалі перипетії між конкуруючими адміністративними органами православних церков, які претендують на назву «Українська Православна Церква» і статус єдиного легітимного представника українського православ'я. Він наголошує на тому, що представники «УПЦ КП області, які підпорядковані Патріарху Філарету, скаржаться на протидію з боку місцевих органів влади у переважно російськомовних районах. Зокрема,

у Сторожинецькому, Новоселицькому, Герцаївському, Кельменецькому, Сокирянському, тоді як УПЦ (Онуфрій) скаржиться на те, що місцеві органи влади закривають очі на привласнення їх церков українськими націоналістами в україномовних районах (м. Вижниця, смт. Берегомет, с. Розтоки Путильського району, м. Кіцмань, Мамаївці, Суховерхів, Лужани, Валява, Брідок, Кострижівка та м. Чернівці). Всього таких точок, де непорозуміння призводить до сутичок – складає біля 30» [87, арк. 2; 90, арк. 8].

Більше того, у підсумковому «Інформаційному звіті про роботу відділу у справах релігій за 2000 р.» № 551 від 28 грудня п. р. начальник відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА подає ще більш розширений список населених пунктів області, у яких зберігається напруга та конфлікти між православними конфесіями краю, а саме: у Вижницькому районі – 8 населених пунктів (далі – н. п.): м. Вижниця, Вашківці, с. Банилів, Берегомет, Іспас, Черногузи, Рівне; у Глибоцькому районі – 6 н. п.: с. Чагор, Димка, Теремблече, Привороки, Старече, Молодія; у Заставнівському районі – 10 н. п.: м. Заставна, с. Василів, Веренчанка, Брідок, Дорошівці, Кострижівка, хутори: Луки, Митків, Мусорівка, Онут; у Кіцманському районі – 7 н. п.: м. Кіцмань, с. Лужани, Мамаївці, Оршівці, Ставчани, Суховерхів, Стрілецький Кут; у Путильському районі – 3 н. п.: Путила, Селятин, Розтоки; у Сторожинецькому районі – 9 н. п.: м. Сторожинець, с. Банилів-Підгірний, Заволока, Зруб-Комарівський, Косованка, Нові Бросківці, Стара Жадова, Костинці, Ропче; у Хотинському районі – 2 н. п.: м. Хотин, с. Шилівці; у Сокирянському районі – 1 н. п.: Олексіївка; у м. Чернівці – 2 гострих конфлікти [97, арк. 3]. Така ж напружена ситуація зберігалася і в наступні роки. Наприклад, у довідці «Про стан релігійно-церковного середовища у Чернівецькій області» № 6 від 14 травня 2005 р. йдеться про таке: «Почалися масові заворушення в майже 30-ти населених пунктах Вижницького (5), Заставнівського (8), Кіцманського (7), Кельменецького (1), Сторожинецького (4), Путильського (1) районів та м. Чернівці (2), де окремі групи парафіян виявили бажання повністю вийти з-під юрисдикції УПЦ і бути в юрисдикції УПЦ КП» [176, арк. 105].

У цьому контексті доречним буде виокремити типологію релігійних конфліктів, які найбільш притаманні Чернівецькій області.

До першої групи варто віднести внутрішньосімейні (інтрасімейні) конфлікти, що виникають внаслідок непорозумінь і незгод між подружніми парами, батьками

та дітьми на фоні релігійних розходжень, норм поведінки, дотримання обрядово-культових традицій і т. п. До того ж, у їхньому середовищі мають місце непоодинокі випадки, коли створення нової сім'ї блокували батьки чи навіть священнослужителі до часу вирішення питання конфесійної незалежності в наречених. Найчастіше такі ситуації виникали у релігійних організаціях харизматичного спрямування «Нове життя», «Ковчег спасіння», «Голгофа». Однак не є винятком і православні конфесії краю. Наприклад, про це йдеться в «Інформаційному звіті» за лютий 2003 р.: «В області намітилась нова негативна тенденція, де священнослужителі УПЦ розпалюють міжконфесійну ворожнечу між жителями сіл, не дозволяючи жити в шлюбі громадянам, які належать до різних конфесій, інколи втягують органи державної влади до прийняття незаконних рішень на зборах села...» [53, арк. 3]. Це дає підстави говорити про небезпеку цієї тенденції, яка полягає в тому, що вона визначила на тривалий час принциповий підхід релігійних організацій до вирішення означеної проблеми та лише поглиблювала прірву між ними.

Інша група конфліктів у релігійній площині – міжособистісні (інтерперсональні), що виникають у результаті зіткнення двох суб'єктів. Для прикладу, між пресвітером однієї релігійної громади з проповідником іншої; між священнослужителями конфесій тощо. Такі факти особливо притаманні новоствореним (відокремленим. – І. Л.) незалежним громадам баптистського, адвентистського і п'ятдесятницького напрямів. Справді, конфлікти такого типу можна було спостерігати у багатьох населених пунктах Чернівецької області. Зрозуміло, це призводило до помітних проблем у релігійному житті краю. Так, гострий конфлікт такого характеру, який з інтерперсонального переріс в інтраконфесійний, а пізніше і в інтерконфесійний, спостерігався в с. Олексіївка Сокирянського району. Згідно з повідомленням прокурора району і радника юстиції В. Тартуса № 25/с від 15 грудня 2000 р., на розгляд до прокуратури Сокирянського району було надіслане звернення віруючих ЄХБ с. Олексіївки щодо встановлення права власності на молитовний будинок. Перевіркою встановлено, що у травні 1999 р. була зареєстрована релігійна організація з 14 осіб на чолі зі старшим районним пресвітером церкви ЄХБ В. Майбородою, жителем с. Романківці цього ж району. «В червні 1999 року, – зазначається у зверненні прокурора до В. Настаса, – за гроші в сумі 8 тисяч гривнів, виділені Гаженком І. О. як пожертвування для

общини ЄХБ, було придбано приміщення для молитовного дому. <...> оформили документи дому молитви на обласне об'єднання ЄХБ на ім'я голови об'єднання В. Куцюруби» [96, арк. 1]. Проте зміст іншого документа дещо заплутує ситуацію. Адже, «коли постало питання купівлі будинку під Д.М., – зазначається в документі, – зайняли гроші у члена Церкви ХВЄП Драпак Віри, на що є розписка, що Гаженко І. у присутності пресвітера Майбороди В. І. і Видиша В. М. отримав гроші, на які було і куплено приміщення магазину» [94, арк. 1]. Однак уже за три місяці між пастором і членом релігійної організації розгорілись непорозуміння, що спричинили в громаді дискусії та бійки між вірянами. Далі події розгорталися у такий спосіб: «...після чого Гаженко І. О. вийшов з общини ЄХБ і вступив в общину ХВЄП (п'ятдесятники) і почав вимагати з Майбороди В. І. повернути дім для молитви общині ХВЄП» [58, арк. 28; 96, арк. 1]. Такі дії І. Гаженка пов'язані з приїздом його рідного брата Георгія зі США, який не погоджувався з оформленням документації молитовного будинку на В. Куцюрубю і вимагав переписати приміщення на брата Івана або повернути кошти.

Обговоривши ситуацію, обласне об'єднання церков ЄХБ на чолі з В. Куцюрубою і районним пресвітером В. Майбородою прийшли до спільної згоди: «Згідно християнської моралі і етики об'єднання готове віддати гроші, які одержали по розписці Гоженко Івана» [95, арк. 1]. Однак це не задовольняло позов Гаженків. Тому на обласній пресвітерській раді ЄХБ було вирішено: «Дивлячись на самовільне самоуправне розпорядження приміщенням Д. М. та наклепницькі листи до прокурора, до районної міліції на служителів нашого братства Майбороду В. І. і Куцюрубю В. І., що «направляють бандитів на нього» вирішили: На основі документів про власність Об'єднання Церков ЄХБ приміщення Д.М. г 14 від 21 травня 1999 р. подати позив до влади про виселення самовільно зайнятого приміщення громадою ХВЄП с. Олексіївка» [94, арк. 1].

Дещо іншого характеру набув конфлікт у релігійній громаді УПЦ КП храму пророка Іллі у с. Стрілецький Кут Кіцманського району. Головною причиною конфлікту стали неприємні стосунки настоятеля храму священника Олександра з митрополитом Данилом (Ковальчуком), який 2002 р. наклав на настоятеля храму заборону у звершенні богослужінь. Такі дії правлячого архієрея не були позитивно оцінені Патріархом Філаретом, адже вони провокували ворожнечу і чвари між вірянами. Більше того, шукаючи вихід із кризи, Патріарх своїм указом зняв

заборону зі священника Олександра й приєднав релігійну громаду храму пророка Іллі до Кіцманської єпархії Київського Патріархату, що спричинило внутрішні протистояння. «Такі дії Патріарха Філарета, – стверджує В. Настас, – не зняли внутрішньо-церковний конфлікт, а ще більше його посилили» [52, арк. 9, 105]. При цьому важливо наголосити, що схожі випадки міжособистісних конфліктів нерідко траплялися в релігійних громадах краю.

Наступна група релігійних конфліктів – внутрішньоконфесійні або інтраконфесійні (між священнослужителями і вірянами, які їх підтримують, усередині конфесії). Іноді вони виходили за рамки релігійної громади і набували політичного забарвлення. На думку начальника відділу у справах релігій, такі конфлікти «ініціюються самими церковнослужителями (та священнослужителями. – І. Л.) <...> конфліктують із церковним активом, зловживаючи своїм статусом, втручаються в церковну касу, забирають собі добровільно пожертвовані гроші для церкви, брутально відносяться до почуттів віруючих» [61, арк. 126-127].

Одним із прикладів такого типу конфліктності є внутрішні протистояння, що спостерігалися серед прихильників Київського Патріархату в Чернівецькій області. Вони були викликані незадоволенням з боку окремих вірян щодо діяльності митрополита Данила, окремих церковно- та священнослужителів. У свою чергу Заставнівське та Кіцманське благочиння виявили ієрарху недовіру, вийшовши з його підпорядкування. Це призвело до розділення єпархіального управління на дві частини – Чернівецько-Буковинську єпархію, якою і досі керує митрополит Данило (Ковальчук) та Кіцмансько-Заставнівську. Її очолив ієромонах Нікон (Калембер), клірик Київської єпархії, який був хіротонізований за Божественною літургією у Володимирському кафедральному соборі міста Києва та рішенням Священного Синоду УПЦ КП від 30 вересня 1997 р. призначений Указом Патріарха Філарета (№ 132 від 13 жовтня 1997 р.) єпископом Кіцманським і Заставнівським, керуючим Кіцманською єпархією, до якої увійшло 27 парафій [187, арк. 1; 186, арк. 1]. Варто наголосити, що за час існування Кіцмансько-Заставнівської єпархії в управлінні було змінено трьох архієреїв. Четвертий ієрарх – архієпископ Онуфрій (Хаврук), призначений керуючим Кіцманською єпархією рішенням Священного Синоду УПЦ КП від 8 березня 2013 р., управляє нею і сьогодні [463].

Тим часом, дотримуючись думки про право Буковинської «митрополії» на церковну самобутність у Чернівецькій області, владика Данило висловив

протест, у якому наголошував, що «...не згідний з рішенням Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату (журнал № 19 від 30 вересня 1997 року) про розділення Чернівецько-Буковинської митрополії на дві єпархії: Чернівецьку і Кіцманську. Розділення митрополії на дві єпархії внесе розбрат і безпотрібну боротьбу всередині самої митрополії, чим буде призупинено розширення УПЦ Київського Патріархату на Буковині» [185, арк. 1]. Відразу реагуючи на заяви митрополита Данила, Священний Синод УПЦ КП (журнал № 32 від 15 грудня 1997 р.) під головуванням Патріарха Філарета не благословив владику втручатися у справи парафій новоутвореної Кіцманської єпархії, а також закликав голову братства Андрія Первозваного В. Козьмика припинити втручання у справи цієї єпархії, не використовувати Церкву в політичних цілях і не розпалювати ворожнечу серед вірян [188, арк. 1].

Це, звичайно, дало поштовх новим внутрішньоконфесійним протистоянням, адже жодна зі сторін поки що не пішла на компроміс. Чернівецько-Буковинська єпархія на чолі з митрополитом Данилом звинувачувала в цьому Патріарха Філарета, що було офіційно висвітлено в заяві зборів єпархії з нагоди 125-річчя з дня смерті митрополита Буковинського Євгена (Гакмана), які відбулися 31 березня 1998 р. «Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет і Священний Синод не тільки не визнали статус Чернівецько-Буковинської Митрополії, відновленій Святішим Патріархом Володимиром, – зауважується в заяві, – а й розділили Українське Православ'я на Буковині, утворивши Кіцмансько-Заставнівську єпархію. Це сталося внаслідок дезінформації окремими священиками Його Святості та високих посадових осіб Чернівецької обласної державної адміністрації, які втрутились у внутрішні справи Церкви» [189, арк. 1].

Ураховуючи негативні тенденції в Чернівецько-Буковинській єпархії УПЦ КП, окремі заяви митрополита Данила і кліру єпархії, а також загрозу для збереження цілісності Київського Патріархату як в Чернівецькій області, так і в Україні загалом, члени Священного Синоду Київського Патріархату під головуванням Патріарха Філарета (журнал № 10 від 13 травня 1999 р.) ухвалили:

1. «Умовно залишити Високопреосвященного Данила, Митрополита Чернівецького і Буковинського керуючим Чернівецькою єпархією.

2. Зобов'язати Митрополита Чернівецького і Буковинського Данила та архиєпископа Кіцманського і Заставнівського Варлаама спільно відслужити літургію в каплиці Різдва Христового і Соборі св. вмц. Параскеви.

3. Закликати духовенство і мирян обох єпархій до поміркованості, терпіння, які можуть привести до миру і злагоди.

4. Якщо це рішення Священного Синоду не приведе до нормалізації церковного життя в Чернівецькій області, то на наступному засіданні Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату будуть прийняті більш радикальні заходи» [190, арк. 1].

Схожу постанову було прийнято і на Архієрейському Соборі УПЦ КП, який відбувся наступного дня після Синоду (14 травня 1999 р.). У рішенні Собору йдеться, зокрема, про таке: «Вважати домагання митрополита Чернівецького і Буковинського Данила, частини духовенства і мирян Чернівецької єпархії про утворення Буковинської митрополії безпідставними, некорисними, такими, що загрожують єдності Української Православної Церкви Київського Патріархату та всього Українського Православ'я і стоять на перешкоді утворенню єдиної Помісної Православної Церкви в Україні» [224].

Унаслідок тривалих протистоянь між митрополитом Данилом і архиєпископом Варлаамом, неприязні взаємини між ними вплинули на діяльність УПЦ КП в області. Це було особливо відчутно у м. Кіцмань, де частина вірян громади Свято-Миколаївської церкви у знак протесту вийшла з підпорядкування Київського Патріархату і понад два роки діяла як незалежна УПЦ (розпорядження ОДА № 493 від 18 липня 2001 р.) [53, арк. 73]. Один з головних аргументів таких дій конфесії – призначення на Кіцманську єпархію владики Варлаама (Пилипишина). У той же час інша частина вірян зареєструвала нову громаду в юрисдикції Київського Патріархату – святого Юрія Переможця, яка визнавала владику Варлаама. Особливо ця проблема загострилася в липні 2003 р., коли релігійна громада Свято-Миколаївського храму за участю почесного громадянина міста О. Моргоча ініціювала перехід до УАПЦ, плануючи запросити Блаженнішого митрополита Мефодія (Кудрякова) для проведення урочистого богослужіння в м. Кіцмані з нагоди 12-ї річниці з часу проголошення незалежності Української держави. Такі дії викликали обурення у багатьох віруючих Кіцманщини, адже, на їх думку, владику Мефодій не має жодних юридичних прав

на цей приїзд, оскільки в цій місцевості не зареєстровано жодної релігійної громади УАПЦ. Цей факт стурбував і архієпископа Варлаама, який відразу відреагував, звернувшись з офіційними листами до обласних інстанцій, закликаючи не допустити приїзду митрополита. Про недоцільність приїзду, можливі пікети та провокації був повідомлений і сам владика Мефодій [160, арк. 1].

Зрештою, після проведення низки профілактичних заходів між обома релігійними громадами було досягнуто примирення, а рішенням міськвиконкому № 209/9 від 1 вересня 2003 р., що відмінило попереднє рішення № 208/8 від 30 серпня 2003 р. про закриття храму («Про попередження конфліктної ситуації між релігійною громадою УПЦ КП та незалежною церквою УПЦ»), храм святого Миколая був відкритий для проведення богослужінь [53, арк. 78]. Але це тривало недовго. Уже за кілька місяців, як повідомив колишній міський голова м. Кіцмань С. Дмитрук, «19.02 в 10 год. віруючі незалежної релігійної організації Святого Миколая м. Кіцмань в кількості біля 200 осіб намірені пікетувати облдержадміністрацію» [167, арк. 1]. Як з'ясувалося, «причиною пікету є те, що облдержадміністрація не здійснила перереєстрацію незалежної релігійної організації в підпорядкування Митрополита УПЦ КП Данила <...>. Питання рішення на користь митрополита Данила може мати непередбачені наслідки, тому відділ утримується від прийняття такого рішення» [167, арк. 1]. Справді, 19 лютого 2003 р. віряни Свято-Миколаївської церкви м. Кіцмань у кількості 8 осіб та мешканці м. Чернівці – 25 осіб, пікетували облдержадміністрацію. Серед пікетувальників були голова Союзу Українок в Чернівецькій області Л. Попелюк, редактор газети «Відродження» І. Мар'янчук, помічник народного депутата міської ради, священник Свято-Володимирської церкви УПЦ КП в м. Чернівці М. Занкович, а також кореспонденти телерадіокомпанії ТВА та Нового каналу. У свою чергу, між облдержадміністрацією та пікетувальниками була досягнута домовленість, яка, за повідомленням заступника начальника відділу у справах релігій П. Кіщука, залежала від рішення Апеляційного суду Львівської області, адже саме він мав розв'язати цей конфлікт [168, арк. 1]. Однак на цьому протистояння не закінчилися.

Така ситуація була сприйнята негативно священиками Кіцманської єпархії, а тому вже 6 липня 2004 р. на засіданні єпархіальних зборів 13 священнослужителів з 25 підписали заяву-скаргу на ім'я Патріарха Філарета про «нехристиянську поведінку митрополита Данила по відношенню до Кіцманської єпархії і вбачають

в його діях антиканонічні вчинки, що він паралельно створює нові парафії під його юрисдикцією, чим, за їх словами, значно загострилась релігійна ситуація <...>. У зв'язку з цим взаємовідносини між двома єпархіями набувають напружених обертів» [54, арк. 54].

З цього приводу місцева влада вважала за необхідне вжити належних заходів щодо припинення ворожнечі між двома архієреями. Така позиція була озвучена на зустрічі голови Чернівецької ОДА М. Романіва з Патріархом Філаретом під час дводенного (10-11 жовтня 2003 р.) перебування Предстоятеля УПЦ КП в області з нагоди святкування 10-ї річниці з часу відродження філософсько-теологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Перед Патріархом ставилося питання і про можливість ліквідації Кіцманської єпархії, адже в багатьох випадках, як стверджувало керівництво Чернівецької ОДА, причиною непорозумінь ставала саме вона. «Патріарх не погодився з нашими пропозиціями, – зазначається у звіті за жовтень 2003 р., – пояснив це тим, що є священники, які не визнають Митрополита Данила, що може більше загострити релігійну ситуацію, або привести до нових розколів» [53, арк. 92]. У цьому контексті кризу поглиблював, на думку В. Настаса, ще один важливий чинник: «...вже вдруге Патріарх Філарет прибуває в область, але жодного разу ні Данило, ні Варлаам не зустріли його, не брали участі священники УПЦ КП в заходах, які мали місце в ЧНУ...» [53, арк. 92]. Тут лише варто додати, що ці події уміло використовували представники Московського Патріархату в області. Вони стверджували, що лише після подолання внутрішніх чвар Київський Патріархат в Чернівецькій області може закликати інших вірян до створення в Україні Єдиної Помісної Церкви [52, арк. 5].

Поряд з цим варто відзначити, що внутрішні конфлікти простежувалися і в інших релігійних організаціях краю, однак не у такій кількості та не в таких формах вияву, як у православних. Внутрішній конфлікт виник у ЄХБ с. Тарасівка Новоселицького району через відмову у поверненні їм культового приміщення, що використовували як Будинок культури. Про цей конфлікт йдеться в інформаційному звіті «Про стан релігійної ситуації за липень на території Чернівецької області» № 104 від 24 липня 2000 р.: «Сталося так, що в релігійній громаді (ЄХБ. – І. Л.) відбувся розкол. Протистояння мало місце у зв'язку з неприйняттям одного із пресвітерів. Через певний час частина громади поставила питання про повернення приміщення клубу релігійній громаді. З цього питання

було прийняте відповідне розпорядження про повернення релігійній громаді будинку культури, поряд з цим місцева влада відмовилася виконати дане розпорядження» [85, арк. 2; 160, арк. 2]. Зрозуміла річ, що відмова у виконанні розпорядження спричинила до пікетування релігійною громадою облдержадміністрації. Натомість за дорученням голови облдержадміністрації від 11 липня 2000 р. заступник голови Чернівецької ОДА К. Нікітович провів у с. Тарасівка зустріч з релігійною громадою. У результаті була досягнута домовленість про повернення громаді споруди після того, як буде знайдено інше приміщення для сільського будинку культури [85, арк. 2-3].

Особливо гострими у Чернівецькій області є міжконфесійні (інтерконфесійні) конфлікти, адже характеризуються наявністю чвар між різними конфесіями. Як визначають А. Колодний та Л. Филипович, «...це різновид релігійних конфліктів, деструктивні форми зіткнення різноконфесійних суб'єктів у намірах реалізувати власні інтереси, уявлення та цінності, зберегти або перерозподілити владу, майно, ресурси, статуси, привілеї та ін., захистити власну ідентичність» [384, с. 207]. Відтак, міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області можна поділити на такі групи:

1. Гострий і затяжний міжправославний конфлікт, який на десятиліття визначив міжконфесійну ситуацію в області і є головною проблемою релігійної сфери, адже відобразив зіткнення не тільки церковних структур та еліт, а й національних, політичних, економічних інтересів. Як відомо, у перші роки Української державності в Чернівецькій області розпочалися чвари двох православних Церков (новоутвореного Київського Патріархату і «пануючого» Московського), що перетворили Чернівецьку область на «поле битви», в основі чого закладено суто політичне підґрунтя. Зрештою, виходячи зі змісту окремих документів, усе зводиться до особистих амбіцій, адже справа постійно доходила до взаємних звинувачень, пошуків лише «чорних плям» в історії ворожої одна одній конфесії, витлумачення своєї історичної справедливості та виключності у процесі духовного відродження українського народу. Варто зазначити і те, що міжправославні протистояння документально зафіксовані майже в кожному населеному пункті області, а це прямо вказує на деяку хибність дій органів місцевої влади і духовенства.

У цьому контексті наведемо один з інцидентів, який ілюструє типовий міжправославний конфлікт у краї, що мав доволі затяжний характер. Так, 1 вересня 2000 р. відбулася зустріч митрополита Чернівецького і Буковинського Данила з начальником відділу у справах релігій В. Настасом. Під час розмови владику наполягав на невідкладній реєстрації релігійної організації УПЦ КП, що по вул. Лугова, 6 у Чернівцях, при цьому знаючи, що за названою адресою діє з 1991 р. зареєстрована релігійна громада Свято-Дмитрівської церкви Московського Патріархату. Попередньо, 27 серпня 2000 р., уже було проведено зустріч голови ОДА Т. Бауера з представниками УПЦ КП, а 6 вересня ц. р. під головуванням заступника голови ОДА К. Нікітовича і за участю депутата облради О. Бурденка – з представниками Київського і Московського Патріархатів. Висновки цієї зустрічі, як повідомляє начальник відділу у справах релігій, «засвідчили обопільне звинувачення, а не конструктивне вирішення цієї непростой конфліктної ситуації» [89, арк. 3]. Насправді тут впадає у вічі не лише спроба силового тиску, а й аргументи, якими керувалися обидві сторони. Однак, на цьому проблема не уніфікувалася. Після проведення вказаної вище зустрічі голова ОДА мав ще одну розмову з архієпископом УПЦ Онуфрієм та митрополитом УПЦ КП Данилом, яка відбулася 15 січня 2001 р. На велике здивування, владику Онуфрій погодився допомогти громаді УПЦ КП у будівництві нового храму, проте на інші вимоги відреагував негативно [99, арк. 2]. Що ж до цього конкретного випадку, то ініціативна група Київського Патріархату пропозицію щодо будь-якої допомоги теж принципово відкинула. Останні були певні, що лише в такий спосіб можна сподіватися на успіх. Бажаючи вирішити цей конфлікт, 5 лютого 2001 р. голова Чернівецької ОДА вкотре провів зустріч з представниками обох громад. Для конструктивного вирішення суперечки облдержадміністрацією було запропоновано «провести загальні збори віруючих, на яких з'ясувати всі спірні питання. Разом з цим голова ОДА також запропонував віруючим будувати нову церкву, в будівництві якої ОДА буде всіляко сприяти» [100, арк. 1].

Не вирішивши питання щодо реєстрації релігійної громади по вул. Лугова, 6, митрополит Данило зініціював нову заяву, уже від вірян с. Коритне Вижницького району (рідне село архієпископа Онуфрія (Березовського)). Однак за вказаною в заяві адресою також була зареєстрована релігійна громада Московського Патріархату. Ця ситуація значно погіршила міжправославні взаємовідносини в

області. У зв'язку з цим була знову проведена зустріч місцевої влади з вірянами УПЦ КП, на якій було запропоновано змінити адресу реєстрації, але й ця ідея була відкинута. Натомість віряни вимагали від ОДА прийняти розпорядження щодо почерговості звершення богослужінь в одному храмі з Московським Патріархатом, що суттєво нагнітало конфліктну ситуацію в області, адже «почерговість богослужінь різних конфесій в одному і тому храмі не тільки не зменшує конфліктних ситуації між різними релігійними конфесіями, а навпаки, ще більше загострює, заплутує і ускладнює їх...» [88, арк. 1; 89, арк. 4].

Є підстави стверджувати, що міжправославний конфлікт в області був і залишається головною проблемою релігійної сфери загалом.

2. У виділеному сенсі варто зазначити, що конфлікт між православними і католицькими конфесіями краю протікав переважно в латентній фазі. Виконувач обов'язків голови Чернівецької ОДА С. Мельник у листі до Прем'єр-міністра України В. Ющенка (№ 11642/2 від 4 липня 2000 р.) наголошував на тому, що: «конфліктів на ґрунті суперечок за право користування культовими будівлями між православними віруючими та греко-католиками в області не зафіксовано» [79, арк. 1]. Це, в першу чергу, пов'язано з реєстрацією релігійної громади УПЦ та передачі їм колишнього храму Різдва Богородиці УГКЦ, побудованого наприкінці ХІХ ст., у м. Сторожинець. На прохання вірян, зокрема й представників греко-католицької конфесії міста, згідно з рішенням облвиконкому № 76 від 18 березня 1992 р. храм було передано у власність релігійної громади Московського Патріархату. У березні наступного року віруючі перейшли під юрисдикцію УПЦ КП і вже розпорядженням № 242 від 14 квітня 1993 р. було зареєстровано статут храму Різдва Богородиці Київського Патріархату. Значно пізніше – 19 червня 2000 р. між архієпископом Кіцманським і Заставнівським Варлаамом (Пилипишиним) УПЦ КП та єпископом Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ Павлом (Василиком) велись переговори щодо цієї культової будівлі, які увінчалися успіхом для двох сторін. «Досягнута домовленість, – повідомляє С. Мельник, – що після будівництва нової культової будівлі віруючими Київського Патріархату храм Різдва Богородиці в м. Сторожинці буде повернуто релігійній громаді УГКЦ» [79, арк. 3]. Але на практиці, подекуди, було інакше.

Прикметно, що гострих і затяжних протистоянь між католиками та православними в області не зафіксовано. На нашу думку, це зумовлено малою кількістю релігійних громад РКЦ й УГКЦ. Станом на 1998 р. в Чернівецькій області діяло всього 24 релігійних громади РКЦ, тоді як УГКЦ – лише 13 і деканат, який відноситься до Коломийсько-Чернівецької єпархії [79, арк. 3; 80, арк. 2].

Та все ж іноді конфлікти виникали. Відтак, у одній із заяв на ім'я голови Чернівецької ОДА Т. Бауера (№ 97 від 30 липня 2002 р.) митрополит Данило з прикрістю констатує про чергову провокаційну, як він стверджує, акцію Чернівецького деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, яка була запланована на 5 жовтня 2002 р. в колишній Резиденції православних митрополитів Буковини для пошанування католицьких ієрархів. «Це викликає небезпідставну тривогу у православних віруючих, – наголошує митрополит, – оскільки братська католицька любов – загальновідома. Просимо Вас не допустити цієї акції у стінах православної святині» [191, арк. 1]. Така резонансна акція протесту митрополита УПЦ КП викликана, на нашу думку, діями УГКЦ в регіоні, що безпосередньо були пов'язані з колишньою митрополичою резиденцією – нині головним корпусом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Для обґрунтування цієї тези ми знову покликаємося на твердження владики Данила, який у зверненні до представника Президента в області І. Гнатишина та ректора Чернівецького університету С. Костишина від 1 вересня 1993 р. доводить, що «...на запрошення проректора Свердана Михайла Леонтовича було спровоковано в резиденції Буковинських митрополитів моління греко-католицького єпископа Василика Павла <...>. виявляю моє обурення з приводу інциденту, який стався в центрі Ісконного Буковинського православ'я – резиденції Буковинських Митрополитів (держуніверситету). Ця провокація може привести до ще більше складних міжконфесійних ситуацій» [184, арк. 1]. Загалом в області траплялися лише незначні православно-католицькі конфлікти.

3. Інша група інтерконфесійних конфліктів, яка притаманна Чернівецькій області, це протистояння між православними і протестантами. Динамічний розвиток останніх, продуктивна місіонерська діяльність, відродження і розбудова великої кількості релігійних общин у посттоталітарний період, розширення

соціальної бази – усе це зумовило загострення відносин прихильників протестантизму з православними церквами в області. З метою унаочнення наведемо фрагмент із заяви митрополита Данила до голови Чернівецької облдержадміністрації Т. Бауера від 20 травня 2002 р. № 68. «Вони (протестанти. – І. Л.) заявляють про себе на телебаченні, радіо, ставлячи себе в ряд з Православною Церквою, скликають різні конференції, створюють асоціації, дозволяють собі «вчити» православних. Інші з провокаціями приходять до храму, турбують віруючих та духовенство, пишуть свої блюзнірські листи, висміюють православні традиції, порушуючи Закон про свободу совісті, що перш за все свідчить про їх підлу нехристиянську позицію. Управління Чернівецько-Буковинської єпархії просить Державну Адміністрацію заборонити таку наругу над нашими віруючими, духовенством та храмами» [57, арк. 100].

Водночас, підхоплюючи міркування, які були викладені В. Настасом у одному із повідомлень до голів Глибоцького, Герцаївського та Сторожинецького районів Чернівецької області від 3 вересня 2002 р. № 132 щодо отримання численних заяв і скарг, у яких йшлося про заборону священиками УПЦ хоронити на сільських цвинтарях протестантів з православними [57, арк. 175], вважаємо за доцільне підкреслити, що такі мотиви мали передусім провокаційний характер. Більше того, небезпека мала свій вияв також і в тому, що це не тільки впливало на міжконфесійні взаємовідносини, але й взаємини державних органів влади з релігійними організаціями та вносило розбрат серед вірян. «У разі упередженого ставлення до Ваших вимог із зазначених питань, – узагальнює начальник відділу у справах релігій, – просимо інформувати райпрокуратуру та відділ у справах релігій» [57, арк. 175].

Схожий конфлікт розгорнувся і в с. Росошани Кельменецького району. Протестантська громада п'ятдесятників категорично не погоджувалася з представниками православної конфесії села у питанні щодо відведення для них окремого місця для поховань. Ураховуючи все це, секретар Чернівецько-Буковинської Консисторії Московського Патріархату архимандрит Мелетій (Єгоренко) (сьогодні – митрополит Чернівецький і Буковинський) у листі-відповіді (№ 524 від 17 березня 2003 р.) на усний запит начальника відділу у справах релігій В. Настаса від 25 лютого 2003 р. зазначає: «Нічого засудливого в такому бажанні

православних немає. Самим протестантам (тобто, сектантам) було б простіше відвідувати гроби своїх одновірців в окремому відведеному місці, ніж вештатися між могилами православних з ненависною для них атрибутикою (хрестами, іконами, столиками для поминання та ін.) <...>. Але вони поводять себе досить агресивно, дестабілізуючи релігійне життя селян» [123, арк. 1]. Такі настрої православної громади села зводилися до ще однієї проблеми, яка полягала, на їхню думку, в порушенні протестантами конституційних прав громадян України, оскільки «в поминальні дні на цвинтарі «брати» (п'ятдесятники. – І. Л.) під час поминання заважають священикові відправляти панахиди, переслідуючи його» [123, арк. 1-2]. Після проведеної співбесіди заступника голови Кельменецької райдержадміністрації В. Грубого з керівниками обох релігійних об'єднань с. Росошани було досягнуто порозуміння між вірянами [110, арк. 1].

До речі, позиція православних громад також не завжди відповідала конституційним нормам і праву. Про це, зокрема, говориться в офіційному зверненні лідерів протестантської громади АСД (№ 1 від 2 січня 2003 р.) до начальника відділу у справах релігій за підписами президента конференції громади Г. Головача і директора відділу релігійної свободи церкви І. Чернушка. «УПЦ черговий раз втручається в канонічну діяльність Церкви АСД, – наголошують члени релігійної громади, – називаючи нас сектантами, що може привести до міжконфесійних непорозумінь між УПЦ і АСД та між віруючими наших конфесій» [121, арк. 1]. Як показав подальший перебіг подій, Московський Патріархат відразу відреагував на скаргу АСД, надіславши від імені правлячого архієрея митрополита Онуфрія лист-відповідь В. Настасу (№ 131 від 23 січня 2003 р.) [122, арк. 1]. Як видно зі змісту листа, така реакція представників УПЦ є радше виправданням, а не реальним роз'ясненням, спрямованим на вирішення конфліктної ситуації. Адже відомо, що в українських реаліях слово «секта» має негативне забарвлення. Та й релігієзнавство витлумачує поняття «секта» як релігійну організацію чи то заборонену, чи таку, яка не має права на окреме функціонування [307, с. 215]. Крім того, представники Московського Патріархату досить негативно реагували й на діяльність інших релігійних організацій краю. На цьому зацентровано увагу в «Інформаційному звіті» за лютий 2003 р.: «УПЦ останнім часом в області веде себе

досить зухвало, не реагує на зауваження відділу, зверхньо себе ставить у відношенні до інших конфесій» [53, арк. 2].

Щоправда, більшість протистоянь такого гатунку не були тривалими, а тому органам обласної влади вдавалося тримати їх під контролем, уникаючи загострення конфронтації між православними та протестантськими громадами.

У руслі досліджуваної проблеми варто звернути увагу й на гетерогенний конфлікт (між церквою та державою – релігійною та світською владами). Відомо, що релігійні організації в 90-х рр. ХХ ст. у своїй діяльності охопили досить широкий спектр як духовної, культурної, побутової, так і державної, політичної сфер буття українського суспільства. Тому діяльність Церкви і держави тісно переплелися між собою. Усе чіткішим ставало усвідомлення необхідності визначення конкретних державно-церковних взаємовідносин та перспектив подальшого розвитку між релігійною та світською владою і в Україні загалом, і в Чернівецькій області зокрема. Насправді розвиток таких взаємин був зумовлений низкою причин, зокрема потребою в мінімізації та подоланні конфліктних бар'єрів між релігійними організаціями; невідповідністю окремих положень базового Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» реаліям церковно-релігійного життя; нагальною потребою узгодження окремих положень чинного законодавства України з міжнародними правовими нормами тощо.

Найбільш повно такого типу конфлікти окресленого періоду, як й інші, описано в інформаційних звітах відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА. Певна річ, що взаємовідносини між Церквою і державою повинні розвиватися у правовій площині. Однак, як видно з окремих документів, вони часто порушувалися з обох сторін. Кризу, за свідченнями очевидців, поглиблювали кілька важливих чинників, найголовнішим серед яких – втручання органів державної влади у внутрішнє життя Церкви, адже «... конфлікти намагаються використовувати окремі політики-депутати та втягувати в них органи виконавчої влади» [52, арк. 9]. Більше того, подібні схеми таких маніпуляцій мали місце у переважній більшості населених пунктах області. Зрозуміло, це не могло не насторожувати.

Зрештою, такі конфлікти зафіксовані в с. Ширівці Хотинського району, с. Стара Жадова Стrojинецького району та м. Кіцмань. В «Інформаційному звіті» № 91

від 13 травня 2003 р., читаємо «...окремі новообрані голови сільських рад <...>, інколи не рахуючись з чинним законодавством України, мають свою недержавницьку позицію, стають на сторону тієї чи іншої конфесії, чим спричиняють загострення міжконфесійних стосунків» [112, арк. 6; 118, арк. 1; 176, арк. 148]. Натомість відділом у справах релігій в інформаційній довідці «Про стан справ в релігійній сфері області за січень-вересень 2004 р.», адресованій заступнику начальника УМВС – начальнику міліції громадської безпеки Я. Козаку, вказано й інцидент зі священнослужителем. Згідно з поданою інформацією, «19 липня (2004 р. – І. Л.) священник Свято-Троїцької УПЦ с. Магала Новоселицького району Георгій Мороз вдався до неканонічних дій по відношенню до сільської ради, заважав працювати, загрожував, що всі, хто буде діяти проти нього, будуть прокляті, вдався, з окремою групою людей, до пікетування сільської ради <...>, постійно вимагав від влади знайомити його з рішенням, які приймаються владою <...>, вимагає також від сільського голови здати ключі, печатку та звільнити посаду у зв'язку з тим, що в селі має бути одна церква православна, а не розмножувати «сектантство» – це було сказано і в адрес голови сільської ради, – він є членом церкви АСД» [61, арк. 145]. У цьому контексті стає незрозумілою позиція правлячого архієрея УПЦ в області, адже «сам митрополит Онуфрій на такі дії свого підлеглого не реагував» [54, арк. 54].

Подібні дії загострювали міжконфесійні взаємовідносини і, зазвичай, вели до затяжних протистоянь. На превеликий жаль, органи місцевої влади часто не могли відразу їм успішно й ефективно протидіяти, оскільки їхній авторитет був значно підірваний.

До того ж маємо зважити, що ще складнішим виявився інцидент колишнього керівництва теологічного відділення ЧДУ ім. Ю. Федьковича з ректоратом університету. Найповнішою мірою ця тенденція проявляла себе після кількох невдалих спроб з боку відділення домогтися від керівництва університету реалізації поставлених ними вимог. У цьому контексті проблема увиразнювалася кількома суттєвими причинами, які з часом переросли у гострі протистояння. По-перше, маючи ліцензію, керівництво відділення до 2000 р. не зуміло вирішити питання щодо отримання випускниками теологічного відділення дипломів державного

зразка. По-друге, бажання митрополита Данила «1. Видати випускникам-теологам Чернівецького університету дипломи державного зразка з теології. 2. Відновлення повноправного теологічного факультету в Чернівецькому університеті. 3. Повернення Резиденції...» [212, с. 2; 279, с. 3], не були узгоджені з позицією ректорату і не могли зреалізуватися у найближчий час. І по-третє, тут, на нашу думку, було небажання зберегти єдність, а категорична відмова митрополита «накладати» розум з керівниками університету, які не викликали в нього довіри.

Для розв'язання комплексу питань, за втручанням Святійшого Патріарха Філарета та рішенням Священного Синоду, на теологічне відділення ЧДУ була направлена випускна екзаменаційна комісія КДА у складі протоієрея Д. Садов'яка та ігумена Димитрія (Рудюка), атестація якої дозволила випускникам-теологам отримати дипломи про вищу богословську освіту зразка Київської Духовної Академії. У свою чергу, ректорат університету домігся від Міністерства освіти і науки України видачі теологам випуску 1999, 2000 рр. дипломів державного зразка зі спеціальності «Релігієзнавство» та щорічне забезпечення цільових місць держзамовлення студентам-теологам на заочній формі навчання. Водночас варто зазначити, що на вручення дипломів у жовтні 2000 р. до вишу прибув і сам Патріарх [91, арк. 2]. У рамках дводенної візитації була проведена зустріч ректорату Чернівецького університету з Предстоятелем Київського Патріархату, під час якої обидві сторони дійшли згоди про передачу теологічного відділення у підпорядкування Учбовому комітету УПЦ КП. Безумовно, це мало важливе значення для розвитку відділення зокрема і богословської освіти в Чернівецькій області загалом. Зауважимо, що прийняте рішення усунуло владику Данила, як замовника освітніх послуг, від адміністрування відділенням. У цей же час для посилення викладацького складу, з благословення Святійшого Патріарха Філарета, у штат було призначено трьох нових викладачів – випускників КДА, кандидатів богословських наук М. Лагодича і Я. Позняка, а також випускника теологічного відділення ЧДУ ім. Ю. Федьковича В. Кушнірчука [430, с. 69].

У 2001 році на посаду декана філософсько-теологічного факультету був призначений професор В. Балух [107, арк. 2], який спробував урегулювати конфлікти з ієрархами. Поряд з цим, враховуючи заслуги владики Данила перед факультетом, з ініціативи декана митрополита було вперше введено у штат

викладачів теологічного відділення. Але такий крок декана не зумів об'єднати потенціал Церкви та університету у справі підготовки богословів у ЧНУ ім. Ю. Федьковича, адже погляди митрополита і ректорату суттєво розходилися, а це, у свою чергу, викликало невдоволення і в студентському середовищі.

У цій загостреній ситуації, важливу, якщо не визначальну, роль у цьому процесі відіграли відновлені переговори ректорату з Учбовим комітетом УПЦ КП, унаслідок чого (18 квітня 2003 р.), з благословення Святійшого Патріарха Філарета, між ЧНУ ім. Ю. Федьковича та КДА було укладено Угоду про спільну освітню діяльність [112, арк. 5]. Згідно з цією Угодою теологічне відділення отримало статус богословського відділення КДА при філософсько-теологічному факультеті ЧНУ ім. Ю. Федьковича [430, с. 70].

Цілком очевидно, що це не сприймалося частиною студентів, близьких до митрополита Данила, і низкою громадських організацій. Адже, як фіксують деякі джерела, з ініціативи останніх, зокрема, голови Буковинського крайового братства ап. Андрія Первозваного В. Козьмика, організовувалися часті пікети університету. Зрештою, замість того, щоб об'єднати зусилля та робити спільну справу на благо Української Церкви й народу, прибічники владики Данила, як і він сам, категорично відмовлялися від прийнятих рішень, оскільки вважали, що «це буде мати негативний характер, адже дипломи, які видаються КДА, не визнає ніхто, крім УПЦ КП, а дипломи державного зразка з «релігієзнавства» чи інших спеціальностей новий договір дозволяє здобувати тільки «на загальних підставах» за додаткову плату» [112, арк. 5]. З огляду на це, небезпека конфлікту полягала ще й у тому, що він поглиблював прірву не лише між двома таборами ідейних натхненників відродження богословського факультету в краї, а й у свідомості пересічних вірян, які вболівали за його розвиток. Так чи інакше, але ця подія серйозно вдарила по авторитету владики Данила і не могла не вплинути на його подальшу діяльність в області як правлячого архієрея, громадського діяча і працівника факультету.

Уже 4 липня 2003 р. Святійшим Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом на посаду завідувача богословського відділення і настоятелем університетського храму Трьох Святителів було призначено кандидата богословських наук, священника М. Щербаня. З його призначенням вдалося упорядкувати літургічне

життя храму, адже зі згоди тодішнього ректора М. Ткача в храмі почали звершувати не лише щоденні богослужіння у форматі богослужбової практики для студентів відділення, таїнства Вінчання та Хрещення, але й типові недільні богослужіння. Важливо наголосити, що з 18 квітня 2003 р., відповідно до спільної Угоди, храму ЧНУ ім. Ю. Федьковича було надано ставропігійний статус [430, с. 70-71].

Без сумніву, конфлікт вимагав негайного та конструктивного розв'язання, що й відбулося внаслідок вчасно здійснених переговорів між ЧНУ ім. Ю. Федьковича і КДА УПЦ КП. Хоча відділ у справах релігій вважав, що «втручання органів державної влади чи ОДА тут є зайвим, так як це прерогатива самого патріарха. Державна влада тільки сприяє церкві в її ініціативах» [112, арк. 6].

Продовжуючи вести мову про принципи державницької політики в Чернівецькій області щодо релігійних організацій на тлі частих протистоянь і боротьби за сфери впливу, варто вказати «на непоодинокі факти порушень з боку керівників структурних підрозділів облдержадміністрації, територіальних органів центральної виконавчої влади...» [175, арк. 22]. Поряд з цим, ми не можемо й однозначно стверджувати про недостатню дієву роль місцевої влади у вирішенні конфліктних ситуацій, адже в церковно-релігійному житті краю бували й такі проблеми, які без участі та втручання влади, на чому ми уже наголошували, вирішити практично було неможливо [55, арк. 81]. Певна річ, що як місцеві органи влади, так і релігійні організації намагалися діяти у межах правових гарантій та сприяти ефективному вирішенню гострих проблем. Особливо це спостерігається з часу проведення святкувань 2000-ліття Різдва Христового. Про це, зокрема, фіксують й деякі документи, як ось: «В цілому по області органи державної влади діють згідно чинного законодавства України, що сприяє утвердженню злагоди в суспільстві» [112, арк. 6], а також: «Безпосередньо у відділі (у справах релігій. – І. Л.) велася розмова з церковнослужителями, прихожанами окремих церков щодо толерантного відношення до представників інших конфесій, наголошувалося на збереженні миру і злагоди у суспільстві» [54, арк. 96] тощо.

Особливе місце в релігієтворчих процесах області займають етноконфесійні конфлікти, в основі яких лежить намагання українського і румунського етносів до самозбереження. Строкатість етнорелігійної структури, як відомо, може

породжувати різного виду проблеми, напруженість, суперечності, конфлікти у відносинах між народами. Насправді ж прикладів у цій царині для краю не бракує. Один із них пов'язаний, зокрема, з тривалим нав'язуванням румунською стороною утворення на території Чернівецької області православного вікаріатства, до якого б увійшли усі румуномовні парафії краю УПЦ, яких в області нараховується більше 100 громад [156, арк. 1]. Водночас, румуни неодноразово наголошували українській стороні й на тому, що для цих цілей є уже підготовлений в Румунії єпископ [160, арк. 3]. Однак проти таких дій рішуче виступало духовенство в юрисдикції Московського Патріархату на чолі з правлячим архієреєм Онуфрієм (Березовським), а також органи місцевої влади. Останні вважали, що це «призведе до посилення іредентистських настроїв у середовищі віруючих представників румунського і молдавського населення, дестабілізації релігійної ситуації в регіоні» [161, арк. 2]. Поряд з цим, подібний розвиток подій сприймається й керівництвом Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ як чергова спроба вищих ієрархів РумПЦ «...активізувати свою діяльність в Україні, розраховуючи, в розрізі паритету прав національних меншин, на появу підконтрольної їм структури» [161, арк. 2]. Певна річ, що духовенство Московського Патріархату в області надзвичайно переймалося такими діями румун.

Ось як оцінював цю проблему начальник відділу у справах релігій В. Настас в інформаційному листі, надісланому Державному комітету України у справах релігій за 2002 р.: «Багаторічна проблема, яка турбує румунську громаду, – це, на їх думку, зволікання органів влади і митрополита Онуфрія УПЦ МП про створення в Чернівецькій області вікаріатства. Планується після пасхальних днів, – стверджує пан Настас, – ініціювання румунською громадою Чернівецької області збір підписів та направлення їх до архієпископа Сучавського Пімена, Яського Даниїла, патріарха Теоктиста Румунської православної церкви, про те, що 106 румуномовних парафій Чернівецької області бажають бути під юрисдикцією румунського єпископа, який був би заступником у митрополита Онуфрія <...>. У випадку не виконання представлених вище вимог – релігійна ситуація в краї може мати непередбачені наслідки і значно погіршитись» [157, арк. 3]. Паралельно з цим румунський уряд намагався здійснювати низку культурно-просвітницьких та церковно-релігійних

заходів у регіоні з метою створення «обґрунтованих» підстав для юридичного оформлення вікаріатства в області, що, навпаки, підривало партнерські взаємовідносини між сусідніми державами.

Більше того, у Румунії на неодноразові прохання та звернення місцевої української національної громади архієпископ Сучавський і Редецький Пімен РумПЦ прийняв рішення щодо заснування в м. Сучава, під юрисдикцією Архієпископії, окремої української православної парафії святих апостолів Петра і Павла. Зауважимо, що настоятелем новоствореної релігійної громади було призначено етнічного українця – свящ. М. Магіяра. З окремих документів відомо також, що на підставі письмового звернення Архієпископії та клопотання Сучавської міської організації Союзу українців Румунії 27 вересня 2002 р. сесія міської ради м. Сучава ухвалила рішення про виділення земельної ділянки прощею 515 м² для спорудження храму [161, арк. 1]. За висновками незалежних експертів, заснування певної кількості україномовних приходів на території Румунії – це ще одна спроба румунською стороною створити окреме вікаріатство у Чернівецькій та Одеській областях з відповідними підпорядкуваннями їх РумПЦ [162, арк. 1]. Насправді, важко судити, чим керувалася румунська сторона в таких радикальних діях та нав'язливих для українських буковинців ініціативах, як і про те, що переважало, коли РумПЦ формувала власну концепцію переводу з УПЦ румуномовних парафій у своє лоно, однак цілком очевидним є те, що це було натхненно радше власними інтересами, аніж бажанням задовольнити духовні прагнення етнічних румун.

Інший напрям такого виду протистоянь ілюструє ситуація, яка склалася в РПСЦ на теренах Чернівецької області. Це, у свою чергу, пов'язано із втручанням у внутрішньоцерковне життя РПСЦ в області румунської сторони, зокрема, митрополита Тульчинського і Браїльського, предстоятеля РПСЦ в Румунії Леонтія (Ізота), який ініціює перенесення своєї кафедри з м. Браїла (Румунія) в с. Біла Криниця¹ (Україна). Звичайно, це не зовсім позитивно оцінював архієпископ Київський і всієї України РПСЦ Савватій (Козка) [52, арк. 111].

---

¹ Всесвітній духовно-історичний центр поселення старовірів на Буковині та резиденція старообрядницького архієрея, яка розташоване в прикордонному селі (Глибоцького району Чернівецької області) з Румунією та відоме кількома знаковими подіями: 28 жовтня 1846 р. була відновлена трьохчинна ієрархія; у 1996 р. проходив всесвітній старообрядницький Собор; 14-17 вересня 2006 р. відбувся Освячений Собор старообрядницької Церкви, присвячений 160-річчю відновлення трьохчинної ієрархії.

Варто підкреслити, що є тут й інша, дещо глибша причина утворення «гарячих точок» у взаємовідносинах між старообрядниками сусідніх країн. Це пов'язано із святкуванням храмового дня святих чудотворців Козьми і Даміана. У листопаді 2002 р. на запрошення митрополита Леонтія в область з Грузії прибув священник Акатій (Сулухія Джамбул Кутаєвич). Зрештою, це питання не було погоджено із релігійною громадою і самим владикою Савватієм, що викликало численні обурення та невдоволення. Як вияснилося, отець Акатій на той час перебував у забороні від митрополита Московського і всієї Русі Алімпія (Гусєва), оскільки був самочинно призначений на одну із парафій в Грузії митрополитом Леонтієм, що суперечило канонам Церкви, проте останній на це не реагував [52, арк. 111]. Є підстави вважати, що один із головних аргументів такої поведінки владики Леонтія – якнайшвидше підпорядкування українських парафій РПСЦ Румунській Старообрядницькій Церкві. Насправді все було доволі зрозумілим. З цього приводу В. Настас в Інформаційному звіті за листопад 2002 р. зазначає, що священник Акатій «з благословення митрополита Леонтія (Румунія) роз'їжджає старообрядницькими приходами України, також входить у контакт з працівниками відділу у справах релігій, так у відділі ставив питання про те, що в 2003 р. в с. Біла Криниця, або в м. Чернівцях буде проходити Собор, де планується вирішити питання автокефалії старообрядницької церкви в Україні, ініціював питання, щоб влада сприяла відходу старообрядницької церкви від Москви, і щоб глава церкви проживав і був на території України» [52, арк. 111].

Поряд з цим варто навести одну із розмов владики Савватія з працівниками відділу у справах релігій, яка відбувалася в січні 2002 р. Під час зустрічі було підняте питання щодо відношення Румунської Церкви до старообрядців у Чернівецькій області, адже в окремих колах було вже відомо, що існує думка про перенесення митрополії РПСЦ з м. Браїла в с. Біла Криниця. Відповідаючи на це питання, владика Савватій зазначив, зокрема, таке: «Дуже прикро, що такі важливі церковні справи вирішуються поза церквою політиками <...>. Дійсно митрополиту старообрядницької церкви із Румунії Леонтію дуже подобається с. Біла Криниця, який неодноразово заявляв: «Я би все віддав, аби в с. Біла Криниця відродити митрополію, я би пішов сюди з Румунії. Однак Леонтій, –

продовжує архієпископ Савватій, – при цьому не вказує, а громадянином якої країни він залишиться? І які інтереси буде захищати? Адже відомі наміри Румунії» [52, арк. 6]. Міркування архієпископа зводяться, на нашу думку, до низки проблемних питань у цьому контексті, які залишаються у невизначеному стані й сьогодні. На полемічній боротьбі в середовищі старообрядців України та Румунії було наголошено владикою Савватієм і в другий день проведення щорічного Собору РПСЦ у Москві (22 жовтня 2014 р.): «Враховуючи, що ситуація на західних кордонах України неспокійна, в Румунії чимало прихильників повернення Буковини, а тому невідомо, чи не стане Біла Криниця зоною бойових дій. Наскільки доцільно повертати цю старообрядницьку святиню зараз, у такий неспокійний час [455]. Водночас архієпископ Савватій звертає увагу на ще один важливий факт: «Румунія ніколи не приховувала, що поверне собі Буковину чи по-доброму, чи по-поганому. Там в масовому порядку роздавали румунські паспорти, практично все румунське населення Чернівецької області, а це близько 50% від загальної чисельності, має румунські паспорти» [455].

Як бачимо, наслідком гострої етнорелігійної конкуренції і протиборства стає факт рішучих дій щодо підпорядкування православних румуномовних парафій, які діють в Чернівецькій області, як РумПЦ, так і РПСЦ, загострюючи цим міждержавні взаємовідносини. До того ж маємо зважити, що остання претендувала і на всі інші старообрядницькі парафії по всій Україні. Проте, незважаючи на непоодинокі прояви етноконфесійного протистояння, українська сторона, як засвідчують окремі архівні документи, намагалася зберегти двосторонні партнерські відносини та віднайти оптимальні варіанти для негайного вирішення проблем у цій царині. Для підтвердження цієї тези наведемо фрагмент із повідомлення начальника відділу у справах релігій до Держкомрелігій № 9-1706/15 від 31 травня 2002 р. «Повідомляю, – пише В. Настас, – що Чернівецька область здійснює дружні зв'язки із Сучавським та Ботошанським повітами (Румунія). В 2002 р. прийняті відповідні заходи ОДА щодо виконання Національної програми: «Закордонне українство» на період до 2005 року» [52, арк. 40].

У цьому зв'язку варто також наголосити, що у процесі дослідження нами було виявлено деякі факти порушень і в інших релігійних течіях, які діють на території Чернівецької області. Це прикметно, адже кожне віросповідання має свій релігійний досвід, обумовлений специфічними відмінностями, принципами та підходами. Однак, на наше глибоке переконання, такі форми конфліктів переважно не впливали суттєво на сферу церковно-релігійного життя в Чернівецькій області, а протистояння, що виникали у цьому руслі, швидко врегульовували. Це видно принаймні з офіційного повідомлення В. Настаса Державному Комітету України у справах релігій від 28 серпня 2000 р. № 116, у якому начальник відділу у справах релігій області зауважує, що «в інших релігійних громадах краю ситуація нормальна» [87, арк. 3]. Йдеться, зокрема, про іудеїв, мусульман, східні релігії, неохристиянські та неоорієнталістські течії, синтетичні напрями, саєнтологічні та демоністичні рухи тощо. Власне у контексті досліджуваної проблематики це не потребує детального аналізу.

Проаналізований вище матеріал дає можливість досить конкретно й об'єктивно, з використанням значної кількості фактологічного матеріалу розкрити стан міжконфесійних відносин та визначити комплекс зовнішніх і внутрішніх конфліктних чинників у релігійному середовищі Чернівецької області, простежити за типами релігійних конфліктів та формами їх вияву. Як показує практичний досвід, у конфліктних ситуаціях не можна опиратися лише на більшість, тому що це призводить до загострення. Необхідними умовами є деполітизація конфлікту, надання обопільного права вето носіям конфлікту і компромісу. Однак на практиці часто політичні чинники беруть гору в міжцерковних протистояннях.

Налагодження міжрелігійних взаємовідносин залежить переважно від таких важливих факторів, як: установлення правового характеру державно-церковних відносин, дотримання законності у питаннях свободи совісті, справедливе розв'язання проблеми користування культовими приміщеннями і майном, деполітизація міжцерковних відносин і усунення втручання в релігійно-церковне життя різних політичних сил, своєчасне вирішення внутрішньоцерковних питань, формування терпимого, дружельюбного ставлення до вірян інших віросповідань, готовність сторін, що конфліктують, передусім духовенства, іти на компроміс.

Висновки до розділу 2

Аналіз принципів свободи совісті в Чернівецькій області, показує, що забезпечення прав і свобод людини для будь-якої демократичної держави є не тільки головним обов'язком, але й однією з найвищих соціальних цінностей, які повинна обстоювати кожна сучасна цивілізована країна. Ефективне забезпечення релігійних прав та свободи совісті, реальне вболівання за реалізацію права на вільне віросповідання може бути зреалізоване лише за умов, коли державні та церковні структури будуть діяти в межах правового поля.

Як засвідчує наше дослідження, законність і правопорядок слугують не тільки необхідними умовами, але й засобами максимально повного забезпечення захисту прав та свобод громадян. На жаль, як свідчать окремі джерела загальнодержавного і обласного рівнів, не завжди вдавалося конструктивно підійти до вирішення проблем, які в означений період виникали на тлі міжконфесійних і державно-церковних протистоянь. Як наслідок, у багатьох випадках відбувалося порушення основного принципу діяльності правової держави – рівності всіх перед законом, що в полі релігійного життя позначалося обмеженням прав вірних релігійних громад та упередженим ставленням до окремих із них.

Доведено, що причинами виникнення конфліктів у релігійному середовищі області стала низка проблем, а саме: стрімкий приріст релігійних організацій та кількості етноконфесійних напрямів у перше десятиліття незалежності (останні відзначаються культурно-побутовою своєрідністю, соціальною стабільністю та моральним традиціоналізмом) спричинило відсутність достатньої кількості культових будівель для релігійних потреб вірян; гальмування процесу повернення церковного майна; зволікання і необґрунтованість відмов у реєстрації статутів релігійних організацій; непрозора і нечітка конкуренція між конфесіями – особливо у православному середовищі регіону; високий рівень політизації релігійних процесів; некомпетентне втручання в міжконфесійні конфлікти і майнові суперечки політичних партій і рухів, громадських організацій, впливових політиків і посадових осіб; недостатньо розроблені методи законодавчого

забезпечення щодо врегулювання державно-церковних та міжконфесійних взаємовідносин у районах області і т. п.

У релігійному житті досліджуваного періоду залишалися певні проблеми та непорозуміння, які без участі влади вирішити було майже неможливо. Щоправда, втручання представників влади в релігійні конфлікти нерідко призводило до загострення ситуації, оскільки іноді мало непередуманий, а то й незаконний характер.

З іншого боку, у досліджуваних реаліях простежуємо й низку позитивних результатів, пов'язаних з трансформацією державно-церковних взаємовідносин у Чернівецькій області, суб'єкти яких намагалися вибудувати толерантні відносини, що допомагало віднайти компроміс.

Поступове нормативно-правове забезпечення релігійної свободи сприяло стабільному розвитку церковних інституцій, становленню релігійного плюралізму та поліконфесійності, а також вело до помітних змін у взаємовідносинах державних органів влади з релігійними організаціями краю.

За таких умов стає зрозуміло, що здійснення конкретних кроків у напрямі нормалізації міжконфесійних і державно-церковних відносин у Чернівецькій області, реалізація гуманістичних принципів свободи у контексті вимог міжнародного права, удосконалення законодавчої бази, що гарантуватиме можливість практичної реалізації свободи совісті, реально забезпечуватиме правовий статус релігійних організацій, їх становище, межі функціонування, обов'язки перед державою і суспільством.

А тому можна констатувати, що конструктивність та соціальна значущість як інституту держави, так й інституту Церкви у розрізі державно-церковних відносин можливі за умови, коли влада, взявши на себе і законодавчо закріпивши обов'язки перед релігійними організаціями, буде їх виконувати, а Церква, дотримуючись власних духовно-моральних та ідейно-еклезіологічних засад, задовольнятиме спільні інтереси.

РОЗДІЛ 3

СТОСУНКИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Динаміка релігійної мережі

Чернівецька область – один із найменших регіонів України, що займає лише 8,1 тис. кв. км (1,3% від площі країни) з чисельністю 904 тис. населення, яке проживає у 417 населених пунктах. Поряд з цим, саме вона посідає восьме місце за кількістю і друге місце (після Закарпатської області) за густотою релігійних організацій (2,74 громади на 1 населений пункт) [41, арк. 117]. Водночас – це один із небагатьох регіонів, який історично формувався під впливом поліетнічного, полікультурного та поліконфесійного чинників, що, у свою чергу, зумовило укорінення специфічних релігійно-обрядових традицій, особливих міжконфесійних, міжрелігійних, державно-церковних взаємовідносин та моделей ефективних схем вирішення проблем їх функціонування. Тому тут поряд із загальноукраїнськими тенденціями в релігієтворчому процесі простежуємо його специфічні особливості. Це пов'язано, найперше, з національним складом населення (понад 80 національностей) [41, арк. 117] та географією розташування – перетин економічних, політичних, національних і релігійних впливів з різними культурно-історичними традиціями.

Релігійно практикуюче населення області розподілене переважно між основними релігійними течіями: УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, РПСЦ (Білокриницька згода), різними протестантськими деномінаціями та іудеями. Воно, за даними інформаційного звіту 2009 р., становило 660 тис. осіб, або 73% від загальної кількості населення, яке сповідувало ту чи іншу релігію в області. Серед прихильників релігійних організацій частка пенсіонерів складала майже 240 тис. осіб [40, арк. 150; 355, с. 109]. Однак наведені цифри, по-перше, не варто вважати цілком достовірними, адже чимало релігійних організацій не мають фіксованого членства, по-друге, у кожній конфесії використовували різні методи підрахунку вірян. Більше того, існувала тенденція до завищення керівниками релігійних організацій кількості їх парафіян. Один із факторів, який впливав на об'єктивність інформації про кількість представників того чи іншого напрямку, – це ефект «культурного

сповідання». Він полягає в тому, що особа, яка не має власних релігійних переконань і не виконує обрядових дій, усе ж відносить себе до одного із напрямів віросповідання.

Тим часом, осмислюючи релігійно-ціннісні потенції жителів краю, а відтак і їх історичне минуле, неважко дійти висновку, що більшість населення Чернівецької області відносить себе до православного напрямку віросповідання. Однак сукупна кількість активно віруючих членів різних протестантських громад за кількісними показниками перебувала та продовжує перебувати майже на рівні з активом вірян православних конфесій краю. Варто сказати, що до числа протестантів ми відносимо не тільки вірян традиційних для краю громад, таких як баптисти, п'ятдесятники, адвентисти, а й організації нових релігійних рухів/течій та різноманітних угруповань.

Аналіз діяльності релігійних громад на теренах Чернівецької області дає змогу констатувати, що нові підходи у відносинах державних органів влади з релігійними організаціями в умовах незалежності, дії Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» викликали активізацію діяльності різних релігійних громад у краї [20, арк. 98]. На початку 90-х рр. ХХ ст. розширення релігійної мережі в області набуло динамічного характеру, що увиразнювалося у стабільній динаміці зростання релігійно-інституційної мережі. Згідно з повідомленням уповноваженого Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України по Чернівецькій області О. Приходнюка від 27 січня 1992 р. в області за період, який минув з часу святкування 1000-літнього ювілею християнізації Київської Русі, «відновлено діяльність, заново створено і зареєстровано 198 релігійних громад, у тому числі: УПЦ – 111, УАПЦ – 14, УГКЦ – 5, РПСЦ – 1, РКЦ – 6, іудейського культу – 1, ЄХБ – 23, ХВС – 18, АСД – 19. Дозволено будівництво або реконструкцію 65 культових будівель, зокрема УПЦ – 36, УАПЦ – 3, протестантським общинам – 26» [20, арк. 98].

Простеживши трансформаційні процеси релігійно-інституціональної мережі, спостерігаємо достатньо високе зростання кількості релігійних громад, особливо у перше п'ятиліття існування незалежної України. Так, у 1990 р. в Чернівецькій області діяло 519 зареєстрованих релігійних організацій і 32 незареєстрованих. Серед них зареєстрованих: 360 громад УПЦ; 3 – УАПЦ; 10 – РКЦ; 2 – УГКЦ; 6 – РПСЦ; 75 – ЄХБ; 26 – ХВСП; 36 – АСД і одна іудейська громада. Незареєстрованими були: 13 незалежних громад ХВСП; 5 – АСД РР; 13 – Свідків

Єгови та 1 громада в РЦЄХБ [5, арк. 129]. Упродовж 1991 р. їх кількість збільшилася всього на 5 одиниць, що становило 556 релігійних організацій, з яких – 33 не були зареєстрованими в органах державної влади (приріст склав 0,9%) [20, арк. 5]. Уже в 1995 р. кількість релігійних громад збільшилася до 795, з яких – 37 діяли без реєстрації (приріст склав 44%) [143, арк. 1]. Відтак, на кінець 2000 р., як фіксують джерела, в області були представлені 15 віросповідань, у межах яких діяли 943 релігійні організації (915 громад) та 124 – без реєстрації (приріст склав 34,2%). Серед них: в УПЦ діяли 389 зареєстрованих та 9 незареєстрованих релігійних громад; в УПЦ КП – 119/4 (водночас 40 громад конфесії практично розпалися); РКЦ – 26; УГКЦ – 17; РПСЦ – 7/2; ЄХБ – 140/13; ХВЄП – 72/30; АСД – 86/4; ХВЄП (незалежні громади) – 5/5; АСД РР – 5/12; Свідки Єгови – 20/21; РЦЄХБ – 2; іудеї – 8/1; мусульмани – 1; РУНВіра – 1; Харе Крішна – 0/1; назариняни – 1/5; багаї – 1; харизмати – 11 [154, арк. 2, 15]. Отже, упродовж 1991–2000 рр. в області кількість релігійних організацій збільшилася на 516 одиниць, що становило 93,6%.

І хоча порівняно з початком 90-х рр. зростання релігійних організацій упродовж 2001–2010 рр. суттєво уповільнилося, що свідчить про вичерпність екстенсивного розвитку релігійного середовища, динаміка темпів росту кількості церковно-релігійних інституцій в Чернівецькій області набула усталеного характеру і коливалася в межах від 0,5% до 5,6% збільшення на рік. Зрештою, така ж динаміка зростання релігійної мережі, яка демонструє стійку тенденцію до зниження, спостерігається й в Україні загалом: якщо в 1990-х рр. щорічне збільшення кількості релігійних організацій складало 5-8% на рік, то у 2000–2005 рр. – 4,5%, а за підсумками 2007–2009 рр. – лише близько 2% [154, арк. 2; 406, с. 3].

Станом на 2005 р. в області діяли уже 1064 зареєстрованих релігійних організацій (1029 громад) та 110 незареєстрованих (приріст склав 10%). Відтак, палітра релігійної мережі області мала вже такий вигляд: УПЦ збільшилася до 399 громад; УПЦ КП – до 142; РПСЦ – 8; АПЦ (діє з 2002 р. як катакомбна церква, рух «непоминаючих») – 1; РКЦ – 30; УГКЦ – 22; ЄХБ – 153/7 (зареєстровані й незареєстровані відповідно); ЄХБ (незалежні громади) – 8/7; ХВЄП – 87/8; ХВЄП (незалежні громади) – 12/3; АСД – 94/4; АСД РР – 7/11; Свідки Єгови – 24; РЦЄХБ – 3; РУНВіра – 3; автономна релігійна організація

«Онуки Дажбожі» – 1; Харе Крішна – 0/1 громада; назариняни – 1/5; багаї – 1; прихильники Шрі Чінмоя – 0/1; мусульмани – 1; буддисти – 1; махаріші – 0/1; рух Санд Мат (Сурат Шабт Йога) – 0/1; Церква Повного Євангелія – 6; незалежні релігійні організації харизматичного руху – 11/3 одиниць; об'єднання іудейських релігійних організацій України – 3; хасиди – 2; прогресивний іудаїзм – 2; інші іудейські громади – 0/1 [171, арк. 2, 15].

У кінці 2010 р. в Чернівецькій області нараховувалося вже 1142 релігійних організації, з них – 1097 громад [313, с. 32; також див. : 309-312], які належали до 27 віросповідань, напрямів та течій й 127 одиниць діяли без реєстрації (приріст склав 8%). У середньому на один населений пункт припадало по 2,74 релігійні організації. Православ'я в області було представлене 4 напрямками: УПЦ налічувала 437 організацій, з них 426 громад. Варто звернути увагу на незначну кількість осташів як внутрішньо-церковного об'єднання РумПЦ. Вони, до речі, функціонували під патронатом або ж безпосередньо у структурі самого Московського Патріархату в області. УПЦ КП налічувала 168 організацій, з яких – 158 громад; УАПЦ – 6; РПСЦ – 10/8 (зареєстрованих і незареєстрованих відповідно). Крім цього, до православних себе відносили: 1 громада АПЦ й 1 неохристиянська конфесія – Церква Божої Матері Преображенської (Богородична церква). Католицизм діяв у 3 напрямках: РКЦ – 33/30; УГКЦ – 24; вірмено-католики – 1. Протестантизм був представлений 16 напрямками. Серед них: ЄХБ налічували 185 організацій, до яких відносилося 1 обласне об'єднання ЄХБ (у його підпорядкування входило 159 громад). Водночас до цього напрямку належали й 10 незалежних громад ЄХБ та 1 Духовне управління об'єднань Церков Євангельських християн Чернівецької області, якому підпорядковувалися 7 громад, без реєстрації діяли 3 громади РЦЄХБ. Менш чисельними був інший релігійний напрям – ХВЄП, якому в області підпорядковувалося 106 організацій, серед яких діяло 1 обласне об'єднання, що включало 89 громад. Крім цього, діяв 1 Чернівецький обласний центр об'єднаної церкви ХВЄ, якому були підпорядковані 12 незалежних громад [41, арк. 122-127]. Церква АСД нараховувала 98 організацій (95 громад), до якої входила Буковинська конференція церков АСД, що охоплювала Чернівецьку, Івано-Франківську і Тернопільську області. Крім цього, діяла 1 незалежна громада АСД. Зрештою, адвентистський напрям в області був представлений й церквою АСД РР, при якій

діяв центр Української Уніонної Конференції Церкви – структурна ланка Східно-Європейського Дивізіону, в їх підпорядкуванні знаходилося 19 громад [див.: 371, с. 350-352]. Щодо релігійного напрямку Свідків Єгови, то в області він був представлений 63 громадами [41, арк. 125-128].

До малочисельних у регіоні варто віднести неохристиянські церкви харизматичного спрямування, що були представлені 1 об'єднанням Української церква Повного Євангелія, що включало в себе 7 громад. Також окремо діяли 12 незалежних громад цього напрямку. Поряд з цим, малочисельними були й релігійні напрями: Союз Церкви Божої в Україні – 2 громади; Новоапостольська Церква – 1; назариняни – 6; буддисти – 1; незалежна громада мусульман – 1; Українська лютеранська Церква – 1.

Релігійні громади іудейського культу представляли: об'єднання іудейських релігійних організацій України – 3; об'єднання хасидів Хабат Любавич іудейських релігійних організацій – 3; прогресивний іудаїзм – 2; інші іудейські громади – 1; месіанський іудаїзм – 1.

Не отримали достатнього розвитку в області й інші новітні релігійні культури, які були представлені прихильниками товариства свідомості Крішни – 1; прихильниками Шрі Чинмоя – 1; Церквою Ісуса Христа Святих Останніх днів (мормони) – 1; багаями – 1; рухом Санд Мат (Сурат Шабт Йога) – 1; махаріші – 1; «Наука Розуму» – 1. Окрему групу цього напрямку представляли 4 релігійних організації неоязичників – РУНВіра: «Оберіг», «Онуки Дажбожі», «Сяйво», «Верховина». Більше того, як зафіксовано в Інформаційному звіті за 2010 р., в області діяли прихильники Агні-йоги Рехіві; вчення Іванова; церкви останнього заповіту; філія «Біоенерготеології»; неохристиянська течія «Вселенська християнська апостольська церква Сонця» тощо [41, арк. 128-133; 355, с. 111-112].

Отже, здійснений нами аналіз підтвердив тенденції суттєвого уповільнення росту релігійної мережі впродовж 2001–2010 рр. як в області, так і в Україні, на що й вказують кількісні показники релігійних організацій, які в Чернівецькій області збільшилися всього на 202 одиниці, а це майже у два з половиною рази менше, ніж у першому десятилітті незалежності, що у процентному відношенні становило 18,9%, в Україні – на 11641 одиницю, що становило 49% [406, с. 3]. У цьому контексті потрібно звернути особливу увагу і на те, що, по-перше, серед релігійних організацій області існувала значна частина й таких, які вже не були діючими, проте вносилися у загальну

кількість громад, і, по-друге, краю було притаманне постійне коливання кількості незареєстрованих громад, які щорічно збільшувалися/зменшувалися (основну частину таких громад – близько 90%, становили протестанти). Отже, якщо простежити динаміку росту релігійної мережі в її кількісному вимірі, то в досліджуваній період, загальна їх кількість збільшилася в області на 718 одиниць, або на 128%, а загалом в Україні – на 26431 одиницю, або на 127,1%. Це, власне, і свідчить про те, що інституціональний склад релігійної мережі в області за кількісними показниками практично задовольняв релігійні потреби віруючих [406, с. 3-4].

Паралельно з цим важливо відмітити й існування в Чернівецькій області таких населених пунктів (станом на 2010 р. – 46 одиниць), у яких, з тих чи інших причин, були відсутні будь-які релігійні організації, що становило 13,4% від загальної їх кількості. Вони знаходилися в межах Вижницького (3), Глибоцького (3), Заставнівського (4), Кельменецького (4), Кіцманського (1), Новоселицького (3), Путильського (21), Сокирянського (3), Сторожинецького (3) та Хотинського (1) районів. Зрештою, у краї наявні й такі населені пункти, у яких значна кількість культових будівель та церковного майна використовувалася не за призначенням [41, арк. 120]. Це, на нашу думку, вкотре підтверджує недостатньо розроблений механізм розв'язання проблеми реституції церковного майна.

Треба зауважити, що кількісні показники, за даними окремих дослідників церковно-релігійного життя в області, дещо різняться із тими, які наводимо ми. Зокрема, це простежується у працях В. Докаша [349-359], В. Лешана [388-389], М. Лагодича [353; 358] та ін. Так, наприклад, якщо, за даними В. Докаша, ця цифра на початок незалежності України (1991 р.) у Чернівецькій області становила 422 зареєстрованих громади і 179 незареєстрованих (всього – 601 одиниця) [354, с. 104], то, згідно з даними джерел, ця цифра становила всього 556 одиниць [20, арк. 5; 139, арк. 1]. Відповідно у 1992 р. В. Лешан [388, с. 122] називає цифру – 676 зареєстрованих і 50 незареєстрованих (726 одиниць), а за даними, які отримали ми, релігійних організацій у той час було всього 607 [20, арк. 5-6]. До цього варто додати, що помітну різницю спостерігаємо і в інших кількісних показниках (культові споруди, священнослужителі, монастирі, ДНЗ тощо). Неточність цифр, виявлена нами при аналізі кількісної динаміки релігійних організацій в області, дозволяє зробити кілька припущень: похибка у підрахунках

кількісних даних щодо зареєстрованих/незареєстрованих релігійних громад краю; неналежне вивчення матеріальної бази; неправильний підхід щодо фіксації/реєстрації релігійних організацій і громад – без чіткого їх поділу на «релігійні організації» та «релігійні громади» (друге є складником першого); одержання кількісних показників безпосередньо від релігійних організацій та ін.

На цьому тлі важливим аспектом, окрім власне кількості релігійних громад, є кількість та відсоток забезпеченості конфесій культовими будівлями. Безперечно, демократизація усіх сфер суспільного життя, створення нових можливостей для свободи релігії дали змогу значно покращити матеріальну базу культової практики церков у Чернівецькій області. Згідно з архівними джерелами, за роки незалежності України релігійним громадам повернуто з музейних фондів та експозицій понад 100 предметів культового й церковного вжитку [178, арк. 7], а зростання кількості культових будівель за цей період набуло таких динамічних змін: якщо в 1991 р. нараховували всього 505 культових споруд [355, с. 113-114], то на початок 1992 р. їх кількість збільшилася уже до 539, з них – 112 будівель знаходилися у власності релігійних організацій; 50 є пам'ятками архітектури; 51 будівля новобудови і 14 будувалися. Серед них: УПЦ мала 366 храмів, в т. ч. 43 пам'ятки архітектури; УАПЦ – 6/3; РПСЦ – 6/1; РКЦ – 12/2; УГКЦ – 7/1; ЄХБ – 75; РЦЄХБ – 2; ХВЄП – 23; АСД – 40; іудеї – 2 [20, арк. 95-96]. У 1995 р. кількість молитовних приміщень сягнула цифри 617 [355, с. 113-114], а в 2000 р. конфесії відправляли свої богослужіння уже в 789 культових спорудах або в пристосованих під молитовні та 75 орендованих приміщеннях. Загалом у власності перебувало 569 будівель, у тому числі – 491 культових та 78 пристосованих під молитовні, у користуванні – 220 одиниць, у стадії будівництва більше 100 храмів. Серед них: УПЦ володіла 375 храмами, у стані будівництва ще 41 будівля; УПЦ КП – 77/6; РПСЦ – 6; РКЦ – 23; УГКЦ – 14/2; ЄХБ – 109/23; ХВЄП – 72/7; АСД – 86/24; АСД РР – 3/1; Свідки Єгови – 10/4; іудеї – 5; назариняни – 1; багаї – 1; Харе Крішна – 0/1 тощо [58, арк. 30; 355, с. 113-114]. Отже, упродовж 1991–2000 рр. у Чернівецькій області було побудовано та введено в дію 284 культові будівлі для різних напрямів віросповідання, а приріст рівня забезпеченості релігійних організацій молитовними приміщеннями загалом у краї склав 56,2% [154, арк. 2]. Для прикладу, в Україні за цей період було побудовано 2597 храмів і молитовних будинків, ще 1836 культових споруд будували

[433, с. 6]. У цьому зв'язку варто підкреслити, що після інтенсивної роботи над матеріальним забезпеченням культовими спорудами у перше десятиліття незалежності України динаміка росту культових будівель, починаючи з 2000 р., як і релігійних організацій, дещо уповільнюється, проте залишається однією із найгостріших проблем релігійного життя в області.

Станом на 2005 р. в краї релігійні організації мали можливість вільно здійснювати богослужіння вже у 848 культових спорудах [171, арк. 3]. Зауважимо, що в той час найкраще забезпечені культовими будівлями були АСД – 100% та УПЦ – 96,1%. Інші релігійні організації були забезпечені так: ХВЄП на 85,8%; ЄХБ – 70,8%; РКЦ – 72,7%; УГКЦ – 65,2%; у Свідки Єгови – 56%; в УПЦ КП ця цифра складала лише 54,1% [38, арк. 147; 178, арк. 7].

Уже станом на 2010 р. в області було 922 молитовні споруди, що порівняно з 2000 р. збільшилося на 133 одиниці (приріст склав – 16,8%). Зрештою, найвищий відсоток забезпеченості релігійних громад культовими спорудами станом на 2010 р. мала Церква АСД – 100% та УПЦ – 98%; ХВЄП були забезпечені культовими будівлями на 90%; ЄХБ на 73,7%; РКЦ – 72,7%; УГКЦ – 65,2%; у Свідків Єгови – 56%; в УПЦ КП ця цифра складала лише 55% [41, арк. 124]. У цьому контексті стає зрозумілим, що, на відміну від конфесій, які були забезпечені храмами, подальше вирішення проблеми нестачі культових будівель могло б бути здійснене, на нашу думку, тільки за рахунок будівництва чи купівлі нових споруд, що дозволило б збалансувати не лише матеріальну базу, а й законодавчу. Але, як з'ясувалось, такий підхід не вирішував усіх проблем. Певною мірою ця ситуація переломлюється під призмою наявного в Чернівецькій області міжцерковного протистояння Московського та Київського Патріархатів. Адже гостра конкуренція спонукала єпархіальні управління штучно розширювати інституційну мережу і претендувати на окремі культові будівлі. Загалом же, рівень забезпеченості релігійних організацій культовими приміщеннями по області становив всього 81% [41, арк. 124; 171, арк. 3].

Незважаючи на нестабільний політичний та економічний стан, упродовж 1991–2010 рр. віруючими різних напрямів за підтримки органів місцевої виконавчої влади, підприємств та спонсорів було збудовано і введено в експлуатацію 370 нових культових споруд, що складає майже 36% від їхньої загальної кількості. У 2010 р. розробляли також схеми можливого використання земельних ділянок для

чергових забудов ще близько 100 храмів. Додамо й те, що серед усіх культових споруд (922 одиниць) 657 будівель знаходилися у власності релігійних організацій; 185 – у безоплатному користуванні; 80 – пристосовані під молитовні потреби; 435 – пам'ятки архітектури; 83 орендовані приміщення [41, арк. 124; 171, арк. 3]. Загалом, наведені дані реально відображають ситуацію, яка склалася в релігійному житті області, однак свідчать про деяку невідповідність кількісних показників культових будівель до кількості релігійних організацій. Зрештою, якщо говорити про кількість культових будівель в Україні, то вони у загальному масиві склали 66,5% – 15155 одиниць. Із них у 2000–2010 рр. збудовано 3075 молитовних споруд, ще 2398 будівель – будувалося [406, с. 5].

За роки незалежності змінився й кадровий склад, який забезпечував життєдіяльність релігійних організацій. У цьому контексті варто зважати на специфічну особливість правил вступу в церковний клір протестантських громад, з одного боку, та конфесій православного й католицького напрямів – з другого. Перші відкидали принцип апостольського приємства (рукопокладення/хіротонія), що дозволяло займати сан священства людям, які водночас мають інше заняття та іншу професію. Для других – хіротонія є невід'ємним компонентом отримання сану священства. З цього й випливає, що коефіцієнт забезпеченості протестантських громад в області священнослужителями значно вищий. Без сумніву, зростання кількості священнослужителів у краї відбувалося відповідно й до розширення мережі релігійних організацій. Так, на початок 1991 р. релігійними громадами краю опікувався 571 зареєстрований священнослужитель (пресвітери, диякони) та 922 церковнослужителі (псаломщики, проповідники). З них в УПЦ – 220 священників, 4 диякони, 119 псаломщиків; в УАПЦ – 2 священники; в РКЦ – 2 священники; в УГКЦ – 1 священник; в РПСЦ – 11 священників; в ЄХБ – 53 пресвітери, 104 диякони, 393 проповідники; у ХВСП – 21 пресвітер, 25 дияконів, 167 проповідників; в АСД – 117 пресвітерів, 74 дияконів, 243 проповідників. Кількість неофіційно діючих в області церковно- та священнослужителів становило 38 одиниць, з них у ХВСП – 16, у свідків Єгови – 13; в АСД РР – 5; у прихильників Ради Церков ЄХБ – 4 [5, арк. 127-129]. У 1995 р. конфесії обслуговували 1164 священнослужителів [355, с. 113-114], а на кінець 2000 р. їх кількість збільшилася до 1250 осіб (в т. ч. 25 іноземців: 12 – в РКЦ; 2 – в ЄХБ; 2 – в ХВСП; 2 – в АСД; 1 – в Новоапостольській церкві; 6 – в мормонів).

Окрім священнослужителів, налічувалося близько 1500 церковнослужителів [154, арк. 3]. Отже, порівняно з 1991 р., чисельність священнослужителів збільшилася на 679 осіб, а церковнослужителів – на 578 (приріст перших склав 118,9%, других – 62,6%).

Так чи інакше, але в ході нашого дослідження ми вкотре відстежуємо закономірність, що після 2000 р. зростання кількості церковно- та священнослужителів дещо уповільнюється. На початок 2003 р. релігійними громадами області опікувалися 1484 священнослужителі (в т. ч. 25 іноземців, з них в РКЦ – 16 (10 – з Польщі); в ЄХБ – 2 (1 – з Румунії, 1 – США); в Новоапостольській церкві – 1 (з Німеччини); в мормонів – 6 (5 – зі США, 1 – з Канади). У той час найкращий показник забезпеченості священнослужителями був у ХВЄП, ЄХБ, АДС – понад 100%; в УПЦ – 82,7%; в УПЦ КП – 62,5%; в УГКЦ – 57,8%; в РКЦ – 51,6%; в іудеїв – 55,5%; в РПСЦ – 41,6% [158, арк. 5]. На початок 2006 р. релігійними громадами опікувалися 1704 священнослужителі (у т. ч. 19 іноземців). Щоправда, коефіцієнт забезпеченості релігійних громад складав тоді аж 146%, що загалом перевищувало забезпеченість протестантських громад кадрами у 2 рази, а в православних на 91,3% [178, арк. 9]. За рік їх кількість збільшилася на 83 особи, що в результаті дало показник 1787 (у т. ч. 21 іноземець, серед них в УПЦ – 2; в РПСЦ – 1; в РКЦ – 4; в ЄХБ – 2; в Духовному управлінні об'єднань церков євангельських християн області – 2; у мормонів – 7; в іудейських громадах – 2).

Станом на кінець грудня 2010 р. всі діючі зареєстровані (1142) та незареєстровані (127) релігійні організації краю обслуговували 1848 священнослужителів (у т. ч. 24 іноземці, серед них в УПЦ – 2; в РПСЦ – 1; в РКЦ – 8; в ЄХБ – 4; в мормонів – 5; в іудейських громадах – 2; у ВАЦ – 2) і понад 1600 – церковнослужителів [41, арк. 122]. Незначні зміни відбулися в процентному відношенні забезпечення кадрами духовництва релігійних організацій в області, а саме: в УПЦ цей показник склав 93,42%; в УПЦ КП – 73,41%; в УГКЦ – 56,52%; в РКЦ – 27,58%; в РПСЦ – 37,5%. Достатньо високий цей показник був у протестантів: ЄХБ – 195,8%; ХВЄП – 304,6%; АДС – 215,2%; Свідки Єгови – 100% [329, с. 115]. Порівняно з 2000 р. чисельність священнослужителів в Чернівецькій області збільшилася на 598 осіб, а церковнослужителів – на 100

(приріст перших склав 47,84%, других – 6,6%), тоді як в Україні їх чисельність збільшилася з 21281 до 30516 осіб (приріст склав 43,4%) [406, с. 6].

Як бачимо, чисельність духовних осіб в області перевищувала потреби в кадрах на 706 одиниць. За статистикою в середньому припадало 1,3 священнослужителі на одну релігійну громаду. Такий значний приріст пояснюється ще й тим, що за цей період як в Україні, так і в Чернівецькій області значно збільшилося число духовних навчальних закладів, що, у свою чергу, дозволило збільшити й число слухачів. Отже, з вище поданого матеріалу чітко видно, що коефіцієнт забезпеченості релігійних громад краю церковно- та священнослужителями залишався більш домінуючим у протестантських громадах, аніж у православних чи католиків і перевищував потреби, як уже вказано, майже у 2 рази. Це дає підстави стверджувати, що конфесійно-релігійна конфігурація церковно-релігійної мережі в Чернівецькій області була сталою. Так, і в Україні коефіцієнт забезпеченості релігійних громад священнослужителями у протестантів є вищим, ніж у православних (1,5 та 0,9 у 2010 р., відповідно проти 1,4 та 0,8 у 2000 р.) [406, с. 6].

Особливе місце в релігійному просторі Чернівецької області займають духовні навчальні заклади. Інтенсивне зростання релігійної мережі та недостатній рівень забезпечення її кваліфікованими і професійними кадрами, потреба у місіонерстві та євангелізації населених пунктів краю спонукали релігійні організації до активізації підготовки кадрів духівництва. Власне, з цією метою в області створено мережу ДНЗ, які й сьогодні надають середню та вищу духовну освіти, готують бакалаврів теології, пресвітерів, дияконів, викладачів недільних/суботніх шкіл та проводять перепідготовку кадрів служителів церковних таїнств та обрядів.

Станом на 2010 р. в області налічувалося 11 ДНЗ. Серед них: в УПЦ КП – 2 ДНЗ (Богословське відділення Київської православної богословської академії при філософсько-теологічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Буковинський православний університет імені митрополита Євгена (Гакмана), який діє при Чернівецько-Буковинській єпархії); в УПЦ – 1 ДНЗ (Чернівецький православний богословський інститут); при обласному об'єднанні ЄХБ – 4 ДНЗ (Теологічний Біблійний інститут, заочний Біблійний інститут «Служіння наставленням», Чернівецький Біблійний інститут, Чернівецький регіональний

Біблійний коледж при ЄХБ); при обласному об'єднанні ХВЄП – 2 ДНЗ (Чернівецька Біблійна семінарія, Буковинський Біблійний коледж (румуномовний); при обласному об'єднанню АСД – 1 ДНЗ (Біблійний інститут); при об'єднанні Української Церкви повного Євангелія – 1 ДНЗ (Чернівецький інститут християнського лідерства «Досягаючи світ») [41, арк. 123, 127, 128-130; 352, с. 181-182].

Прикметно, що кількість ДНЗ у досліджуваній період постійно зростала, незважаючи на те, що ще у 1991 р. в області не існувало жодного такого закладу [20, арк. 5]. Зрештою, перший заклад такого типу, як богословський структурний підрозділ історично відроджуваного філософсько-теологічного факультету, був відкритий на основі рішень Міжгалузевої акредитаційної комісії (від 16 вересня 1993 р.), колегії Міністерства освіти (від 29 вересня 1993 р.) та Вченої ради ЧДУ ім. Ю. Федьковича (від 29 грудня 1993 р.), указом ректора №70 [430, с. 67]. Отже, станом на 1993 р. єдиний ДНЗ в області діяв у структурі УПЦ КП і нараховував тоді 30 студентів [430, с. 68]. У 1995 р. кількість студентів зросла до 71. Зауважимо, що в той час діяли уже 2 духовних заклади і в ЄХБ, а кількість студентів нараховувалася понад 700 осіб. Усього – 771 слухач [355, с. 113].

Упродовж наступних п'яти років (станом на 2000 р.) кількість ДНЗ у регіоні зросла вдвічі. Власне мережа духовних шкіл області була представлена так: в УПЦ КП – 1 (150 студентів); в УПЦ – 1 (110 студента); в ЄХБ – 2 (564 слухачів); ХВЄП – 1 (120 слухачів); АСД – 1 (250 слухачів). Усього нараховувалося 1194 слухачі [154, арк. 5-12]. Вже у 2005 р. ДНЗ збільшилися до 10 одиниць, а саме: в УПЦ КП діяло вже 2 навчальних заклади (110 студентів); в УПЦ – 1 (386 студентів); в ЄХБ – 4 (981 слухач); ХВЄП – 2 (50 слухачів); АСД – 1 (151 слухач). Усього – 1678 слухачів [171, арк. 4-5]. Упродовж п'яти наступних років кількість ДНЗ збільшилася всього на 1 одиницю.

Як бачимо, у сфері духовної освіти відбулися суттєві трансформації. Між тим, цікавим з цього приводу є і процентне відношення динаміки росту ДНЗ в краї: якщо з 1993 по 2000 рр. їх приріст складав 500%, з 2000 по 2005 рр. – 66,7%, то з 2005 по 2010 рр. – 10%. Для порівняння, також наведемо показники й в загальноукраїнському контексті: упродовж 1993–2000 рр. кількість ДНЗ в Україні зросла з 34 до 121, а чисельність слухачів різних конфесій збільшилася учетверо – з 3587 на початку 1993 р. до 15885 на 1 січня 2000 р.; впродовж 2000–2010 рр. кількість ДНЗ в Україні зросла з 121 до 199, а чисельність слухачів впродовж

2000–2005 рр. – з 15885 до 19771, впродовж 2005-2010 рр. – з 19771 кількість слухачів зменшилася до 17252 осіб [406, с. 6]. Оцінюючи стан забезпеченості ДНЗ, варто зауважити, що як в області зокрема, так і в країні загалом простежуємо тенденцію щодо зростання активної, порівняно з православними, діяльності протестантських релігійних організацій на ниві місіонерства та євангелізації серед населення. У майбутньому це може призвести до втрати православ'ям домінувальних позицій як в області, так і в державі.

Зростання кількості ДНЗ у Чернівецькій області сприяло піднесенню освітнього рівня духовенства та зміцненню церковної інфраструктури краю, що є важливим складником для позитивного розвитку релігійних організацій. Так, порівняно з 1991 р., кількість священнослужителів православного напрямку (УПЦ та УПЦ КП) в області з вищою та середньою освітою у 2010 р. зростає з 22,7% до 40%, протестантських течій – з 18,9% до 42,7%. Загалом по області священників з вищою та середньою духовною освітою в УПЦ зафіксовано 81,5%; в УПЦ КП – 49,1%, у протестантському середовищі – 78,4% [40, арк. 157]. Поряд з цим варто зауважити, що нам, на жаль, не вдалося знайти жодних відомостей про стан забезпеченості рівня освіченості священнослужителів РКЦ та УГКЦ, що пов'язано, на нашу думку, з їх незначною кількістю. Наведені вище показники дають підстави констатувати, що загалом рівень освіченості священнослужителів області достатньо високий.

У межах предметного поля нашого дослідження заслуговують уваги й нетрадиційні народно-просвітницькі заклади позашкільної освіти для дітей та дорослих, що переважно працюють у вихідні та святкові дні. Мова йде про діяльність недільних і суботніх шкіл, еволюція яких зумовлена цілісним процесом розвитку ідейно-ідеологічних тенденцій та певних конкретно-історичних умов означеного періоду. Як відомо, головні завдання НіСШ полягають у вихованні духовності та релігійності, спрямуванні життєвих орієнтирів на шлях християнських принципів та ідеалів, розвитку формування християнського світогляду та моральності. Відтак, якщо кількість НіСШ в Україні на 1 січня 2010 р. становила 12758 одиниць [406, с. 7], то кількість шкіл такого типу, згідно з даними Інформаційного звіту за 2010 р., у Чернівецькій області сягнуло 416 одиниць [40, арк. 162, 165]. Серед них, зокрема: у 427 релігійних громадах УПЦ – 40 шкіл; у 163 громадах УПЦ КП – 18 шкіл [38, арк. 154]; у 24 УГКЦ – 1 школа; в 30 громадах РКЦ – близько 30 шкіл;

у 8 громадах РПСЦ – 1 школа; у 159 громадах ЄХБ – 101 школа; у 89 громадах ХВЄП – 67 шкіл, 1 місія; у 95 громадах АСД – 112 шкіл; в 11 громадах АСД РР – 6 шкіл; у 25 громадах Свідків Єгови – 38 шкіл [41, арк. 126-131]. У цьому контексті варто навести й дані НіСШ, які подає у своїх дослідженнях В. Докаш, зокрема тих релігійних організацій, які не наводить перший заступник голови Чернівецької ОДА Г. Галиць у щорічному звіті про стан релігійної ситуації в області. Серед них дослідник виокремлює такі: у 7 релігійних громадах Церкви Півного Євангелія діяло 2 школи; у 14 громадах харизматичного напрямку – 5 шкіл; в 1 громаді Церкви Христової останніх днів – 1 школа; у 3 громадах об'єднання іудейських релігійних організацій України – 1 школа; у 3 громадах об'єднання хасидів Хабат Любавич іудейських релігійних організацій України – 1 школа; в 1 громаді незалежної релігійної організації мусульман – 1 школа; у 6 громадах релігійної організації назарян – 1 школа [355, с. 111].

Однак до цього необхідно додати й те, що співвідношення НіСШ та громад знову свідчить про переважну активність протестантського напрямку в євангелізації (катехизації) дітей та дорослих (310 шкіл), показники яких майже у 3 рази більше, аніж у православних і католицьких конфесіях разом взятих. Справді, якщо у протестантських течіях в середньому 1 недільна школа припадала на 1/2 громади, то у православ'ї ця пропорція становить: для УПЦ – 1 недільна школа припадала на 10 громад; в УПЦ КП – 1 на 14. Значно нижчий цей показник для РПСЦ, УГКЦ та іудейського культу.

Позитивну динаміку недільних і суботніх шкіл в Чернівецькій області спостерігаємо вже на початку 90-х рр. ХХ ст. Згідно зі статистикою, на 1 січня 1992 р. в області працювала 261 школа такого спрямування. Серед них в УПЦ – 113 шкіл; в УАПЦ – 1 школа; в УГКЦ – 2 школи; в РПСЦ – 1 школа; в ЄХБ – 79 шкіл, в т.ч. при РЦЄХБ діяло 2 школи; в ХВЄП – 23 школи; в АСД – 40 шкіл; у Свідків Єгови – 2 школи [20, арк. 95-95]. Тут ми ще раз наголошуємо, що деякі дослідники буковинського краю, зокрема уже нами згаданий В. Докаш, у своїх працях подає дещо іншу статистику і наводить цифру 147 одиниць НіСШ, тобто не враховує 113 шкіл, які діяли при УПЦ та 1 школу в громадах УАПЦ [355, с. 113]. Важко сказати, чим керувався дослідник при поданні цих даних і чому не вказав кількісні показники такого типу шкіл православних конфесій краю. Це з одного боку, а з іншого – можливо помилка допущена при поданні облікових даних Уповноваженим Ради у

справах релігій при Кабінеті Міністрів України по Чернівецькій області О. Приходнюком від 22 січня 1992 р. № 35 [20, арк. 94]. На нашу думку, така різниця у цифрах (114 одиниць) є практично нереальною і, швидше за все, чиється грубою помилкою, якої допустилися при аналізі даних, адже не може бути так, щоб у православних конфесій області в той час не діяло жодної недільної школи. Тому ми схильні до думки, що і В. Докаш, і О. Приходнюк припустилися помилки при аналізі даних та їх підрахунках. Зайвим є також доводити, що велику кількість статистичних даних через відсутність належного діловодства в окремих конфесіях часто подавали без належного аналізу та перевірки, а тому й важко зараз встановити їх точну кількість.

Уже у 1995 р., за підрахунками окремих дослідників, кількість НіСШ в області дещо змінилася, а саме: в 352 громадах УПЦ діяло 20 шкіл; у 89 громадах УПЦ КП – 3 школи; в 13 громадах УГКЦ – 1 школа; у 112 громадах ЄХБ – 112 шкіл; у 56 громадах ХВЄП – 45 шкіл; у 74 громадах АСД – 73 школи; у 8 громадах АСД РР – 8 шкіл. Цікаво, що за цей період у РКЦ кількість недільних шкіл збільшилася на 100% (18 одиниць) при 25 громадах, однак перестала діяти 1 недільна школа в РПСЦ при 7 громадах і 2 школи у Свідків Єгови при 13 релігійних громадах [355, с. 113]. Відтак, на кінець 2000 р. кількісні показники НіСШ були такими: в УПЦ в 377 громадах діяло 99 шкіл (26,2%); в УПЦ КП в 122 громадах не було помічено розширення Церквою мережі недільних шкіл – перестали існувати; у 8 громадах РПСЦ – 1 школа (42,8%); у 26 громадах РКЦ – 25 шкіл (95%); в 17 громадах УГКЦ – 1 школа (55,5%); в ЄХБ у 140 громадах – 126 шкіл (90%); в 72 громадах ХВЄП – 58 шкіл (80,5%); у 86 громадах АСД – 86 шкіл (100%); в 5 громадах АСД РР – 5 шкіл (100%); в 11 громадах харизматичного напрямку – 11 шкіл (100%); в 1 громаді Мормонів – 1 школа (100%). Усього діяло 412 НіСШ [355, с. 113].

Справді, невелика кількість недільних шкіл у православ'ї, католицизмі та деяких інших релігійних напрямках підтверджувала факт, що для розгортання в області мережі НіСШ не було достатньої кількості фахівців. Як свідчать окремі документи, у діючих недільних школах панував формалізм, була відчутна тенденція до поступового зменшення кількості тих, хто їх відвідував (переважно діти віком від 5 до 14 років). Більше того, у програмах такого типу шкіл не було передбачено вивчення краснавства чи історії, не планували гурткову роботу тощо. Однак варто відзначити й позитивну тенденцію, адже в області цю прогалину заповнювали викладанням священнослужителями Закону Божого,

релігієзнавства та християнської етики у загальноосвітніх школах. Так, у матеріалах щорічного Інформаційного звіту про церковно-релігійну ситуацію в Чернівецькій області за 2000 р. сказано, що: «у 146 загальноосвітніх школах області викладалося «Релігієзнавство», де було охоплено 452 класи (9050 учнів, що складало 6,7% від загальної кількості учнів області); у 131 школі викладався курс «Основи християнської етики», яким було охоплено 574 класи (10134 учні або 7,5% від загальної кількості учнів області), що загалом відповідало вимогам катехизації буковинського регіону» [154, арк. 4].

У наступні роки кількісні показники і динаміка розвитку НіСШ не була поступово-наростаючою, як це спостерігається в інших структурних елементах релігійної мережі краю. Це підтверджує й інформаційна звітність відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА. Тому для кращого порівняння динаміки змін ми наводимо їх показники майже за кожен рік. Згідно зі статистикою за 2002 р. в області діяло 410 НіСШ [158, арк. 3]; у 2005 р. кількість НіСШ зросла всього на 1 одиницю – 411 шкіл [171, арк. 5]; у 2006 р. – 416 шкіл [178, арк. 11]; у 2007 р. – 401 школа [38, арк. 145]; у 2008 р. – 412 шкіл [39, арк. 85]; у 2009 р. – 414 шкіл [40, арк. 155]. Як бачимо, динаміка розвитку мережі НіСШ вказує на різний ступінь активності релігійних організацій.

Характеризуючи найприкметніші ознаки релігійного життя Чернівецької області, важливо також підкреслити, що інституційна мережа конфесій включала в себе й релігійні управління та об'єднання, яких в області у кінці 2010 р. діяло 10 одиниць (єпархії, дієцезії, центри) [41, арк. 122]. Серед них: УПЦ – 1; УПЦ КП – 2; УАПЦ – 1 (діє з 2009 р.) [41, арк. 125]; Всеукраїнський союз об'єднання ЄХБ – 1; Релігійні організації євангельських християн – 1; Духовне управління об'єднань церков євангельських християн Чернівецької області – 1; Всеукраїнський союз церков ХВЄП – 1; Церква Повного Євангелія – 1; Українська уніонна конференція церкви АСД – 1 [355, с. 109].

Тим часом, велике значення для Чернівецької області мали монастирі, яких у 2010 р. функціонувало 18 одиниць, що є властивим, насамперед, православ'ю, греко-ката римо-католицизму, у яких несли свій послух більше 400 представників чернецтва. Зокрема, під юрисдикцією УПЦ діяло 11 монастирів (6 жіночих і 5 чоловічих, у них нараховувалося 390 насельників) [154, арк. 8]; в УПЦ КП – зареєстровано 2 монастирі (у них 3 ченці і 1 на парафії); 2 – під юрисдикцією РПСЦ (у них 6 ченців

та черниць) та 3 – під юрисдикцією РКЦ (в них 13 черниць та ченців) [41, арк. 122, 127, 130, 132, 136]. Отже, в середньому на 1 монастир припадало по 23 ченці.

Щодо динаміки розвитку монастирів Чернівецької області в окреслений період, то вона щорічно змінювалася, а саме: у 1991 р. діяв 1 монастир УПЦ, у якому проходили послух 7 ченців [355, с. 113]. За рік (у 1992 р.) кількість монастирів збільшилася на одну одиницю [20, арк. 5]. У 1995 р. в УПЦ діяло 4 монастирі (31 чернець); в УПЦ КП і РКЦ монастирі поки що були відсутні, однак у першій конфесії налічувалося вже 3 ченці, у другій – 5 черниць; у РПСЦ – 2 монастирі (25 ченців і черниць). Усього – 6 монастирів, 64 черниці і ченці [355, с. 113]. У 2000 р. в УПЦ уже діяло 10 монастирів (у них несли свій послух 243 ченці); в УПЦ КП – 1 монах; в РКЦ – 2 монастирі з 6 черницями; в РПСЦ – 2 монастирі з 9 ченцями. Усього – 14 монастирів та 259 черниць і ченців [154, арк. 3]. У 2005 р. в УПЦ статистика аналогічна з попередніми роками, а кількість монахів зросла до 341 особи; в УПЦ КП – статистика аналогічна; в РКЦ – 3 монастирі, 12 черниць і ченців; в РПСЦ – 2 монастирі та 4 ченці. Всього – 15 монастирів і 360 монахів [171, арк. 4]. Незначна динаміка змін відбулася в 2009 р. Особливо помітним це стає у православному середовищі області. Якщо в УПЦ кількість монастирів збільшилася до 11 одиниць, то в УПЦ КП склалося так, що єдиний монастир, який був зареєстрований в с. Черешенька Вижницького району практично самоліквідувався. Єдиний монах, який представляв цей монастир, залишив його і виїхав за межі області [38, арк. 154]. Щоправда, у РПСЦ кількість монастирів не змінилася, а ось кількість монахів зменшилася до 6 осіб [40, арк. 167]. Відтак, порівняно з 1991 р., загальна кількість монастирів краю в 2010 р. зросла на 17 одиниць (приріст склав 95%), а чисельність ченців і черниць понад 400 (приріст склав 56,1%). Отже, згідно з поданою статистикою спільножитних монастирів, можна виокремити кілька притаманних для краю тенденцій розвитку цього способу життя: по-перше, в УПЦ КП та РКЦ число ченців за увесь окреслений період коливалося в незначній кількості; по-друге, відчутно зменшилася кількість монахів у РПСЦ (з 25 до 4 ченців); по-третє, кількість монахів в УПЦ зросла у 55 разів (з 7 до 390 осіб). Зрештою, це дає нам підстави стверджувати, що монастирське життя області постійно перебувало у стадії трансформації, а єдиним лідером залишався Московський Патріархат. У цьому контексті для порівняння також наведемо і кількісні показники

монастирів, які діяли на теренах усієї України. Отже, станом на 1 січня 2010 р., загальна мережа налічувала 439 монастирів, у яких несли послух 6742 ченці і черниці. Порівняно з 2000 р., загальна кількість монастирів збільшилася майже на 76%, однак чисельність у них ченців і черниць – лише на 36,5% [406, с. 7].

Доволі важливим і актуальним питанням у контексті аналізу тенденцій релігійних процесів Чернівецької області є вивчення церковної преси (газет, журналів, вісників, часописів та ін.), а також їхньої специфіки та інформативних можливостей. Зазначимо, що такі видання конфесій краю – різнопланові.

Як свідчать матеріали відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА, із здобуттям незалежності жодна релігійна організація краю не мала свого власного видання, а тому питання релігійного життя знаходило своє відображення в світських засобах масової інформації. Наприклад, у газетах «Буковина», «Буковинське віче», «Зоріле Буковіней», «Молодий буковинець», «Час», «Вільна бесіда», «Чернівці», «Об'єктивна газета», районних періодичних виданнях, місцевому телебаченні, радіо, а також на сторінках Міжнародного наукового часопису «Релігія та Соціум» тощо [58, арк. 138; 100, арк. 2]. У них найчастіше друкували та передавали матеріали щодо діяльності УПЦ та УПЦ КП, адже саме ці конфесії були в центрі підвищеної уваги українського суспільства. Якщо «Об'єктивна газета» і телеканал «ТВА» висвітлювали та захищали інтереси Московського Патріархату, то такі газети, як «Молодий буковинець», «Час» постійно інформували про значення Київського Патріархату. Зрозуміло, що інформацію часто висвітлювали однобоко і недостовірно. Спільний недолік ЗМІ області полягав у тому, що вони майже не торкалися особливостей життя та діяльності інших конфесій [141, арк. 14].

Переважна більшість релігійних організацій краю для проведення євангелізації та місіонерської діяльності отримували та поширювали серед adeptів велику кількість періодичних і друківаних видань (Біблія, Євангеліє, «Вартова Башта», «Пробудись», «Ознаки часу», «Благовісник», «Ліягона» тощо) [176, арк. 69], яку надавали переважно закордонні релігійні центри. Сюди відносимо, зокрема, УПЦ, адже чимало російськомовної релігійної літератури надходило з Москви; РКЦ, де майже кожна парафія мала створені польські бібліотеки, які поповнювали надходження літератури патріотично-виховного спрямування з Польщі і Ватикану; УГКЦ отримувала релігійну літературу з

Канади; Свідки Єгови, ХВЄП, ЄХБ, АСД та релігійні меншини області отримували літературу зі США тощо [141, арк. 131; 54, арк. 4-5, 10].

Одним із перших релігійних видань був церковно-богословський журнал «Світильник» (рум. «Candela»). Перший номер відродженого журналу вийшов у 1999 р. і постійно видавався двома мовами (українською та румунською). Цей журнал був заснований ще у 1882 р. і друкувався до 1940 р. богословським факультетом Чернівецького університету.

Станом на 2000 р. у краї існувало 3 релігійних періодичних видання. Два із них належало УПЦ, а саме: уже згаданий нами церковно-богословський журнал «Світильник», який виходив у той час тиражем 300 примірників, обсягом понад 200 сторінок, і православний журнал для дітей та батьків «Свет Рождества» з тиражем 500 примірників. Зауважимо, що перше видання виходило під егідою приватного Богословського інституту УПЦ, а друге – за редакцією настоятеля Свято-Миколаївського собору в Чернівцях прот. Д. Латковського. Також 1 періодичне видання – «Інформаційний вісник» – було в АСД, яке видавали в кількості 500 примірників [54, арк. 4-5, 10].

2002 р. кількість релігійних видань збільшилася до 7 одиниць. УПЦ мала 2 журнали – «Світильник» та «Свет Рождества». Під егідою УПЦ КП почали видавати православний щомісячник – часопис «Відродження» (заснований Буковинським крайовим братством ап. Андрія Первозваного). Громада РКЦ почала видавати свою парафіяльну газету «Благовіст» комп'ютерною версткою, яка виходила в основному на великі релігійні свята; у ХВЄП була газета «Євангельська вістка»; в АСД – газета «Інформаційний вісник»; в АСД РР – журнал «Пілігрим».

Окрім цього, заслуговує на увагу й той факт, що в області для мінімізації міжцерковних проблем виникла ідея створення міжконфесійної газети, яку, за попередньою домовленістю, мали б видавати під егідою УПЦ, УГКЦ, АСД та ЄХБ. Однак, враховуючи віроповчальні та догматичні розбіжності конфесій, більшість із них, окрім АСД, категорично відмовилися від такої пропозиції. Це, загалом, зрозуміло, оскільки така практика могла призвести до нових перипетій та протистоянь на релігійному ґрунті [158, арк. 3-4]. Зрештою, виконавчим комітетом Чернівецької міської ради від 31 січня 2001 р. все ж таки було офіційно зареєстроване колективне підприємство «Редакція всенародної християнської

міжконфесійної газети «Слово Христове» під керівництвом А. Чебана, яка, за свідченням В. Настаса, періодично виходила раз у місяць [58, арк. 41; 465].

У 2005 р. релігійною інформацією для ефективної форми катехизації та місіонерської діяльності забезпечували віруючих й духовенство уже 12 друкованих видань: УПЦ мала вже згадувані нами 2 видання; в УПЦ КП було 2 видання: «Благодатний вогонь» (як внутрішнє видання кафедрального Собору св. Параскеви Сербської) і «Православна Буковина» (як внутрішнє видання Свято-Покровської церкви с. Мамаївці); РКЦ мала 1 видання «Благовіст»; обласне об'єднання ХВЄП – 2 видання (окрім газети «Євангельська вістка», почали випускати й газету «Християнське слово»); харизматична Церква «Нове життя» почала видавати газету з аналогічною назвою «Благовіст»; в АСД залишалось 1 видання – «Інформаційний вісник», а в АСД РР – «Пілігрим»; також продовжувала виходити християнська міжконфесійна газета «Слово Христове» загальним тиражем 500 примірників [171, арк. 6-7].

У 2008 р. кількість періодичних видань в області становила 15 одиниць (7 православного напрямку з 1 видавничою православною місією, 7 протестантського й 1 видання – католицького). Їх кількісні показники можна розподілити так: УПЦ – 2 одиниці; УПЦ КП – 4 одиниці [38, арк. 151], у т. ч. почав виходити збірник наукових праць «Богословський вісник» Богословського відділення при філософсько-теологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Журнал містить статті викладачів і науковців, у яких розглянуто питання богослов'я, історії, філософії та психології релігії [430, с. 72]. Також при конфесії Держкомрелігій була зареєстрована Всеукраїнська видавнича православна місія, яка практично не діяла. Про це читаємо в інформаційному звіті за 2007 р. завідувача сектору у справах релігій при ОДА Я. Позняка: «...православна місія УПЦ КП практично не діє. Керівників цієї місії єпархіальні управління не знають. Ми у попередніх інформаціях просили узгодити питання із Патріархом Філаретом і, якщо є необхідність, зняти її з реєстрації. Тим паче, що дана місія має чималі непорозуміння із правоохоронними органами» [38, арк. 154]. У мережі РКЦ продовжувало діяти 1 видання, а серед протестантських громад їх кількість була такою: в ЄХБ – 1 періодичне видання; в незалежних громадах ЄХБ – 1 періодичне видання; у ХВЄП – 2 періодичних видання; в АСД – 1 періодичне видання; в АСД РР – 1 періодичне видання;

у Церкві Повного Євангелія – 1 періодичне видання, а також 1 видання всенародної християнської міжконфесійної газети [38, арк. 151, 152, 155, 156; 355, арк. 113]. Така тенденція періодичних релігійних видань в області була незмінною і впродовж наступних двох років.

Підбиваючи підсумок розвитку та поширення релігійної преси в Чернівецькій області, бачимо такі тенденції. По-перше, якщо на початку 1990-х рр. в області не було жодного релігійного видання, то на кінець другого десятиліття незалежності їх кількість коливалася від 12 до 15 одиниць (приріст склав 100%). По-друге, на відміну від інших регіонів України, в Чернівецькій області релігійна преса почала займати стійку позицію в інформаційному просторі тільки на зламі тисячоліть. По-третє, спільною рисою усіх релігійних ЗМІ краю є слабка матеріальна база конфесійних видань. Звідси – недотримання періодичності виходу багатьох видань, погана якість, а часом і непрофесіоналізм релігійних ЗМІ. По-четверте, найбільша частка релігійних видань припадала на протестантські Церкви краю – 50% загального масиву. Православні видання охоплювали 43% загальної їх кількості, видання РКЦ – 7%. По-п'яте, офіційні показники не завжди відповідали дійсному стану справ, адже їх кількість в релігійно-інформаційному просторі області не повною мірою відображалася в офіційних зведеннях. У цьому зв'язку вважаємо за потрібне навести кількісні показники релігійної преси в Україні загалом. Упродовж 1993–2000 рр. кількість релігійних періодичних видань зросла більше ніж у шість разів – з 31 до 194, а впродовж 2000–2010 рр. – з 194 до 377 [406, с. 7].

Отже, проведений нами аналіз, метою якого було виявити динаміку релігійної мережі Чернівецької області в її різноманітних проявах, дає нам підстави констатувати, що зміни релігійного життя краю репрезентували ситуацію в Україні загалом. Варто наголосити на етапі екстенсивного розвитку релігійного життя області, адже період активності (з 1991 р. по 2000 р.) поступився періоду помірному росту (з 2001 р. по 2010 р.) релігійної мережі зі сталим показником 4% збільшення на рік. Подальше зростання релігійних організацій залежало, здебільшого, від здатності Церкви до нових форм катехизації, місіонерської роботи і підвищення освітніх вимог до церковно- та священнослужителів тощо. Зрештою, демократизація державно-церковних відносин та розвиток їх інфраструктури дозволили конфесіям повністю виконувати своє пряме призначення – задовольняти релігійні та духовні потреби вірян.

3.2. Державно-конфесійні відносини в області: від конфліктогенності до толерантності

Із входженням у третє тисячоліття Церква поставила перед собою нові завдання, викликані секуляризацією суспільства, з якого, згідно з соціологічними дослідженнями, витісняється релігія, тому що сучасний соціум зорієнтовує людство здебільшого на матеріальні цінності. Справді, професійна діяльність та соціальний статус людини почав залежати не стільки від світогляду, релігійної віри, моральних устоїв, талантів і особистих схильностей, скільки від здатності людини увійти у глобальний економічний розвиток [192]. Однак для українського суспільства така модель не є прийнятною в усіх її аспектах та виявах, адже, як і власне українські Церкви, так і держава намагаються зберегти багатовікові цінності християнства.

Однак в українських реаліях релігійного життя перед Церквою, з настанням 2000-ліття Різдва Христового, залишилося не вирішеним надважливе завдання – реалізація ідеї Єдиної Помісної Церкви. При цьому варто зазначити, що процес об'єднання українського православ'я історики та богослови оцінюють по-різному: одні засуджують такі спроби як «неканонічні» і такі, що суперечать церковному праву, адже Київський Патріархат поки що немає євхаристичного єднання з Вселенською Церквою, інші ж – виправдовують.

У цьому контексті показовим є рішення Ювілейного Помісного Собору УПЦ КП, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового (відбувся 9-10 січня 2001 р. у Золотоверхому Михайлівському Соборі м. Києва), який постановив: «Схвалити діяльність Святейшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета і Священного Синоду, спрямовану на розбудову УПЦ Київського Патріархату і на створення єдиної Помісної Української Православної Церкви, визнаної Вселенським Константинопольським Патріархом Варфоломієм I та іншими Помісними Православними Церквами, і надати повноваження їй надалі продовжувати докладати зусилля в цьому напрямі, щоб найближчим часом наша Свята Церква увійшла в євхаристійне єднання з Вселенським Православ'ям» [232]. Проте ця ідея і до цього часу залишається невирішеною та доволі дискусійною, оскільки зрозуміло, що питанням визнання Київського Патріархату Константинополем та іншими автокефальними церквами православ'я найбільше переймаються Москва і Бухарест.

Тим часом у Чернівецькій області, за сприяння влади і духовенства, проводилася низка запланованих релігійно-громадських заходів, приурочених великому ювілею та з метою досягнення поставлених завдань. Зокрема, було організовано участь краян у всеукраїнському християнському форумі «Плід правди сіється творцями миру», у першому Всеукраїнському екуменічному конгресі «Примирення – дар Божий, джерело нового життя», публічних вечорах-зустрічах з духовенством різних конфесій області та ін. Усього таких зустрічей проведено 79, релігійними діячами прочитано 38 лекцій [97, арк. 1].

У рамках святкувань на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича було організовано і проведено дві міжнародні науково-практичні конференції на тему: «Біблія і світова література» та «Міф і легенда у світовій літературі», за результатами яких випущено 2 томи збірників наукових статей тиражем у 150 примірників. Також у краї було всебічно підтримано проведення з'їзду християнської молоді України, що проводився у м. Києві (від області взяло участь 47 делегатів).

За сприяння відділу у справах релігії було проведено низку теле- і радіопередач, фестивалей духовної музики (у яких взяли участь понад 120 колективів Чернівецьчини та Івано-Франківщини, зокрема: Надвірної, Городенки, Косова, Коломиї та ін.) [97, арк. 1] за участі єпархіальних управлінь УПЦ, УПЦ КП, деканатів РКЦ та УГКЦ, а також об'єднань протестантських церков краю – ЄХБ, ХВЄП, АСД, Свідків Єгови. Крім того, у святкуванні Ювілею взяла активну участь харизматична церква «Нове життя», яка двічі провела на центральному стадіоні «Буковина» у Чернівцях фестиваль духовної музики за участі понад 5 тис. вірян.

Одночасно у бібліотеках обласного та районних центрів, а також у сільських бібліотеках було організовано 413 виставок церковно-богословської, історичної та художньої літератури на релігійну тематику і 4 виставки церковного начиння у самих Чернівцях [82, арк. 1; 97, арк. 2].

Згідно з рішенням Організаційного комітету з підготовки та відзначення в Україні 2000-ліття Різдва Христового від 15 грудня 1999 р. та листа Кабінету Міністрів України з цього питання, делегація Чернівецької області (у складі 60 осіб) 21 січня 2000 р. в палаці «Україна» взяла участь в урочистій ювілейній програмі.

Того ж року за участі єпархіального управління Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ у Чернівцях 30 липня відбулася конференція та святкове богослужіння (за участю понад 4 тис. вірян і паломників). Православними церквами Московського та Київського Патріархатів у районах області було проведено 40 конференцій за участю біля 19 тис. вірян, а також організовано паломницькі поїздки до православних монастирів краю за участю понад 15 тис. паломників. Окрім цього, група паломників у складі 15 осіб на чолі з архієпископом Онуфрієм побувала на Афоні, а вірні РКЦ та УГКЦ у кількості 200 осіб відвідали Рим.

Відтак, у рамках святкувань єпархіальними управліннями УПЦ та УПЦ КП було зведено і освячено близько 50 каплиць, 30 пам'ятних хрестів і 3 православних храми; проведено великий обсяг ремонтно-реставраційних робіт. Обласним об'єднанням ХВЄП у липні відкрито молитовний будинок у м. Чернівцях на 1500 місць [92, арк. 2; 90, арк. 3-8].

Виходячи з окреслених фактів, констатуємо, що відзначення ювілею в області сприяло значному піднесенню як релігійної моралі, духовності й релігійно-соціальної активності населення, так і росту релігійних організацій та громад різних віросповідань, але не дозволило повністю ліквідувати затяжні протистояння в релігійному середовищі, котрі, як відомо, переважно виникали серед вірян православного віросповідання, а це, своєю чергою, не сприяло позитивним тенденціям до об'єднання.

14 вересня 2000 р. за сприяння відділу у справах релігій сесія Чернівецької обласної ради прийняла рішення № 132-12/2000 «Про звернення депутатів обласної ради до керівників православних церков і мирян Буковинського краю», у якому йдеться про нагальну необхідність створення в Українській незалежній державі Помісної Церкви [89, арк. 2]. А в «Інформаційному звіті» від 25 вересня 2000 р. наголошувалося, що святкування 2000-ліття Різдва Христового викликало великі сподівання на об'єднання православних церков, адже для цього назріли досить сприятливі умови [90, арк. 8].

Більше того, до переговорного процесу приєдналася й Вселенська Патріархія. Однак усі зустрічі як представників українського духовенства, так і влади з Константинопольським Патріархом Варфоломієм I у контексті вирішення спірних питань щодо процесу об'єднання українського православ'я часто гальмувалися

представники Московської Патріархії. У такий спосіб Москва намагалась зберегти контроль над усіма українськими парафіями, які входять до складу РПЦ, адже прибічники «русского міра» добре усвідомлювали, що з утворенням Помісної Церкви в Україні Російська Церква втратить більшу частину своїх єпархій, приходів, монастирів тощо. Тут доречно процитувати слова Патріарха Філарета, який в одному з інтерв'ю, відповідаючи на питання про концепцію «русского міра» в Україні, підкреслив: «Бо якщо наша церква буде визнана автокефальною, то Російська вже не буде найбільшою. За кількістю парафій на сьогодні українське православ'я більше за російське. Якщо в Росії 12 тис. парафій, то в Україні – 15 тис. Якщо в Росії менше ніж 100 архієреїв, то в Україні – понад 100. У Росії 67 єпархій, в Україні – 85. Тобто статистика не на користь Росії, тому вони ніколи не погодяться на нашу автокефалію <...>. Ось тому незалежність Української церкви і стоїть на перешкоді Російській бути головною у світовому православ'ї» [452]. Такої ж думки дотримується й багато інших сучасних українських і зарубіжних релігієзнавців та істориків.

Шукаючи вихід з кризи, релігійні громади УПЦ КП області почали вимагати від органів місцевої влади та відділу у справах релігій при ОДА виступити у ЗМІ із заявами про маніпуляції духовенства УПЦ, які, за словами заявників, постійно вводять в оману своїх прихожан, розповсюджують чутки про неготовність вірян краю до прийняття автокефалії, проводять пропаганду проти України як самостійної держави та компрометують ідею Помісної Церкви [90, арк. 8]. Поряд із цим, в області, в окремих населених пунктах зафіксовано агітаційну пропаганду на підтримку російської монархії з використанням «культу Николая II», однак після оперативного втручання в ці події відділу у справах релігій ситуація не набула широкого розголосу [90, арк. 8-9].

Проте існують й інші підтвердження того, що в Чернівецькій області тривалий час працювала промосковська пропаганда, тісно пов'язана з подіями, що мали місце на початку третього тисячоліття – ідеєю створення Помісної Церкви в Україні. В області було зафіксовано низку провокацій, які можна розцінювати як прояви сепаратизму. З цього приводу начальник відділу у справах релігій повідомляв, що по області наприкінці серпня – на початку вересня (2000 р. – І. Л.) поширювали листівку, яка, на його думку, надійшла з Одещини. Це спеціально розроблений бланк і цілком очевидно, що це справа «рук Москви», адже змістове наповнення листа має антиукраїнський характер.

Зміст бланку такий: «Лист Святійшому Патріарху Московському та всієї Русі Алексію II (копія – президенту Росії В. Путіну). Я (далі людина повинна вписати своє прізвище та ініціали) засвідчую свою рішучість зберегти вірність Російській православній церкві і Святійшому патріарху Московському і всієї Русі і категорично заперечую як проти відокремлення Київської митрополії (у 1990 р. отримала автономію від РПЦ. – І. Л.) від Московської патріархії, так і проти того, щоб це питання порушувалося коли-небудь у майбутньому. У зв'язку із цим, прошу повернути УПЦ МП її історичну назву «Російська православна церква». У випадку дарування УПЦ МП канонічної автокефалії, прошу Святійшого патріарха Московського та всієї Русі прийняти під свій омофор усі православні парафії, громади та ДНЗ України, які цього забажають» [90, арк. 9]. Немає жодних сумнівів, що такі дії промосковських шовіністів у краї чітко засвідчують про постійну підтримку (швидше матеріальну, ніж духовну) з боку Москви, яку отримує духовенство УПЦ для боротьби проти автокефалії Української Церкви, народу і державного суверенітету. Колізія, тим не менше, на цьому не закінчилася.

Відразу ж у контексті унаочнених подій та проблем, представники релігійних організацій та місцевої влади до відділу у справах релігій ОДА почали надсилати скарги як у письмовій, так і в усній формах. Окремі політичні сили звинувачували архієпископа Чернівецького і Буковинського УПЦ Онуфрія в його антидержавній та антиукраїнській діяльності, оскільки дії промосковськи налаштованого духовенства в області своїми вчинками дестабілізували міжконфесійні відносини і взаємини державних органів влади з релігійними організаціями. Розвиток цих подій також був зумовлений низкою обставин, викликаних численними протестами краян щодо незаконного втручання проросійських сил у внутрішньоцерковні та внутрішньополітичні справи, а також у поширенні сепаратистських настроїв серед буковинців. У цьому контексті найбільш проблемними районами Чернівецької області виявилися Хотинський, Кельменецький, Сторожинецький і частково Новоселицький. А тому й не дивно, що сам архіпастир зайняв нейтральну позицію, налаштовуючи при цьому духовенство на припинення будь-якого спілкування з місцевими органами влади і представниками інших конфесій [87, арк. 3].

На складність проблем в області звернемо увагу й у скарзі депутата обласної ради О. Бурденюка, який вимагає, «щоб влада відповідним чином відреагувала на всі провокаційні заяви різного виду навколо церковних промосковських організацій, котрі закликають до насилля та ворожнечі і підривають громадянський мир в Україні. В жодному разі не можна допустити повторення подій 90-х років, коли через відсутність чіткої державної позиції з питань утворення єдиної помісної православної церкви в різних місцях постійно виникали і виникають гострі конфлікти із застосуванням сили» [90, арк. 9].

У цьому зв'язку варто підкреслити, що для мінімізації напруги на території Чернівецької області у 2000 р. з ініціативи та зусиллями голови ОДА Т. Бауера було організовано та проведено декілька зустрічей, індивідуальних бесід, нарад-семінарів, лекцій тощо. Зокрема, 2 зустрічі було проведено головою Чернівецької ОДА з керівниками релігійних організацій області та 8 таких зустрічей – заступником голови ОДА В. Бурлакою. Під час розмови основний акцент було зроблено на питаннях, які стосувалися поточних проблем у сфері державно-церковних і міжконфесійних відносин. Поряд з цим, для підвищення кваліфікації працівників місцевих органів державної влади, головам сільських, селищних рад та іншим категоріям слухачів начальником відділу у справах релігії прочитано 7 лекцій з питань державно-церковних відносин [97, арк. 2; 101, арк. 8].

Ще однією важливою спробою на шляху до розв'язання в області цих проблем стала нарада-семінар, що була організована відділом у справах релігії 17 жовтня 2000 р. та проведена з благочинними і духовенством єпархіального управління Чернівецько-Буковинської єпархії Московського Патріархату. На зустрічі піднімалося питання об'єднання православних конфесій в Єдину Помісну Церкву. Однак усі заяви були негативно сприйняті як представниками УПЦ, так і її єпархіальним очільником, тим паче, що мова йшла про об'єднання саме з УПЦ КП. Одна з головних причин, про яку говорять представники Московського Патріархату, – «відступництво і розкол, організований Філаретом (Денисенком) у Православній Церкві» [91, арк. 6], що й не дає їм канонічного права для прийняття таких рішень. Поряд з цим, в одній із розмов архієпископ Онуфрій (Березовський) заявив, що об'єднання з УПЦ КП є утопією, адже, за твердженням владики, «Варфоломій висловився, що об'єднання Церков і створення однієї помісної Церкви можливе тільки після відставки Філарета» [85, арк. 4]. Подібні заяви були провокативними,

адже відомо, що Вселенський Патріарх має інше бачення розв'язання міжконфесійного конфлікту в Україні [90, арк. 8].

З метою недопущення розпалювання міжконфесійної ворожнечі, сепаратистських настроїв і втягування священнослужителів у політичні процеси рішенням колегії Чернівецької ОДА (голова колегії – Т. Бауер; секретар – К. Нікітович) № 1/1 від 22 січня 2001 р. відділу у справах релігії було доручено здійснити у межах чинного законодавства випереджувальні заходи щодо релігійних процесів в області [98, арк. 9]. Одночасно діяльність відділу була спрямована і на виконання наказів та постанов колегії Державного Комітету України у справах релігій № 2/1 від 27 лютого 2001 р. «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин в Україні» і № 2/2 від 27 лютого 2001 р. «Про роботу структурних підрозділів Держкомрелігій щодо виконання доручень Президента України, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, заяв і звернень релігійних організацій та віруючих громадян у 2000 році» [103, арк. 1]. Ці документи вивчали й аналізували в контексті релігійної ситуації в області, а також обговорювали на нарадах відділу у справах релігій. Однак, згідно з висновком та з урахуванням обласної специфіки, відділ критично оцінив виконання цих документів, а тому на підставі вищезазначених наказів, виданих Держкомрелігій, були додатково розроблені відповідні заходи щодо покращення стану справ у релігійній сфері області.

Уже 11 березня 2001 р. для посилення правопорядку начальник відділу у справах релігій виступив перед працівниками прокуратури області з доповіддю про стан релігійної ситуації в краї та взаємодію відділу з правоохоронними органами з урегулювання конфліктів на релігійному ґрунті. Під час зустрічі відбувся обмін думками з приводу міжконфесійних конфліктів, втягування священнослужителів у політичні процеси, конфліктів навколо володіння та користування культовими будівлями. Особливу увагу приділено також питанню неправомірного втручання в церковні справи політиків, народних депутатів та окремих світських людей [102, арк. 1].

Про намагання посилити контроль над релігійними організаціями у Чернівецькій області свідчить «Інформаційний звіт» № 15 від 24 січня 2001 р. У ньому начальник відділу в справах релігії інформує про проведену роботу з місцевими органами виконавчої влади, відповідними службами правоохоронних

органів, керівниками органів місцевого самоврядування, які здійснювали офіційні виїзди в населені пункти зі складною релігійною ситуацією, що допомогло посилити правопорядок у місцях проведення церковних богослужінь/обрядів і релігійних культів/церемоній. Керівникам епархіальних управлінь рекомендовано зорієнтувати священнослужителів та мирян на недопущення порушень громадського порядку, збереження в релігійному середовищі області миру та злагоди.

Згідно зі звітною статистикою, за період з 25 грудня 2000 р. по 7 січня 2001 р. було встановлено, що у 516 храмах проводилися богослужіння, у яких взяли участь 76 тис. 308 осіб: у 380 храмах УПЦ – 65 тис. вірян; у 119 храмах УПЦ КП – 10,5 тис. вірян; у 17 храмах УГКЦ – 850 парафіян; у 26 костелах РКЦ – 1,2 тис. вірян; у 7 храмах РПСЦ – 830 осіб. Зафіксовано лише одне правопорушення, що викликало конфлікт між вірянами ХВЄП та УПЦ, але відразу було локалізовано [99, арк. 1-3]. Відтак, у березні 2001 р. відділом у справах релігії Чернівецької ОДА було відвідано понад 100 населених пунктів для вирішення релігійних проблем [101, арк. 8]. Це сприяло позитивним зрушенням у дотриманні релігійними організаціями та місцевою владою чинного законодавства.

Однак це не означало, що проблеми зовсім зникли. Якщо атмосфера міжрелігійного спілкування в області подекуди ставала толерантнішою, то процес об'єднання в Єдину Помісну Церкву залишався досить проблемним, адже одна частина населення за своїми релігійними чи то політичними уподобаннями не сприймала цю ідею, інша – навпаки, робила все можливе для її швидкої реалізації.

На цьому тлі, розраховуючи на успіх, черговою спробою для досягнення мети стала зустріч громадсько-релігійних організацій та обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, що відбулася 28 вересня 2001 р. у палаці «Юність Буковини» у Чернівцях за участю 88 делегатів. На порядку денному було одне питання – створення обласної організації «Всеукраїнського громадського об'єднання – Україні Помісну Церкву». З цього приводу доволі слушним є твердження митрополита Чернівецького і Буковинського УПЦ КП Данила, який у своєму виступі під час зустрічі, зважуючи всі «за» і «проти», справедливо наголосив: «Для об'єднання Православних церков у державі необхідна консолідована позиція Президента України Л. Кучми, політиків та кожного віруючого зокрема, що дасть можливість розпочати реальні переговори між православними, а це, у свою чергу, допоможе

українському суспільству стати на новий шабель у формуванні нової моделі державно-церковних відносин» [107, арк. 2]. Поряд з цим, досить суперечливими видаються позиції митрополита Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ Онуфрія та архієпископа Чернівецько-Кіцманської єпархії УПЦ КП Варлаама (після звільнення від керівництва єпархією та відправлення на спокій для лікування – журнал № 26 засідання Синоду УПЦ КП від 13 грудня 2009 р.; невдовзі він повернувся до Московського Патріархату, де прийняв повторно чернечий постриг з іменем Василій, обіймаючи посаду архімандрита у Городницькому Ставропігійному монастирі УПЦ на Житомирщині) [196; 451], які з невідомих причин проігнорували заплановану зустріч та пропозиції щодо утворення обласної організації для об'єднання церков. Це дозволяє говорити про прояви «інфантильності» духовенства і вказує на низький рівень «готовності» щодо об'єднання церков навіть у Чернівецькій області. Звісно, прихильники Єдиної Помісної Церкви під час зустрічі сподівалися на значно кращі результати у вирішенні піднятих питань.

На початку другого року третього тисячоліття як в Україні, так і в Чернівецькій області широкого розмаху набуває чергова хвиля політизації релігійної сфери. Окремі блоки, партії та політики дедалі частіше починають виявляти інтерес до релігії, опираючись на авторитет Церкви, який був і досі залишається в українському суспільстві стабільно високим. Така раптова зацікавленість була викликана парламентськими виборами в Україні, які відбувалися 31 березня 2002 р. У той час відділом у справах релігій Чернівецької ОДА було підготовлено і розіслано офіційного листа, що орієнтував керівників релігійних організацій та районні державні адміністрації на проведення виборчої компанії 2002 р. у повній відповідності до Конституції України та Закону України «Про вибори народних депутатів України» [201; 236].

Тим часом у райдержадміністраціях були проведені відповідні наради зі священнослужителями та церковним активом, де на порядку денному стояли, зокрема, такі питання: недопущення у виборчому процесі міжконфесійних конфліктів, надання рівних умов у виборчій кампанії всім громадянам області, які користуються правом голосування, недопущення використання у передвиборчих програмах агітаційних матеріалів тощо [52, арк. 5].

Одним з найпереконливіших свідчень політизації релігії в Україні було створення політичних партій релігійного спрямування, зокрема таких, як «Християнсько-демократична партія», «Християнсько-народний союз», партія мусульман України і т. п. Під час парламентських виборів багато конфесій в області ставали об'єктами агітації партій і політиків різного спрямування. Окремі політики, консолідуючись з певними конфесіями для збільшення свого електорату, всіляко намагалися заручитися підтримкою вірян, духовенства та релігійних організацій краю. Члени багатьох політичних партій вдавалися до різних прийомів щодо збільшення кількісного показника своїх прихильників: проводили індивідуальні бесіди з духовними керівниками конфесій та вірянами, відвідували богослужіння, декларуючи та імітуючи цим власну «релігійність», вносили у свої передвиборчі програми питання щодо розв'язання церковно-релігійних проблем, давали обіцянки захищати та відстоювати інтереси вірян у місцевих органах влади, надавали фінансову підтримку у будівництві культових споруд та на розвиток релігійної організації, популяризували свої ідеї тощо [159, арк. 1].

Заради об'єктивності необхідно визнати, що часто й самі церкви, духовенство та віряни на добровільних засадах вишукували шляхи для співпраці з партіями, адже це надавало їм ширші можливості вирішення своїх нагальних питань і проблем [159, арк. 1-2]. Одним із прикладів відкритої підтримки Церквою окремої політичної партії слугує проведена начальником відділу у справах релігій робоча зустріч з єпископом Київським і Всієї України РПСЦ Савватієм (Козкою). Під час розмови владика Савватій піднімав питання майбутніх парламентських виборів 2002 р., вказуючи на безпосередню підтримку їх конфесією політичного блоку «За єдину Україну», що сприяє, на його думку, створенню Всеукраїнського православного старообрядницького єпархіального благодійно-освітнього фонду «Пам'ять боголюбців», кошти з якого підуть на відродження монастиря у с. Біла Криниця Глибоцького району [52, арк. 5, 33]. Проте багато священнослужителів намагалися дистанціюватись від політики, не виявляючи своїх політичних симпатій чи антипатій і цим самим вказуючи, що Церква «стоїть осторонь» політичного життя.

Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» (розділ I, стаття 5): «Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають

кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами» [202]. Однак потрібно визнати, що у процесі передвиборної боротьби в Чернівецькій області траплялися непоодинокі випадки порушень законодавства з боку духовенства усіх конфесій.

Зрештою, результати чергових виборів не виправдали сподівань багатьох політичних сил, оскільки ідеї християнської демократії, що пропагували партії «Всеукраїнське об'єднання християн», «Християнський рух», «Народний рух України», «Руський блок» у період виборчої кампанії не знайшли належної підтримки серед виборців. Скажімо, «Всеукраїнське об'єднання християн» по Україні набрало лише 0,29%, в області – 0,60% голосів; «Християнський рух» – по Україні 0,09%, в області – 0,11%; «Народний рух України» – по Україні 0,16%, в області – 0,31%; «Руський блок» – по Україні 0,73%, в області – 0,17% голосів [52, арк. 17; 159, арк. 3; 462].

У цьому контексті необхідно вказати й на різнополярні орієнтири церков краю щодо тих чи інших політичних блоків. В інформаційному звіті від 23 квітня 2002 р. № 64 «Про релігійну ситуацію в Чернівецькій області та стан справ у квітні 2002 р.» вказано на підтримку значною кількістю жителів краю національно-демократичних сил блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», якому вдалося набрати 46,27% голосів виборців, а це – 217865 краян. До місцевих рад в області пройшла і більшість висуванців від блоку «За Єдину Україну», що може свідчити про довіру виборців органам виконавчої влади краю, хоча цей показник по області склав лише 5,57%.

Не менш цікавими є статистичні дані щодо процесу голосування найбільш впливових релігійних організацій краю. Відтак, блок партій «За Єдину Україну»: УПЦ (386 громад, біля 300 тис. вірян) – 10 тис., УПЦ КП (120 громад, біля 14 тис. вірян) – 1 тис., АСД (42 громади, 6 тис. вірян) – 1,5 тис., ХВЄП (76 громад, 6 тис. вірян) – 1 тис., ЄХБ (151 громада, біля 10 тис. вірян) – 2 тис.; блок «Наша Україна»: УПЦ – 110 тис., УПЦ КП – 8 тис., АСД – 3 тис., ХВЄП – 3,5 тис., ЄХБ – 6 тис.; за Соціал-демократичну партію України, Комуністичну партію України та Соціалістичну партію України голосували тільки представники УПЦ, за першу – 500 осіб, за другу – 22 тис., третю – 1 тис.; блок Юлії Тимошенко: УПЦ – 1 тис., УПЦ КП – 500 осіб, АСД – 1 тис., ХВЄП – 1 тис., ЄХБ – не голосували;

блок Наталії Вітренко: УПЦ – 500 осіб, УПЦ КП – 500 осіб, АСД – 300 осіб, ХВЄП – 800 осіб, ЄХБ – 500 осіб [52, арк. 17-18].

Можемо констатувати, що результати парламентських виборів та їх успішність залежала не стільки від «блискучості» розроблених програм партій, скільки від наполегливої агітаційно-пропагандистської діяльності серед жителів сіл та міст – особливо з релігійним контингентом. Аналіз виборів засвідчує, що церковна підтримка кандидатів у депутати та політичні партії мають значний вплив на подальшу їхню діяльність і «долю», адже у представницьких органах влади, передусім місцевих, з'явилося чимало не лише конфесійно-зорієнтованих депутатів з числа світських осіб, але й служителів Церкви. Так, по Чернівецькій області балотувалися до Верховної ради від ЄХБ – 3 особи, до обласної ради – 2 (від УПЦ і ХВЄП), до місцевих рад – 4 (від УПЦ КП – 3, УГКЦ – 1). За результатами виборів до органів місцевого самоврядування було обрано 3 духовних особи (до обласної ради від ХВЄП – 1; до Чернівецької міської ради від УПЦ КП – 1; до Берегометської селищної ради від УПЦ – 1 особа) [52, арк. 8; 159, арк. 3].

Варто зазначити, що у поствиборчий період зберігалася міжконфесійна напруга в області, про що наголошується, зокрема, в інформаційному листі № 156 від 14 жовтня 2002 р., надісланому заступнику керівника апарату ОДА М. Ленькову. У ньому В. Кіщук – заступник начальника відділу у справах релігій, повідомляє, що в області з початку 2001 р. по жовтень 2002 р. знову були зафіксовані міжконфесійні та внутрішньоцерковні конфлікти, які дестабілюють релігійну ситуацію в краї [57, арк. 195]. Новообрані посадовці, демонструючи свою «політично-конфесійну» спрямованість, часто надавали підтримку одним церквам, зневажаючи інтереси інших. Як наслідок, одні релігійні організації відчували себе на правах панівної, а інші – переслідуваної спільноти. Про останнє свідчить звернення начальника відділу у справах релігій В. Настаса до голови Чернівецької ОДА М. Романіва від 20 серпня 2003 р. № 160, у якому зазначено: «Події, які мають місце в релігійному житті Буковини останнім часом змушують мене Вас проінформувати, так як ситуація набуває різних відтінків <...>. Користуючись тим, що відбулись зміни в органи влади, віруючі знову починають ініціювати збір підписів та планують пікетування органів влади тільки за те, що вона – влада, на їх думку, повністю «продалась» Московській церкві (УПЦ)» [160, арк. 2].

У цьому контексті варто погодитися з міркуваннями церковного історика О. Турія, який писав: «Усі без винятку попередні виборчі кампанії в Україні позначалися різким підвищенням активності представників влади у релігійній сфері, яка здебільшого зводилася до їхнього намагання засвідчити свою турботу про духовне благополуччя громадян обіцянками податкових і фінансових пільг для церковних інституцій, розпорядженнями про повернення культових споруд, націоналізованих (і спрофанованих) у радянські часи, роздачею державних нагород церковним достойникам, демонстративною толерантністю та показовою присутністю серед віруючого люду, що мали б підкріпити щедрі пожертви та відвідини храмів, синагог, мечетей (нерідко – кількох підряд упродовж одного дня чи ночі)» [477].

Зрештою, політизацію релігійного життя спостерігаємо також перед президентськими виборами 2004 р. Підтвердженням цьому є звернення, яке було підготовлене відділом у справах релігій від імені віруючих краю усіх релігійних напрямів і течій. У ньому, зокрема, наголошувалося: «Виходячи із розуміння подальшого забезпечення постійного росту добробуту громадян та економіки в суспільстві, ми, віруючі, висловлюємо цілковиту підтримку звернення Всеукраїнського об'єднання «Держава» та різних церков до громадян України, виходячи в першу чергу з інтересів Церкви та її майбутнього, народу й Держави та закликаємо всіх свідомих громадян бути активними в день виборів – виконати свій християнський і громадянський обов'язок і прийти на виборчі дільниці, віддати свій голос за гідного кандидата на пост Президента України» [54, арк. 20].

Явка виборців у Чернівецькій області під час виборів Президента України у 2004 р. спостерігалася традиційно високою. Однак результати виборчої кампанії певною мірою відрізнялися від інших областей.

Цікаво, що виборча кампанія в краї дозволила виявити деякі тенденційні риси. Незважаючи на лідирувальні позиції В. Ющенко у західних областях України й Чернівецькій області зокрема, у районах, де проживає румуномовне населення (у прикордонних з Румунією та Молдовою населених пунктах), результати голосування за цього кандидата були дещо нижчі за загальнообласні. Таке явище можна пояснити значним впливом на електорат духовенства Московського Патріархату, оскільки переважна більшість румуномовного населення краю відносить себе саме до Московського Патріархату (на той час існувало

109 румуномовних православних парафій) [360, с. 276]. Очевидно, що таку позицію розділяє й В. Зав'ялов (Український незалежний центр політичних досліджень), на думку якого: «Помітний вплив на електоральні настрої, особливо в середовищі віруючих УПЦ Московського Патріархату, мала антиющенківська кампанія, яку проводило духовенство» [472].

Результати виборів 31 жовтня 2004 р. в Чернівецькій області були очікуваними як для виборців, так і для штабів кандидатів. В. Ющенко отримав 66,63%, другу позицію посів В. Янукович – 17,91% голосів виборців. Результати другого туру, які проводилися 21 листопада, значно не змінили ситуацію щодо симпатій виборців, а робота команди В. Ющенко в районах, де проживає румуномовне населення, не дала бажаного результату. Так, Герцаївський район приніс перемогу В. Януковичу з 53,8% голосів, Новоселицький район, давши провладному кандидату загалом 36,2%, в окремих населених пунктах далеко переходив межу 50% на його користь. Отже, за висновками ЦВК, у другому турі голосування явка виборців краю залишилася високою, а кандидати у президенти В. Ющенко та В. Янукович отримали відповідно 74,50% та 21,73% голосів виборців [344, с. 123]. Ці результати істотно не розходились і за даними паралельно проведеного підрахунку голосів обома штабами.

У цьому контексті цілком слушною є думка відомого релігієзнавця Л. Филипович, яка зазначає: «Під час проведення президентських виборів 2004 року, як з'ясувалося, нові тенденції змін у релігійному житті, у взаєминах держави і церкви, які тільки-но почали з'являтися, були жорстко відкинуті. В дію ввели випробувані тоталітарні методи спілкування влади і суспільства, влади і народу, влади і церкви. Не встоявши перед авторитетом і силою владних структур, деякі релігійні організації України, порушуючи законодавчі норми України і свої власні канони про невтручання у сферу політичного життя, активно включилися у виборчий процес на боці одного із кандидатів <...>. Формуючи нові комунікативні моделі, і церква, і держава мають розуміти різну природу цих інституцій, відмінність їх призначення, специфічність механізмів впровадження своїх вищих цілей. Суб'єкти державно-церковних відносин можуть досягти обопільного успіху лише будучи партнерами, коли і церква, і держава нестимуть однакову відповідальність і матимуть рівні права. Принципово потрібно визнати,

що має бути відокремлення церкви і держави, що передбачає взаємне невтручання в справи одна одної» [476].

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що події у поствиборчий період мали двоякий вияв. З одного боку, це досить позитивні зміни у громадській ідентичності буковинців, адже одним із наслідків Помаранчевої революції стало усвідомлення жителями краю спроможності впливати на органи владних структур. Проте, з іншого боку, – у нових політичних реаліях постала чергова гостра необхідність у вирішенні тих самих спірних майнових питань, забезпеченні та підтримці в релігійному середовищі стану міжконфесійного взаєморозуміння і рівноваги, збереженні толерантності державних органів влади з релігійними організаціями, наданні консультативно-методичної допомоги органам державної влади і церковного самоврядування у справі тлумачення та застосування вимог Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», контролю за їх практичною реалізацією тощо.

Зрозуміло, що в цей час одним із важливих завдань для місцевої влади постало забезпечення конституційно-правових гарантій не тільки у політичній, а й у релігійній сфері. 20 грудня 2004 р. розпорядженням голови ОДА № 643-р. було затверджено план роботи обласної влади на I-й квартал 2005 р. та своєчасне виконання заходів, передбачених зазначеним планом. Йдеться про програму дій, запропоновану новим керівництвом. Симптоматичним є й те, що новообрана влада намагалася зберегти свою репутацію перед електоратом і цим самим забезпечити стабільність у краї [175, арк. 63].

Незабаром, розуміючи складність релігієтворчих процесів, влада в області знову організувала та провела низку конференцій, прес-конференцій, телепрограм і зустрічей з громадськістю краю, на яких учасники дискутували про проблеми гармонізації державно-церковних, міжконфесійних та міжрелігійних відносин. Крім того, особливу увагу приділяли інтенсифікації єдності держави і Церкви та ролі останньої у виборчому процесі [175, арк. 63]. Досить вдалою виявилась зустріч/нарада, яку провів 30 травня 2005 р. заступник голови ОДА Ф. Федорович із керівниками релігійних конфесій краю – УПЦ КП, УПЦ, РПСЦ, іудеями та окремими протестантськими течіями. Одним з питань, що піднімалися у процесі обговорення, було питання про роботу та діяльність обласної міжвідомчої комісії з підготовки пропозицій щодо відновлення прав

церков і релігійних організацій та специфіку взаємовідносин між державою та Церквою у краї. Окремим пунктом було порушено й досі «незагоєне» питання щодо забезпеченості конфесій області культовими приміщеннями, яких станом на 1 січня 2005 р. діяло 843. Зазначимо, що згідно з офіційною статистикою, із них було передано у власність релігійним організаціям 582, у користування – 182 (за період незалежності України було збудовано понад 300 храмів і 112 храмів будувалися) тощо [174, арк. 26]. Отже, немає підстав стверджувати, що взаємовідносини між місцевим керівництвом і духовенством краю мали суто корисливі цілі, як простежувалося раніше, оскільки ця тенденція стала ще однією яскравою ознакою позитивної динаміки суб'єктних відносин, котрі, як відомо, істотно впливають на функціонування громадянського суспільства.

Варто звернути увагу й на роль релігійних організацій у парламентських виборах 2006 р. Хоча Церква де-юре не бере участі в діяльності політичних партій, але де-факто досить часто обходить деякі пункти чинного законодавства. Утім, як влучно зауважує сучасна дослідниця У. Яцишин, «до причин політичної активності церкви, участі духівництва у виборчому процесі потрібно відносити прагнення досягти такої моделі державно-церковних відносин, за якої церкві надавався б статус активного чинника, здатного впливати на ухвалення державних рішень. В ідеалі – це прагнення впровадження християнських принципів моралі безпосередньо в політику, державні структури» [448, с. 130]. З такою думкою погоджується й С. Онищук, який додає: «Інтерес церкви до політики спричинений також прагненням відстояти ті інтереси церкви, що безпосередньо стосуються її діяльності: захист церкви від тиску державних чинників; безперешкодне провадження освітньої, просвітницької, благодійницької діяльності; захист моральних основ суспільного життя» [469].

Згідно з результатами парламентських виборів, до місцевих рад різних рівнів було обрано 15 представників різних конфесій та релігійних організацій (з них: 5 – сільськими головами; 5 – депутатами сільських рад; 4 – депутатами районних рад та 1 – депутатом міської ради) [175, арк. 134], а це вказує на впливову роль Церкви у виборчому процесі, що, у свою чергу, визначає спосіб, шляхи та інтенсивність взаємодії Церкви з державою.

З огляду на висвітлене вище, доцільно повернутися до подій, які мали місце у червні 2005 р., коли Президент України В. Ющенко мав робочу зустріч із

Вселенським Патріархом Варфоломієм I. Головним мотивом пошуків українського Президента стало питання про перспективи об'єднання українського православ'я. Зазначимо, що під час зустрічі, яка відбулася 8 червня у Стамбулі, Президент, зокрема, наголосив: „Українське суспільство чекає на створення єдиної Помісної Православної Церкви, – однак добре розуміє, що, – питання об'єднання – це виключно питання Церкви» [459; 473]. З даного приводу доволі влучно висловився І. Здіорук: «Реальна нагода діяти за окресленим сценарієм з'явилася після перемоги на президентських виборах-2004 В. Ющенко. Обидва репрезентанти Київської православної традиції – УПЦ КП й УАПЦ – під час виборчих перегонів засвідчили свою патріотичну, державницьку позицію, давши тим самим українській владі підстави розглядати їх в якості фундаменту майбутньої Української Помісної Православної Церкви. Відтак, і з боку керівництва Української держави, і з боку ієрархів обох церков почали здійснюватися конкретні кроки стосовно досягнення реального конституювання Української Помісної Православної Церкви» [458].

Проте такі кардинальні кроки В. Ющенко не влаштували Москву, а тому позиція УПЦ щодо створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні залишалася незламною. Показово, що москвофільську позицію в Чернівецькій області підтримував митрополит Онуфрій, який відкидав будь-які контакти, діалоги та переговори з Київським Патріархатом на предмет об'єднання. Свої погляди митрополит мотивував відсутністю єдності не тільки між УПЦ та УПЦ КП в області, а й в самому Київському Патріархаті – безпосередньо між митрополитом Данилом та архієпископом Варлаамом. Тому, на думку архієрея, першою умовою для створення в Україні єдиної Помісної Церкви має стати покаяння тих, хто пішов у «розкол», та їх повернення у лоно «канонічного» православ'я [175, арк. 67]. Ця позиція Московського Патріархату в області не була позитивно оцінена більшістю жителів краю. Насправді ж Москва не втрачала жодної нагоди, щоб обмежити церковну владу Київського Патріархату в будь-якому регіоні України.

Також потрібно враховувати, що через обструкцію представників УПЦ ситуація в області набувала деструктивного та затяжного характеру, який заклав початок зниженню рівня довіри до Московського Патріархату та викликав масу невдоволень серед жителів краю. Проросійсько ж налаштовані віряни з

благословення політично заангажованих священників влаштовували масові провокації по селах і містах області, які, на їх думку, допоможуть припинити «антиканонічні» дії В. Ющенка. Поряд з цим представники Московського Патріархату почали звинувачувати місцеве керівництво та представників Київського Патріархату в репресіях та упередженому ставленні до їхніх віруючих. Доказом цього слугує одне зі звернень представників Чернівецько-Буковинської єпархії Московського Патріархату до голови Чернівецької ОДА, Президента, Прем'єр-міністра і депутатів Верховної ради України, від 10 січня 2006 р. № 28/007052-24. «Шановні народні депутати! Ми, парафіяни УПЦ Чернівецько-Буковинської єпархії, звертаємось до вас з проханням зупинити репресії з боку місцевої влади, – наголошується у зверненні, – і захистити наше конституційне право на свободу світогляду і віросповідання... <...>. З початку 2005 року і до цього часу в Чернівецькій області за сприяння місцевої влади всіх рівнів, а деколи і відвертого її втручання, представниками ніким невизнаної і неканонічної, так званої УПЦ КП, грубо і цинічно, з відвертим попранням усіх норм українського і міжнародного права, з використанням фізичної сили, рукоприкладства і лайки, порушуються права віруючих Української Православної Церкви <...> вимагаємо: припинити втручання влади у церковні справи... <...> припинити репресії і упереджене ставлення до віруючих УПЦ з боку представників, так званої УПЦ КП та державної влади...» [177, арк. 12]. А в іншому зверненні від 2 лютого 2006 р. прибічники УПЦ стверджують, що вони «стали жертвами нової влади... <...> в Україні існують релігійні репресії відносно нас...» [177, арк. 67].

Також із заявою до Президента України та голови Чернівецької ОДА звернулися і представники Чернівецької обласної організації «Українська республіканська партія «Собор» від 11 січня 2006 р., № 01/06УРП, які вимагали негайного припинення протизаконних дій обласної влади, а в першу чергу – представників Московського Патріархату. Останні, зібравши своїх прихильників зі всієї Чернівецької області, змусили голову ОДА М. Ткача скасувати рішення сесії Витилівської сільради Кіцманського району щодо передачі у безоплатне користування храму с. Витилівка релігійній громаді Київського Патріархату. «Враховуючи викладене, – зазначалося у заяві, – Чернівецька обласна організація УРП «Собор» вимагає від усіх державних чиновників притягнути до адміністративної та кримінальної відповідальності усі антиукраїнські елементи із

середовища РПЦ на Буковині, а також захистити буковинських українців від агресії московських батюшок» [177, арк. 13].

Як наслідок прагнення до змін, в області знову було проведено кілька конференцій з наголосом на невтручання влади у внутрішнє життя конфесій. Так, 16 лютого 2006 р. під час прес-конференції перший заступник голови Чернівецької ОДА Б. Баглей зазначив, що повністю підтримує позицію Президента В. Ющенка щодо Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні, але для її втілення потрібен час. Коментуючи загострення міжконфесійних стосунків у Чернівецькій області між УПЦ та УПЦ КП, він запевнив, що влада не втручатиметься в церковні справи, а політикам, які роблять спроби розхитати релігійну ситуацію в області, порадив припинити втручання у міжконфесійні конфлікти. «Місцеве керівництво, – наголосив п. Баглей, – не буде переводити людей з однієї релігійної громади в іншу, люди самі обиратимуть, в яку їм церкву ходити» [454].

У цей час досить плідними були зустрічі представників влади, релігійних організацій, науковців, юристів та журналістів, які проводилися в рамках «Круглого столу». Зустрічі відбувалися 13 червня та 6 листопада 2007 р. у приміщенні Чернівецької ОДА. Під час засідань знову обговорювали низку питань, пов'язаних з передачею культових будівель, реєстрацією релігійних організацій, реституцією церковного майна, державно-церковними і міжконфесійними відносинами, проблемами духовної освіти в Україні та викладання основ християнської етики в навчальних закладах тощо. Окремо з боку представників влади було заявлено, що «держава не обмежуватиме діяльність нових релігійних утворень, а поміж православними, католицькими, протестантськими та іншими конфесіями створюватимуться рівні умови» [457].

Через короткий період після описуваних подій в області місцевою владою були здійснені важливі кроки у напрямі досягнення компромісу з релігійними організаціями. Наприклад, Чернівецька обласна рада (рішенням № 91-18/08 від 12 березня 2008 р.) вирішила надати можливість чернівецькій релігійній громаді Української єпархії ВАЦ проводити богослужіння у приміщенні залу органної та камерної музики по вул. Українській, 30 у м. Чернівцях [235] (у 1986 р. споруда Католицько-Вірменської церкви була передана Чернівецькій філармонії для використання під зал органної музики, який діє і сьогодні. – І. Л.); рішенням

№ 23-36/10 від 9 лютого 2010 р., після багатьох років клопотань релігійної громади [108, арк. 2; 109, арк. 1; 120, арк. 1], обласна рада вирішила передати у власність Ордену єзуїтів Римо-Католицької Церкви костел Найсвятішого Серця Ісуса по вул. Шевченка, 2а в м. Чернівці площею – 3102,8 кв. м [235] (використовували Державний архів Чернівецької області з 1963 по 2010 рр. – І. Л.) тощо.

Підтвердженням викладеного слугує також виступ голови Чернівецької ОДА М. Папієва, який на черговій зустрічі з керівниками релігійних організацій області 22 червня 2010 р. закликав представників Церков відверто поділитися наболілими проблемами, розповісти про те, чи влаштовують їх стосунки між владою і релігійними організаціями. Він, зокрема, запевнив: «Крайова влада забезпечить конституційне право кожного громадянина – свободу віросповідання. – Наголосив голова ОДА. – <...> Тому великим досягненням є те, що суттєвих міжконфесійних суперечок в області практично не існує» [470]. М. Папієв вказав і на те, що в жодному разі не допустить протистояння між громадами з релігійних мотивів; при цьому не втручатиметься у справи Церкви, а в межах своїх повноважень адекватно реагуватиме на духовні потреби мешканців області. «Хочу попросити вас, – додав М. Папієв, – уникати публічного протиставлення однієї церкви іншій, виокремлювати одну конфесію на шкоду іншій. Маємо жити в мирі і злагоді, сповідувати і проповідувати добро, любов, милосердя, моральність, повагу один до одного. Це право кожної людини: відвідувати і молитися в тому храмі, який йому до душі за вірою» [470]. Хоча, на нашу думку, ці слова швидше за все потрібно розцінювати як чергову релігійно-політичну рекламу, за допомогою якої М. Папієв намагався втримати свій авторитет в області, а поряд з цим приховати промосковські настрої.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна констатувати, що органи виконавчої влади і місцевого самоврядування в Чернівецькій області після багатьох перипетій намагалися забезпечити дотримання чинного законодавства України щодо свободи совісті та релігійних організацій, свідомо здійснюючи державну політику у сфері державно-церковних відносин. Водночас крайова влада здійснювала спроби, спрямовані на створення умов для функціонування релігійних організацій у поліконфесійному середовищі регіону, що є гарантією для всіх громадян у використанні ними свого конституційного права, забезпечення міжконфесійного миру і злагоди.

Завдяки спільним зусиллям, релігійним організаціям були створені можливості для співпраці в межах окремих міжрелігійних та міжконфесійних утворень, серед яких Всеукраїнська та Обласна Ради Церков, різні релігійні общини тощо. Така співпраця принесла плідні результати у справі розбудови державно-церковних відносин. З іншого боку, далеко не всі обіцянки від провладного керівництва ставали позитивним інтегратором для розвитку і функціонування релігійного життя як області, так і в країні загалом.

3.3. Духовно-просвітницька діяльність та соціальне служіння релігійних організацій

Не менш важливим завданням, що постає перед релігійними організаціями, поряд з відродженням духовності, традицій, релігійності та формування системи морально-етичних засад українського суспільства, є соціальна активність та духовно-просвітницька діяльність конкретних конфесій. Уже стало традицією, притаманною і для Чернівецької області, що церковні інституції, реалізуючи свої соціальні функції, активно займаються не лише духовними потребами вірян (євангелізація/катехизація), але й опікуються проблемами соціально незахищених верств населення [433, с. 4-5].

Активна соціально-значуща робота Церкви з початку незалежності України практично увиразнювалася в діяльності відповідних структурних підрозділів (єпархії, парафії, місії, братства, рухи, релігійні центри), створених майже при кожній релігійній організації, які, своєю чергою, реалізовували добродійні та милосердницькі проекти різних рівнів. До основних форм цієї діяльності варто віднести такі: підтримка малозабезпечених сімей, допомога будинкам пристарілих, інтернатам, громадським організаціям інвалідів, людям у місцях позбавлення волі та медичним закладам; облаштування пунктів безкоштовного харчування, літніх таборів відпочинку для дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей-інвалідів тощо. Більше того, «...соціальна робота Церкви, – як зазначає прот. Д. Мартишин, – має охоплювати усі сфери життєдіяльності людей (мотивація, виховання, освіта, професійна діяльність, родина, бізнес, культура, побудова образів майбутнього), оскільки саме у соціальній сфері задовольняються життєві інтереси» [467]. Поряд з цим, С. Ожегов визначає благодійність як безкорисливу та спрямовану на суспільну допомогу діяльність

певних осіб або організацій [308, с. 56]. Справді, Церква в Україні, яка стала впливовою суспільною інституцією, не могла обмежитися суто внутрішньою діяльністю й задовольняти виключно церковно-обрядові потреби віруючих.

Уже на початку 90-х рр. ХХ ст. в Чернівецькій області справа катехизації релігійних організацій активно почала відроджуватися й дуже швидко стала невід'ємним атрибутом суспільного життя краю. Про це красномовно свідчить інформаційний звіт № 55 від 27 січня 1992 р.: «Відновлення історичної справедливості та конституційних і правових гарантій свободи совісті викликали повсюдне прагнення віруючих, направлене, у першу чергу, на <...> відкриття суботніх і недільних шкіл, створення молодіжних клубів, бібліотек, місій, братств та монастирів» [20, арк. 98]. Оцінюючи такий вид діяльності конфесій краю, зазначимо, що ця сфера в області за двадцять років незалежності набула вираженого багатовекторного спрямування. Релігійні організації краю відзначалися миттєвою реакцією на виклики назрілих питань і по-особливому намагалися долучитися до такого виду служіння.

Лідерство в духовно-просвітницькій діяльності займають протестантські конфесії. Адже релігійні громади протестантів із самого початку незалежності урізноманітнили форми духовного просвітництва та активізували його, тим самим підкреслили простоту, значущість та відкритість своїх осередків для соціуму, а основним напрямом своєї роботи вважали «...євангелізацію населення. Для цього широко використовувалися конгреси, публічні проповіді, духовні концерти, відвідування громадян на роботі, в навчальних закладах, за місцем проживання, приділялась особлива увага роботі з молоддю і дітьми» [141, арк. 13]. Водночас активну допомогу у проведенні євангелізації їм надавали закордонні релігійні центри, які направляли в область високоосвічених проповідників і пасторів. Тут принагідно хотілося б зробити певне застереження щодо проповідницької діяльності закордонних місіонерів, адже їхні приїзди часто порушували систему обліку в'їзду та виїзду іноземців [150, арк. 1]. Тому, враховуючи такі непоодинокі факти, наприкінці 1993 р. були здійснені спроби щодо врегулювання місіонерської діяльності іноземців на території України за допомогою впровадження змін до статті 24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відповідно до нової редакції вказаної статті, іноземці отримали право здійснювати свою

місіонерську діяльність у межах тих релігійних організацій, від яких вони отримували запрошення, а також згідно з офіційним погодженням державного органу, який здійснював реєстрацію статуту (положення) відповідної конфесії [200].

Про це свідчить лист заступника голови Державного комітету України у справах релігій В. Середи, направлений на ім'я начальника відділу у справах релігій № 11-3394/4 від 18 грудня 1996 р. У листі подано перелік організацій, на які поширювалася дія Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», пов'язаних з виконанням доручення Кабінету Міністрів України № 4331/98 від 28 лютого 1996 р., а також перелік передбачених цим Законом дій у сфері проповідницької, обрядової, релігійно-освітньої та іншої канонічної діяльності, віднесених до компетенції лише цих організацій [148, арк. 1]. В іншому листі, що був направлений головою Держкомрелігій В. Бондаренком міським та обласним органам влади (№ 10-1964/15 від 11 серпня 1997 р.), йдеться, зокрема, про необхідність у дотриманні офіційних погоджень щодо релігійної діяльності іноземних місіонерів для уникнення «небажаних ситуацій» в регіонах України [150, арк. 1].

Тим часом, важливу роль у цьому процесі відігравав відділ у справах релігій. Як аргумент, В. Настас в інформаційному звіті «Про роботу відділу у справах релігій за липень 2003 р.» вказує на «заплановані зустрічі з керівниками новітніх релігійних організацій та зарубіжними місіонерами з метою ознайомлення їх з вимогами чинного законодавства України про свободу совісті та релігійні організації, національно-культурними і релігійними традиціями Буковини» [53, арк. 33]. І справді, це дало свої позитивні результати, адже кожен приїзд місіонера-проповідника в область підтверджувався документально з обох сторін. У зв'язку з цим доречно навести кілька прикладів. В одному з клопотань № 159 від 3 грудня 2003 р., яке було направлено Президентом конференції АСД Г. Головачем на ім'я голови ОДА, йдеться: «Виконавчий комітет Буковинської конференції Церкви АСД (вул. Турецька, 10) просить Вас надати дозвіл на в'їзд євангелісту з Румунії Калинчуку Георгію для звершення канонічної діяльності на території Буковинської конференції (громади с. Мамалига, с. Тарасівці) терміном на один рік з 1.01.2004 по 1.01.2005 рр. Проживання, харчування, у разі необхідності, медичне обслуговування, а також повернення на Батьківщину

Виконавчий комітет конференції гарантує» [59, арк. 6]. В іншому клопотанні, яке було підготовлене деканом Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ о. Валерієм Сиротюком від 5 лютого 2003 р. на ім'я посла України в Брюсселі, керівників митної служби та поліції інформується, зокрема, про таке: «... запрошую п. П'єра Гебетта, з метою надання духовної та моральної підтримки нашим віруючим у якості уповноваженого представника Сім'ї Найсвятішого Серця Ісуса з Монреалю (Канада) у країнах Східної Європи. <...> Греко-католицька церква бере на себе витрати на його проживання, харчування та медичне обслуговування у випадку потреби» [59, арк. 27].

Проте траплялися й випадки нелегальних спроб перетину кордону окремими місіонерами. Таку ситуацію описує В. Настас, відповідаючи на запит начальника підрозділу УСБУ в області Р. Осколова № 5/70 від 12 січня 2004 р.: «Даних про представника Румунської православної церкви після перегляду всіх архівних і наявних матеріалів та інформації Чернівецького місіонерського відділу Єпархіального управління УПЦ – прізвище Данільчук В. – не значиться. <...> не отримав відповідної інформації стосовно надання релігійних організацій УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ протягом 2003-2004 рр. відповідних віз для перебування в релігійних громадах та проведення місіонерської діяльності на теренах області громадянином Румунії Данільчуком Віктором» [61, арк. 13].

Про забезпечення прав релігійних організацій краю встановлювати регулярні зв'язки зі своїми одновірцями із-за кордону, свідчить кількість в області закордонних священнослужителів у 2002 р. – 15 осіб. Як зауважує начальник відділу у справах релігій в доповідній записці «Стосовно діяльності релігійних організацій протестантського напрямку та їх участь в інформаційному просторі», направленій голові Чернівецької ОДА М. Романіву № 213 від 31 жовтня 2003 р.: «Тільки в цьому році область відвідало 215 закордонних релігійних місіонерів, зокрема 133 з Німеччини, 59 з США, 8 з Великобританії, 6 з Канади, 4 з Румунії та 2 з Польщі. По 1-му з Бельгії, Швейцарії, Данії. У відділі проводиться відповідна робота з оформленням погоджень на в'їзд місіонерів з-за кордону <...>. Порушень чинного законодавства України щодо перебування останніх на території області не виявлено» [166, арк. 2-3].

Наведемо для прикладу й інші дані. У 2001 р. Чернівецьку область відвідали 259 іноземних місіонерів. Серед них: на запрошення УГКЦ конфесію відвідали

всього 2 закордонних місіонери (1 – проповідництво і 1 – виконання гуманітарної програми); РКЦ – 5 осіб (1 – місіонерство/проповідництво, 1 – участь у конференції/з'їзді, 1 – міжцерковна співпраця, 2 – викладацька діяльність); ЄХБ – 210 осіб (153 – місіонерство/проповідництво, 1 – участь у євангелізаційних заходах та обмін досвідом, 55 – виконання гуманітарної програми, 1 – навчання); ХВЄП – 1 особа (місіонерство й проповідництво); АСД – 7 осіб (3 – місіонерство/проповідництво, 4 – виконання гуманітарної програми); іудейські громади – 14 осіб (8 – місіонерство/проповідництво, 1 – обмін досвідом, 5 – виконання гуманітарної програми); харизматичні церкви – 16 осіб (місіонерство та проповідницька діяльність); Свідки Єгови – 3 особи (місіонерство та проповідницька діяльність); Новоапостольська церква – 1 особа (участь у євангелізаційних заходах та обміні досвідом) [155, арк. 1]. У 2002 р. кількість закордонних місіонерів зросла до 336 осіб [111, арк. 2].

Наведемо кілька прикладів проповідницької діяльності зарубіжних місіонерів у Чернівецькій області, про які йдеться в інформаційних довідках, зокрема № 117 від 25 липня 2002 р. «Про релігійну ситуацію в Чернівецькій області за липень 2002 р.»: «Допомагали також харизматичній церкві «Нове Життя», – інформує начальник відділу, – в літньому театрі, що в парку ім. Т. Шевченка – християнському благодійному зібранню з участю проповідника із США – Ріка Реннера, де прийняли участь понад 8 тис. осіб» [52, арк. 55]. Про ще один факт діяльності закордонних місіонерів йдеться в довідці № 173 від 30 серпня 2004 р.: «Буковинська Конференція АСД запросила євангеліста із США Лома Лінда, який з 1 по 15 серпня в муздраттеатрі м. Чернівці прочитав цикл лекцій на релігійну тематику, які відвідували віруючі та працівники відділу. Проведення такої акції АСД сприяло поглибленню знань Біблії серед віруючих» [54, арк. 70].

Окрім цього, закордонні релігійні організації й центри для поширення духовно-релігійного впливу на протестантські конфесії краю всіляко намагалися діяти й через надання благодійної (гуманітарної) допомоги у вигляді одягу, побутової техніки, товарів повсякденного вжитку, книг релігійного спрямування та ін. Усе це направлялося конфесіям для безкоштовного розповсюдження серед населення краю. Щоправда, при отриманні багажу виникали деякі труднощі на кордонах країн і на самих базах, які отримували гуманітарну допомогу. Зокрема,

для їх отримання вимагалось додаткове оформлення необхідного пакету документів. Це спостерігаємо на прикладі звернення від 3 лютого 2004 р. Президента Чернівецького міського благодійного фонду «Нова сім'я» Т. Бережної, керівника благодійного відділення християнської повноєвангельської Помісної Церкви «Нове життя» Л. Кубасової, головного лікаря дитячої лікарні С. Сторожука і директора Буковинського центру реабілітації для дорослих та дітей О. Мікіцея. У ньому наведені вище особи клопочуть перед відділом у справах релігій про підтримку для розгляду питань у відповідних інстанціях щодо спрощеного порядку розмитнення гуманітарної допомоги. Як зазначається в документі, «... гуманітарна допомога буде передана з метою покращення багатодітних та малозабезпечених сімей, дітей-інвалідів та сиріт, а також умов перебування та лікування хворих, праці лікарів, пов'язаної з ризиком зараження та захворювання на ВІЛ/СНІД, гепатити та туберкульоз, та комп'ютеризації в бюджетні та благодійні організації різних релігійних конфесій» [51, арк. 6]. «Адміністрація християнської повноєвангельської церкви «Нове життя» с. Веренчанка, – зазначається в іншому документі від 20 квітня 2003 р., – просить Вашого клопотання перед Кабінетом Міністрів України з питання гуманітарної допомоги про виділення їй у вигляді одягу та взуття б/у з вантажу, який прибуде від помісної церкви «Заповіту Ісуса Христа» від Норвезької місії «Відроджене серце» [124, арк. 1]. Начальник управління охорони здоров'я С. Малиш у повідомленні № 1288 від 2 серпня 2005 р., направленому на ім'я Державному Департаменту з контролю за якістю, безпекою та виробництвом лікарських засобів і виробників медичного призначення, інформує: «Управління охорони здоров'я Чернівецької облдержадміністрації підтверджує, що вироби медичного призначення, які надійшли на адресу місії Милосердя «Єдина Надія» (м. Чернівці, вул. Червоноармійська, 246) від П'ятидесятницької Церкви м. Гносью, Швеція, згідно дарчого листа б/н від 02.05.2005 року, СМР б/н від 02.02.2005 року, як гуманітарна допомога, знаходиться у доброму стані і придатні до використання та будуть передані в лікарні та медичні установи міста та області» [174, арк. 121-123]. Відповідно до проведеного аналізу та висновків Держкомрелігій, як інформується в листі-повідомленні № 10-785/15 від 31 березня 1998 р. голова Чернівецької ОДА, добродійна діяльність релігійних організацій у сфері

гуманітарної допомоги складала майже 50%, від того, що надходило в Україну з-за кордону [142, арк. 7].

Тут можна сказати навіть більше: з-за кордону виділяли значні кошти для зміцнення матеріально-технічної бази обласних церков та будівництва нових культових споруд [142, арк. 7]. Доволі виразно про це висловлюється В. Настас у листі-повідомленні № 58 від 5 квітня 2002 р., у якому інформує заступника голови Держкомрелігій М. Маломужу про таке: «Повідомляю <...> щодо матеріально-технічної допомоги <...> Незалежній церкві ЄХБ м. Чернівці: з США – 7900 доларів США. з Голландії – 4500 німецьких марок. з Німеччини – 1600 марок, 50 шт. дверей, 25 шт. вікон. Місія «Фіденсботе» /Німеччина/ надала 900 кв. м. матеріалу для покрівлі стін та стелі. Обласному об'єднанню ХВЄП надавалася допомога з Румунії, США, Швеції, Норвегії як пожертвування, але конкретні суми керівництво об'єднання називати відмовляється. Іншим релігійним конфесіям області матеріальна допомога, зі слів їх керівників, не надавалася» [55, арк. 27]. Отже, необхідність пошуку співпраці протестантських конфесій краю і закордонних центрів стала очевидною. Однак, на жаль, мусимо визнати і те, що добродійна діяльність, як підтверджують джерела [152, арк. 1], інколи використовувалася релігійними організаціями і в корисних цілях. У деяких випадках така діяльність набувала кримінального забарвлення. У звіті № 2 від 13 січня 2006 р. повідомляється: «Кількість гуманітарної допомоги, ввезеної з-за кордону, зменшується щороку. Такий стан речей пояснюється, швидше за все, постійним ускладненням процедур оформлення, перевезення та видачі багажу гуманітарної допомоги. Але релігійні організації реалізують свої гуманітарні проекти, в основному, за допомогою добровільних пожертв, розширюється мережа забезпечення харчуванням (одноразовими гарячими обідами соціально-незахищених верств населення у безоплатній формі)» [178, арк. 30].

У цьому контексті важливо зауважити, що вплив закордонних релігійних центрів мав і негативний відтінок для релігійного середовища Чернівецької області. У першу чергу, це чітко простежуємо на прикладі Румунії, яка й досі здійснює релігійно-політичний вплив на румуномовні парафії (станом на 2010 р. – 107 одиниць, а це складає 26% від усіх парафій УПЦ) і монастирі (6 одиниць) цієї ж конфесії, а також на 10 румуномовних парафій РПСЦ, що в Чернівецькій області. Такий тиск на румуномовні парафії здійснювався з метою їх

підпорядкування Румунській Православній Церкві або ж створення в Чернівцях румунського вікаріатства. Насправді, усе було доволі зрозуміло, однак такий стан речей зовсім не був сприйнятий правлячими архієреями вказаних конфесій краю (митрополитом Онуфрієм (Березовським) і архієпископом Савватієм (Козкою)), які завжди намагалися утримувати ці парафії від діяльності, спрямованої на зміну центру підпорядкування. Значно менший вплив з боку Румунії здійснювався на протестантські організації краю, яких діяло в області станом на 2010 р. 79 одиниць, серед них: ЄХБ – 32, ХВЄП – 36, АСД – 13 [41, арк. 118-119].

Помітною залишалася проблема впливів на релігійні організації області й інших країн. Очевидним був і є вплив Росії на переважну більшість релігійних організацій краю Московського Патріархату. Також деякі спроби впливу здійснювалися Москвою і на конфесії УПЦ КП та релігійні громади РПСЦ. Парафіянами останніх переважно є етнічні росіяни.

Щодо протестантського напрямку в області, то помітний вплив на їхні релігійні громади спостерігався, переважно, з боку США. Це особливо характерно для Свідків Єгови і неорелігійної течії мормонів. Проблемами послідовників Новоапостольської Церкви опікувалися одновірці з Німеччини. Водночас очевидним, хоча і незначним є вплив і з боку Ізраїлю, який здійснюється через чернівецьких юдеїв трьох напрямів. Очевидно, що в силу своїх релігійних традицій вони безпосередньо підтримували зв'язки з Ізраїлем. Вплив з боку таких країн, як Ватикан та Польща, здійснювався через РКЦ та УГКЦ. Вірменська Апостольська Церква, яка була зареєстрована у 2008 р., підпадає під певний вплив з боку Вірменії [41, арк. 119-120].

Духовно-просвітницька й благодійна діяльність релігійних організацій краю здійснювалася в різних формах. Наприклад, в офіційному зверненні ХВЄП на ім'я голови ОДА Т. Бауера (№ 16 від 30 квітня 2001 р.) висловлювалося таке прохання: «...просимо Вашого дозволу на розміщення пересувного намету для проведення благодійних служб на території населених пунктів: Хотин, Путила, Глибока, Сторожинець, Берегомет, Вижниця, Кіцмань, Сокиряни, Новодністровськ. У програмі: проповідь про духовне відродження людини, декламація віршів на духовну тему, спів церковного хору, участь християнських музичних груп» [58, арк. 21]. В іншому документі, направленому організаційному відділу ОДА (№ 179 від 21 листопада 2001 р.), заступник

начальника відділу у справах релігій П. Кіщук повідомляє про проведення обласним об'єднанням ЄХБ у межах області місіонерської акції «Від серця до серця» та організацію обласним об'єднанням АСД заходу «Щаслива сім'я 3-го тисячоліття», який планувався в обласному центрі творчості дітей та юнацтва «Юність Буковини» [58, арк. 119]. В інформаційному звіті № 40 за лютий 2003 р. В. Настас пише про здійснення благодійної акції в дитячому протитуберкульозному санаторії «Садгора», яка проводилася за сприяння відділу та християнської місії ХВЄП «Єдина надія» в період з 17 по 23 лютого 2003 р. На акції було зібрано 20 тис. грн. [53, арк. 2].

Інколи заходи такого спрямування могли проводити і по кілька разів на місяць. Так, 7 травня 2002 р. за сприяння відділу та громадою ХВЄП в літньому театрі (парк ім. Т. Шевченка) було проведено благодійне служіння, у якому взяли участь понад 2 тис. учасників та зібрано 3500 грн. Через кілька днів, 10 травня, спільно з АСД в обласній філармонії було проведено благодійний пасхальний концерт, під час якого зібрано 648 грн. і передано обласному наркологічному диспансеру для лікування хворих. Відтак, 18 травня харизматична церква «Нове Життя» у будинку офіцерів м. Чернівці провела благодійний концерт за участю 1 тис. осіб. Поряд з цим варто згадати і про акцію протидії наркоманії, алкоголізму і паління, яка проводилася 25 травня за сприяння ОДА в м. Чернівці на Соборній площі обласним об'єднанням АСД [52, арк. 22].

Цікаво, що в Чернівецькій області з боку протестантських організацій були часті спроби поширити своє віровчення не тільки через проповідництво/катехизацію, а й через публічні покази релігійних фільмів, які демонстрували лідери конфесій в рамках проведення зустрічей. З такою метою до Чернівецької ОДА було направлено клопотання Президента Всеукраїнського союзу об'єднань ЄХБ Г. Коменданта, голови обласного об'єднання ЄХБ В. Коцюруби та голови Держкомрелігій В. Бондаренка № 6-315/15 від 4 лютого 2002 р. «Про проведення в ряді міст і сіл Чернівецької області місією «Україна для Христа» євангельських заходів з показом фільму «Ісус» з 15 червня по 15 жовтня 2002 року» [52, арк. 71]. Після розгляду клопотання воно було перенаправлене начальником відділу у справах релігій на ім'я голови ОДА № 94 від 14 червня п. р., з проханням «...по можливості, надати Союзу ЄХБ сприяння у проведенні цієї роботи» [52, арк. 55, 73].

Варто додати, що релігійні організації активно проводили духовно-просвітницьку діяльність і через інформаційний простір. Йдеться, передусім, про участь у теле- і радіопередачах: трансляція церковних богослужінь, звернення релігійних діячів у святкові дні, показ важливих подій в житті конфесії, розповіді про їхню діяльність. З кожним роком представники релігійних організацій краю все частіше заявляють про себе на телеекранах і радіопередачах як про діяльних учасників суспільних процесів. Цю думку підтверджує інформація начальника відділу у справах релігій Чернівецької ОДА, яку він наводить у доповідній записці № 213 від 31 жовтня 2003 р.: «Віруючі, особливо протестантського напрямку, скориставшись дорученням Кабінету Міністрів України від 28.10.1999 р. № 23325/5 до Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27.04.1999 р. № 456, звернулися до обласної держтелерадіокомпанії про можливість їх виступів у передачах телебачення та радіо <...>. Традиційними стають трансляції богослужінь у дні великих релігійних свят православних, католицької та греко-католицької церков» [166, арк. 3].

У цьому зв'язку доречно навести й інші факти. В одному з листів № 372 від 29 жовтня 2003 р., який був направлений до відділу у справах релігій, генеральний директор Чернівецької обласної державної телерадіокомпанії А. Казимирський доводить до відома начальника відділу у справах релігій Чернівецької ОДА про результати річної роботи, що проводилася з релігійними організаціями у сфері телебачення і радіомовлення. Наведемо окремі з них: упродовж 2003 р. було підготовлено цикл телепередач «Будуймо храм» (один раз на місяць, обсягом 20 хв.), у яких висвітлювано інформацію щодо проведення богослужінь, будівництва та освячень церковних споруд в області. Поряд з цим, до великих церковних свят (Різдва, Благовіщення, Великодня, П'ятдесятниці, Преображення та ін.) з ініціативи Чернівецької обласної державної телерадіокомпанії та лідерів конфесій краю регулярно готували репортажі й окремі передачі. Зокрема, як зазначає генеральний директор, «6.01.2003 віруючих вітали Митрополит Буковинський та Чернівецький Данило, Митрополит Чернівецький та Кіцманський Варлаам, Митрополит Буковинський і Чернівецький Онуфрій, Митрополит Буковинсько-Коломийської Єпархії Владика Кир Павло Василик, 20.04.2003 – Декан Костелу Воздвиження Чесного

Хреста Мітрат Петро Собчак» [165, арк. 1]. Також підготовлено низку репортажів з Вознесенського Банченського чоловічого монастиря УПЦ з нагоди проведення різних подій, як правило, благодійного характеру. Радіопрোগрама «Вірую» про створення притулку для дітей-сиріт та благодійництво настоятеля цього монастиря отця Лонгіна (з 2012 р. – вікарний єпископ Чернівецької єпархії УПЦ МП, у миру Михайло Васильович Жар) зайняла 2-е місце на фестивалі телерадіопрограм «Україна – рідний край».

Не можна оминати увагою й подію, пов'язану з відзначенням 10-ліття з часу відродження філософсько-теологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича, яку широко висвітлювали на телебаченні і радіо. Святкування проводили за участю Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета та численного духовенства Київського Патріархату [165, арк. 2]. Філософсько-теологічний факультет, враховуючи етноконфесійну специфіку області, став базовим для щорічного проведення Міжнародного дня релігійної свободи, який широко висвітлювали в мас-медіа. Факультет активно долучався й до циклу програм, під час ефіру яких обговорювали актуальні питання щодо соціально-значущої роботи церков, читання дисциплін релієзнавчого циклу у школах, об'єднання зусиль релігійних організацій в духовному оздоровленні суспільства, а також питання секуляризації, міжконфесійних та державно-церковних відносин, теми богословського спрямування і т. п. [430, с. 20].

В області були створені програми й за участю церковних хорів та хороших колективів, зокрема хору кафедрального собору УПЦ КП св. Параскеви Сербської, хору храму Успіння Пресвятої Богородиці та молодіжного колективу «Аксіос» УГКЦ [165, арк. 2]. Окрім того, в ефірах буковинських телеканалів почали транслювати програму «Музична проповідь» отця Валерія Сиротюка (Синкела Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ) [474]. Постійною в інформаційних випусках радіо була рубрика «Релігійний календар», яку готували за матеріалами В. Скуратівського та Й. Сележана [165, арк. 2]. Також було кілька програм, у яких висвітлювали проблеми релігії, християнського способу життя, сенсу моралі, завдання та смислу культури і мистецтва у світлі християнського віровчення. Наприклад, передачу «Алло, ми Вас слухаємо» проводили, переважно, до днів визначних церковних та

державних свят. Одна із них була проведена на обласному телебаченні до Дня незалежності у форматі «круглого столу». Під час прямого ефіру начальник відділу В. Настас спільно з митрополитом Данилом (Ковальчуком) УПЦ КП, деканом УГКЦ о. В. Сиротюком та єпископом ХВЄП П. Карповим обговорили стан релігійної ситуації в області, перспективи розвитку міжконфесійних і державно-церковних відносин тощо [61, арк. 141]. Ці програми були доволі популярними серед різновікової аудиторії. Водночас незаперечним є і те, що «всі матеріали про діяльність релігійних конфесій, – як зауважує А. Казимирський, – незалежно від віросповідання, готуються до ефіру безкоштовно» [165, арк. 2]. Цю думку підтверджує і ще один документ № 15 від 7 лютого 2002 р.: «У зв'язку з цим (проведення акції проти наркоманії в м. Чернівці церквою «Нове життя». – І. Л.) представник зазначеної церкви, – повідомляє В. Настас, – просить виступити по телебаченню із відповідною рекламою, яка б могла надатися їм на безкоштовній або пільговій основі» [57, арк. 53]. Правда, були програми, які готували за кошти релігійних громад: радіопередача «Дорога до храму» (ХВЄП) – обсягом 19 хв., 1 раз на тиждень; «Сімейна біблійна година» (ХВЄП) – обсягом 15 хв., 1 раз на тиждень та програма «Відродження» (ЄХБ) – обсягом 14 хв., 1 раз на тиждень. Окрім цього, на ТВА щонеділі по 30 хв. використовувала телеефір харизматична церква «Нове життя» (на договірній основі) [166, арк. 4-5]. Цілком очевидно, що всі конфесії краю мали повне право на часові «вікна» у телерадіоінформаційному просторі Чернівецької області, який розподілявся залежно від їх культурної та соціальної активності, а також суспільної значущості кожної конфесії зокрема.

Говорячи про благодійність, не можна оминати увагою діяльність таких громадських організацій області, як Чернівецька міська молодіжна громадська організація «Товариство українських студентів-католиків «Обнова» (далі – «Обнова»; під омофором Чернівецького вікаріату УГКЦ; діяльність – з 1998 р. й по сьогодні) [475] та Чернівецька обласна молодіжна громадська організація «Молодіжний рух «Православна Буковина» (далі – молодіжний рух; під омофором Синодального управління у справах молоді УПЦ КП; діяльність – з 2007 р. по 2012 р.). Щорічно, з часу їх заснування, членами цих організацій було проведено значну кількість духовно-просвітницьких заходів та зустрічей, благодійних акцій, соціально-культурних проектів, тематичних екскурсій,

концертних програм, фестивалів, дитячих та молодіжних таборів тощо. Так, товариство «Обнова», членами якого переважно є студенти, своєю благодійницьку діяльність спрямовувало, як правило, на проведення щорічної акції (з 2001 р.) – «Святий Миколай – дітям Буковини». У рамках акції організатори збирали кошти та солодощі для дітей-чорнобильців, дітей-сиріт школи-інтернату, хворих з дитячого відділення психіатричної лікарні та ін. «Наші волонтери та Святий Миколай, – розповідають члени товариства, – відвідали зі святковою програмою та солодкими подарунками дітей-сиріт, важкохворих діток та дітей, позбавлених батьківського піклування, охопивши загалом 6 дитячих закладів (біля 350 дітей)» [474]. Також, як довідуємося з окремих джерел, уже традиційно для «Обнови» стало проведення таких культурно-просвітницьких і духовно-виховних заходів, як: «Шевченківський вечір», «День Матері», «День молоді», «Великопостові реколекції», святкування «Івана Купала», «Андріївських вечорниць», «Обновлянського вертепу» та ін. Також організовували молодіжні прощі, концерти, фестивалі, поетичні вечори, конференції тощо [464]. У цьому контексті значної уваги заслуговує Буковинський молодіжний етнодуховний фестиваль «Обнова-фест», який з 2008 р. щорічно проводять члени товариства в Чернівецькому обласному музеї народної архітектури та побуту й увійшов до числа найулюбленіших та найпопулярніших фестивалів у Західній Україні [450].

Щодо громадської організації «Молодіжний рух «Православна Буковина», осередком якої був ЧНУ ім. Ю. Федьковича (його засновники – студентський актив філософсько-теологічного факультету), то їх благодійницька діяльність найбільше увиразнювалася також у щорічному проведенні акції під назвою «Святий Миколай спішить до кожної дитини». У її рамках, спільно з профспілкою студентів ЧНУ, збирали благодійні внески, іграшки, солодощі, засоби гігієни, канцелярське приладдя та літературу для дітей-сиріт, дітей з малозабезпечених сімей та дітей-інвалідів. Досить згадати хоча б проведення акції у 2008 р., під час якої учасники молодіжного руху відвідали 62 дитини, які проживали у проблемних сім'ях, надали матеріальну допомогу у вигляді продуктів харчування 54 малозабезпеченим сім'ям міста Чернівці. Члени молодіжного руху відвідали зі святковою театралізованою виставою «Ой хто, хто Миколая любить» клуб Чернівецької обласної організації Українського

товариства глухих (УТОГ), геріатричний пансіонат (будинок пристарілих), Чернівецький міський дитячий реабілітаційний центр та дитячий будинок-інтернат, що в селі Магала [461]. У 2010 р., як інформує університетський вісник, членами молодіжного руху «вдалося зібрати необхідну суму, аби привітати 235 діточок <...>. Дехто із благодійників, зробивши великі пожертви, прагнув залишитися невідомим» [276, с. 25]. Ще один приклад активної діяльності молодіжного руху – неодноразові акції «Допоможи врятувати життя». У рамках однієї з них вдалося зібрати кошти на лікування студентки ЧНУ (діагноз – нейроцитоз головного мозку) – більше 200 тис. грн. [466].

Зрештою, фактів про активну діяльність молодіжного руху знаходимо чимало, адже впродовж кількох років свого існування ними було організовано та проведено низку благодійних заходів для ув'язнених, пенсіонерів, дітей-інвалідів, дітей-сиріт тощо. Авторитетне місце молодіжний рух займав як серед студентів, так і викладачів, для яких щомісячно організовували екскурсії до монастирів та визначних місць, музеїв; щотижня проводили зустрічі, на які запрошували відомих людей краю: психологів, богословів, композиторів та ін.; періодично організовували табори та концерти духовної музики. Члени молодіжного руху тісно співпрацювали з православними братствами Київського Патріархату в Україні, а також багатьма громадськими та релігійними організаціями Чернівецької області [453].

Важливим для Чернівецької області залишалася діяльність будинку «Багатодітна сім'я Михайла Жара» у с. Молниця, де на початку 2010 р. проживало і виховувалося 204 дитини-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування віком до 18 років. Серед них: 29 осіб – усиновлені, 36 – діти-інваліди, 18 – діти зі значними патологіями розвитку, 38 – діти ВІЛ-інфіковані. Більше того, Свято-Вознесенський Банченський чоловічий, а також Боянський жіночий монастирі УПЦ постійно утримували на своєму забезпеченні понад 150 дітей-сиріт з різними фізичними вадами і понад 100 осіб самотніх людей похилого віку. Варто зауважити, що більшість дітей – вихідці з дитячих будинків і обласних притулків, важкохворі екс-інтернатівці, які перебували на диспансерному обліку, а також жертви насилля у сім'ях.

Як інформує заступник голови ОДА Б. Баглей, на той час для дітей було вже збудовано два триповерхові та один чотириповерховий будинки – окремо для

хлопців та дівчат, блок для харчування, спортзал, кінозал, дитячий майданчик, храм, господарські приміщення, на завершальному етапі знаходилося будівництво басейну. Діти перебували під постійним наглядом педагогів, закріплених за ними відділом освіти райдержадміністрації, проходили регулярні медичні обстеження, профілактичні щеплення тощо. Цікавим є факт, що дітей доглядали послушниці з монастиря (на 2 дитини 1 послушниця), які працювали позмінно. Також, як зазначає заступник голови ОДА: «...в будинку з числа послушників є професійний кухар, 4 дипломованих педагоги, 4 медичних працівники, лікар-стоматолог, юрист. Є власний автотранспорт <...>. Доходи сім'ї поповнюються за рахунок благодійництва прихожан Свято-Вознесенського монастиря, Української православної церкви, шефської допомоги облдержадміністрації, підприємств Чернівецької області. Згідно з чинним законодавством України вихованцям багатодітної сім'ї М. Жара надавали різні види допомоги з державного бюджету» [40, арк. 184; 41, арк. 147].

Тим часом, шукаючи нові ідеї, розробляючи новіші методи та вдосконалюючи пророблені шляхи у сфері благодійництва, Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху» № 225-р від 23 квітня 2003 р. Ця ініціатива була охоче сприйнята й місцевою владою, адже вже 29 серпня 2003 р. було прийнято відповідне розпорядження Чернівецької ОДА № 449, згідно з яким затверджено Координаційну раду з питань та підтримки волонтерського руху в Чернівецькій області, куди увійшов також і начальник відділу у справах релігій. Як довідуємося з документів, на виконання листа Держкомрелігій № 3481/15 від 12 вересня 2003 р. та зазначених вище розпоряджень відділом у справах релігій було проведено низку заходів, зокрема, 6 нарад щодо координації дій органів виконавчої влади для залучення волонтерських організацій, підтримки керівниками духовних управлінь, релігійних організацій та віруючих у проведенні добродійної і милосердницької діяльності. Адже залучення «якомога більше людей до волонтерської діяльності, – наголошує В. Настас, – сприяє підвищенню соціальної активності громадян, виступає невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, можливістю реалізувати себе у служінні суспільству» [54, арк. 44].

Згідно з розробленою програмою волонтерського руху в області, проводили акції в трьох напрямках: «Пенсіонер – пенсіонеру», «Пенсіонер – дітям, молоді», «Діти, молодь – пенсіонеру» [53, арк. 110]. Уже в перший рік їх проведення 2617 волонтерів (спільно з основними конфесіями краю) працювали у першому напрямі, за допомогою яких вдалося надати необхідну допомогу 3282 громадянам; у другому напрямі діяли 693 волонтери, які надали допомогу 6381 дитині; у третьому – 3633 волонтери, які допомогли 1934 громадянам. Отже, усього в області було задіяно 6943 волонтери, які обслужили 11597 підопічних [54, арк. 64].

З метою виконання названих програм було налагоджено тісну співпрацю з Головним управлінням праці та соціального захисту населення Чернівецької ОДА, обласною організацією Товариства Червоного Хреста, обласним центром соціальних служб для молоді та волонтерськими організаціями. До того ж, поряд з територіальними центрами та відділеннями соціальної допомоги до благодійної діяльності (надання допомоги ветеранам війни та самотнім непрацездатним громадянам, інвалідам, дітям-сиротам та малозабезпеченим сім'ям) були залучені й такі конфесії краю: УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, ЄХБ, АСД, ХВСП, церква «Нове життя». У межах волонтерського руху було організовано акції, фестивалі, творчі заходи, які проводив відділ упродовж 2003 р. спільно з протестантськими конфесіями краю (АСД, ЄХБ, ХВСП), молодіжними громадськими організаціями («Молодий Рух», «Клуб учнівської молоді», «Спілка молоді регіонів», «Обнова») та учнівськими волонтерськими рухами Вижницького, Заставнівського, Сторожинецького і Хотинського загальноосвітніх навчальних закладів. Окремі з них: «Антитютюнова акція», «Даруймо радість дітям», «Літнє оздоровлення дітей», «Молодь за здоровий спосіб життя», «Боротьба зі снідом», «Подаруй собі чисті легені», «Час є... Зупинись» та ін. [53, арк. 111; 54, арк. 46, 67]. У цьому зв'язку варто додати, що при Чернівецькому обласному центрі соціальних служб для молоді був створений та успішно діяв обласний осередок Всеукраїнського Центру «Волонтер», який налічував 121 особу. До нього входили, переважно, члени релігійних організацій, які на добровільних засадах брали участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ у суспільстві, наданні необхідної допомоги у дитячому та молодіжному

середовищі, а також організації літнього відпочинку для дітей з малозабезпечених сімей тощо [54, арк. 44].

Волонтерський рух в області з роками набув масового характеру, про що свідчить і продуктивна діяльність, і кількість волонтерів. «В області діє 322 волонтерські загони <...>, які дали свої позитивні результати», – говорить начальник відділу з питань релігії Чернівецької ОДА [53, арк. 111; 54, арк. 46]. Однак, незважаючи на те, що волонтерський рух в області, за словами начальника відділу у справах релігій, «є одним із ефективних напрямків соціального захисту...» [54, арк. 64], він не отримав належної підтримки з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

І справді, для повного виконання деяких релігійних проектів, які планував відділ та конфесії, з боку державних інстанцій потребувалася більш масштабна й дієвіша підтримка. Для прикладу, начальник відділу у справах релігій інформує Держкомрелігій про невирішене питання щодо ініціативи релігійних громад області у створенні закладів реабілітації для нарко- та алкозалежних людей, адже «відсутні важелі реального заохочення релігійних організацій до інтенсифікації милосердницьких, добродійних проектів, не має механізмів спонукання підприємницьких та бізнесових структур до підтримки гуманітарних програм» [178, арк. 31]. З інформаційного звіту за 2007 р. (№ 6 від 17 січня 2008 р.) довідуємося: «В с. Малинівка Новоселицького району успішно діє Чернівецький обласний реабілітаційний центр по реабілітації злісних п'яниць та наркоманів, який діє під керівництвом обласного об'єднання ЄХБ, а побудований за сприяння одновірців із США в 2003 р.». Завідувач сектору у справах релігій Я. Позняк інформує, що в ньому пройшли курс лікування 34 особи [38, арк. 181; 41, арк. 148]. Ще один приклад відсутності відповідних механізмів підтримки з боку державних інстанцій – збір коштів на побудову покинутих корпусів обласного клінічного онкодиспансеру, ініціаторами якого виступили місцеве духовенство, редакція газети «Буковина» та медики-онкологи. Зазначимо, що запропонована ініціатива знайшла розуміння та підтримку буковинців, адже, як про це інформують члени громадського комітету в листі-подяці на ім'я В. Настаса від 30 червня 2000 р. № 250, за період проведення було зібрано понад «100 тисяч гривень, чимало будівельних

матеріалів, приходили люди на будівництво безкоштовно відпрацьовувати» [93, арк. 1]. І таких прикладів – чимало.

З архівних даних довідуємося й про активну благодійницьку діяльність, яка не залишилася поза увагою Управління з питань внутрішньої політики Чернівецької ОДА. І справді, 4 липня 2009 р. Управлінням було організовано та проведено спільно з громадськими та релігійними організаціями (близько 30 одиниць) захід «Допомога людям». До проведення акції, мета якої полягала у наближенні організацій області до людей, які потребують допомоги, залучали й конфесії краю, зокрема УПЦ, УГКЦ, РКЦ, ЄХБ, Церкву Повного Євангелія, мормонів та ін. Організатори заходу намагалися підвищити ефективність благодійницької роботи релігійних організацій. Залучення до проектів такого типу діяльності, на їхню думку, допомагає швидше донести до людей інформацію та здобути авторитет серед жителів краю. «Планується, що проведення подібних акцій при сприянні та участі управління з питань внутрішньої політики, – наголошується у документі, – буде щорічним» [40, арк. 186], що й простежуємо впродовж наступних років.

Відділ у справах релігій Чернівецької ОДА спільно з керівниками релігійних конфесій щорічно розробляв конкретні благодійні заходи у відповідності до прийнятих державних указів, постанов, розпоряджень тощо. Вони переважно полягали в наданні матеріальної допомоги найменш соціально захищеним верствам населення з числа пенсіонерів, інвалідів, самотніх непрацездатних громадян, багатодітним сім'ям, хворим, пристарілим та самотнім особам.

Кроком на шляху до співробітництва між владою й конфесіями у сфері соціальної роботи стала одна з програм щодо розвитку милосердницької та добродійної роботи під назвою «В ім'я Христа», яка була розроблена Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій спільно з Держкомрелігій України і схвалена 15 вересня 1998 р. на засіданні Організаційного комітету з підготовки та відзначення в Україні 2000-ліття Різдва Христового [400, с. 19-20]. Реалізації цього проекту передувала низка прийнятих законодавчих актів [199]. Поза будь-яким сумнівом, це поліпшило координацію гуманітарно-благодійницької і соціальної діяльності релігійних організацій як в області зокрема, так і в державі загалом. Про реалізацію цієї програми у краї довідуємося

з довідки № 103 від 21 липня 2000 р. «Про стан та заходи щодо відзначення в області 2000-ліття Різдва Христового». У ній заступник начальника управління інформує: «Динамічне збільшення кількості релігійних організацій супроводжується розширенням зони їхньої присутності в різних соціальних сферах, поглиблення державно-церковних відносин – від доброзичливого співіснування до взаємозацікавленого партнерства. Зокрема, реалізації Програми сприяння розвитку милосердницької та добродійної праці «В ім'я Христа». Під опікою релігійних організацій працюють табори відпочинку дітей з багатодітних сімей, дітей сиріт» [84, арк. 5].

Керуючись розпорядженням Президента України № 280/2000-рп від 14 вересня 2000 р. «Про щорічне проведення Всеукраїнської благодійної акції «Милосердя» [238], таку акцію постійно проводили в Чернівецькій області й до неї долучалися релігійні та громадські організації, профспілки, приватні підприємства, фонди і громадськість. У рамках акції відбувалися лікувально-оздоровчі виїзди дітей та пристарілих, опіка над неблагополучними сім'ями, здійснювалися ремонтні роботи лікарень, будинків-інтернатів тощо. У ході проведення акцій надавали грошову та натуральну допомоги у вигляді продуктів харчування, медикаментів, одягу, взуття, палива. Для прикладу наведемо один з інформаційних листів (від 19 жовтня 2001 р. на № 6-2857/15 від 7 вересня 2001 р.), який свідчить про активність та результативність запланованої акції в області уже в перші роки її проведення. Згідно з даними, які були направлені заступником відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА П. Кіщуком на ім'я Держкомрелігій, станом на кінець жовтня 2001 р. було надано матеріальну допомогу: УПЦ – 136 тис. грн.; УПЦ КП – надали матеріальну допомогу продуктами харчування військовим частинам області та Нижньо-Станівецького психоневрологічному будинку-інтернату Кіцманського району; РКЦ – 5500 грн.; УГКЦ – 2850 грн. та 2 тис. т продуктів харчування; ЄХБ – 25 т одягу і 5 т продуктів харчування; ХВЄП – 112243 грн.; АСД – 3400 грн. і 200 кг продуктів харчування; харизматична церква «Нове життя» – 36750 грн.; іудеї надали 485 особам одноразові обіди в ресторанах «Дністер», «Чернівчанка» [57, арк. 19; 106, арк. 1].

З кожним роком акція набирала все більших обертів і давала позитивні результати. Про її рівень йдеться в інформаційному листі від 20 жовтня 2003 р.

Щоб зрозуміти масштаби цієї акції, вважаємо за потрібне навести детальніші дані. Як стверджує Ф. Федорович: «Найбільшу активність проявили обласні об'єднання АСД, ЄХБ, ХВЄП, незалежні громади ЄХБ, харизматичні церкви та іудеї. Скромніше в цьому аспекті працювали православні і зокрема УПЦ» [164, арк. 2]. Відтак, УПЦ надала допомогу в розмірі 134300 грн. Зокрема: Свято-Духівський Кафедральний собор – 21500 грн.; Свято-Миколаївська церква м. Чернівці – 14000 грн.; Свято-Введенський Чернівецький жіночий монастир – 7000 грн.; чоловічий монастир Різдва Пресвятої Богородиці «Гореча» – 7000 грн.; Свято-Аннинський жіночий монастир – 7000 грн.; Свято-Іоанно-Богословський Хрещатинський чоловічий монастир – 2000 грн. Більше того, крім наданої допомоги соборів міста та монастирів області активно долучилися до акції й районні благочиння (деканати) конфесії. За наданою інформацією останніх, сума добровільних пожертвувань мала такий вигляд: у Вижницькому районі сума коштів від парафій склала 4500 грн.; в Герцаївському – 4500 грн.; у Глибоцькому – 17000 грн.; у Заставнівському – 9000 грн.; у Кельменецькому – 2500 грн.; у Кіцманському – 5000 грн.; в Новоселицькому – 12000 грн.; у Путильському – 1500 грн.; в Сокирянському – 3000 грн.; у Сторожинецькому – 123000 грн.; в Хотинському – 4500 грн. Крім того, парафії та монастирі для медичних закладів, інтернатів, будинків пристарілих жертвували продукти, одяг, медикаменти тощо. Окремі монастирі, такі як Свято-Вознесенський Банченський чоловічий та Боянівський жіночий, на своєму утриманні мали більше 100 дітей-сиріт з різними фізичними вадами і понад 90 осіб самотніх людей похилого віку [164, арк. 3-4].

Беззаперечним лідером у контексті благодійництва залишаються протестанти. Завдяки місії милосердя «Єдина Надія» [371, с. 239], яка діяла під егідою ХВЄП, 2003 р. в області було здійснено таку благодійницьку роботу: 1. Надано допомогу громадським та бюджетним організаціям одягом, взуттям, продуктами харчування, різними медичними обладнаннями на загальну суму 156513 грн.; 2. Надано разову допомогу малозабезпеченим, сиротам, вдовам, інвалідам, неблагополучним та багатодітним сім'ям понад 15000 особам на загальну суму 348279 грн.; 3. Щосуботи надавалася постійна допомога обідами для дітей-сиріт, дітей з малозабезпечених, багатодітних та неблагополучних сімей в загальній кількості 45 осіб. Витрачено – 406660 грн.; 4. Всіляко

надавалася допомога обласному дитячому протитуберкульозному санаторію «Садгора», дитячому психоневрологічному будинку-інтернату в Магалі та обласній школі-інтернату для дітей-сиріт, дітей з багатодітних сімей та дітей, позбавлених батьківської опіки [164, арк. 3].

Значна благодійна допомога була надана й релігійною організацією АСД. З цією метою міській лікарні швидкої медичної допомоги було подаровано 4 функціональні ліжка; облнаркодиспансеру – запчастини на ремонт машини та 500 грн.; Вижницькій районній організації Товариства Червоного Хреста – матеріальна підтримка; Берегометській лікарні Червоного Хреста – допомога в утриманні одиноких, немічних та хворих людей похилого віку; Чернівецькій організації Товариства Червоного Хреста – 10500 грн. Здійснювалися 4-разові обіди на тиждень для 25 осіб у м. Чернівцях та м. Сторожинці. При обласному об'єднанні АСД діяла громадська організація – Міжнародний благодійний християнський фонд «В домі просвітлення та милосердя», який у рамках акції «Милосердя» надав гуманітарну допомогу: Сокирянському управлінню соціального захисту населення – постільну білизну, миючі засоби гігієни; Вижницькому управлінню соціального захисту населення – одяг на суму 3100 грн., 2 велосипеди і дитячі іграшки; Чернівецькому товариству глухих – взуття на суму 3100 грн.; Коритнянському будинку для людей похилого віку – по 10 шт. ковдр та комплектів постільної білизни, 4 шт. матраців і ящик взуття.

Обласне об'єднання ЄХБ надавало допомогу малозабезпеченим верствам населення: 3,8 т – продуктів харчування; 5,2 т овочів; 1 т одягу; 0,3 т взуття; 0,4 т іграшок. Водночас до Різдвяних свят закуплено подарунків на суму 1200 грн. Окрім того, матеріальна допомога надходила й від Чернівецької незалежної церкви ЄХБ «Вифлеєм», яка надала понад 5 т одягу для 14 організацій області, 40 мопедів та одну палатку [164, арк. 3-4].

Незважаючи на незначну кількість релігійних громад харизматичного напрямку в області, церква «Нове життя» долучилася до акції майже на рівні з іншими організаціями, а саме: проводила програми із забезпечення харчами безпритульних людей (близько 60 осіб), на яких витрачено 8500 грн.; програму фінансової допомоги малозабезпеченим верствам населення на суму 25190 грн.; акцію з допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям з врученням подарунків на суму 19180 грн.; на програму центру реабілітації наркоманів та

алкозалежних було витрачено 5760 грн. (пройшли повну реабілітацію 11 осіб, часткову – 15 осіб).

До акції активно долучилася Чернівецька община іудеїв, які надали 80 т продуктів харчування, 20 т одягу та взуття. Також надавали щоденні благодійні обіди для 180 осіб тощо. Чернівецька римо-католицька громада забезпечувала безкоштовні обіди через католицьку організацію «Родина Кольпінга» 30 особам (2 рази на тиждень) та подарункові набори (200 шт.) для людей похилого віку перед святами Різдва та Великодня [164, арк. 4]. Упродовж 2008 р. в рамках акції «Милосердя» окремі релігійні організації надали грошову допомогу в розмірі 2759039 грн. та 50 тис. доларів. Серед них: ХВСП – 1433574 грн.; ЄХБ – 736 тис. грн.; УПЦ – 402 тис. грн.; мормони – 50 тис. доларів; харизматична церква «Нове Життя» – 167465 грн.; АСД – 20 тис. грн. [39, арк. 100]. Певна річ, що в цій царині можна навести ще чимало прикладів, та не зупиняючись детально на інших аспектах такого виду діяльності, відзначимо, що наведені вище дані не охоплюють всебічної роботи, яка була здійснена релігійними організаціями краю у сфері благодійництва. Адже, як підсумовує П. Кіщук в інформаційній довідці № 6-2871/15 від 11 серпня 2002 р., «...священнослужителі неохоче надають до відділу письмову інформацію стосовно проведеної акції «Милосердя» в своїх громадах, посилаючись на те, що творіння милостині повинно бути таємно звершено...» [52, арк. 80].

Беручи до уваги важливість ролі релігійних організацій у забезпеченні духовного виховання, інший позитивний напрям їх соціальної роботи – організація і проведення дитячих оздоровчих таборів. Такого типу заклади організовували при значній кількості конфесій краю. Для прикладу, у 2000 р. на території області табори діяли при таких конфесіях: при ЄХБ – у с. Бояни Новоселицького району та с. Рухотин Хотинського району; при громадах католиків – у с. Панка Сторожинецького району; при громадах АСД – в с. Грушівка Кельменецького району; при харизматичній церкві «Нове життя» – у с. Давидівка Сторожинецького району (близько 200 дітей) [58, арк. 55].

Ще про один приклад активної діяльності у цьому напрямку довідуємося з інформаційного звіту за липень 2002 р. У ньому В. Настас доводить до відома Держкомрелігій про організацію літнього відпочинку та оздоровлення дітей релігійними конфесіями області. Зокрема, ЄХБ організували відпочинок для

120 дітей у с. Бабино Кельменецького району; для 20 дітей у с. Бояни Новоселицького району; для 50 дітей у с. Рашків Хотинського району. Церква АСД для 90 дітей організували відпочинок у с. Грушівка Кельменецького району; для 75 дітей у с. Яремче Івано-Франківської області. Поряд з цим, для 80 осіб дорослих організовано відпочинок у наметовому таборі с. Мамаївці Кіцманського району. Також наметовий табір для 120 дітей був організований і харизматичною церквою «Нове Життя» в смт. Берегомет Вижницького району. Громади РКЦ проводили безкоштовні відпочинки для дітей не тільки в Україні, а й за її межами. Цьому всіляко сприяли ксьондзи із Польщі, які служили у Чернівецькій області. Зокрема, громади РКЦ м. Чернівці для 30 дітей організували відпочинок у м. Новий Сонч (Польща); для 15 дітей – відпочинок у Торонто (Канада) та зустріч з Папою Римським. Водночас громади римо-католиків Сторожинецького району організували для 118 дітей із малозабезпечених сімей відпочинок у таборі с. Репуженці Заставнівського району, з 5 по 14 липня 15 дітей відпочивали у м. Сопот (Польща); релігійні громади РКЦ Кіцманського району організували відпочинок для 15 дітей у м. Глівище (Польща) і для 30 дітей у смт. Берегомет Вижницького району [52, арк. 55].

Відпочинок та оздоровлення для дітей проводили і в рамках Всеукраїнської акції «Милосердя». Згідно з інформацією, яка надана заступником голови ОДА Ф. Федоровичем від 20 жовтня 2003 р., в області було оздоровлено 44 тис. дітей, у т. ч. дітей пільгових категорій – 14705. Оздоровлення значної кількості дітей (2080 осіб) взяли на себе релігійні організації області, а саме: ЄХБ організували оздоровлюючий відпочинок для 1025 дітей в літньому таборі с. Бояни Новоселицького району; АСД для 420 дітей – в дитячо-молодіжному таборі с. Грушівка Кельменецького району; ЄХБ (незалежна громада) організували відпочинок для 231 дитини; ХВСП (релігійна громада «Логос») – для 50 дітей; харизматична церква «Нове життя» – для 339 дітей; РКЦ (релігійна громада Пресвятої Діви Марії Королеви м. Кіцмань) провела для 15 дітей трьохтижневий відпочинок у Польщі (м. Поромбка) [164, арк. 2]. Для порівняння, упродовж 2007 р. релігійні організації краю організували оздоровчі відпочинки для 2330 осіб [38, арк. 182]; упродовж 2009 р. – біля 800 осіб [40, арк. 186]; упродовж 2010 р. – 1500 осіб [41, арк. 148].

Однак мусимо констатувати і той факт, що проведення конфесіями оздоровлення дітей не завжди здійснювалося в рамках чинного законодавства. Виконувач обов'язків головного державного санітарного лікаря області Л. Гордієнко в листі № 908/02-03 від 23 травня 2001 р., надісланому на ім'я начальника відділу у справах релігій, інформує: «Слід відмітити, що вже не один рік окремі конфесії організовують табори без погодження з територіальними санепідемстанціями» [58, арк. 55]. Доволі чітко про це висловлюється у зверненні до начальника відділу у справах релігій (№ 1342/02-03 від 8 липня 2003 р.) й головний державний санітарний лікар області О. Світличний. Він констатує, що як в Україні, так, «на жаль, і в області в окремих таборах, організованих релігійними конфесіями, також порушуються вимоги закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [115, арк. 1]. З огляду на це, працівники відділу почали проводити зустрічі з керівниками релігійних організацій щодо дотримання санітарних вимог та прав дітей. «Працівники відділу, – інформує В. Настас в інформаційному звіті № 156 за липець 2004 р., – планують виїжджати безпосередньо в місця дислокування літніх таборів для ознайомлення з умовами побуту відпочиваючих» [54, арк. 50].

Отже, узагальнюючи висвітлені окремі аспекти соціальної та духовно-просвітницької діяльності в області, вважаємо за потрібне вказати на низку прийнятих центральними та місцевими органами влади законопроектів у цій царині, які активно реалізував відділ у справах релігій та релігійні організації краю. Це – розпорядження голови ОДА Г. Філіпчука № 125-р від 4 березня 1997 р. «Про заходи щодо реалізації розпорядження Президента України № 612/98-рп від 29 листопада 1996 року «Про проведення міжнародного дня інвалідів», розпорядження голови ОДА № 400-р від 10 липня 1997 р. «Про організацію огляду-конкурсу по соціальній підтримці малозабезпечених верств населення області» [68, арк. 1-2]; розпорядження Президента України № 84/2000-рп від 12 лютого 2000 р. «Про сприяння благодійній діяльності в Україні» [164, арк. 1]; Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. «Про стратегію подолання бідності»; розпорядження міського голови № 358-р від 28 квітня 2001 р. «Про соціально-економічний розвиток села Біла Криниця Глибоцького району» [105, арк. 1]; Постанова Кабінету Міністрів України

№ 1066 від 26 вересня 1997 р. «Про щорічне відзначення Міжнародного дня громадян похилого віку» [106, арк. 1]; Указ Президента України № 717 від 24 травня 2000 р. «Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» [78, арк. 1]; Указ Президента України № 258/2002 від 15 квітня 2002 р. «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» [52, арк. 110]; розпорядження Кабінету Міністрів України № 225-р від 23 квітня 2003 р. «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху» [53, арк. 72] та ін.

Загалом можемо констатувати, що масштаби соціального служіння та духовно-просвітницької діяльності, яку розгорнули релігійні конфесії в Чернівецькій області, свідчать про помітну присутність вірян різних віросповідань майже в усіх сферах соціального життя. Поряд з цим мусимо зауважити і те, що соціальне служіння в області розвивалося далеко не безпроблемно.

Висновки до розділу 3

Державна політика щодо релігії та Церкви упродовж досліджуваного періоду зазнавала серйозних змін.

Зважаючи на те, що в Україні держава й Церква з набуттям незалежності декларують себе як рівноправні суб'єкти відносин, кожен із них функціонує в межах своєї юрисдикції. Однак проблема оптимізації державно-церковних і міжконфесійних відносин належить до одного зі стратегічних завдань державної влади в Україні та ієрархів найбільших українських Церков.

Ситуація, яка сформувалася в релігійному житті Чернівецької області, визначається здебільшого її інституційно-конфесійними вимірами – станом і тенденціями розвитку церковно-релігійної мережі, наявністю матеріального забезпечення духовних потреб населення регіону, специфікою функціонування релігійних організацій в умовах розбудови державності України та розвитку її політичної системи, роллю Церкви й релігійних організацій краю як соціально інтегрувального чинника в житті буковинців, зокрема – у справі катехизації та благодійницького служіння.

Статистичні дані, проаналізовані в розділі, дають підстави окреслити особливості релігійної мережі в Чернівецькій області, її головні характеристики, якісну трансформацію та динаміку розвитку впродовж двох перших десятиліть незалежності. Відтак, спираючись на цей аналіз, можемо виокремити такі особливості та тенденції релігійних процесів, які мали місце в краї. По-перше, виявлено стрімкий приріст релігійних організацій в перші роки незалежності, який коливався впродовж 1991–2000 рр. в межах від 0,9% до 17% збільшення на рік, що склав 93,6% приросту протягом означеного періоду. Упродовж 2001–2010 рр. спостерігаємо поступове зменшення росту кількості релігійних громад (це зростання становило від 0,5% до 5,6% на рік і склало 18,9% приросту в цей період).

По-друге, з'ясовано, що кількісне забезпечення будівель релігійного призначення було недостатнім (на 2010 р. – всього 81%), оскільки не відповідало кількісним показникам релігійних організацій краю, що часто породжувало напруженість у релігійному середовищі, провокувало майнові спори і

протистояння. Натомість корпус духовенства перевищував потреби в кадрах на 706 одиниць, а це – 1,3 священнослужителя на одну релігійну громаду, що в процентному відношенні становило аж 146% забезпеченості.

По-третє, більшість населення області відносило себе до православного напряму віросповідання, хоча сукупна кількість активних членів різних протестантських громад в області за кількісними показниками знаходилася майже на рівні з активом вірян православних конфесій краю (у 2010 р. православні склали 49%, а протестанти – 40%). Окрім того, враховуючи порівняльний аналіз не тільки кількісних, а й якісних показників зростання мережі духовних навчальних закладів, недільних і суботніх шкіл, співпрацю із закордонними релігійними центрами та місіонерами, використання мас-медіа, соціальне служіння та духовно-просвітницьку діяльність, можемо говорити про переважну активність протестантів.

По-четверте, судячи з динаміки розвитку інституційно-конфесійної мережі області з урахуванням поліетнічного, полікультурного та поліконфесійного чинників, що, у свою чергу, зумовило укорінення власних релігійно-обрядових традицій, специфіки міжконфесійних, міжрелігійних та державно-церковних взаємовідносин, то такий її стан зберігатиметься ще довгі роки.

По-п'яте, важливу роль у посередництві між органами місцевої влади й релігійними організаціями краю відіграв відділ у справах релігій при Чернівецькій ОДА. Ця структура, як спостерігаємо, намагалася здійснювати спроби, з метою забезпечення реалізації конституційного права громадян щодо свободи світогляду та віросповідання, створення сприятливих умов для розвитку та діяльності релігійних організацій, утвердження засад світоглядної терпимості. Завдяки цьому стає можливою розбудова нової – партнерської концепції державно-церковних відносин, яка на практиці сприяє якісній співпраці світської та церковної влад на всіх рівнях і розширенню конфесійного розмаїття.

Отже, результати дослідження засвідчують, що релігійні організації краю аналізованого періоду перебували в центрі громадського життя області та входили у сферу інтересів органів місцевої влади, а тому й були об'єктом державної

політики, спрямованої на створення таких відносин між державою й релігійними організаціями, які забезпечували б їхню життєдіяльність, гармонійний і поступальний розвиток суспільства. Поряд з цим, оцінюючи стан соціально-значущої роботи конфесій краю, варто зазначити й те, що така діяльність в області за двадцять років незалежності набула вираженого багатовекторного спрямування. Більше того, релігійні організації краю вирізнялися миттєвою реакцією на виклики назрілих соціальних питань і по-особливому намагалися долучитися до такого виду служіння, що сприяло б діяльнісному поглибленню морального виховання, збереженню духовних цінностей та культурних здобутків жителів Чернівецької області.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз відносин державних органів влади з релігійними організаціями в Чернівецькій області засвідчує динамічність розвитку і складність у відносинах, а водночас часто суперечливість взаємовпливу. Сутність та структурно-функціональна природа релігійних трансформацій краю в контексті державної політики у сфері релігії періоду становлення незалежності України полягає передусім у тому, що вони, з одного боку, заклали основи для розвитку й оформлення доволі строкатої конфесійної палітри, а з другого, – наклали свій рельєфний відбиток на соціокультурні та конфесійно-інституційні процеси, наслідки яких матимуть свій резонанс як на найближчу, так і на дещо віддалену перспективу.

Переходячи до конкретизації означених вище теоретичних конотацій, а почасти й прогнозів щодо розвитку церковно-релігійної мережі Чернівецької області, необхідно зробити низку теоретичних узагальнень, які відображають основні наукові та практичні результати дисертаційної роботи, а відтак засвідчують її важливість з погляду теоретико-методологічних підвалин об'єктивного міждисциплінарного осмислення специфіки державно-церковних і міжконфесійних відносин, дескрипцію яких можна представити такими узагальненнями та висновками:

1. Встановлено, що релігійне життя в Чернівецькій області у 90-і рр. ХХ ст. характеризувалося певними особливостями та виявами, що обумовлювалися низкою чинників. Так, у політиці місцевих органів влади щодо релігії та Церкви спостерігаються системні порушення, які призводили до ускладнень у суспільному житті загалом і церковному зокрема. Загальним наслідком такої політики стали невизначеність і створення передумов для появи конфліктних ситуацій. Це свідчить про недостатньо продуману й непослідовну, а інколи протизаконну діяльність державних органів влади. Часто переваги надавалися то одним, то іншим конфесіям краю. Інший вияв такої політики полягав у нездатності органів державної влади розробити ефективні важелі імплементації

законодавчого забезпечення для врегулювання державно-церковних і міжконфесійних взаємовідносин на регіональному рівні.

За таких умов у соціоконфесійному житті Чернівецької області виникали додаткові проблеми та неузгодженості, які без участі влади вирішити було майже неможливо, навіть незважаючи на те, що будь-яке втручання місцевих чиновників здебільшого лише загострювало ситуацію. Для вирішення проблеми в релігійній сфері влада виступила з ініціативою створення комплексної програми і впровадження прийнятної, як вважалося, моделі державно-церковних відносин, яка б урахувала регіональну специфіку й базувалася на існуючих тоді нормативно-правових актах. Реалізація програми передбачала двосторонні та міжвідомчі комісії, спільні проекти, круглі столи, конференції, зустрічі, індивідуальні бесіди, наради-семінари, лекції, радіо- і телепередачі тощо. Деколи такий пошук давав позитивні результати, іноді – проходив менш успішно, адже це залежало як від запропонованих методів державної політики на місцях, так і від певних дій релігійних організацій краю.

2. Законодавче забезпечення свободи совісті та правових гарантій з боку держави, а також місіонерська і соціальна активність самих вірян сприяли реалізації основних соціальних функцій релігійними організаціями краю. Адже, по-перше, стан забезпечення права громадян на свободу совісті та вільного вибору у ставленні до релігії, характер державно-церковних і міжконфесійних відносин значною мірою залежать від позиції органів державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, результативний діалог владних структур з релігійними організаціями та готовність до спільної співпраці обумовлювалися збалансованістю і публічністю політики щодо релігії й Церкви; по-третє, не завжди вдавалося конструктивно підійти до вирішення проблем, які виникали на фоні міжконфесійних і державно-церковних протистоянь.

Незважаючи на прийнятий Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» з усіма його змінами і доповненнями, не завжди вдавалося вирішувати накопичені проблеми, адже ключовою серед них була й залишається проблема співвідношення між конституційними приписами та їх практичним втіленням у життя. На теренах Чернівецької області в роки

незалежності тривало постійне протиборство між представниками різних конфесійних напрямів, яке досить помітно впливало на суспільно-політичне життя краю й призводило до порушення толерантних стосунків і суспільної злагоди.

3. Основними причинами виникнення зовнішніх і внутрішніх конфліктів у релігійному середовищі Чернівецької області є: порушення основного принципу діяльності правової держави – рівності всіх перед Законом, що у контексті релігійного життя позначалося в обмеженні прав вірних релігійних громад; упереджене ставлення до окремих релігійних громад; відсутність достатньої кількості культових будівель та коштів для їх будівництва; гальмування процесу повернення церковного майна; зволікання й необґрунтованість відмов у реєстрації статутів релігійних організацій; некомпетентне втручання політичних партій і рухів, громадських організацій, впливових політиків і посадових осіб у міжконфесійні конфлікти і майнові суперечки.

Поступове, однак реальне нормативно-правове забезпечення релігійної свободи в області сприяло стабільному розвитку церковних інституцій, було способом віднайдення шляхів мінімізації конфліктів, становлення релігійного плюралізму та поліконфесійності, а також призвело до помітних змін у взаємовідносинах державних органів влади з релігійними організаціями.

4. Одним із маркерів, що визначали релігійне життя в Чернівецькій області періоду незалежності, є інституційно-конфесійні параметри: кількісний склад організацій/громад, матеріальна база, кадровий потенціал, навчально-просвітницька та видавнича діяльність. За результатами проведеного дослідження виявлено:

а) стрімкий приріст релігійних організацій у перше десятиліття незалежності, а також поступове зменшення в області кількісного зростання релігійних громад упродовж наступного десятиліття;

б) чисельність духовних осіб перевищувала потреби в кадрах. Це пов'язано з тим, що в цей період як в Україні, так і в Чернівецькій області значно

збільшилося число духовних навчальних закладів, які готували кадри священнослужителів;

в) кількісне забезпечення будівель релігійного призначення в області було недостатнім, що викликало напруженість у релігійному середовищі, провокувало майнові суперечки і протистояння;

г) значне зростання кількості духовних навчальних закладів, суботніх і недільних шкіл краю в перше десятиліття незалежності і помітне зменшення динаміки росту в наступне десятиліття (найактивнішими в організації суботніх і недільних шкіл виявилися протестантські громади);

д) половину релігійної періодики в краї станом на 2010 р. видавали протестантські громади, їм дещо поступалися православні видання і незначну частку становили видання католицькі.

5. Державно-церковні відносини в Чернівецькій області, які сформувалися на початку XXI ст., засвідчують якісно інший рівень стратегії розвитку релігійного середовища та форм вияву співпраці державних чиновників з релігійними організаціями. Значною мірою це пов'язано з трансформацією державно-церковних взаємовідносин в області, суб'єкти яких намагалися віднайти дієві способи побудови стосунків, опертих на імператив толерантності. Це сприяло пошуку компромісів між зацікавленими сторонами.

Зміцненню довіри до релігійстворчих ініціатив місцевої влади сприяла зміна її офіційної риторики, в основу якої було покладено твердження: «Незалежній державі – незалежна Церква». Оскільки в Чернівецькій області такою «незалежною» Церквою виступала УПЦ КП, то виходило, що влада сприяє утвердженню ідеї автокефалії цієї церкви. Принаймні подібну тенденцію простежуємо на прикладі проведення святкувань 2000-ліття Різдва Христового у Чернівецькій області. Публічні виступи, ухвалення колективних рішень, читання лекцій, проведення конференцій, круглих столів, організація циклів теле- і радіопередач, фестивалів духовної музики свідчило про увагу державної влади до запитів національно зорієнтованих вірян, які були прихильниками автокефалії УПЦ КП. Апогеєм у цьому контексті стало прийняте на сесії Чернівецької обласної ради 14 вересня 2000 р. «Звернення депутатів обласної

ради до керівників православних церков і мирян Буковинського краю» щодо необхідності створення в Українській незалежній державі Помісної Церкви. Однак такі дії викликали протидію з боку УПЦ.

Складні суспільно-політичні та церковно-релігійні трансформації були ще більше ускладнені надмірною політизацією релігійстворчого процесу та релігієзацією політичного життя краю. Особливо це ставало відчутним під час передвиборчих кампаній. Втягування у цей процес церковних інституцій призводило до політичних і міжцерковних протистоянь.

Помітну роль у посередництві між органами місцевої влади й релігійними організаціями краю відіграв відділ у справах релігій, який був утворений при Чернівецькій ОДА. Ця структура намагалася віднайти оптимальні варіанти щодо вирішення проблем на релігійному ґрунті, забезпечувала реалізацію конституційного права свободи совісті, створювала сприятливі умови для розвитку і діяльності релігійних організацій, утверджуючи засади світоглядної терпимості. Це дало змогу підвищити рівень довіри у взаємовідносинах між представниками духовних та світських інституцій.

6. Масштаби соціальної роботи та духовно-просвітницької діяльності, яку зреалізували релігійні конфесії Чернівецької області, показали помітну присутність вірян різних віросповідань краю у багатьох сферах соціального життя, що було реакцією конфесій на виклики назрілих суспільних проблем. Релігійні організації виступили з низкою благодійних проектів та ініціатив, підтримуваних громадськістю й владою. Хоча у цьому контексті мусимо зауважити, що соціальне служіння при значній активності релігійних організацій в області розвивалося не безпроблемно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

**Центральний державний архів
вищих органів влади та управління України, м. Київ
(ЦДАВО України)**

Фонд 4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР

Опис 7 (продовження) за 1990 р.

1. Спр. 545 (0-8-1). Документи (інформації, доповідні записки, довідки) про діяльність православних релігійних організацій (РПЦ, УАПЦ) (з 12 грудня 1989 р. по 19 грудня 1990 р.). – 190 арк.
2. Спр. 603 (16). Документи про реєстрацію релігійних об'єднань, про будівництво, реконструкцію і переобладнання молитовних будинків, купівлю, оренду приватних будинків для молитовних цілей (витяги із протоколів засідань Рад у справах релігій при РМ СРСР і РМ УРСР, подання облвиконкомів, заключення уповноважених по областях за 1990 р.) (Чернівецька область). – Том 52. – 204 арк.
3. Спр. 604 (16). Документи про реєстрацію релігійних об'єднань, про будівництво, реконструкцію і переобладнання молитовних будинків, купівлю, оренду приватних будинків для молитовних цілей (витяги із протоколів засідань Рад у справах релігій при РМ СРСР і РМ УРСР, подання облвиконкомів, заключення уповноважених по областях УРСР за 1990 р.) (Чернівецька область). – Том 53. – 211 арк.
4. Спр. 606 (21). Документи про стан додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації (інформації, протоколи, закони, подання тощо) (з 25 січня по 24 грудня 1990 р.). – 44 арк.
5. Спр. 608 (0-4). Статистичні звіти по Кіровоградській – Чернівецькій областях за 1990 р. – Том. 2. – 133 арк.

Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР.**Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР.****Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України****Опис 7 (продовження) за 1991-1992 рр.**

6. Спр. 612 (0-6-1). Проекти постанов, інформації, довідки, надіслані в Кабінет Міністрів України, Ради у справах релігій при РМ СРСР та інші державні органи (з 25 лютого по 20 грудня 1991 р.). – 132 арк.
7. Спр. 613 (0-6-2). Листування з Радою Міністрів УРСР, місцевими державними органами з питань передачі культових будівель – пам'яток архітектури віруючим (з 17 грудня 1990 р. по 31 грудня 1991 р.). – 197 арк.
8. Спр. 614 (0-6-3). Документи по обговоренню проекту Закону СРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» (з 9 липня 1990 р. по 13 вересня 1991 р.). – 147 арк.
9. Спр. 615 (0.6-4). Документи по обговоренню проекту Закону УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» (з 11 грудня 1990 р. по 3 червня 1991 р.). – 110 арк.
10. Спр. 616 (0-7). Запити депутатів Верховної Ради СРСР, УРСР з релігійних питань та відповіді на них (з 3 січня 1991 р. по 19 грудня 1991 р.). – 246 арк.
11. Спр. 617 (0-8-1). Документи (інформації, доповідні записки, довідки і т. ін.) державних органів, релігійних організацій про процеси, що відбуваються у православної релігії (з 12 лютого по 31 грудня 1991р.). – 64 арк.
12. Спр. 618 (0-8-2). Те ж про процеси, що відбуваються у католицькій релігії (з 14 лютого по 30 грудня 1990 р.). – 80 арк.
13. Спр. 619 (0-8-3). Те ж про процеси, що відбуваються в протестантських релігійних організаціях (з 1 березня по 9 липня 1991 р.). – 17 арк.
14. Спр. 620 (0-8-4). Те ж про процеси, що відбуваються у релігійних організаціях реформатської, лютеранської церков та іудейської релігії (з 17 січня по 18 листопада 1991 р.). – 37 арк.

15. Спр. 621 (13). Розпорядження, повідомлення державних органів щодо реставрації та будівництва культових приміщень (з 1 березня по 2 липня 1991 р.). – 8 арк.
16. Спр. 622 (14). Довідки, доповідні записки, інформації працівників Ради у справах релігій про результати вивчення релігійної обстановки в областях (з 17 січня по 21 жовтня 1991 р.). – 35 арк.
17. Спр. 637 (16). Документи про реєстрацію статутів релігійних центрів і управлінь, експертні заключення статутів релігійних громад, листування з цих питань (з 28 січня 1990 р. по 31 грудня 1991 р.). – 252 арк.
18. Спр. 638 (19). Довідки, листування, про призначення релігійних діячів, клопотання про виготовлення печаток та штампів для релігійних організацій, по нагородженню священнослужителів (з 4 січня по 4 вересня 1991 р.). – 26 арк.
19. Спр. 639 (21). Розпорядження Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР, копії вироків та інші документи про порушення законодавства про свободу совісті та релігійні організації (з 24 грудня 1990 р. по 25 грудня 1991 р.). – 62 арк.
20. Спр. 640 (0-4-1). Статистичні довідки про кількість релігійних громад, культових споруд та недільних шкіл, надісланих уповноваженим Ради з областей та м. Києву за 1991 р. (з 1 січня 1992 р. по 1 серпня 1992 р.). – 103 арк.
21. Спр. 641 (18). Заяви, скарги громадян та листування по них (з 6 січня 1991 р. по 30 грудня 1991 р.). – 162 арк.
22. Спр. 645 (0-6). Листування з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів, іншими державними та релігійними організаціями з питань передачі культових будівель віруючим (з 3 січня по 29 грудня 1992 р.). – 206 арк.
23. Спр. 646 (0-6-1). Інформації уповноважених Ради з областей про хід виконання Указу Президента «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» (з 16 липня по 24 листопада 1992 р.). – 110 арк.
24. Спр. 647 (0-7). Проекти постанов, роз'яснення, інформації Ради у справах релігій, що стосуються забезпечення державної політики щодо релігії та церкви; пропозиції обласних відділів у справах релігій, церковних

- організацій по обговоренню проекту Конституції України (з 12 лютого по 23 грудня 1992 р.). – 136 арк.
25. Спр. 648 (11). Документи (інформації, доповідні записки, довідки і т. ін.) про діяльність православних релігійних організацій (з 10 лютого по 2 грудня 1992 р.). – 258 арк.
26. Спр. 649 (12). Те ж про діяльність католицьких релігійних організацій (з 28 січня по 1 грудня 1992 р.). – 103 арк.
27. Спр. 650 (13). Те ж про діяльність протестантських релігійних об'єднань (з 8 січня по 23 листопада 1992 р.). – 27 арк.
28. Спр. 664 (10). Доповідні записки, довідки, інформації працівників Ради з релігійних питань на основі вивчення релігійної обстановки в областях (з 11 січня по 30 грудня 1992 р.). – 64 арк.
29. Спр. 665 (17). Документи (інформації, протоколи, заяви, подання тощо) про стан додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації (з 28 січня по 29 грудня 1992 р.). – 179 арк.
30. Спр. 672 (0-8). Статистичні інформації, довідки відділів у справах релігій обласних державних адміністрацій, надіслані впродовж 1992 р. (з 11 серпня по 22 грудня 1992 р.). – Том 3. – 99 арк.

Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України

Опис 7 (продовження) за 1993 р.

31. Спр. 705 (16). Документи по врегулюванню міжконфесійних конфліктів (інформації, протоколи, тези виступів, звернення) (з 11 травня по 13 грудня 1993 р.). – 67 арк.
32. Спр. 706 (0-9). Інформаційно-консультативні листи, що надсилаються відділам у справах релігій, в інші державні установи відповідно до їх запитів (з 5 січня по 17 грудня 1993 р.). – 99 арк.
33. Спр. 707 (10). Доповідні записки, довідки працівників Ради про результати вивчення релігійної обстановки в областях у 1993 р. (з 10 січня по 28 грудня 1993 р.). – 90 арк.

34. Спр. 709 (17). Документи про конфліктні ситуації на релігійному ґрунті (інформації, доповідні записки, заяви, звернення, списки) (1992-1993 рр.). – 111 арк.
35. Спр. 717 (0-8). Статистичні звіти по Львівській-Чернівецькій областях та м. Севастополі; відомості про кількість релігійних організацій, служителів культу, недільних шкіл та релігійних видань; кількість культових будівель; про порушення законодавства про свободу совісті за 1993 рік (18 січня 1994 р.). – 120 арк.

Фонд 5252. Державний комітет України у справах релігій

Опис 6 за 1995-2005 рр.

36. Спр. 34. Доручення Кабінету міністрів України та документи про їх виконання (з 14 жовтня по 6 листопада 1997 р.). – 257 арк.
37. Спр. 35. Доручення Кабінету міністрів України та документи про їх виконання (з 14 листопада по 17 грудня 1997 р.). – 257 арк.

Опис 8 за 2006-2010 рр.

38. Спр. 13. Звіти обласних державних адміністрацій про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації державно-церковних відносин у 2007 р. – Том 3. – 246 арк.
39. Спр. 32. Звіти обласних державних адміністрацій про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у 2008 р. – Том 3. – 156 арк.
40. Спр. 64. Звіти обласних державних адміністрацій про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у 2009 р. – Том 3. – 261 арк.
41. Спр. 93. Звіти обласних державних адміністрацій про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у 2010 р. – Том 2. – 179 арк.
42. Спр. 65. Доручення Верховної Ради України та документи про їх виконання (з 18 січня по 28 грудня 2010 р.). – 171 арк.

43. Спр. 40. Доручення Кабінету Міністрів України та документи про їх виконання (з 1 квітня по 26 травня 2009 р.). – 206 арк.
44. Спр. 102. Документи (довідки, інформація, ліквідаційний баланс) про ліквідацію Комітету за 2011р. – 68 арк.

**Державний архів Чернівецької області
(ДАЧО)**

**Фонд Р-623. Опис. 2. Уповноважений Ради у справах релігій
при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області**

45. Спр. 405. Звіти про діяльність релігійних об'єднань області (1987 р.). – 54 арк.
46. Спр. 418. Звіти про діяльність релігійних об'єднань області (1988 р.). – 114 арк.
47. Спр. 429. Звіти про діяльність релігійних об'єднань області (1989 р.). – 60 арк.
48. Спр. 420. Інформації і довідки про стан релігійної ситуації в області (1988 р.). – 59 арк.
49. Спр. 425. Інформації про стан контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу в районах області (1988 р.). – 63 арк.
50. Спр. 439. Документи про стан релігійної ситуації в області (1990 р.). – 48 арк.

**Поточний архів відділу з питань охорони культурної спадщини,
національностей та релігії Чернівецької облдержадміністрації**

Відділ у справах релігій

Опис 1.

51. Спр. 1. Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями (з 1 січня 2004 р. по 1 січня 2005 р.). – 29 арк.

Опис 5.

52. Спр. 5. (Висновки). Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 1 січня 2002 р. по 1 січня 2003 р.). – 112 арк.

53. Спр. 5. Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 24 лютого по 28 грудня 2003 р.). – 111 арк.
54. Спр. 5. Документи стосовно релігійної ситуації в області, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 1 січня 2004 р. по 1 січня 2005 р.). – 100 арк.
55. Спр. 5. Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 12 січня 2005 р. по 30 грудня 2006 р.). – 163 арк.

Опис 6.

56. Спр. 6. Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями (з 15 лютого 2005 р. по 29 грудня 2005 р.). – 231 арк.

Опис 7.

57. Спр. 7. (Висновки). Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 1 січня 2002 р. по 1 січня 2003 р.). Ч. 1. – 255 арк.
58. Спр. 7. (Продовження за 2001 р.). Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 1 січня 2002 р. по 1 січня 2003 р.). Ч. 2. – 154 арк.
59. Спр. 7. Листування з релігійними організаціями щодо погодження на в'їзд, виїзд місіонерів в релігійні організації (з 1 січня 2003 р. по 28 грудня 2003 р.). – 133 арк.
60. Спр. 7. Документи стосовно релігійної ситуації в області, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 1 січня 2004 р. по 1 січня 2005 р.). – 100 арк.
61. Спр. 7. Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 1 січня 2004 р. по 1 січня 2005 р.). – 190 арк.

Спр. 2. Розпорядження голови облдержадміністрації з релігійних питань (з 1 січня 1996 р. по 31 грудня 1997 р.)

62. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про відзначення в області Українською Греко-Католицькою Церквою 400-ліття Берестейського поєднання”. Оригінал. 16 липня 1996 р. № 412-р. – 2 арк.
63. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про самовільне спорудження об’єктів культового призначення”. Копія. 15 вересня 1996 р. № 540-р. – 2 арк.
64. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про заходи щодо відзначення в області 400-річчя з дня народження видатного громадсько-політичного діяча Петра Могили”. Оригінал. 23 жовтня 1996 р. № 634-р. – 1 арк.
65. Додаток 1 до розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про заходи щодо відзначення в області 400-річчя з дня народження видатного громадсько-політичного діяча Петра Могили”. Копія. 23 жовтня 1996 р. № 634-р. – 2 арк.
66. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про надання можливості у проведенні богослужінь релігійним громадам”. Копія. 10 лютого 1997 р. № 60-р. – 2 арк.
67. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про утворення тимчасової комісії”. Копія. 5 травня 1997 р. № 249-р. – 1 арк.
68. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука „Про організацію огляду-конкурсу по соціальній підтримці малозахищених верств населення області”. Оригінал. 10 липня 1997 р. № 400-р. – 2 арк.
69. Розпорядження виконуючого обов’язки голови Чернівецької ОДА А. Рошка „Про відзначення в Чернівецькій області 2000-ліття Різдва Христового”. Оригінал. 15 липня 1997 р. № 411-р. – 1 арк.
70. Розпорядження першого заступника голови Чернівецької ОДА В. Євдокименка „Щодо заходів у зв’язку з підписанням Меморандуму християнських конфесій” на виконання доручення Президента України

- № 1-14/517 від 28 липня 1997 р. з приводу підписання Меморандуму християнських конфесій України. Копія. 8 серпня 1997 р. №486-р. – 1 арк.
71. Додаток до розпорядження першого заступника голови Чернівецької ОДА № 486-р від 8 серпня 1997 р. з приводу запланованих заходів для виконання підписаного Меморандуму християнських конфесій в Україні. Копія. – 2 арк.
72. Звернення Буковинського науково-культурного благодійного товариства імені митрополита Євгена (Гакмана) до Президента України Л. Кучми і Предстоятелів православних церков в Україні (УПЦ КП, УПЦ, УАПЦ) з підтримки місцевих органів влади, громадських організацій та відомих людей краю щодо об'єднання в Єдину Помісну Українську Православну Церкву. Копія. – 4 арк.

Спр. 2. Розпорядження голови облдержадміністрації з релігійних питань (з 1 січня 1998 р. по 31 грудня 1999 р.)

73. Розпорядження першого заступника голови Чернівецької ОДА В. Євдокименка „Про заходи щодо підготовки в області 125-ї річниці з дня смерті видатного державного, громадського та церковного діяча, голови Буковинського сейму Митрополита Євгена Гакмана”. Оригінал. 11 березня 1998 р. № 158-р. – 1 арк.
74. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Т. Бауера „Про Комісію сприяння додержанню законодавства про свободу совісті та релігійні організації”. Копія. 31 березня 1999 р. № 227-р. – 1 арк.
75. Розпорядження голови Чернівецької ОДА Т. Бауера „Про міжвідомчу комісію щодо виявлення культових цінностей, що перебувають у власності релігійних організацій”. Копія. 31 березня 1999 р. № 228-р. – 1 арк.
76. Лист заступника голови Держкомрелігій М. Новиченка до голови Комітету у справах релігій при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь (відділів) у справах релігій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій

з приводу конфліктних ситуацій, які виникають між прихильниками УПЦ та УПЦ КП. Копія. 11 травня 1999 р. № 8-1259/15. – 1 арк.

**Спр. 1. Закони, постанови, укази, розпорядження Верховної Ради,
Президента України, Кабінету Міністрів України,
Держкомрелігій стосовно діяльності релігійних організацій
(з 1 січня 2000 р. по 31 грудня 2000 р.)**

77. Лист першого заступника Секретаря Ради національної безпеки і оборони України В. Радченка до Президента України Л. Кучми про хід реалізації державної безпеки щодо забезпечення релігійної злагоди та миру в Україні. Копія. 1999 р. – 4 арк.

**Спр. 2. Розпорядження голови облдержадміністрації з релігійних
питань (з 1 січня 2000 р. по 31 грудня 2000 р.)**

78. Лист першого заступника Міністра України П. Овчаренко до Міністерства, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з приводу доручення Кабінету Міністрів України від 26 травня 2000 р. № 9163/1 щодо Указу Президента України від 24 травня 2000 р. № 717 „Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року”. Копія. 5 червня 2000 р. № 24-2098. – 1 арк.

79. Лист виконуючого обов'язки голови Чернівецької ОДА С. Мельника до Прем'єр-міністра України В. Ющенка з повідомленням про виконання доручення Президента України від 3 липня 2000 р. № 1-14/782 щодо встановлення законних прав громади УПЦ на храм Різдва Пресвятої Богородиці, що в с. Бояни і громади УГКЦ на храм Різдва Пресвятої Богородиці, що в м. Сторожинці. Оригінал. 4 липня 2000 р. № 11642/2. – 3 арк.

80. Лист-відповідь начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса до голови Фондації духовного єднання України

М. Кравця з повідомленням про дислокацію релігійних громад в області.
Копія. 24 серпня 1998 р. № 185. – 2 арк.

81. Звернення депутатів Чернівецької обласної ради до керівників православних релігійних конфесій та мирян буковинського краю. Копія. 2000 р. – 1 арк.

Спр. 5. Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 1 січня 2000 р. по 31 грудня 2000 р.)

82. Інформація про роботу відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА за лютий 2000 р. Оригінал. 22 лютого 2000 р. № 24. – 3 арк.

83. Інформація про роботу відділу у справах релігій за квітень 2000 р. Копія. 21 квітня 2000 р. № 56. – 5 арк.

84. Довідка про стан та заходи щодо відзначення в області 2000-ліття Різдва Христового. Оригінал. 21 липня 2000 р. № 103. – 6 арк.

85. Інформація про стан релігійної ситуації в області за липень на території Чернівецької області за 2000 р. Оригінал. 24 липня 2000 р. № 104. – 4 арк.

86. Повідомлення для Держкомрелігій про утворення відділу у справах релігій як структурного підрозділу Чернівецької ОДА. Оригінал. 3 серпня 2000 р. № 13-2543/15. – 1 арк.

87. Інформація про стан релігійної ситуації в області за серпень 2000 р. Копія. 28 серпня 2000 р. № 115. – 4 арк.

88. Відповідь начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса на усний запит Держкомрелігій щодо конфліктної ситуації за володіння храмами, яка виникла між громадами УПЦ та УПЦ КП, що в с. Стара Жадова Сторожинецького району. Оригінал. 19 вересня 2000 року № 143. – 1 арк.

89. Інформація про стан релігійної ситуації в області за вересень 2000 р. Копія. 25 вересня 2000 р. № 135. – 6 арк.

90. Інформація про стан релігійної ситуації в Чернівецькій області та характеристика внутріцерковної ситуації станом на 25 вересня 2000 р. Копія. – 10 арк.

91. Інформація про стан релігійної ситуації в області за жовтень 2000 р.
Копія. 23 жовтня 2000 р. № 199. – 6 арк.
92. Відповідь начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса на усний запит Держкомрелігій з приводу підготовки та відзначення в області 2000-ліття Різдва Христового. Оригінал.
17 листопада 2000 р. № 215. – 3 арк.

**Спр. 7. Листування з ОДА, управліннями, відділами,
райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування
(з 1 січня 2000 р. по 31 грудня 2000 р.)**

93. Лист громадського комітету з добудови онколікарні у Чернівцях до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса з проханням у сприянні матеріальної допомоги для реставрації окремих корпусів Обласного клінічного онкологічного диспансеру. Оригінал.
30 червня 2000 р. № 250. – 1 арк.
94. Заява старшого пресвітера Союзу євангельських християн баптистів у Чернівецькій області В. Куцюрубачи начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настасу з проханням вжити усі необхідні заходи для належного вирішення конфлікту, який виник у результаті непорозумінь між ЄХБ та ХВЄП щодо власності молитовного будинку. Оригінал. 10 жовтня 2000 р. № 74. – 2 арк.
95. Заява віруючих церкви ЄХБ с. Олексіївки Сокирянського району начальнику відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настасу з вимогою посприяти у вирішенні конфліктної ситуації, яка виникла між ЄХБ та ХВЄП щодо власності молитовного будинку. Копія. 19 листопада 2000 р. – 1 арк.
96. Пояснювальна записка прокуратури Сокирянського району начальнику відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настасу щодо встановлення права власності на молитовний будинок. Оригінал.
15 грудня 2000 р. № 253/с. – 2 арк.

97. Звіт про роботу відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА за 2000 р. Копія. 28 грудня 2000 р. № 551. – 4 арк.

Спр. 2. Розпорядження голови облдержадміністрації з релігійних питань, доручення (з 1 січня 2001 р. по 31 грудня 2001 р.)

98. Аналіз роботи структурних підрозділів Чернівецької ОДА у 2000 р., стану виконання дисципліни та завдання на 2001 р. (Рішення колегії). Копія. 22 січня 2001 р. № 1/1. – 9 арк.

Спр. 5. Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (з 1 січня 2001 р. по 31 грудня 2001 р.)

99. Інформація про стан справ та релігійну ситуацію в області за січень 2001 р. Копія. 24 січня 2001 р. № 15. – 4 арк.
100. Інформація про стан релігійної ситуації в області за лютий 2001 р. Копія. 20 лютого 2001 р. № 45. – 2 арк.
101. Довідка про стан дотримання чинного законодавства України „Про свободу совісті та релігійні організації” в Чернівецькій області. Копія. 15 березня 2001 р. № 61. – 8 арк.
102. Інформація про стан справ та релігійну ситуацію в області за березень 2001 р. Копія. 21 березня 2001 р. № 69. – 4 арк.
103. Інформація про стан справ та релігійну ситуацію в області за квітень 2001 р. Копія. 21 квітня 2001 р. № 83. – 3 арк.
104. Інформація про релігійну ситуацію та про стан справ у релігійних організаціях області за травень 2001 р. Копія. 23 травня 2001 р. №101. – 2 арк.
105. Інформація про стан релігійної ситуації в області за вересень 2001 р. Копія. 24 вересня 2001 р. № 151. – 4 арк.
106. Інформація щодо сприяння релігійним організаціям в благодійній акції „Милосердя”. Оригінал. 19 жовтня 2001 р. – 2 арк.
107. Інформація про стан релігійної ситуації в області за жовтень 2001 р. Оригінал. 23 жовтня 2001 р. № 170. – 3 арк.

**Спр. 6. Листування з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів,
Адміністрацією Президента України
(з 16 липня 2002 р. по 28 грудня 2003 р.)**

108. Лист кардинала Мар'яна Яворського – єпископа-сеньйора Львівської Архідієцезії Римсько-католицької Церкви до Президента України Л. Кучми з проханням про підтримку в поверненні костелів та приміщень, які належать їхній Церкві. Копія. 12 грудня 2002 р. № 435/02. – 2 арк.
109. Лист-повідомлення заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича до Кабінету Міністрів України з приводу прохання кардинала Мар'яна Яворського – єпископа-сеньйора Львівської Архідієцезії Римсько-католицької Церкви щодо повернення Римо-Католицькій Церкві колишнього костьолу найсвятішого Серця Ісуса, що в м. Чернівці, у якому розміщений Державний архів області. Копія. 13 лютого 2003 р. № 07-26-6/93. – 2 арк.
110. Доповідна записка заступника Кельменецької райдержадміністрації В. Грубого відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА з приводу унормування конфліктної ситуації, яка виникла у с. Росошани Кельменецького району між УПЦ та ХВЄП. Копія. 14 березня 2003 р. № 13/586. – 1 арк.
111. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса начальнику управління з питань сім'ї та молоді М. Семенюку з приводу соціального та освітньо-виховного забезпечення віруючих релігійних громад краю. Копія. 31 березня 2003 р. № 68. – 3 арк.
112. Інформація про стан релігійної ситуації в Чернівецькій області. Копія. 13 травня 2003 р. № 91. – 8 арк.
113. Лист відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА до начальника управління з питань внутрішньої політики Чернівецької ОДА К. Гуцуляка щодо забезпечення виконання розпорядження № 104-р від 12 березня 2003 р. „Про внесення змін до Конституції України”. Копія. 29 травня 2003 р. № 84. – 1 арк.

114. Інформація про релігійну ситуацію в Чернівецькій області. Копія. 9 червня 2003 р. № 108. – 5 арк.
115. Лист головного державного санітарного лікаря Чернівецької області О. Світличного до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса зі скаргою про самовільне відкриття дитячих оздоровчих закладів у області. Оригінал. 8 липня 2003 р. № 1342/02-03. – 1 арк.
116. Повідомлення відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА про виконання Указу Президента України від 21 березня 2002 р. „Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій”. Копія. 14 липня 2003 р. № 07.12/19-1171. – 1 арк.
117. Відповідь начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса на усний запит організаційного відділу апарату Чернівецької ОДА з приводу розпорядження голови Чернівецької ОДА щодо створення Координаційної ради з питань подолання негативних проявів у релігійному середовищі краю. Копія. 1 серпня 2003 р. № 143. – 1 арк.
118. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса до відділу контролю Чернівецької ОДА про стан справ у релігійній сфері краю. Копія. 5 грудня 2003 р. № 252. – 2 арк.
119. Лист громади Римо-Католицької Церкви найсвятішого Серця Ісуса до народного депутата України В. Короля з проханням посприяти релігійній громаді в поверненні костьолу найсвятішого Серця Ісуса та прилеглих до нього приміщень, що в м. Чернівці. Копія. 10 грудня 2003 р. №1318. – 2 арк.
120. Лист заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича до народного депутата України В. Короля з приводу звернення за № 1252 від 10 грудня 2003 року щодо повернення Римо-Католицькій Церкві колишнього костьолу найсвятішого Серця Ісуса, що в м. Чернівці. Копія. 30 грудня 2003 р. № 0745-51/6030. – 2 арк.

Спр. 1. Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями (з 29 січня 2003 р. по 28 грудня 2003 р.)

121. Лист Президента конференції Церкви АСД Г. Головача до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса з проханням припинити втручання УПЦ в канонічну діяльність АСД. Копія. 2 січня 2003 р. № 1. – 1 арк.
122. Лист Високопреосвященнішого Онуфрія (Березовського), митрополита Чернівецького і Буковинського УПЦ до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса щодо конфліктної ситуації, яка виникла між представниками УПЦ та АСД. Копія. 23 січня 2003 р. № 131. – 1 арк.
123. Лист-відповідь секретаря Чернівецько-Буковинської Консисторії архімандрита Мелетія (Єгоренко) до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса щодо конфліктної ситуації, яка виникла у с. Росошани Кельменецького району між УПЦ та ХВЄП. Копія. 17 березня 2003 р. № 524. – 2 арк.
124. Прохання адміністрації повноєвангельської церкви „Нове життя” с. Веренчанка до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса з вимогою клопотати перед Кабінетом Міністрів України про виділення їхній Церкві гуманітарної допомоги. Оригінал. 20 квітня 2003 р. – 1 арк.
125. Повідомлення Чернівецької ОДА очільників УПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, РПСЦ в області із застереженням щодо збільшення кількості крадіжок церковного майна, його пошкодження, вивіз за межі України та злочинне заволодіння майном. Копія. 5 грудня 2003 р. № 07.47/22-2342. – 1 арк.

Спр. 5. Документи стосовно релігійної ситуації, звіти, інформації, листування з Держкомрелігій (28 грудня 2003 р.)

126. Інформація про роботу відділу у справах релігій за серпень 2003 р. Копія. 22 серпня 2003 р. № 162. – 5 арк.

Документи та матеріали відділу у справах релігій

За 1991 р.

127. Заява-протест Високопреосвященнішого Данила (Ковальчука), єпископа Чернівецького і Буковинського УАПЦ, який категорично не погоджується з рішенням сесії Кіцманської районної ради від 11 січня 1991 р. щодо реєстрації двадцятки УПЦ у с. Мамаївці Оригінал. 14 січня 1991 р. – 1 арк.
128. Протест вірян УПЦ с. Новосілка Кіцманського району з приводу передачі громаді УАПЦ храму Покрови Пресвятої Богородиці. Оригінал. 29 січня 1991 р. – 1 арк.
129. Скарга представників релігійної громади УАПЦ с. Митків Заставнівського району на місцеві органи влади щодо непоодиноких випадків чинення незаконних утисків на їх вірян. Оригінал. 11 березня 1991 р. – 4 арк.
130. Лист віруючих УПЦ щодо повернення церковного приміщення. Копія. 8 квітня 1991 р. № 55. – 1 арк.
131. Лист-повідомлення депутата Чернівецької міської ради народних депутатів по II виборчому окрузі В. Кондратенка голові виконавчого комітету Чернівецької обласної ради народних депутатів І. Гнатишину щодо отриманої заяви від релігійної громади РПЦ, з проханням офіційної реєстрації їхньої громади і надання їм в користування Свято-Параскевську церкву м. Чернівці. Копія. 10 червня 1991 р. – 3 арк.
132. Інформаційне повідомлення Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка щодо ситуації, яка склалася на релігійному ґрунті між громадами УАПЦ та УПЦ. Копія. 24 червня 1991 р. № 181-ДП/Г. – 3 арк.
133. Відповідь Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка на лист депутата Чернівецької міської ради народних депутатів по II виборчому окрузі В. Кондратенка від 10 червня 1991 р. Копія. 26 червня 1991 р. – 4 арк.

134. Лист-відповідь Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області депутату Чернівецької міської ради народних депутатів В. Кондратенку щодо релігійної ситуації в області. Оригінал. 5 липня 1991 р. № 76. – 3 арк.
135. Заява парафіяльної ради УПЦ, храму Покрови Пресвятої Богородиці с. Новосілка Кіцманського району з проханням застосувати необхідні заходи щодо повернення церковної споруди та прилеглої до неї території, які захоплені релігійним об'єднанням УАПЦ. Оригінал. 17 серпня 1991 р. – 2 арк.
136. Лист-відповідь Уповноваженого Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка голові громадської організації „Братство УПА Буковини” С. Мельничуку з повідомленням про відмову у передачі храму св. Параскеви Сербської у Чернівцях, що по вул. Заньковецької, 24 громаді УАПЦ. Копія. 23 серпня 1991 р. № 90. – 2 арк.
137. Повідомлення Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка з приводу встановлення розміру збору за державну реєстрацію статутів релігійних організацій. Оригінал. 11 вересня 1991 р. № 99. – 2 арк.
138. Лист голови об'єднання демократичних сил крайової організації „Злагода” О. Панчука від 18 листопада 1991 р. до Виконавчого комітету Чернівецької обласної ради народних депутатів з приводу почергового користування культовими спорудами, на які претендують громади УАПЦ та УПЦ. Оригінал. 28 листопада 1991 р. – 2 арк.
139. Лист-відповідь Уповноваженого Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка голові Чернівецької крайової організації Народного руху України О. Панчуку щодо кількості зареєстрованих та незареєстрованих релігійних конфесій в краї. Оригінал. 6 грудня 1991 р. № 142. – 4 арк.
140. Повідомлення Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернівецькій області О. Приходнюка Чернівецькому облвиконкому з приводу передачі, в рамках чинного законодавства, у

безоплатне користування культових будівель релігійним православним громадам краю. Копія. 26 грудня 1991 р. № 38-ОП/Ф. – 2 арк.

За 1993 р.

141. Доповідь про стан релігійної ситуації в області та шляхи її стабілізації станом на 1993 р. Копія. 1993 р. – 15 арк.

За 1994 р.

142. Доповідь про стан релігійної ситуації в області та окремі напрями державної політики щодо релігії та Церкви. Копія. 1994 р. – 9 арк.

За 1995 р.

143. Інформація про релігійну ситуацію в Чернівецькій області станом на 1995 р. Копія. – 4 арк.

За 1996 р.

144. Лист голови Державного комітету України у справах релігій А. Ковалю до голови Ради у справах релігій при Уряді Автономної Республіки Крим, начальників управління (відділів) у справах релігій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій щодо прийняття Колегією звернення до керівників релігійних центрів і об'єднань, кліру та віруючих усіх конфесій, яким підтримана ініціатива тернополян проголосити 1996 рік – роком порозуміння, злагоди та творення на благо українського народу. Копія. 4 квітня 1996 р. № 9-664/4. – 1 арк.

145. Лист голови Державного комітету України у справах релігій А. Ковалю до голови Ради у справах релігій при Уряді Автономної Республіки Крим, начальників управління (відділів) у справах релігій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з повідомленням про реалізацію ініціативи тернополян щодо проголошення 1996 рік – роком порозуміння, злагоди та творення на благо українського народу. Копія. 26 червня 1996 р. № 9-1360/4. – 1 арк.

146. Постанова Колегії Державного комітету України у справах релігій „Про хід реалізації Державним комітетом України у справах релігій Доручення Президента України та Програми діяльності Кабінету Міністрів України з питань державно-церковних відносин”. Копія. 27 серпня 1996 р. № 7/2. – 1 арк.
147. Звернення заступника голови Державного Комітету у справах релігій М. Новиченка до голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука про вжиття заходів щодо недопущення конфліктних ситуацій в області між громадами УПЦ та УПЦ КП. Оригінал. 17 вересня 1996 р. № 8-1974/4. – 1 арк.
148. Звернення першого заступника голови Державного Комітету у справах релігій В. Середи до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса про вжиття заходів щодо проведення у відповідність з чинним законодавством України статутної та позастатутної діяльності громадських об’єднань. Копія. 18 грудня 1996 р. № 11-3394/4. – 3 арк.

За 1997 р.

149. Лист голови Державного комітету України у справах релігій В. Бондаренка до віце-прем’єра-міністра України І. Кураса із закликом зберегти чисельність працівників апарату Держкомрелігій, Автономної Республіки Крим, областях, Києва та Севастополя. Копія. 10 липня 1997 р. № 3-1691/13. – 2 арк.
150. Лист голови Держкомрелігій В. Бондаренка до голови Ради у справах релігій при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь (відділів) у справах релігій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з приводу порушень Закону „Про свободу совісті та релігійних організацій” окремими міськими та обласними державними органами у справах релігій. Копія. 11 серпня 1997 р. № 10-1964/15. – 2 арк.
151. Постанова Колегії Державного комітету України у справах релігій „Про заходи щодо участі Держкомрелігій в реалізації положень Меморандуму

християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах”. Копія. 29 липня 1997 р. № 7/9. – 1 арк.

За 1998 р.

152. Лист виконуючого обов’язки голови Держкомрелігій В. Середи до голови Ради у справах релігій при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь (відділів) у справах релігій обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з приводу виконання доручення Кабінету Міністрів України № 4631/45 від 20 березня 1998 р. щодо добродійної діяльності релігійних організацій. Копія. 31 березня 1998 р. № 10-785/15. – 1 арк.
153. Клопотання про повернення майна з незаконного володіння. Оригінал. 25 червня 1998 р. № П-908. – 2 арк.

За 2000 р.

154. Інформаційний звіт про церковно-релігійну ситуацію в Чернівецькій області, стан та тенденції її розвитку за 2000 р. Оригінал. – 23 арк.

За 2002 р.

155. Дані про мету в’їзду іноземців в Україну на запрошення релігійних центрів та організацій області станом на 1 січня 2002 р. Копія. – 1 арк.
156. Інформаційна довідка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса Генеральному консулу України в м. Сучава В. Боечку про стан румуномовних парафій в Чернівецькій області. Копія. 10 грудня 2002 р. № 196. – 2 арк.
157. Інформаційна довідка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса за 2002 р. щодо етноконфесійних взаємовідносин у краї. Копія. 24 грудня 2002 р. № 61. – 3 арк.
158. Інформаційний звіт щодо процесів і тенденцій, які мали місце у релігійному середовищі та державно-церковної політики в Чернівецькій області у 2002 р. Копія. 2002 р. – 39 арк.

159. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса „Релігія і політика в українському суспільстві”. Копія. 2002 р. – 5 арк.

За 2003 р.

160. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса до голови Чернівецької ОДА М. Романіва з приводу конфліктних ситуацій в церковно-релігійному житті області. Копія. 20 серпня 2003 р. № 160. – 3 арк.

161. Лист заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича до Міністерства закордонних справ України щодо проблеми фінансування будівництва української парафії свв. Петра і Павла Румунської Православної Церкви в м. Сучава (Румунія). Оригінал. 28 серпня 2003 р. № 07.15/11-1541. – 2 арк.

162. Повідомлення відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА про проведення міжвідомчої комісії з підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, які були порушені колишнім СРСР. Копія. 1 вересня 2003 р. № 167. – 1 арк.

163. Повідомлення начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса голові Чернівецької ОДА М. Романіву про заходи, які відділ планує здійснити до кінця 2003 р. Оригінал. 18 вересня 2003 р. № 186. – 2 арк.

164. Доповідна записка заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича до голови Чернівецької ОДА М. Романіва про виконання доручення від 20 жовтня 2003 р. щодо соціального захисту населення. Копія. – 5 арк.

165. Лист-відповідь генерального директора Чернівецької обласної державної телерадіокомпанії А. Казимирського до начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса з повідомленням про висвітлення релігійної проблематики у передачах телебачення і радіо. Копія. 29 жовтня 2003 р. № 372. – 2 арк.

166. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса до голови Чернівецької ОДА М. Романіва з приводу

діяльності релігійних організацій протестантського напрямку та їх участь в інформаційному просторі області. Копія. 31 жовтня 2003 р. № 213. – 5 арк.

За 2004 р.

167. Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА В. Настаса до заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича щодо пікетування облдержадміністрації віруючими незалежної релігійної громади Свято-Миколаївської церкви м. Кіцмань. Копія. 18 лютого 2004 р. № 47. – 2 арк.
168. Доповідна записка заступника начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА П. Кіщука заступнику голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича щодо пікетування облдержадміністрації віруючими незалежної релігійної громади Свято-Миколаївської церкви м. Кіцмань. Копія. 18 лютого 2004 р. № 47. – 1 арк.
169. Лист заступника голови Чернівецької ОДА Ф. Федоровича до голови Чернівецької ОДА М. Романіва з приводу виконання доручення № 7-МР п.22 від 22 січня 2004 р. „Про надання методичної та практичної допомоги органам виконавчої влади щодо виконання Указу Президента України № 279 від 21 березня 2002 р. „Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій”. Оригінал. 1 червня 2004 р. № 132. – 1 арк.
170. Довідка про стан справ у релігійній сфері області за січень-жовтень 2004 р. на виконання п. 8 доручення голови Чернівецької ОДА М. Романіва № 211-МР від 11 листопада 2004 р. Оригінал. 16 листопада 2004 р. № 237. – 3 арк.

За 2006 р.

171. Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Чернівецькій області за 2005 р. Оригінал. 18 січня 2006 р. № 7. – 32 арк.

**Управління з питань внутрішньої та інформаційної політики
Чернівецької облдержадміністрації.**

Сектор у справах релігій

Опис 3.

172. Спр. 03-06. Листування з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Секретаріатом Президента України (з 10 січня 2007 р. по 20 травня 2007 р.). – 92 арк.
173. Спр. 03-07. Листування з адміністрацією, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 1 лютого 2007 р. по 25 грудня 2007 р.). – 172 арк.

Опис 5.

174. Спр. 5. Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 12 лютого 2005 р. по 19 грудня 2005 р.). – 181 арк.
175. Спр. 5. Листування з ОДА, управліннями, відділами, райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування (з 1 січня 2006 р. по 30 грудня 2006 р.). – 163 арк.

Опис 6.

176. Спр. 6. Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями (з 15 лютого 2005 р. по 29 грудня 2005 р.). – 231 арк.
177. Спр. 6. Листування з керівниками релігійних конфесій, церквами, релігійними організаціями (з 1 січня 2006 р. по 30 грудня 2006 р.). – 207 арк.

Документи та матеріали сектору у справах релігій

За 2007 р.

178. Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Чернівецькій області за 2006 р. Оригінал. 13 січня 2007 р. № 2. – 34 арк.

Документи та матеріали
Чернівецького і Кіцманського єпархіальних управлінь
Української Православної Церкви Київського Патріархату

За 1992 р.

179. Клопотання Високопреосвященнішого Данила (Ковальчука), митрополита Чернівецького і Буковинського УПЦ КП до голови Державного комітету України у справах релігій В. Бондаренка, Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, голови Чернівецької ОДА Г. Філіпчука, начальника відділу у справах релігій В. Настаса щодо перереєстрації релігійних громад УАПЦ, які були зареєстровані до Об'єднавчого Собору 1992 р. на громади УПЦ КП. Оригінал. 4 березня 1997 р. № 323. – 2 арк.
180. Заява Ради Української Республіканської партії з приводу підтримки у становленні та зміцненні Української Православної Церкви Київського Патріархату. Копія. 1 серпня 1992 р. – 3 арк.

За 1993 р.

181. Скарга Високопреосвященнішого Данила (Ковальчука), архієпископа Чернівецького і Буковинського УПЦ КП керуючому у справах релігій при Кабінеті Міністрів України по Чернівецькій області з доріканням щодо сприяння у поверненні храмів Київського Патріархату – Московському. Копія. 21 січня 1993 р. № 15. – 2 арк.
182. Протест священників та вірян Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ КП з приводу втручання місцевих органів влади у внутрішні справи Церкви. Копія. 25 січня 1993 р. – 2 арк.
183. Заява священнослужителів та вірян Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ КП до представника Президента України у Чернівецькій області І. Гнатишина з доріканням на постійний тиск, який здійснюють місцеві органи влади і про захист прав Української Церкви в буковинському регіоні. Копія. 25 січня 1993 р. – 1 арк.

184. Звернення Високопреосвященнішого Данила (Ковальчука), митрополита Чернівецького і Буковинського УПЦ КП до представників Чернівецької ОДА та ректора ЧДУ ім. Ю. Федьковича С. Костишина щодо несприйняття запланованих заходів, які проводилися УГКЦ у стінах Чернівецького університету (колишньої Резиденції православних митрополитів Буковини). Копія. 1 вересня 1993 р. – 1 арк.

За 1997 р.

185. Протест Високопреосвященнішого Данила (Ковальчука), митрополита Чернівецького і Буковинського УПЦ КП, який не погоджується з рішенням Священного Синоду УПЦ Київського Патріархату (Журнал № 19 від 30 вересня 1997 року) про розділення Чернівецько-Буковинської митрополії на дві єпархії – Чернівецьку і Кіцманську. Копія. Від 1 жовтня 1997 р. – 1 арк.

186. Указ Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета про призначення Преосвященнішого Нікона (Калембера) єпископом Кіцманським і Заставнівським, керуючим Кіцманською єпархією УПЦ КП. Копія. 13 жовтня 1997 р. № 132. – 1 арк.

187. Інформаційна довідка відділу у справах релігій Чернівецької ОДА Держкомрелігій про призначення Преосвященнішого Нікона (Калембера) єпископом Кіцманським і Заставнівським, керуючим новоутвореною Кіцманською єпархією УПЦ КП. Оригінал. 24 жовтня 1997 р. № 228. – 1 арк.

188. Засідання Священного синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату під головуванням Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета. Копія. Журнал № 32 від 15 грудня 1997 р. – 1 арк.

За 1998 р.

189. Заява-протест зборів вірян та духовенства Чернівецько-Буковинської митрополії УПЦ КП щодо невизнання Святійшим Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом статусу „митрополії” на Буковині та її

розділення на дві єпархії – Чернівецьку і Кіцманську. Копія. Від 31 березня 1998 р. – 1 арк.

За 1999 р.

190. Засідання Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета. Копія. 13 травня 1999 р. Журнал № 10. – 1 арк.

За 2002 р.

191. Звернення Єпархіальної ради Чернівецько-Буковинської єпархії УПЦ КП до голови Чернівецької ОДА Т. Бауера щодо несприйняття запланованих заходів деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ у стінах ЧНУ ім. Ю. Федьковича (колишньої Резиденції православних митрополитів Буковини). Копія. 30 липня 2002 р. № 97. – 1 арк.

2. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

192. Декларація „Церква і світ” Української Православної Церкви Київського Патріархату : прийнята на Ювілейному Помісному Соборі 9-10 січня 2001 р. (м. Київ) під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового [Електронний ресурс] : за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/34099/. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.08.2016.

193. Декрет правлячого Архієрея Коломийсько-Чернівецької єпархії єпископа Миколи Сімкайла „Про призначення митрофорного протоієрея Валерія Сиротюка Синкелом (Вікарієм) новоутвореного Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви” № 27/3 від 17 квітня 2006 р. [Електронний ресурс] :

- за даними сайту Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ. – Режим доступу : <http://diocese.ko.if.ua/official/08.html>. Назва з екрану. – Дата звернення : 20.02.2016.
194. Доповідь архієпископа Чернівецького і Буковинського Данила на Соборі духовенства і віруючих Чернівецько-Буковинської єпархії // Час відродження : Українська православна газета. – 29 липня 1994 р. – № 12. – Ч. 32 (3562). – С. 1.
195. Доповідь архієпископа Чернівецького і Буковинського Данила на Соборі духовенства і віруючих Чернівецько-Буковинської єпархії (продовження) // Час відродження : Українська православна газета. – 5 серпня 1994 р. – № 13. – Ч. 33 (3563). – С. 1.
196. Журнал № 26 засідання Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 13 грудня 2009 р. під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета „Доповідь Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета про стан справ у Чернівецько-Кіцманській єпархії” [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/synod/136-synod-2009.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 17.05.2016.
197. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік „Про вибори народних депутатів СРСР” № 9855-ХІ від 1 грудня 1988 р. (Відомості Верховної Ради СРСР, 1988, № 49, ст. 729). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v9855400-88>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 21.08.2016.
198. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про свободу совісті та релігійні організації” // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Вівторок, 4 червня 1991 р. – № 62 (71). – С. 2.
199. Закон України „Про благодійництво та благодійні організації” № 5073-VI від 5 липня 2012 р. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 25,

- ст. 252). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 21.02.2016.
200. Закон України „Про внесення доповнень і змін до Закону Української РСР „Про свободу совісті та релігійні організації” № 3795-ХІІ від 23 грудня 1993 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 13, ст. 66). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3795-12>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.02.2016.
201. Закон України „Про вибори народних депутатів України” №4061-VI від 17 листопада 2011 (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст. 73). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 5.07.2016.
202. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” № 987-ХІІ від 23 квітня 1991 р. (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 5.07.2016.
203. Заява від Єпархіальних Зборів духовенства Кіцманської Єпархії від 6 липня 2004 р. Святому Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, Архиєрейському Собору, Святійшому Патріарху Київському і всієї Руси-України Філарету, Священному Синоду УПЦ КП // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Серпень 2004. – Ч. 8. – С. 11.

204. Заява конференції чернівецької крайової організації НРУ з приводу релігійної ситуації // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Субота, 18 жовтня 1997 р. – № 81-82 (807-808). – С. 1.
205. Звернення Всеукраїнського міжнародного церковно-громадського комітету з відзначення 2000-ліття Різдва Христового / За дорученням Всеукраїнського міжнародного церковно-громадського комітету з відзначення 2000-ліття Різдва Христового, голова комітету Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Середа, 5 березня 1997 р. – № 17 (743). – С. 4.
206. Звернення голови Чернівецької ОДА до Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу напруженої ситуації в єпархіях УКП КП // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Середа, 24 вересня 1997 р. – № 75 (801). – С. 1.
207. Звернення до єпископату, духовенства та мирян Української Православної Церкви, канонічно підпорядковані Московському Патріархату // Час відродження : Українська православна газета. – 30 липня 1993 р. – № 10. – Ч. 40 (3507). – С. 1.
208. Звернення духовенства і православних віруючих Буковини до представників державної і обласної влади від 13 травня 1996 р. [Прийняте на зборах духовенства і віруючих Чернівецько-Буковинської Єпархії] // Світильник: церковно-богословський журнал / за ред. док. богосл., прот. Г. Соб'ята. – Чернівці : Чернівецький православний богословський інститут, 1999. – № 3. – С. 4-6.
209. Звернення керівників релігійних центрів і об'єднань України до народу // Час відродження : Українська православна газета. – 21 квітня 1995 р. – № 7. – Ч. 16 (3600). – С. 5.
210. Звернення Комісії Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Четвер, 3 жовтня 1991 р. – № 113 (122). – С. 1.

211. Звернення Собору Чернівецько-Буковинської Митрополії до духовенства, ченців, черниць та вірних дітей Української Православної Церкви на території Чернівецької області // Час відродження : Українська православна газета. – 29 липня 1994 р. – № 12. – Ч. 32 (3562). – С. 1.
212. Звернення студентів-теологів філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича до ректора Степана Костишина // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Січень 2003. – Ч. 1. – С. 2.
213. Звернення учасників Всеукраїнської церковно-громадської конференції „Об’єднання українського православ’я” до Президента України Л. Кучми та Прем’єр-міністра В. Ющенка „Про відновлення єдності православ’я в Україні та ситуацію навколо Свято-Успенського собору Свято-Успенської Лаври” // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Лютий 2001. – Ч. 2. – С. 29.
214. Конституція України. Розділ II „Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” : прийнято на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Право, 1996. – 63 с.
215. Лист засновників буковинських релігійних громад Української Автокефальної Православної Церкви – Української Православної Церкви Київського Патріархату Святійшому Патріарху Київському і всієї Руси-України Філарету // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Вересень 2005. – Ч. 9. – С. 9.
216. Лист духовенства Чернівецько-Буковинської Єпархії Прем’єр-міністру України Пустовойтенку В.П. від 25 лютого 1999 р. [Підписаний духовенством Чернівецько-Буковинської Єпархії] // Світильник: церковно-богословський журнал / за ред. док. богосл., прот. Г. Соб’ята. – Чернівці : Чернівецький православний богословський інститут, 1999. – №3. – С. 6-9.

217. Лист-звернення до керівництва області від 14 серпня 1999 р.: Бауеру Т. Й. – голові Чернівецької ОДА, Шелепницькому І. О. – голові Чернівецької обласної ради, Федоруку М. Т. – Чернівецькому міському голові, Настасу В.М. – начальнику відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА // Світильник: церковно-богословський журнал / за ред. док. богосл., прот. Г. Соб'ята. – Чернівці: Чернівецький православний богословський інститут, 1999. – № 3. – С. 9-10.
218. Лист митрополита Данила Святійшому Патріарху Київському і всієї Руси-України Філарету з приводу змінення титулу // Відродження: газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Вересня 2005. – Ч. 9. – С. 9.
219. Лист митрополита Чернівецького і Буковинського Данила братству від 24 липня 2004 р. // Відродження: газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Серпень 2004. – Ч. 8. – С. 10-11.
220. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах // Людина і світ. – 1997. – № 8. – С. 25-26 [Електронний ресурс]: за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_1997/lis_97_08/37463/. – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.07.2016.
221. Офіційні документи Чернівецько-Коломийської єпархія УГКЦ [Електронний ресурс]: за матеріалами офіційного веб-сайту Чернівецько-Коломийської єпархія УГКЦ. – Режим доступу: <http://diocese.ko.if.ua/official.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 14.09.2016.
222. Постанова № 1 від 21 липня 1994 р. Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату // Час відродження: Українська православна газета. – 29 липня 1994 р. – № 12. – Ч. 32 (3562). – С. 1.

223. Постанова № 2 від 21 липня 1994 р. Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату // Час відродження : Українська православна газета. – 29 липня 1994 р. – № 12. – Ч. 32 (3562). – С. 1.
224. Постанови Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 22 серпня 2000 р. // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Лютий 2001. – Ч. 2. – С. 27.
225. Постанова Всеукраїнського Православного Собору 25-26 червня 1992 р. [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/pomisnysobor/17-ps1992.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 6.04.2016.
226. Постанова Кабінету Міністрів України „Про використання культових споруд – визначних пам’яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям” № 1005 від 9 серпня 2001 р. (Зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 371 (371-2009-п) від 22 квітня 2009 р. № 586 (586-2009-п) від 10 червня 2009 р.). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1005-2001-п>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.03.2016.
227. Постанова Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо підготовки та відзначення в Україні 2000-ліття Різдва Христового” № 567 від 9 червня 1997 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/567-97-п>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.08.2016.
228. Постанова Кабінету Міністрів України „Про умови передачі культових будівель – визначних пам’яток архітектури релігійним організаціям” № 137 від 14 лютого 2002 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим

- доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/137-2002-п>. – Назва з екрану.
– Дата звернення : 11.03.2016.
229. Постанова Кабінету Міністрів України „Про упорядкування структури місцевих державних адміністрацій” № 821 від 18 травня 2000 р. (Зі змінами, внесеними згідно з низкою Постанов КМ та Указом Президента № 344/2001 (344/2001) від 28 травня 2001 р.) – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/821-2000-п>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.03.2016.
230. Постанови Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату 14 травня 1999 р. [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/archsobor/86-arh-sob-1999.html>. Назва з екрану. – Дата звернення : 6.04.2016.
231. Постанови Всеукраїнського Православного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату 21-22 жовтня 1993 р. [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/gr/pomisnysobor/18-pm1993.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 6.04.2016.
232. Постанови Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 9-10 січня 2001 р., присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/pomisnysobor/21-ps2001.html>. Назва з екрану. – Дата звернення: 12.08.2016.
233. Промова його Всесвятості Вселенського патріарха Варфоломія під час св. Літургії в неділю православ'я в час святочної конфірмації сьогоденішнього прийняття під Вселенський Патріархат всіх православних українців в діяспорі від 12 березня 1995 р. // Час відродження : Українська православна газета. – 21 квітня 1995 р. – № 7. – Ч. 16 (3600). – С. 5.

234. Рішення 13 сесії Чернівецької обласної ради XXII скликання „Про звернення щодо об'єднання в єдину помісну Українську православну церкву” від 18 квітня 1997 р. – 1 арк. [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу Чернівецької обласної ради. – Режим доступу: <http://gromadv.cv.ua/region/rada/documents/section/84>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.05.2016.
235. Рішення 8 сесії Чернівецької обласної ради V скликання „Про проведення богослужінь у приміщенні залу органної та камерної музики Чернівецькою релігійною громадою Української єпархії Вірменської Апостольської Церкви” № 91-18/08 від 12 березня 2008 р. – 1 арк. [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу Чернівецької обласної ради. – Режим доступу: <http://te.zavantag.com/docs/3782/index-26956-1.html>. Назва з екрану. – Дата звернення : 12.05.2016.
236. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про вибори народних депутатів України” № 1-рп/98 від 26 лютого 1998 р. м. Київ (справа про вибори народних депутатів України № 03/3600-97, № 03/3808-97, № 1-13/98). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.05.2016.
237. Розпорядження Президента України „Про повернення релігійним організаціям культового майна” № 53/94-рп від 22 червня 1994 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/53/94-рп>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.03.2016.
238. Розпорядження Президента України „Про щорічне проведення Всеукраїнської благодійної акції „Милосердя” № 280/2000-рп від 14 вересня 2000 р. (Зі змінами, внесеними згідно з Розпорядженнями

- Президента № 294/2002-рп (294/2002-рп) від 22 серпня 2002 р. № 226/2003-рп (226/2003-рп) від 4 серпня 2003 р.). – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/2000-рп>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 19.02.2016.
239. Указ Президента України „Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” № 671/2009 від 25 серпня 2009 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/671/2009>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.03.2016.
240. Указ Президента України „Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна” №125 від 4 березня 1992 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/125/92>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 19.02.2016.
241. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій” № 279/2002 від 21 березня 2002 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/279/2002>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.03.2016.
242. Указ Президента України „Про персональну відповідальність керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади” № 1013/2002 від 13 листопада 2002 р. – Законодавча база ВРУ [Електронний ресурс] : за даними веб-порталу „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1013/2002>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.03.2016.
243. Філарет, патріарх. Українська Церква і держава напередодні 2000-ліття Різдва Христового. Доповідь Патріарха Київського і всієї Руси-України

Філарета на II Всесвітньому форумі українців у м. Києві 21-23 серпня 1997 року / Патріарх Філарет. – К., 1997. – 16 с.

3. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

244. Анафема... Анафема (Церковна мозаїка) [Колонка] // Час відродження : Українська православна газета. – 24 березня 1995 р. – №5. – Ч. 12 (3596). – С. 1.
245. Андреев Л. Про Церкву, віру і владу / Л. Андреев // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Вівторок, 1 жовтня 1991 р. – № 112 (121). – С. 2.
246. Антофій О. Із зали суду / О. Антофій // Час відродження : Українська православна газета. – 5 липня 1994 р. – № 11. – Ч. 28 (3558). – С. 1.
247. Благовіст з храму святого Хреста у Чернівцях / за ред. сестри Йоланти Островської. – Чернівці, 2004. Вересень. – 4 с.
248. Благодатний вогонь : православне місіонерське видання / над номером працювали: свящ. Р. Гришук та ін. – Чернівці : Чернівецько-Буковинська єпархія УПЦ КП, 2008. – № 20. – 28 с.
249. Благодатний вогонь : православне місіонерське видання / над номером працювали: М. Семенюк та ін. – Чернівці : Чернівецько-Буковинська єпархія УПЦ КП, 2009. – № 4. – 32 с.
250. Бурла І. Єднає духовність / І. Бурла // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Вівторок, 1 жовтня 1991 р. – № 112 (121). – С. 1.
251. В обласній раді (Церковна мозаїка) [Колонка] // Час відродження : Українська православна газета. – 5 травня 1995 р. – № 8. – Ч. 18 (3602). – С. 1.
252. Відповідь на слова Всесвятішого Вселенського Патріярха Варфоломія Першого Блаженнішого митрополита УПЦ в США і в діаспорі Константина // Час відродження : Українська православна газета. – 21 квітня 1995 р. – № 7. – Ч. 16 (3600). – С. 5.

253. Гарас В. Ми повинні бути єдині у вірі й розбудові держави / В. Гарас // Час відродження : Українська православна газета. – 5 травня 1995 р. – № 8. – Ч. 18 (3602). – С. 1.
254. Грищук Р., свящ. Наша відповідь / свящ. Р. Грищук // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Червень 2005. – Ч. 6. – С. 14-15.
255. Дім для молитви // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Вівторок, 22 січня 1991 р. – № 9 (18). – С. 1.
256. Дмитренко О. Московська церква не хоче примирення / О. Дмитренко // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Лютий 2001. – Ч. 2. – С. 29.
257. Дякуємо за Божу справу // Час : Всеукраїнська газета. – 24 березня 1995 р. – Ч. 12 (3596). – С. 2.
258. Жулинський М. Єдність Православ'я – символ консолідації суспільства / М. Жулинський // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Лютий 2001. – Ч. 2. – С. 23.
259. Інформаційний вісник / Видання Буковинської конференції Церкви Адвентистів сьомого дня. – Чернівці, 2016. – Листопад. – 16 с.
260. Кіцмань: сім років переслідувань // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Липень 2004. – Ч. 7. – С. 9-11.
261. Кобевко П. Як московські попи хреста вкрали / П. Кобевко // Час : Українська газета. – 7 березня 1997 р. – Ч. 10 (3702). – С. 12.
262. Кожелянко В. Церква і держава – відокремленість у єдності / В. Кожелянко // Час : Українська газета. – 9 травня 1997 р. – Ч. 19 (3711). – С. 3.
263. Козьмик В. Істина Духа Святого / В. Козьмик // Час відродження : Українська православна газета. – 30 липня 1993. – № 10. – Ч. 40 (3507). – С. 1.
264. Козьмик В. Мир дому твоєму, Україно! / В. Козьмик // Час відродження : Українська православна газета. – 24 березня 1995 р. – № 5. – Ч. 12 (3596). – С. 1.

265. Козьмик В. Москва змінила тактику / В. Козьмик // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Серeda, 23 липня 1997 р. – № 57 (783). – С. 2.
266. Козьмик В. Просвітління / В. Козьмик // Час відродження : Українська православна газета. – 21 квітня 1995 р. – № 7. – Ч. 16 (3600). – С. 5.
267. Козьмик В. Суддю на мило / В. Козьмик // Час відродження : Українська православна газета. – 26 листопада 1993 р. – № 18. – Ч. 58 (3525). – С. 1.
268. Коментар юридичного відділу секретаріату облдержадміністрації з приводу рішення постійної комісії з питань законності, охорони прав людини, міжрелігійних і міжконфесійних, міжнародних зв'язків та гласності Чернівецької обласної ради щодо конфліктної ситуації в Буковинській митрополії УПЦ КП // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Серeda, 24 серпня 1997 р. – № 75 (801). – С. 1.
269. Кравець М. Концепція державно-церковної політики України / М. Кравець // Час : Українська газета. – 27 листопада 1998 р. – Ч. 48 (3793). – С. 3.
270. Мамай Ю. „І сьогодні нова зрада...” / Ю. Мамай // Час відродження : Українська православна газета. – 11 червня 1993 р. – № 7. – Ч. 25 (3492). – С. 1.
271. Мамай Ю. Чернівецький єпископ Онуфрій. Хто він? / Ю. Мамай // Час відродження : Українська православна газета. – 16 липня 1993 р. – № 9. – Ч. 38 (3505). – С. 1.
272. Московським патріархатом правлять агенти КГБ // Час відродження : Українська православна газета. – 26 березня 1993. – №3. – Ч. 12 (3479). – С. 1.
273. Нас називали розкольниками, та ми вистояли // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Грудень 2005. – Ч. 12. – С. 14.
274. Настас В. Віруючі Московського Патріархату практикують закони джунглів / В. Настас // Час відродження : Українська православна газета. – 16 лютого 1996 р. – № 3. – Ч. 8 (3647). – С. 1.

275. Отче наш, що на землі... // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Четвер, 1 січня 1998 р. – № 1 (830). – С. 3.
276. Павлович Н. „Святий Миколай спішить до кожної дитини” / Н. Павлович // Університетський вісник: газета Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Листопад-грудень 2010, № 9 (1723). – С. 25.
277. Патріарше благословення (Церковна мозаїка) [Колонка] // Час відродження : Українська православна газета. – 2 червня 1995 р. – № 9. – Ч. 22 (3606). – С. 1.
278. Перший вижницький автокефаліст // Час відродження : Українська православна газета. – 21 квітня 1995 р. – № 7. – Ч. 16 (3600). – С. 5.
279. Пікетування ректорату ЧНУ // Відродження : газета Буковинського крайового братства апостола Андрія Первозваного УПЦ КП. – Православний щомісячник. – Червень 2003. – Ч. 6. – С. 3.
280. По щучому велінню (Церковна мозаїка) [Колонка] // Час відродження : Українська православна газета. – 10 березня 1995 р. – №4. – Ч. 10 (3594). – С. 1.
281. Попелюк О. Скажіть людям правду / О. Попелюк // Час : Позапартійна газета Буковини. – 1991. – № 18 (3382) від 7 травня. – С. 8.
282. Православна Буковина : газета Кіцманської єпархії УПЦ КП / гол. ред. прот. І. Чокалюк. – Чернівці : друк ПП С. Глібка, 2011. – № 5. – 4 с.
283. Протест на рішення від 17.09.97 р. стосовно правової оцінки дій голови облдержадміністрації Г. Г. Філіпчука // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Середа, 24 серпня 1997 р. – № 75 (801). – С. 1.
284. Робота визнана незадовільною // Час відродження : Українська православна газета. – 24 березня 1995 р. – № 5. – Ч. 12 (3596). – С. 1.
285. Романцов А. Сатанисти / А. Романцов // Час : Всеукраїнська газета. – 9 лютого 1996 р. – Ч. 7 (3646). – С. 5.
286. Рядки з листів // Час відродження : Українська православна газета. – 26 березня 1993. – № 3. – Ч. 12 (3479). – С. 1.

287. Саган О. Православ'я в сучасній Україні: чи виправдані претензії на гегемонію / О. Саган // Час відродження : Українська православна газета. – 2 лютого 1996 р. – № 2. – Ч. 6 (3645). – С. 1.
288. Свет Рождества: православный журнал для детей и родителей / редкол. : прот. Д. Латковский (главный ред.) та ин. – Черновцы, 2000. – № 3-4. – 65 с.
289. Свет Рождества: православный журнал для детей и родителей / редкол. : прот. Д. Латковский (главный ред.) та ин. – Черновцы, 2006. – №1 (15). – 72 с.
290. Світильник: церковно-богословський журнал / за ред. док. богосл., прот. Г. Соб'ята. – Чернівці : Чернівецький православний богословський інститут, 1999. – № 4. – 34 с.
291. Світлик Л. Де вітчизна – там і герої / Л. Світлик // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Четвер, 19 грудня 1991 р. – № 149 (158). – С. 1.
292. Соколовський Г. 300 воїнів присягнули на вірність Україні / Г. Соколовський // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної ради. – Середа, 13 січня 1999 р. – № 5 (936). – С. 2.
293. Соколовський Г. Мирська смута в лоні Церкви / Г. Соколовський // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Середа, 23 липня 1997 р. – № 57 (783). – С. 2.
294. Соколовський Г. Наближається дворічна дата з часу поділу Синодом УПЦ КП Чернівецько-Буковинської митрополії на дві єпархії / Г. Соколовський // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної ради. – Четвер, 28 липня 1999 р. – № 55 (986). – С. 4.
295. Соколовський Г. Синод Української Православної Церкви Київського Патріархату призначив на Кіцмансько-Заставнівську єпархію архієпископа Варлаама, який до цього часу керував Чернігівською кафедрою / Г. Соколовський // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної ради. – Субота, 6 лютого 1999 р. – № 12 (943). – С. 6.
296. Стеф'юк О. Буковинські батюшки / О. Стеф'юк // Час відродження : Українська православна газета. – 30 червня 1995 р. – № 11. – Ч. 26 (3610). – С. 1.

297. У нас священники українські [Лист] // Час відродження : Українська православна газета. – 11 червня 1993 р. – № 7. – Ч. 25 (3492). – С. 1.
298. У Патріархії. У Священному Синоді // Час відродження : Українська православна газета. – 16 червня 1995 р. – № 10. – Ч. 24 (3608). – С. 1.
299. Християнське слово : газета Християн віри євангельської п'ятдесятників / ред. В. Зубель. – Чернівці, 2001. – № 1. – 4 с.
300. Християнське слово : газета Християн віри євангельської п'ятдесятників / ред. М. Ончуленко. – Чернівці, 2005. – № 1. – 4 с.
301. Чайка О. Благословенні сьогоднішнім / О. Чайка // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – Вівторок, 8 жовтня 1991 р. – № 115 (124). – С. 1.
302. Часінформ [Колонка] // Час : Всеукраїнська газета. – 24 лютого 1995 р. – Ч. 8 (3592). – С. 1.
303. Черговий вояж єпископа Онуфрія // Час відродження : Українська православна газета. – 11 червня 1993 р. – № 7. – Ч. 25 (3492). – С. 1.
304. Чернівецька обласна рада: постійна комісія з питань законності, охорони прав людини, міжрелігійних і міжконфесійних, міжнародних зв'язків та гласності; Рішення „Про правову оцінку дій голови облдержадміністрації Філіпчука Г. Г. щодо втручання у справи Буковинської митрополії УПЦ КП” // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної державної адміністрації та Обласної ради. – Субота 20 вересня 1997 р. – № 74 (800). – С. 1.
305. Шкварчук М. Конфлікти будуть вичерпані / М. Шкварчук // Час відродження : Українська православна газета. – 2 липня 1993 р. – № 8. – Ч. 34 (3501). – С. 1.
306. Шкрібляк М. Щоб жили діти й онуки [Рубрика : Дорога до храму] / М. Шкрібляк // Буковинське віче : газета Чернівецької обласної Ради народних депутатів. – 1 грудня 1990 р. – № 5. – С. 4.

4. ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

307. Глосарій релігієзнавця / за ред. член-кореспондента НАПН України В.О. Балуха. – Чернівці : Наші книги, 2013. – 280 с.
308. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 22-е изд. – М. : Русский язык, 1990. – 921 с.
309. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2006 рік [Текст] / Держ. ком. статистики України, Голов. упр. статистики у Чернівецьк. обл. ; [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : Голов. упр. статистики у Чернів. обл., 2007. – 484 с.
310. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2007 рік [Текст] / Держ. ком. статистики України, Голов. упр. статистики у Чернівецьк. обл. ; [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : Голов. упр. статистики у Чернів. обл., 2008. – 501 с.
311. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2008 рік [Текст] / Держ. ком. статистики України, Голов. упр. статистики у Чернівецьк. обл. ; [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : Голов. упр. статистики у Чернів. обл., 2009. – 514 с.
312. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2009 рік [Текст] / Держ. ком. статистики України, Голов. упр. статистики у Чернівецьк. обл. ; [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : Голов. упр. статистики у Чернів. обл., 2009. – 528 с.
313. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2015 [Текст] / Держ. ком. статистики України, Голов. упр. статистики у Чернівецьк. обл. ; [за ред. Т. Г. Сарчинської]. – Чернівці : Голов. упр. статистики у Чернів. обл., 2011. – 565 с.

5. ДИСЕРТАЦІЇ ТА АВТОРЕФЕРАТИ

314. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук: спец. 09.00.11 / А. В. Арістова. – К. : Інститут філософії імені Г.С. Сковороди, 2008. – 436 с.

315. Боднар В. Б. Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944-1985 рр.) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 / В. Б. Боднар. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2016. – 227 с.
316. Чучко М. К. Соціорелігійні аспекти повсякденного життя православного населення північної частини Молдавського воєводства та австрійської Буковини (друга половина XIV – початок XX ст.) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.02 / М. К. Чучко. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2008. – 431 с.
317. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) [Текст] : автореф. дис. на здобуття докт. політ. наук: спец. 23.00.02 / О. В. Шуба ; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 30 с.
318. Яремчук С. С. Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (державно-церковні відносини) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / С. С. Яремчук ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 235 с.

6. МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

319. Ананьєва О. П. Державна політика України в контексті конфесійної ситуації / О. П. Ананьєва // Культура народів Причорномор'я : Науч. журн. – 2006. – № 84. – С. 59-63.
320. Арістова А. В. Поліконфесійність як феномен сучасності: Україна і світовий контекст / А. В. Арістова // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 55. – К. : Український центр духовної культури, 2006. – С. 213-222.
321. Аслунд А. Як Україна перейшла до ринкової економіки та демократії [Текст] / А. Аслунд ; [пер. з англ. В. Дротенка]. – Уошингтон : Інститут міжнародної економіки Пітерсена, 2009. – 303 с.

322. Бабій М. Ю. Міжконфесійні конфлікти у контексті взаємовідносин етноконфесійних ідентичностей / М. Ю. Бабій // Релігія і нація в суспільному житті України й світу / за ред. Л. О. Филипович. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 216-217.
323. Бабій М. Ю. Проблеми і перспективи міжконфесійного діалогу / М. Ю. Бабій // Українське релігієзнавство. – 1999. – 12 бюлетень. – С. 63-72.
324. Бабій М. Ю. Толерантність: теоретичні та практичні засади / М. Ю. Бабій // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 4. – С. 13-23.
325. Балух В. О. Міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області кінця ХХ – початку ХХІ ст.: причини та способи подолання / В. О. Балух, І. В. Луцан // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 2 (6). – С. 65-75.
326. Балух В. О. Єдиний в Україні філософсько-теологічний факультет: історія та сучасність / В. О. Балух // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. унт, 2013. – № 3-4 (11-12). – С. 5-16.
327. Балух В. О. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації / В. О. Балух // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : Рута, 2008. – № 1. – С. 77-80.
328. Балух В. О. Релігійна ситуація в Чернівецькій області: історія, стан, перспективи / В. О. Балух, В. Ю. Лешан // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Філософія. – Чернівці, 2003. – Вип.163-164. – С. 115-120.
329. Балух В. О. Релігійне життя Буковини у контексті суспільних трансформацій / В. О. Балух, В. І. Докаш, Р. Осолов // Релігія та соціум. Часопис. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. № 1 (3). – С. 113-118.
330. Балух В. О. Розвиток філософсько-релігієзнавчої та богословської думки у Чернівецькому університеті / В. О. Балух // Релігія та соціум. Часопис. – Чернівці : Рута, 2008. – № 2. – С. 3-7.
331. Балух В. О. Стан православ'я в Україні та особливості його розвитку в Західному регіоні / В. О. Балух // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1 (5). – С. 42-50.

332. Белікова Н. Ю. Міжконфесійні конфлікти в Україні та пошук шляхів їх подолання / Н. Ю. Белікова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 16-22.
333. Белікова Н. Ю. Стан релігійності населення і перспективи розвитку міжконфесійних та етнокультурних відносин в Україні (за даними соціологічного дослідження Донецького державного інституту штучного інтелекту) / Н. Ю. Белікова, О. В. Беліков, О. С. Туренко // Українське релігієзнавство. – 2001. – № 17. – С. 62-74.
334. Бондаренко В. Д. Пріоритетні напрямки державно-церковної політики України / В. Д. Бондаренко // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К. : VIP, 2001. – С. 7-12.
335. Бондаренко В. Д. Реституція церковної власності: причини сповільнення та альтернативи розвитку і завершення / В. Д. Бондаренко // Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід: Збірник наукових матеріалів / ред. кол. В. П. Андрущенко та ін. – К. : Світ знань, 2007. – С. 5-8.
336. Бондаренко В. Д. Сподіваюсь, що всім нам вистачить мудрості / В. Д. Бондаренко // Людина і світ. – 2001. – № 4. – С.46-49.
337. Бродецький О. Є. Проблеми прикладної етики в громадській думці віруючих Буковини: соціологічний вимір / О. Є. Бродецький // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Випуск 466-467. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун.-т, 2009. – С. 226-232.
338. Бродецький О. Є. Розуміння проблем сучасної прикладної етики вірянами православних церков та УГКЦ (на прикладі Буковини) / О. Є. Бродецький // Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформації (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 листопада 2014 р., м. Тернопіль) / за заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.) та ін. – Тернопіль-Київ, 2014. – С. 243-247.
339. Бучма О. В. Держава – релігія – нація : взаємодія в українському суспільстві / О. В. Бучма // Українське релігієзнавство. – 2009. – № 50. – С. 171-175.

340. Бучовський В. Р. Конфлікти, комунікація та діалоги у міжконфесійному вимірі сучасної України / В. Р. Бучовський, І. В. Луцан // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Рута, 2011. – № 1 (5). – С. 181-189.
341. Виговський Л. А. Модель державно-церковних відносин як еталон правового регулювання взаємин держави та релігійних організацій / Л. А. Виговський, Т. В. Виговська // Релігійна свобода: Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти: Науковий щорічник. – № 10 / за ред. А. М. Колодного, Л. О. Филипович, М. Ю. Бабія. – К., 2006. – С. 79-82.
342. Владиченко Л. Д. Сучасний стан та динаміка розвитку релігійної мережі в Україні / Л. Д. Владиченко // Мультиверсум. – 2012. – № 8 (116). – С. 214-225.
343. Возна І. М. Проблеми міжконфесійних відносин на Буковині та шляхи їх розв'язання / І. М. Возна // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 163-164. Філософія. – С. 102-104.
344. Гуйтор М. М. Електоральні процеси в Чернівецькій області на прикладі виборів 2004 року / М. М. Гуйтор // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти. – Львів : ЦПД, 2005. – С. 120-125.
345. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період [Монографія] / за ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2006. – 403 с.
346. Давиденко М. О. Правові проблеми врегулювання конфліктів на релігійному ґрунті в Україні / М. О. Давиденко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2013. – Вип. 3. – Т. 1. – Серія: Юридичні науки. – С. 52-55.
347. Державно-конфесійні відносини: тенденції і проблеми [Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень] // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1-2 (119-120). – С. 62-70.
348. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) / С. В. Сьомін, Ю. Г. Кальниш, В. М. Петрик, В. В. Остроухов; за ред. І. І. Тимошенка. – К. : Вид-во Європ. Ун-ту, 2002. – 136 с.

349. Докаш В. І. Буковина релігійна: історія, сьогодення, трансформаційні зміни / В. І. Докаш // Релігійна панорама. – 2010. – № 10. – С. 58-71.
350. Докаш В. І. Релігійстворчий процес на Буковині: стан, тенденції розвитку, проблеми, майбутнє / В. І. Докаш // Буковинський журнал. – Чернівці, 2002. – № 1/2. – С. 176-184.
351. Докаш В. І. Релігійна мережа Буковини і її інституційних виявах / В. І. Докаш, О. Ю. Докаш // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Рута, 2011. № 1 (5). – С. 102-108.
352. Докаш В. І. Релігійна мережа Буковини: соціологічний зріз / В. І. Докаш // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ: тези доповідей (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 181-182.
353. Докаш В. І. Релігійна мережа Буковини: стан та основні тенденції змін (1991-2004 рр.) / В. І. Докаш, М. М. Лагодич // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 203-204. Філософія. – С. 120-124.
354. Докаш В. І. Релігійна мережа Буковини: стан, релігійна диверсифікація, проблеми інституювання та функціонування / В. І. Докаш // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – № 1-2 (17-18). – С. 103-109.
355. Докаш В. І. Релігійна мережа Буковини: сучасний стан та тенденції розвитку / В. І. Докаш // Релігія та соціум. Часопис. – Чернівці : Рута, 2008. – № 2. – С. 109-115.
356. Докаш В. І. Релігія та Церква в Чернівецькій області: стан, проблеми, функціонування, тенденції розвитку // В. І. Докаш, Д. Д. Вівчарюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 101. Філософія. – С. 85-86.
357. Докаш В. І. Соціологічні аспекти трансформаційних змін в релігійній мережі Буковини / В. І. Докаш // Релігійна свобода: спецвипуск №2 наукового щорічника Держкомнацрелігій та Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Збірник наукових статей з теми

- „Міжконфесійні відносини у їх сутності і виявах в Україні” / за заг. ред. А. М. Колодного і В. В. Климова. – Київ : Світ знань, 2010. – С. 40-44.
358. Докаш В. І. Сучасна релігійність населення України: сучасний та регіональний аспекти // В. І. Докаш, М. М. Лагодич // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 163-164. Філософія. – С. 120-124.
359. Докаш В. І. Сучасний стан, динаміка та основні тенденції розвитку релігійної мережі в Чернівецькій області / В. І. Докаш // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – № 1-2 (13-14). – С. 132-138.
360. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / за ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2014. – 552 с.
361. Єленський В. Є. Моделі релігійно-суспільного розвитку і державно-церковних відносин в процесі трансформацій посткомуністичних європейських країн / В. Є. Єленський // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К. : VIP, 2001. – С. 35-52.
362. Єленський В. Є. Релігія і перебудова [Церква і суспільство] / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2000. – № 11-12. – С. 11-21.
363. Загарія Н. Суспільно значима діяльність протестантських церков на Буковині / Н. Загарія // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 291-292. Філософія. – С. 31-34.
364. Здіорук С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / С. І. Здіорук // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 9. – С. 9-32.

365. Здіорук С. І. Національно-політичні рухи і релігія / С. І. Здіорук // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення / ред. кол. : А. Колодний, П. Яроцький, О. Саган. – К., 1998. – С. 29-30.
366. Здіорук С. І. Проблеми удосконалення законодавства України про свободу совісті та релігійні організації / С. Здіорук, В. Токман // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 / за ред. : О. С. Власюк. – Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2006. – С. 138-145.
367. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття: Монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005, – 552 с.
368. Історія релігії в Україні: У 10 т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К. : Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 2. Українське православ'я / [за ред. П. Яроцького]. – 1997. – 376 с.
369. Історія релігії в Україні: У 10 т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К. : Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / [за ред. А. Колодного, В. Климова]. – 1999. – 560 с.
370. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. – К. :, 1996-2004. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України. (за ред. проф. А. Колодного). – Київ-Дрогобич : Коло, 2003. – 616 с.
371. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6. (п'ятдесятники, адвентисти, свідки Єгови) // за ред. П. Яроцького. – Київ-Дрогобич : Коло, 2007. – 632 с.
372. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Релігійні меншини України. Т. 7. // за ред. проф. А. Колодного. – К. : Український видавничий консорціум, 2011. – 600 с.
373. Історія Української Православної Церкви на теренах Буковини в новітній період (1990-2008 рр.). – Чернівці : Видавничий відділ Чернівецько-Буковинської єпархії, 2009. – 84 с.
374. Іщук О. В. Засоби та наслідки протидії автокефальним змаганням в Україні з боку Московського Патріархату (1990-1992 рр.) / О. В. Іщук // Наукові записки. Серія „Історичне релігієзнавство”. – Острого : Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2013. – Вип. 8. – С. 101-114.

375. Іщук О. В. Роль політичної та духовної еліти у відродженні українського автокефального руху / О. В. Іщук // Наукові записки. Серія „Історичне релігієзнавство”. – Острог: Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2015. – Випуск 12. – С. 78-87.
376. Кальниш Ю. Г. Актуальні питання взаємодії органів державної виконавчої влади України у сфері релігійно-церковного життя / Ю. Г. Кальниш // Людина і світ. – 1998. – № 4. – С. 25-32.
377. Климов В. В. Толерантність міжконфесійних відносин як культура нового тисячоліття / В. В. Климов // Релігійна панорама. – 2010. – № 1. – С. 29-33.
378. Климов В. В. Міжконфесійні відносини: стан і форми / В. В. Климов // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 48-67.
379. Климов В. В. Правопорушення на релігійному ґрунті: 1986-1996 роки / В. В. Климов // Людина і світ. – 1997. – № 8. – С. 25-32.
380. Колодний А. М. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні / А. М. Колодний // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні: наук. щорічник / за заг. ред. А. М. Колодного, М. Ю. Бабія. – К., 2005. – С. 23-28.
381. Колодний А. М. Толерантизація міжконфесійних відносин в Україні / А. М. Колодний // Україна релігійна: кол. моногр. Кн. друга: Прогнози релігійних прогнозів України. – К., 2008 // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 48. – С. 78-83.
382. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах: [монографія] / А. М. Колодний. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.
383. Кралюк П. М. Роль Греко-Католицької Церкви у творенні регіональних особливостей Галичини [Текст] / П. М. Кралюк // Визвольний шлях. – 2004. – № 11. – С. 89-99.
384. Конфесіологія релігії [Коллективна монографія] // Українське релігієзнавство / за наук. ред. професорів А. М. Колодного та Л. О. Филипович. – 20-е доопрац. вид. – К., 2009. – Спецвипуск 2009-2. – 237 с.
385. Кочан Н. І. Релігійність в Україні: регіональний вимір / Н. І. Кочан // «Політологічні студії»: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1. – С. 197-208.

386. Кудлай О. Б. Міжправославний конфлікт в Україні: позиції сторін / О. Б. Кудлай // Людина і світ. – 1998. – № 5-6. – С. 2-9.
387. Курас І. Ф. Релігія і політика в сучасній Україні (Кесареве – кесарю, а Боже – Богу) / І. Ф. Курас, М. Ф. Рибачук, М. І. Кирюшко, П. І. Фещенко // Ін-т політ. і етнонац. досл. НАН України. – К., 2000. – 272 с.
388. Лешан В. Ю. Особливості та тенденції релігійних процесів на Буковині / В. Ю. Лешан // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : Рута, 2008. – № 2. – С. 121-128.
389. Лешан В. Ю. Релігійна ситуація на Буковині: історичне підґрунтя, нинішні реалії та тенденції змін / В. Ю. Лешан // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – № 2 (4). – С. 49-55.
390. Луцан І. В. Характер державно-церковних відносин у Чернівецькій області та тенденції змін / І. В. Луцан // Богословський вісник : збірник наук. праць. – № 5. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 289-306.
391. Любчик В. П. Церковно-державні та міжправославні відносини в Україні / В. П. Любчик // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К. : VIP, 2001. – С. 53-62.
392. Малик В. Г. Соціально значуща діяльність регіональних церков: форми реалізації в умовах демократизації суспільства / В. Г. Малик // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 414-415. Філософія. – С. 208-211.
393. Маринович М. Ф. Роль Церкви у будівництві посткомуністичного суспільства в Україні / М. Ф. Маринович // Незалежний культурологічний часопис „І”. – 2001. – № 22. – С. 205-207.
394. Матеріали конкретних соціологічних досліджень кафедри релігієзнавства і теології ЧНУ : [зб. наук. праць / наук. ред. Маковецький А. М. та ін.], – Чернівці : Рута, 1998-2000 рр. – Т. 1. – 218 с.
395. Мизак Н. С. Два століття служіння Богові і нації: УГКЦ на Буковині [Монографія] / Н. С. Мизак, А. В. Яремчук. – Харків : ТОВ «СИЦІЯ», 2016. – 320 с.

396. Міжцерковні відносини [Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень] // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 29-39.
397. Нарис історії Буковинської Православної Церкви. – Чернівці : Видавничий відділ Чернівецько-Буковинської єпархії, 2016. – 152 с.
398. Настас В. М. Актуальні проблеми державно-церковних та міжконфесійних відносин у Чернівецькій області: сучасний стан і перспективи / В. М. Настас // Науковий вісник Чернівецького державного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 64. Філософія. – С. 42-44.
399. Настас В. М. Пріоритетні напрямки державно-церковної політики в Чернівецькій області / В. Настас, В. Безбородько // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 163-164. Філософія. – С. 221-224.
400. Новиченко М. Р. Матеріали християнської міжконфесійної зустрічі „Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний” / М. Р. Новиченко. – К., 2008. – С. 18-21.
401. Новиченко М. Р. Міжконфесійні конфлікти / М. Р. Новиченко // Людина і світ. – 1995. – № 9. – С. 17-18.
402. Новиченко М. Р. Міжконфесійні конфлікти: шляхи подолання / М. Р. Новиченко // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття : науковий щорічник / за заг. ред. д. філос. н. А. М. Колодного і к. філос. н. М. Ю. Бабія. – К., 2004. – № 8. – С. 112-115.
403. Новиченко М. Р. Розвиток духовної освіти в Україні: стан, проблеми / М. Р. Новиченко // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. – К., 2004. – С. 106-110.
404. Онищук С. В. Роль міжцерковних відносин у державотворчому процесі / С. В. Онищук // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 3. – С. 59-69.
405. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму / П. П. Панченко. – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – 97 с.

406. Релігійна мережа в Україні: стан і тенденції розвитку [Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень] // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1-2 (119-120). – С. 3-36.
407. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. Даниленко. – К. : Інститут історії України, 2010. – 210 с.
408. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України [Монографія] / кол. авт.: В. А. Войналович (керівник), В. Є. Єленський, М. І. Кирюшко, Н. І. Кочан, Н. С. Рубльова; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2012. – 272 с.
409. Релігія і Церква в Україні [Моніторинг] // Людина і світ. – 1998. – № 10. – С. 26-32.
410. Рибачук М. Ф. Національне відродження і релігія [Монографія] / М. Ф. Рибачук, О. І. Уткін, М. І. Кирюшко; НАН України, Ін-т нац. відносин і політол. – К. : Асоціація „Україно”, 1995. – 208 с.
411. Рожко В. Є. Нарис історії Української Православної церкви на Волині (870-2000) : історико-краєзнавчий нарис [Текст] / В. Є. Рожко. – Луцьк : MEDIA, 2001. – 672 с.
412. Саган О. Н Соціальна доктрина Російського православ'я: чи буде два кроки назад? / О. Н. Саган // Українське релігієзнавство. – 2002. – № 23. – С. 14-24.
413. Саган О. Н. Держава і церква – основні моделі взаємодії / О. Н. Саган // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії : наук. зб. – К., 1999. – С. 45-49.
414. Саган О. Н. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні / О. Н. Саган // Українське релігієзнавство. – 1999. – № 12. – С. 94-105.
415. Саган О. Н. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин в сучасній Україні / О. Н. Саган // Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти : науковий щорічник / заг. ред. д. філос. н. А. М. Колодного, д. філос. н. О. Н. Сагана, д. філос. н. Л. О. Филипович, к. філос. н. М.Ю. Бабія. – К., 2008. – № 13. – С. 47-54.

416. Слободянюк П. Я. Українська церква: історія руїни і відродження [Монографія] / П. Я. Слободянюк ; Наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
417. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX–перша половина XX ст.): [монографія] / Н. Г. Стоколос. – Рівне : РІС КСУ – ППФ „Ліста–М”, 2003. – 480 с.
418. Стоцький Я. В. Аналіз державно-церковних і міжконфесійних відносин у Тернопільській області в першому десятилітті XXI століття / Я. В. Стоцький // Українське релігієзнавство. – 2011. – № 57. – С. 133-146.
419. Стоцький Я. В. Компаративістика тріади „Держава-освіта-церква” в Україні та у деяких країнах Західної Європи на сучасному етапі / Я. В. Стоцький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 187-192.
420. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози [Монографія] / НАН України. Ін-т філософії. Відділення релігієзнавства. Ред. кол. : П. І. Косуха (відп. ред.), В. Є. Єленський, А. М. Колодний. – Ч. 1. – К., 1994. – 175 с.
421. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози [Монографія] / НАН України. Ін-т філософії. Відділення релігієзнавства. Ред. кол. : П. І. Косуха (відп. ред.), В. Є. Єленський, А. М. Колодний. – Ч. 2. – К., 1994. – С. 176-320.
422. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 / за ред.: О. С. Власюк . – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2006. – 575 с.
423. Филипович Л. О. Християнські церкви України та стратегії їх відносин з суспільством / Л. О. Филипович // Релігія та Соціум. – Чернівці. – 2008. – № 1. – С. 65-70.
424. Филипович Л. О. Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти / Л. О. Филипович // Релігія та Соціум. – Чернівці : Рута, 2011. – № 2 (6). – С. 76-81.

425. Филипович Л. О. Взаємодія суспільства і церкви: пошук нових можливостей / Л. О. Филипович // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 291-292. Філософія. – С. 194-200.
426. Филипович Л. О. Міжрелігійний діалог: Україна і Європа / Л. О. Филипович // Державно-церковні відносини в Україні в контексті сучасного європейського досвіду. Зб. наук. мат. – К. : VIP, 2004. – С. 155-162.
427. Филипович Л. О. Новий Закон про свободу совісті: проект на майбутнє / Л. О. Филипович // Релігійна свобода. Законодавство України „Про свободу совісті та релігійні організації”: європейські стандарти та українські реалії. Науковий щорічник / за заг. ред. д. філос. н. А. М. Колодного (гол. ред.), к. філос. н. М. Ю. Бабія, д. філос. н. Л. О. Филипович. – К., 2007. – № 11. – С. 17-23.
428. Филипович Л. О. Соціальна значимість міжрелігійного діалогу в нових політичних умовах / Л. О. Филипович // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 240-241. Філософія. – С. 182-187.
429. Филипович Л. О. Церква і нова влада: пошук демократичної системи відносин / Л. О. Филипович // Південний архів: Історичні науки. Вип. XIX. – Херсон, 2005. – С. 105-110.
430. Філософсько-теологічний факультет : історія та сучасність (1875-1940, 1993-2013 рр.): кол. монографія / гол. ред.: Балух В. О. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 224 с.
431. Форум християнської молоді : збірник матеріалів форуму. – К., – 1999. – 40 с.
432. Церква і суспільство [Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень] // Національна безпека і оборона. 2000. – № 10. – С. 40-59.
433. Церковно-релігійна ситуація в Україні (стан та тенденції розвитку) [Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень] // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 10. – С. 4-28.

434. Чеховський І. Г. Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності / І. Г. Чеховський. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – 116 с.
435. Чеховський І. Г. Чернівці – місто зустрічі культур і релігій / І. Г. Чеховський. – Чернівці : Місто, 2009. – 208 с.
436. Чеховський І. Г. Старообрядці Буковини: проблеми адаптації й збереження етнорелігійної ідентичності в сучасному суспільстві / І. Г. Чеховський // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 203-204. Філософія. – С. 158-165.
437. Чеховський І. Г. Трансформація старожитньої традиції в сучасному старообрядницькому середовищі Чернівців / І. Г. Чеховський // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 291-292. Філософія. – С. 231-238.
438. Шкрібляк М. В. „Церковний Переяслав” на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси : монографія. – 2-ге вид., доп. / М. В. Шкрібляк. – Чернівці : Наші книги, 2015. – 400 с.
439. Шкрібляк М. В. Буковина шукає себе і знаходить у Православ’ї або Нариси з історії Православної церкви на Буковині / М. В. Шкрібляк // Часопис української історії / За ред. д.і.н. проф. А. П. Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 26. – С. 106-108.
440. Шкрібляк М. В. До 1025-річчя Хрещення України-Руси: хто, що, як і навіщо святкує? / М. В. Шкрібляк // Буковинський журнал. – Чернівці : Букрек, 2013. – № 2 (88). – С. 111-116.
441. Шкрібляк М. В. Українсько-російські непорозуміння на тлі сучасних викликів та наукових досягнень / М. В. Шкрібляк // Труди Київської Духовної Академії: богословсько-історичний збірник КПБА УПЦ КП / ред. кол. : митр. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко). – К., 2013. – С. 340-371.
442. Шкрібляк М. В. Царські врата Московської патріархії – шлях до спасіння чи релігійно-політичної експансії / М. В. Шкрібляк // Держава і церква в новітній історії України / Збірник статей за матеріалами IV Всеукраїнської наукової

- конференції „Держава і церква в новітній історії України” (21-22 листопада 2012 року). – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка. – 2013 р. – С. 75-83.
443. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз [Текст] / О. В. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
444. Юраш А. В. Релігія і парламентські вибори 2006: специфіка взаємовпливів / А. В. Юраш // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 291-292. Філософія. – С. 230-231.
445. Юраш А. В. Українське православ'я як суб'єкт і об'єкт електорального процесу в Україні: з досвіду президентської кампанії 2004 року / А. В. Юраш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 240-241. Філософія. – С. 117-122.
446. Яремчук С. С. Православна Церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини) [Монографія] / С. С. Яремчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 352 с.
447. Яроцький П. Л. Культура й інкультурація в контексті міжрелігійного і міжкультурного діалогу // П. Л. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2009. – № 50. – С. 105-116.
448. Яцишин У. В. Роль церкви і духовенства у виборчому процесі України / У. В. Яцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 128-133.

6. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

449. Браславець О. Коментар до Указу Президента України №279/2002 від 21.03.2002 р. „Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков...” [Електронний ресурс] / О. Браславець : за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу :

- http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/9813/. – Назва з екрану. – Дата звернення : 14.09.2016.
450. Буковинський молодіжний етнодуховний фестиваль „Обнова-фест” [Електронний ресурс] : за даними міжнародного культурного порталу „Експеримент”. – Режим доступу : <http://md-eksperiment.org/afisha/ukraine/chernivtsi/festival-obnova-fest-2016-20160410210317>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 3.05.2016.
451. Варлаам (Пилипишин) [Електронний ресурс] : за матеріалами вільної онлайн-енциклопедії „Вікіпедія”. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Варлаам_\(Пилипишин\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Варлаам_(Пилипишин)). – Назва з екрану. – Дата звернення : 12.05.2016.
452. Відстоюючи українське православ'я [бесіда з Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом]. – 2010. – 27 липня [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Тиждень.ua”. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Publication/4659>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 14.06.2016.
453. Відбувся семінар „Координація роботи молоді” в єпархіях УПЦ Київського Патріархату [Електронний ресурс] : за даними офіційного веб-сайту „Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/news/kviv/2980-upravlinnyamolodnovyny24122012.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 4.05.2016.
454. Віце-губернатор Буковини вважає УПЦ КП неканонічною, але законною церквою в Україні [Електронний ресурс] : за даними сайту „Західна інформаційна корпорація (zik)”. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2006/02/16/32603>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 18.06.2016.
455. Второй день Собора РПСЦ, 22 октября 2014 года, глазами его участников [Електронний ресурс] : за матеріалами веб-сайту „Современное Древлеправославне”. – Режим доступу :

- <https://staroobrad.ru/modules.php?name=News2&file=article&sid=1108>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.07.2016.
456. Голова УПЦ КП про російську агресію, діяльність Московського патріархату та перспективи об'єднання церков [бесіда з Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом / вела Я. Седова]. – 2015. – 12 квітня [Електронний ресурс]: за даними офіційного веб-сайту „Апостроф” – Режим доступу : <http://apostrophe.ua/article/society/2015-04-12/patrarh-flaret-kreml-rozpalvu-vynu-tak-samo-vak-slamska-derjava/1552>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 15.06.2016.
457. Драгінда О. Відбувся круглий стіл „Держава і Церква: Буковинський контекст” [Електронний ресурс] / О. Драгінда : за даними сайту „Православ'є в Україні”. – Режим доступу: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/tserkovni_hroniki/2007/06/15/8532.html. – Назва з екрану. – Дата звернення : 17.06.2016.
458. Здіорук С. І. Розбудова партнерської моделі державно-конфесійних відносин в Україні та утвердження української помісної православної церкви: аналітична доповідь [Електронний ресурс] / С. І. Здіорук, В.В. Токман. – К., 2009. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/16102009/Dopovid.htm>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.08.2016.
459. Зілгалов В. „Споконвіку було Слово”: – Зустріч Президента України Віктора Ющенка зі Вселенським патріархом Варфоломієм I у Стамбулі [Електронний ресурс] / В. Зілгалов : за даними сайту „Радіо Свобода”. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/931414.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 18.06.2016.
460. Інформаційний звіт Мінкультури за 2011 рік „Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні” [Електронний ресурс] : за даними Інституту релігійної свободи, Київ, 2012. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1034&Itemid=&lang=ru. Назва з екрану. – Дата звернення : 4.09.2016.

461. Інформація відділу у справах сім'ї та молоді та Чернівецького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді День Святого Миколая [Електронний ресурс] : за даними сайту Чернівецької міської ради – Режим доступу : <http://chernivtsy.eu/ /Ukrainian/DepInfo/VidSSM/33.shtml>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 4.05.2016.
462. Інформація про ВРДіРО [Електронний ресурс] : за даними офіційного інтернет-представництва „Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій”. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/council>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 4.09.2016.
463. Кіцманська єпархія Української Православної Церкви Київського Патріархату [Електронний ресурс] : за матеріалами вільної онлайн-енциклопедії „Вікіпедія”. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Кіцманська_єпархія_УПЦ_КП. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.07.2016.
464. Ковтун М. Загальна характеристика діяльності молодіжних утворень греко-католиків в Україні [Електронний ресурс] / М. Ковтун : за даними сайту Науковий блог НаУ „Острозька Академія” – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2013/zahalna-harakterystyka-diyalnosti-molodizhnyh-utvoren-hreko-katolykiv-v-ukrajini/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.07.2016.
465. Колективне підприємство редакція всенародної християнської міжконфесійної газети „Слово Христове” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://b2btoday.com.ua/id/3031449>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 14.05.2016.
466. Лучак А. М. Світ не без добрих людей [Електронний ресурс] / А. М. Лучак : за матеріалами офіційного веб-сайту „Студентська газета „NewФормати” (Профком студентів ЧНУ ім. Юрія Федьковича). – Режим доступу : <http://newformatv.com.ua/?p=504>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 28.08.2016.
467. Мартишин Д., прот. Прогрес і благодійність? Соціальна робота Церкви у сучасній Україні [Електронний ресурс] / прот. Д. Мартишин : за даними

- сайту „Православная жизнь”. – Режим доступу : <http://pravlife.org/content/progres-i-blagodivnist-socialna-robota-cerkvi-u-suchasniy-ukrayini>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.08.2016.
468. Музичко О. Є. Політизація релігії на півдні України: сучасний стан проблеми та шляхи її розв'язання [Електронний ресурс] / О. Є. Музичко ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Volovych_hm/Muzichko1.htm. – Назва з екрану. – Дата звернення : 14.09.2016.
469. Онищук С. В. Участь церков у політичних процесах як чинник державотворення сучасної України [Електронний ресурс] / С. В. Онищук // Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фах. вид. / Ін-т екон. природокористув. та сталого розвитку. – Київ: [б. в.], 2014. – № 10. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=765>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.08.2016.
470. Папієв М. На Буковині влада та релігійні організації домовилися не допускати протистоянь між релігійними громадами [Електронний ресурс] / М. Папієв : за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/36241/. Назва з екрану. – Дата звернення : 17.06.2016.
471. Парламентські вибори в Україні 2002 [Електронний ресурс]: за матеріалами вільної онлайн-енциклопедії „Вікіпедія”. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2002. Назва з екрану. – Дата звернення : 8.07.2016.
472. Політичний процес в Україні в 2004 році: регіональні аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.lib-ebook.com/41filosofiya/1508858-24-politichniy-proces-ukraini-2004-roci-regionalni-aspekti-materiali-konferencii-lviv-2005-demokratiya-vibori-shantingto.php>. Назва з екрану. – Дата звернення : 9.08.2016.
473. Решетніков Ю. Є. Державно-конфесійні відносини: пріоритети визначено [Електронний ресурс] / Ю. Є. Решетніков. – Центр „РЕАЛІС”: за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу:

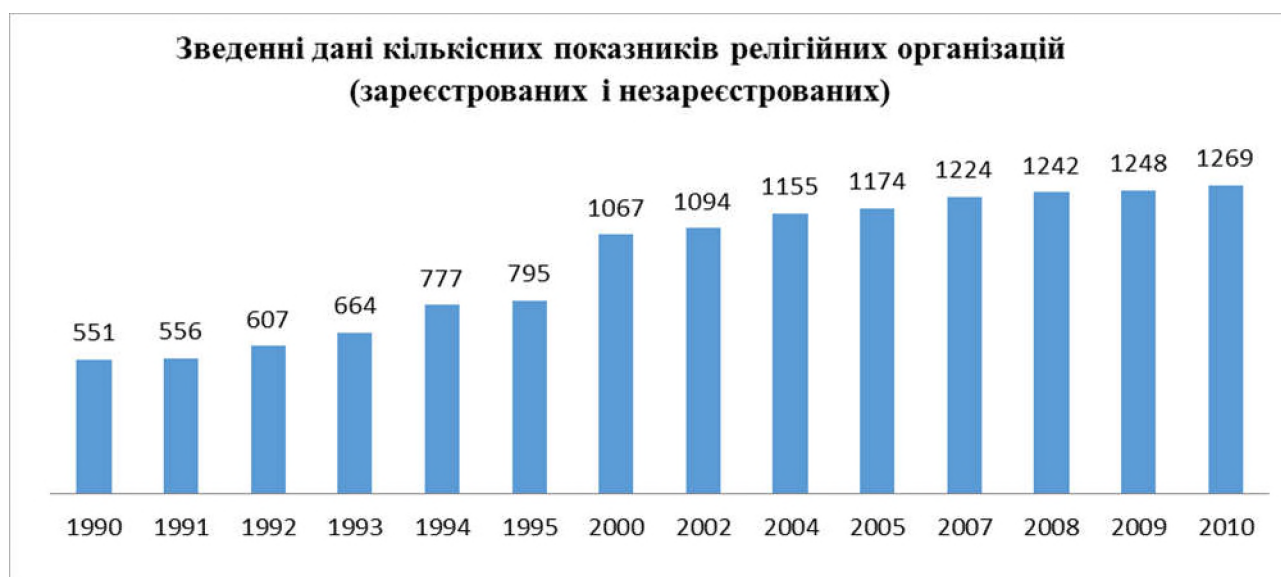
- http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/7318/. – Назва з екрану. – Дата звернення : 10.08.2016.
474. Святий Миколай – дітям Буковини 2012 [Електронний ресурс] : за даними сайту Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ – Режим доступу : <http://diocese.ko.if.ua/se/sites/ep/48535/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 20.08.2016.
475. Товариство українських студентів-католиків „Обнова” [Електронний ресурс] : за даними сайту „Обнова” Чернівці – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/obnovacernivci/>. – Назва з екрану. – Дата звернення : 21.08.2016.
476. Филипович Л. О. Церковна політика: нові виміри [Електронний ресурс] / Л. О. Филипович : за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/9820/. – Назва з екрану. – Дата звернення : 16.07.2016.
477. Церква і вибори: уроки 2004 року [Електронний ресурс] : за даними сайту „Релігійно-інформаційна служба України”. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/33861. Назва з екрану. – Дата звернення : 8.07.2016.

ДОДАТКИ

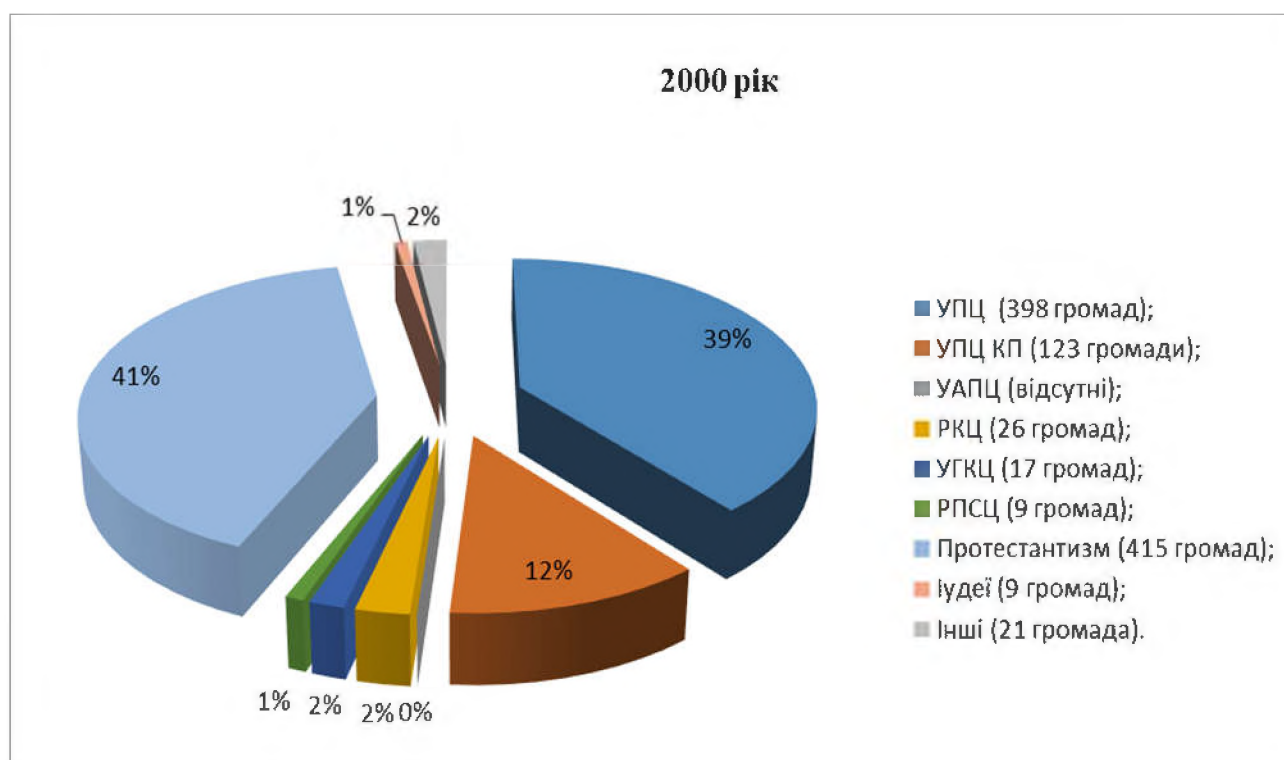
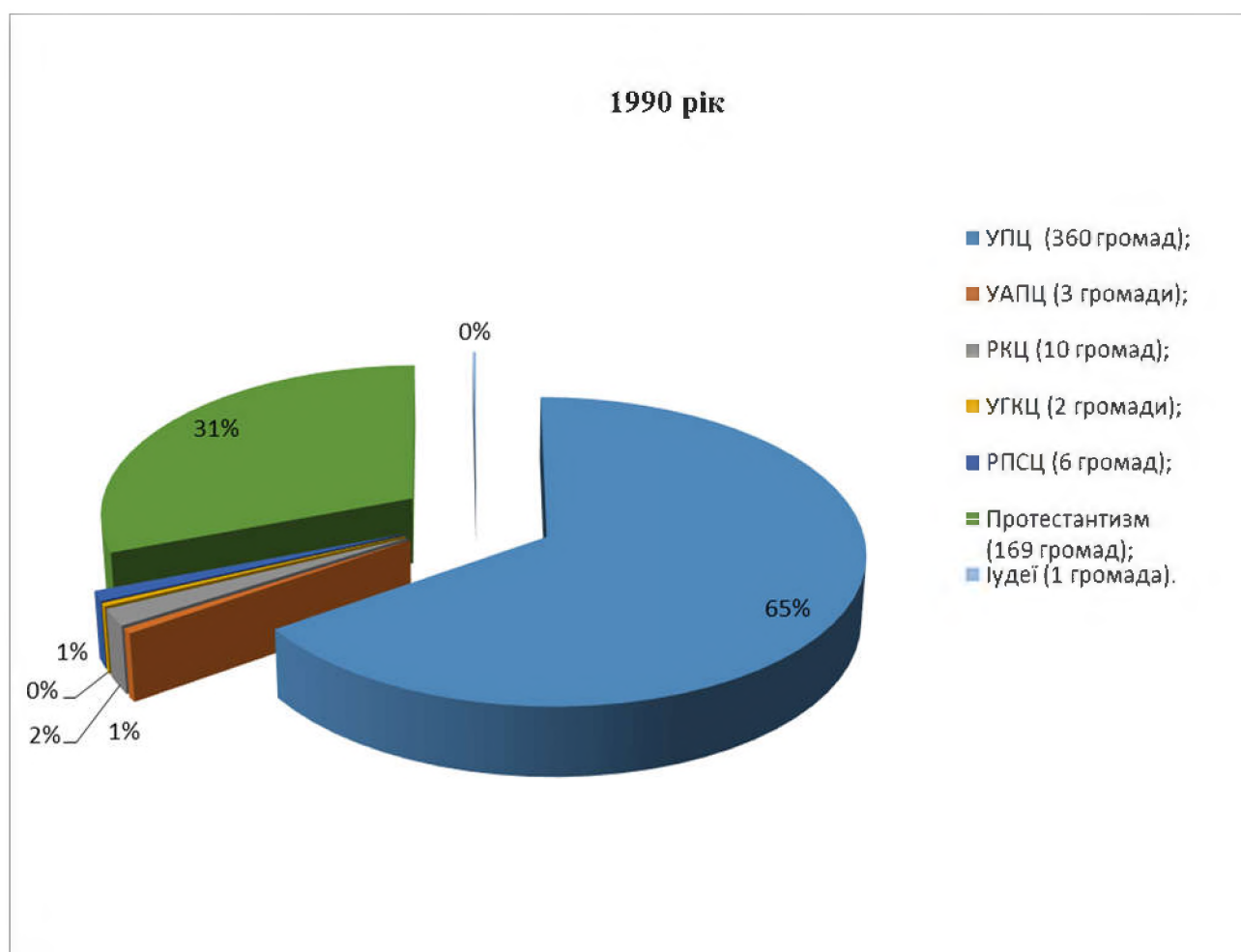

ДОДАТОК А

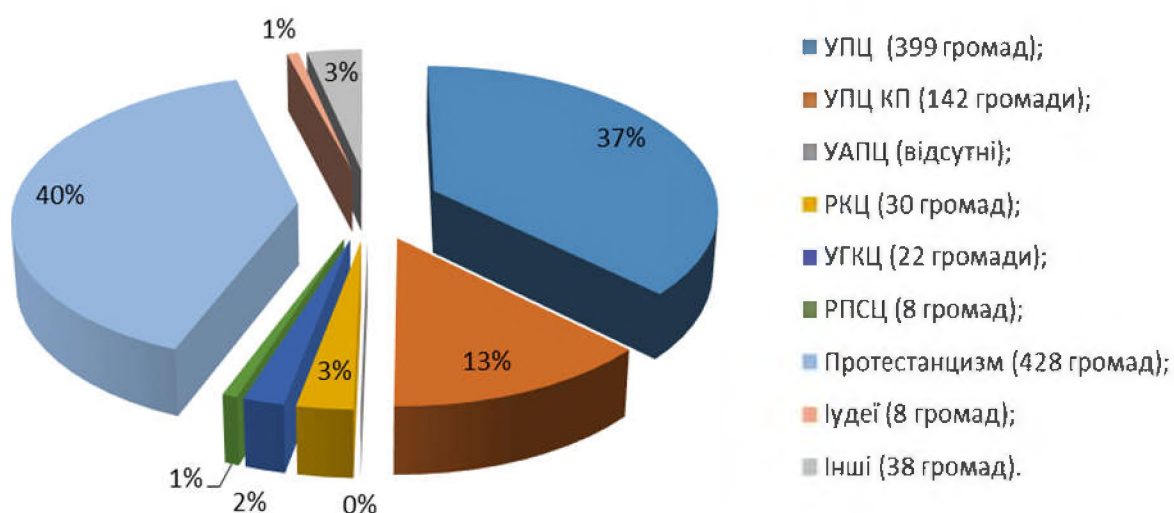
Діаграма 1.
Релігійна мережа в Чернівецькій області:
динаміка зростання

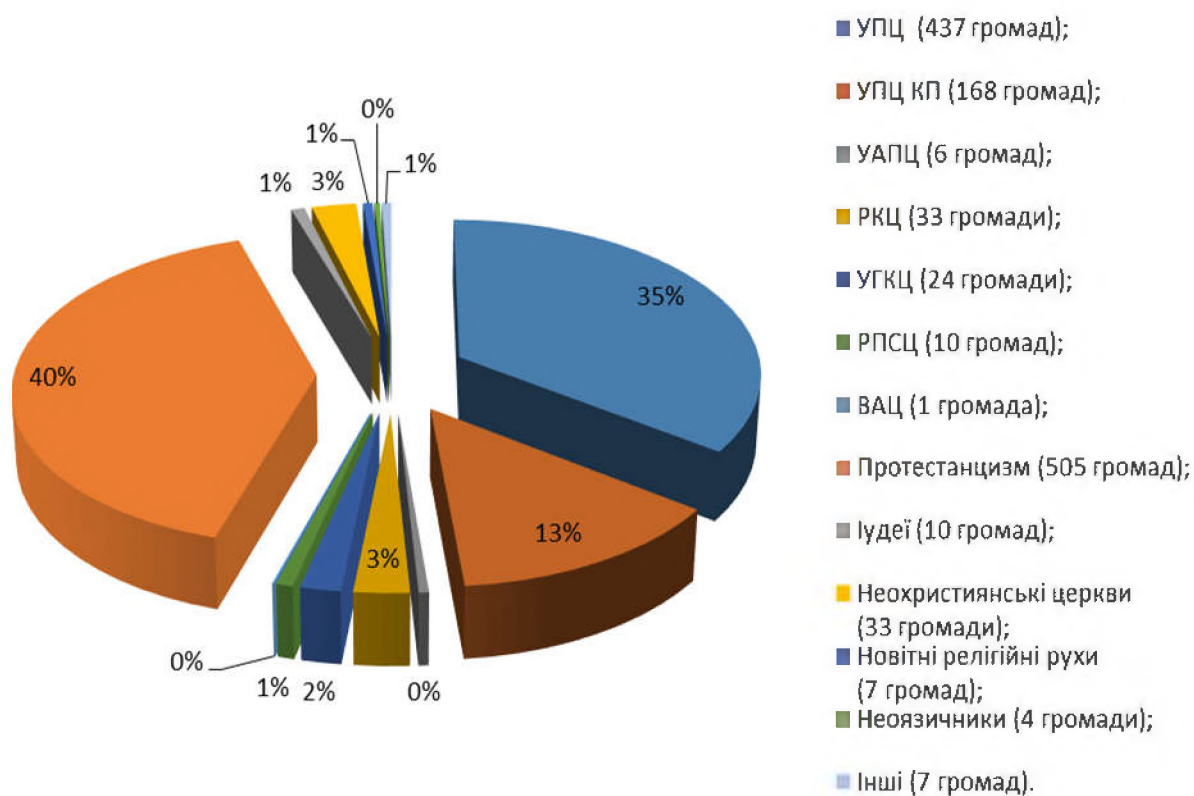
Діаграма 2.
Структура мережі релігійних організацій
в Чернівецькій області за конфесійною ознакою

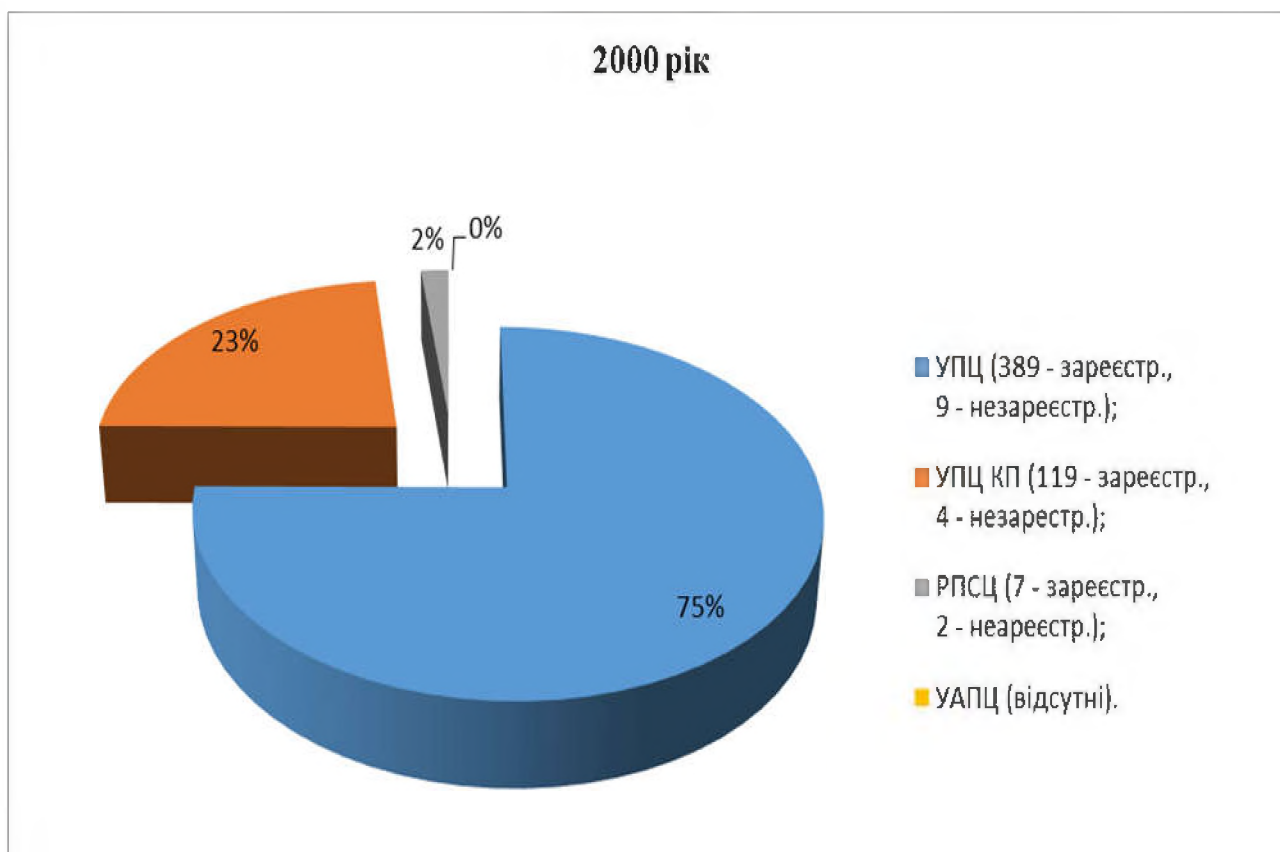
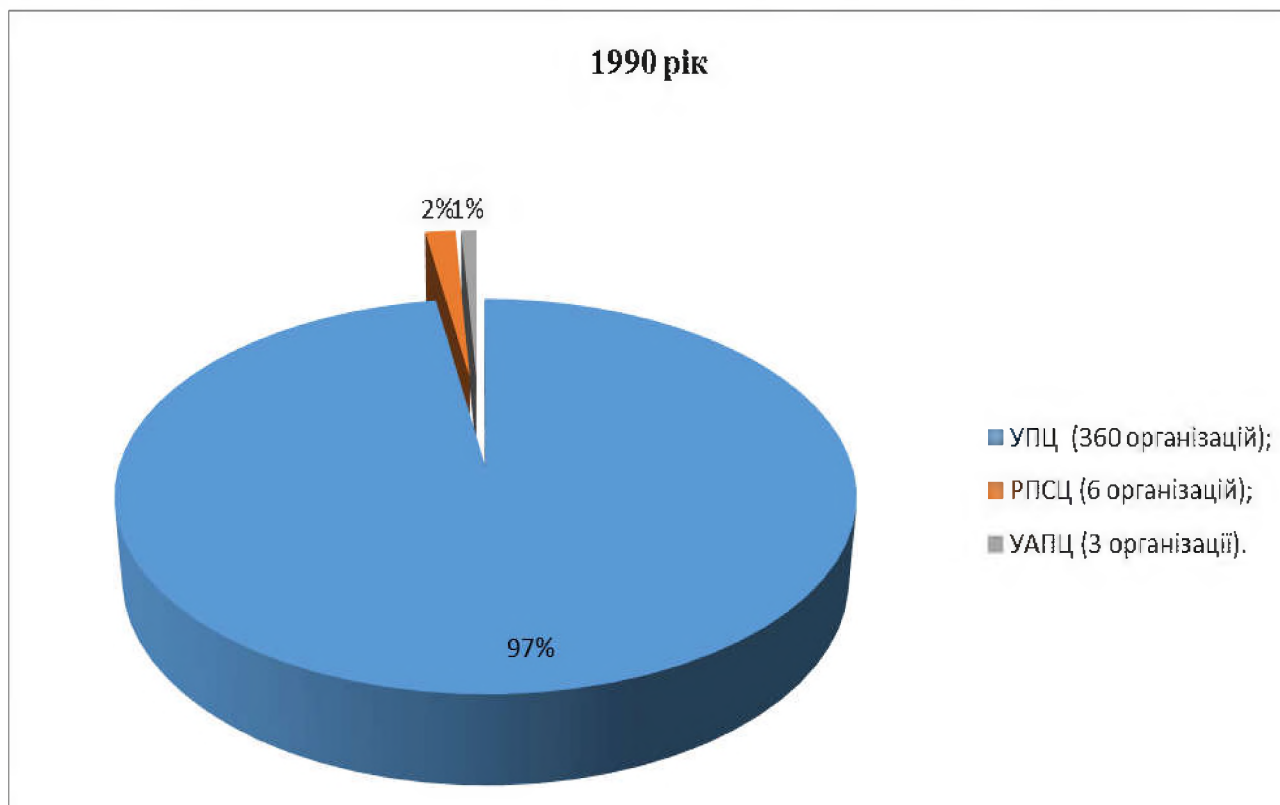
2005 рік

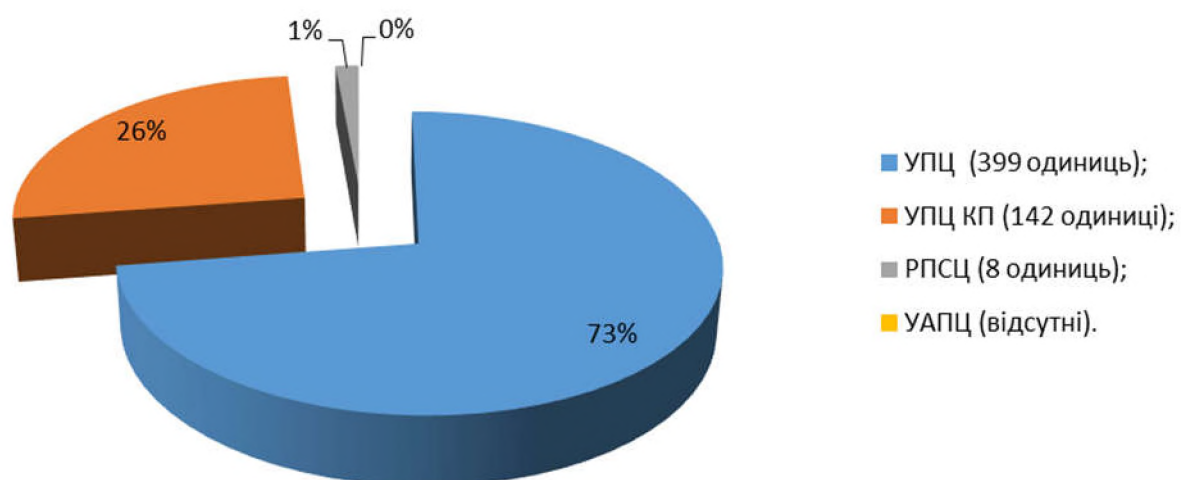
2010 рік

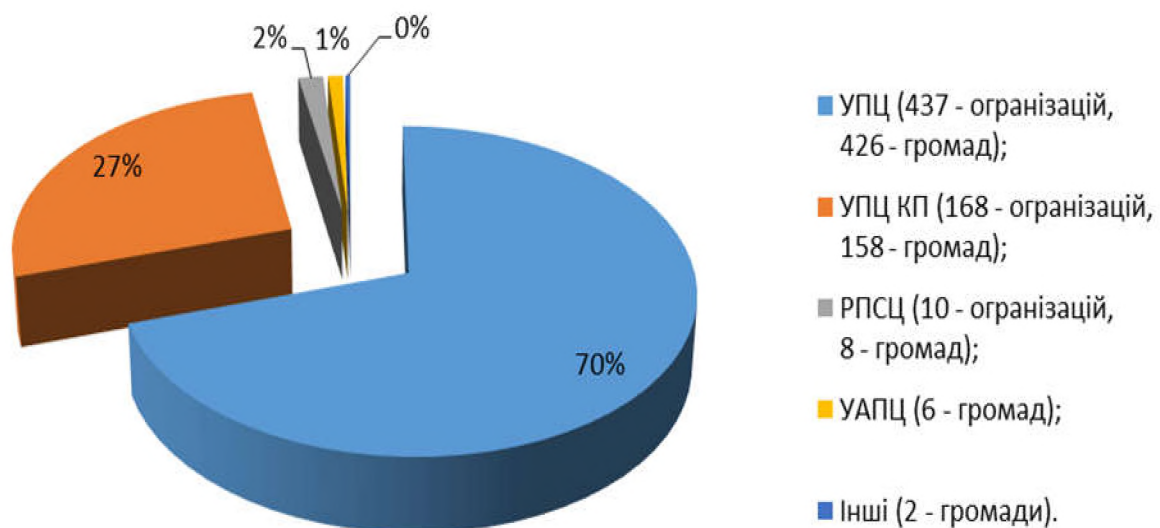
Діаграма 3.
Структура православ'я в Чернівецькій області

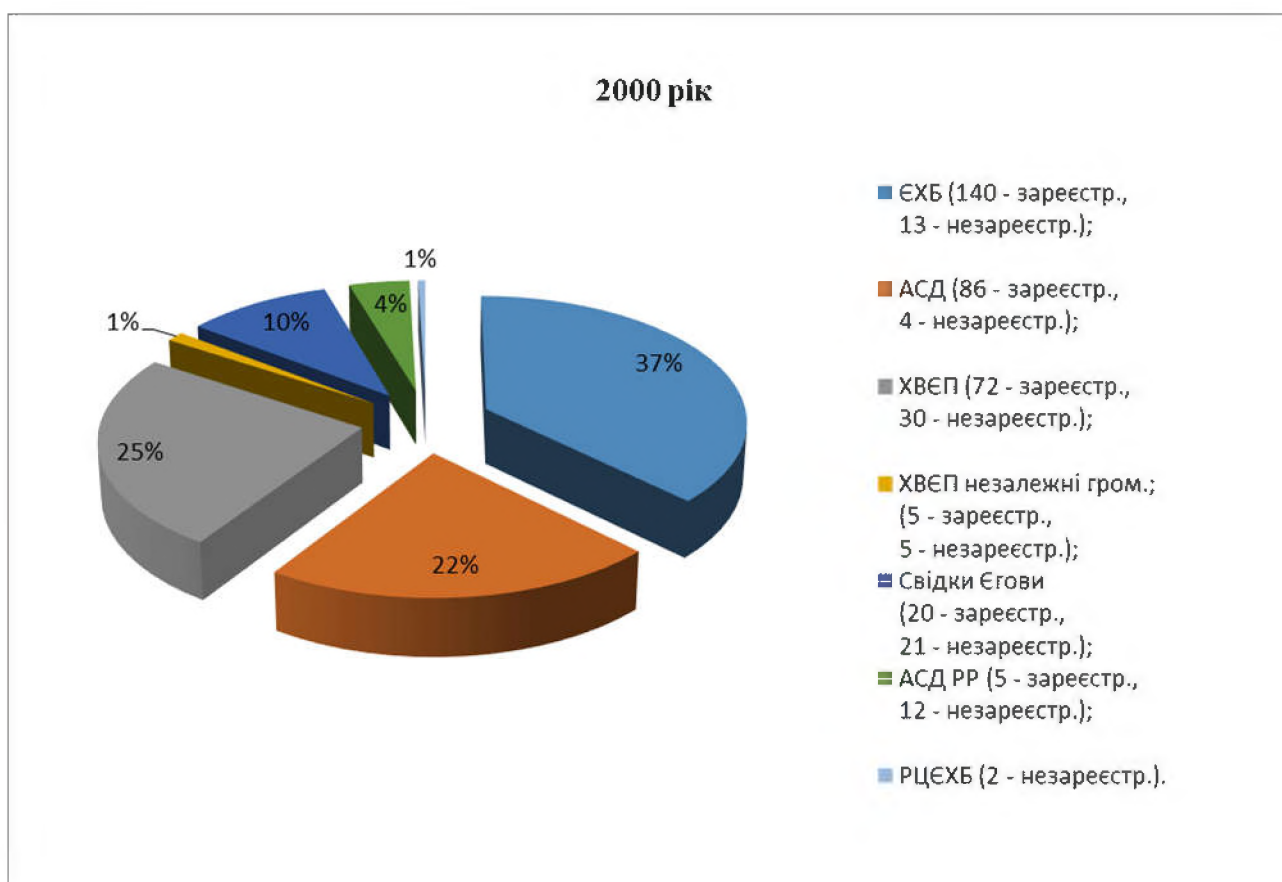
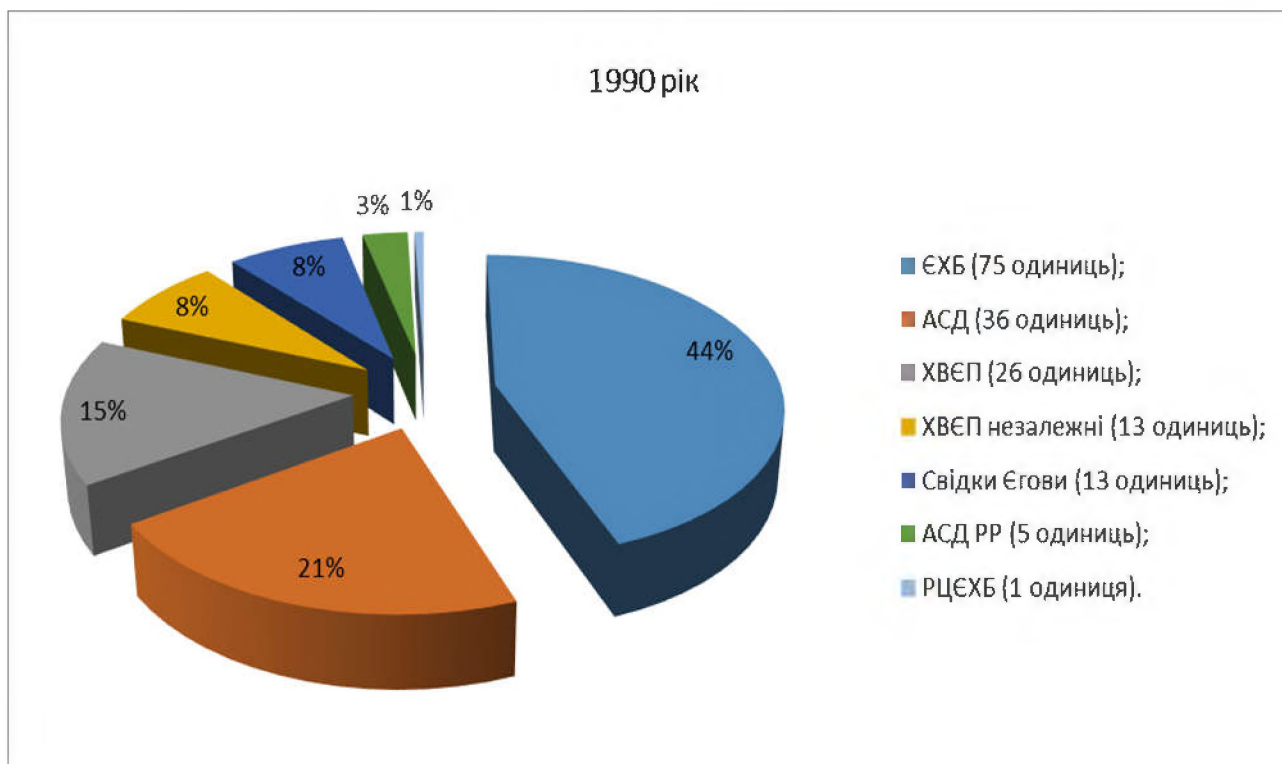
2005 рік

2010 рік

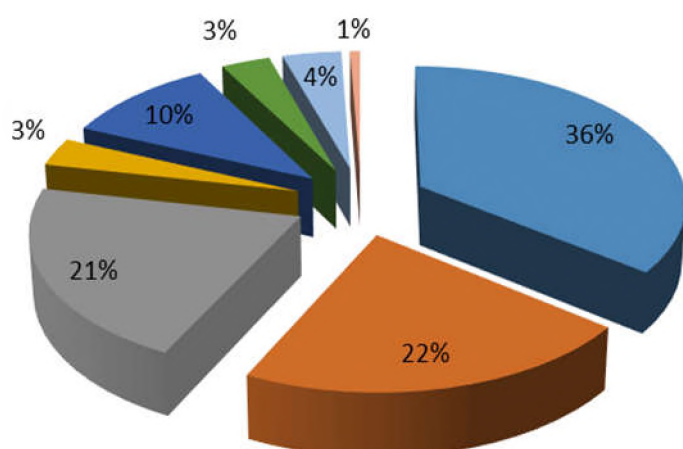

Діаграма 4.
Структура протестантизму в Чернівецькій області

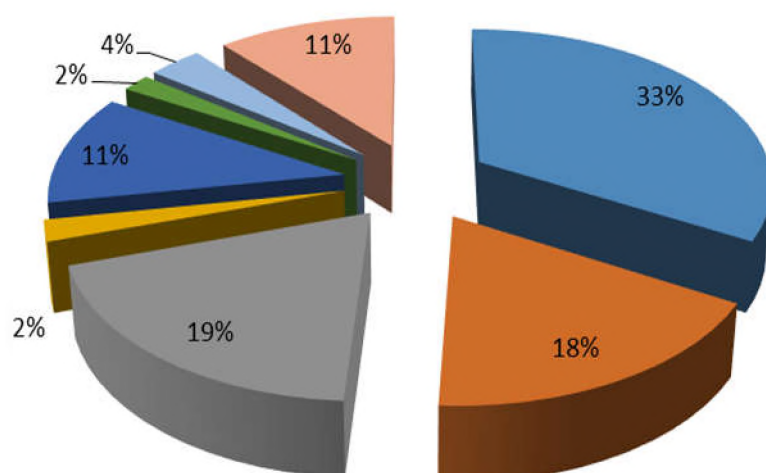

2005 рік

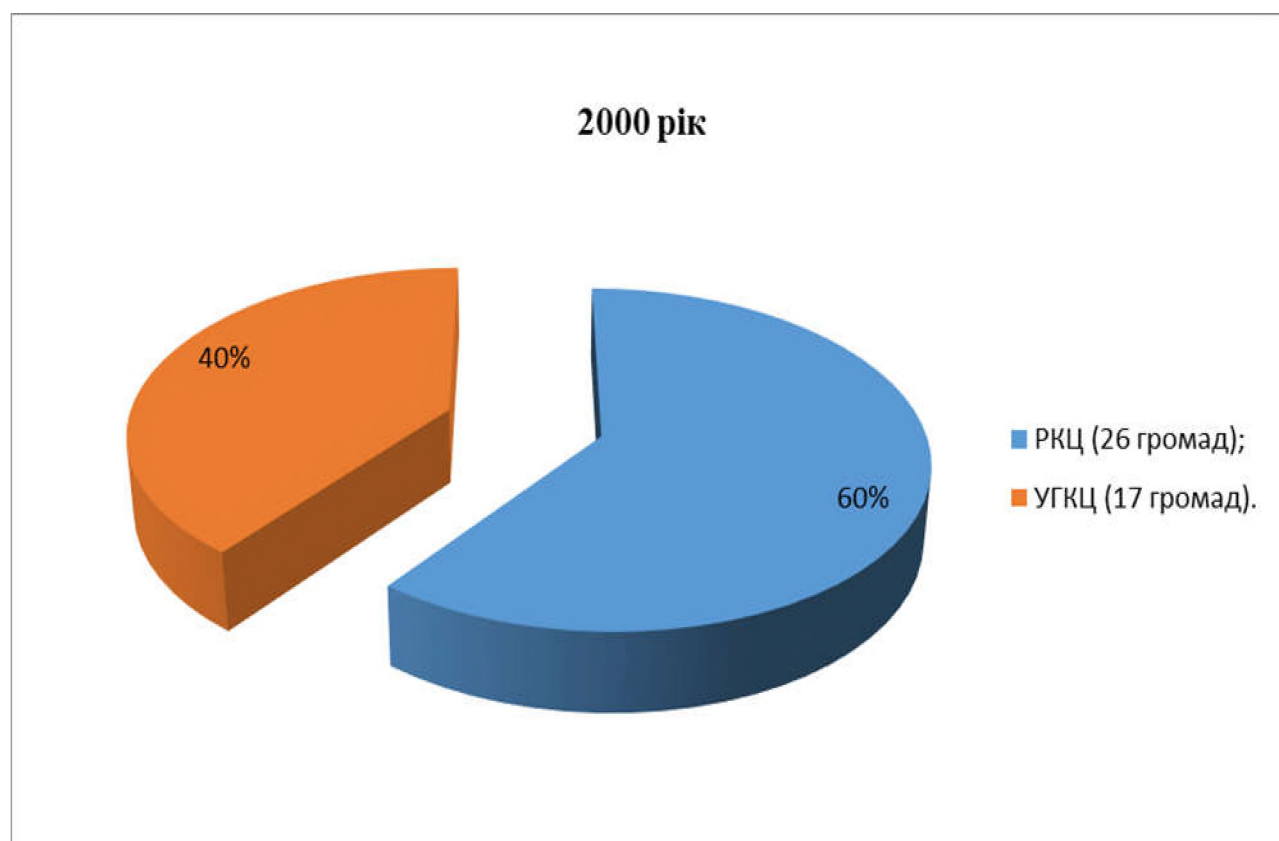
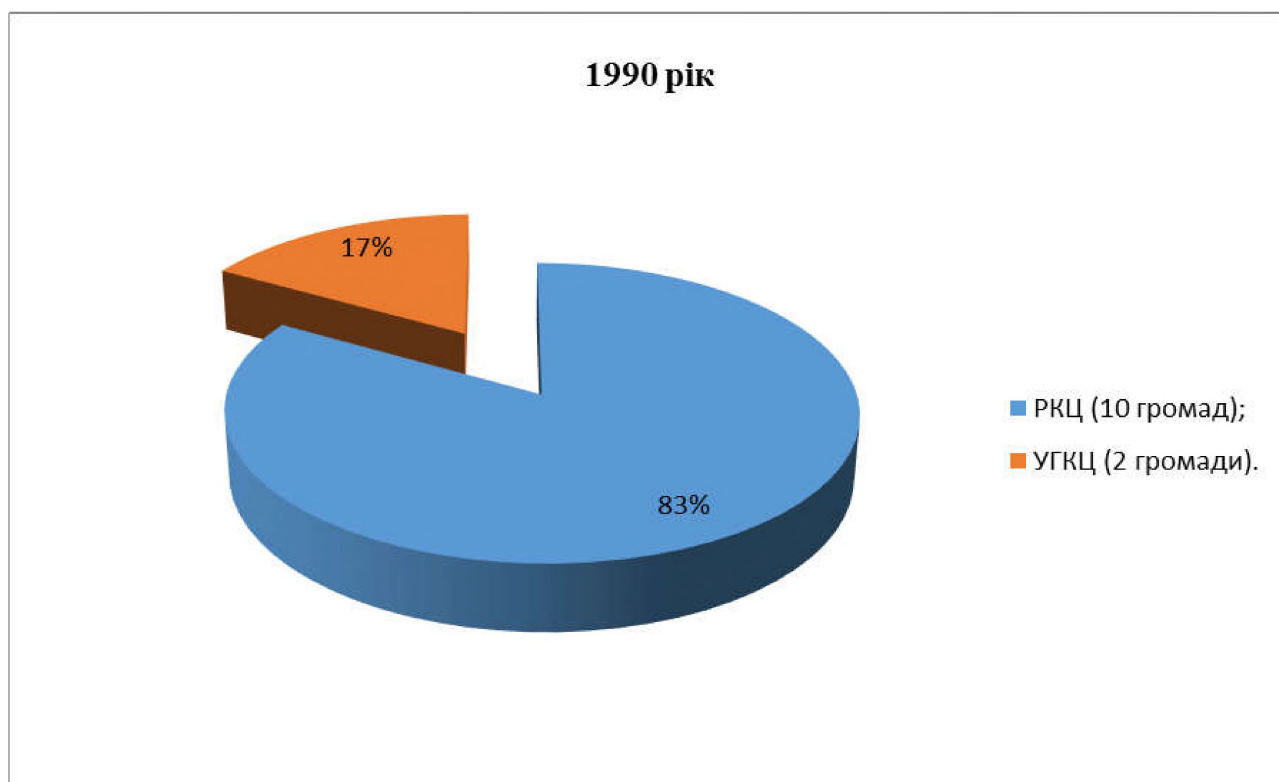
- ЄХБ (153 - зареєстр., 7 - незареєстр.);
- АСД (94 - зареєстр., 4 - незареєстр.);
- ХВЕП (87 - зареєстр., 8 - незареєстр.);
- ХВЕП незалежні гром.; (12 - зареєстр., 3 - незареєстр.);
- Свідки Єгови (24 - зареєстр., 23 - незареєстр.);
- ЄХБ незалежні гром.; (8 - зареєстр., 7 - незареєстр.);
- АСД РР (7 - зареєстр., 11 - незареєстр.);
- РЦЄХБ (3 - незареєстр.).

2010 рік

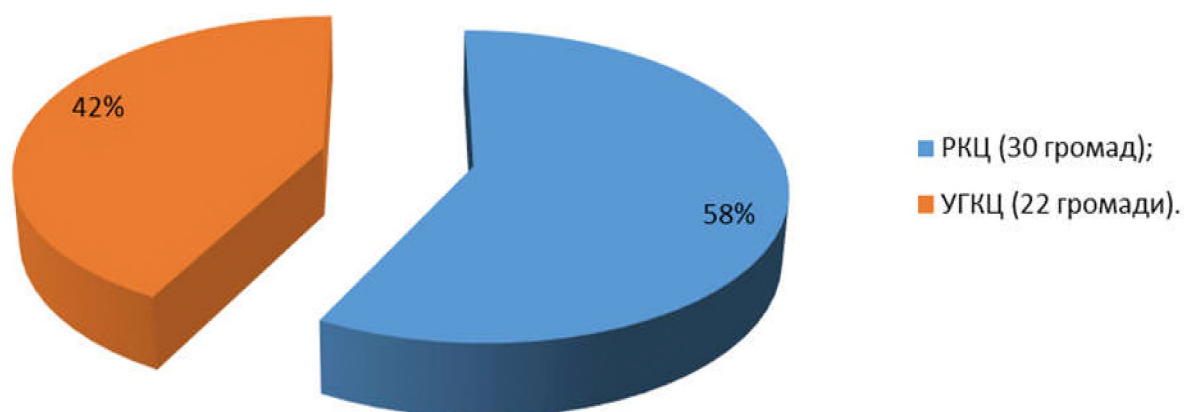
- ЄХБ (185 одиниць);
- АСД (98 одиниць);
- ХВЕП (106 одиниць);
- ХВЕП незалежні гром.; (12 одиниць);
- Свідки Єгови (63 одиниці);
- ЄХБ незалежні гром.; (10 одиниць);
- АСД РР (19 одиниць);
- РЦЄХБ (3 одиниці).

Діаграма 5.
Структура католицизму в Чернівецькій області

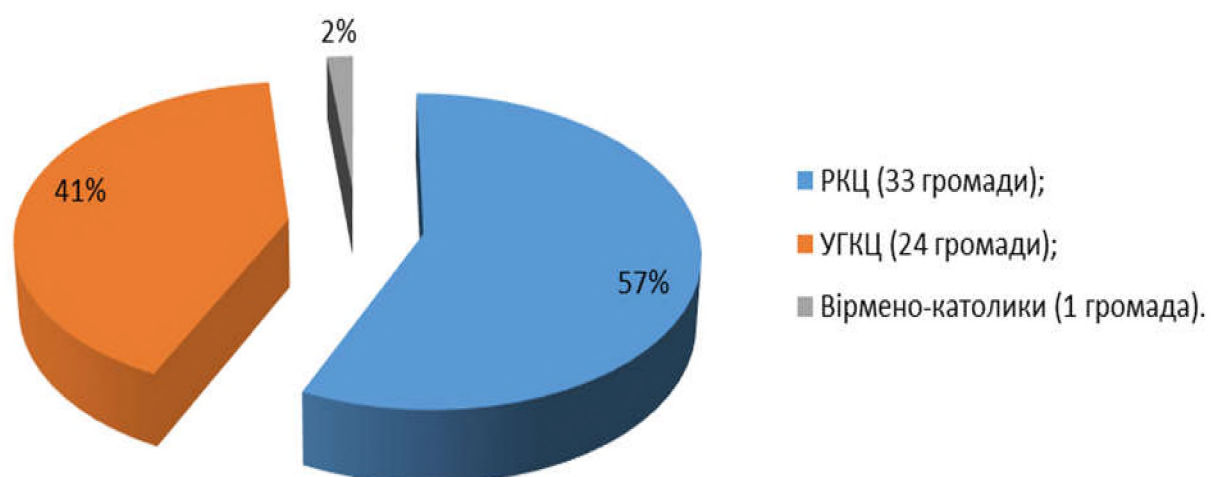

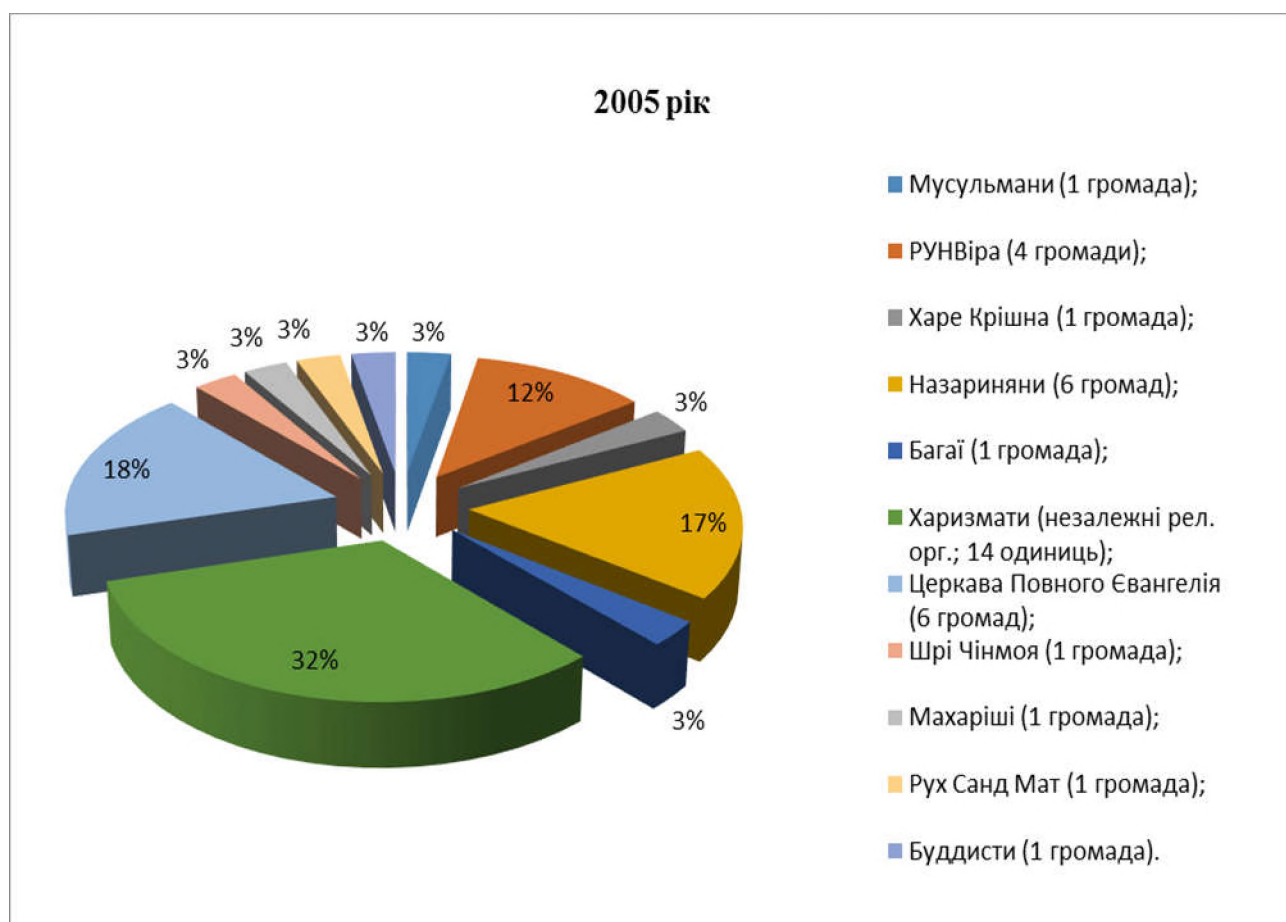
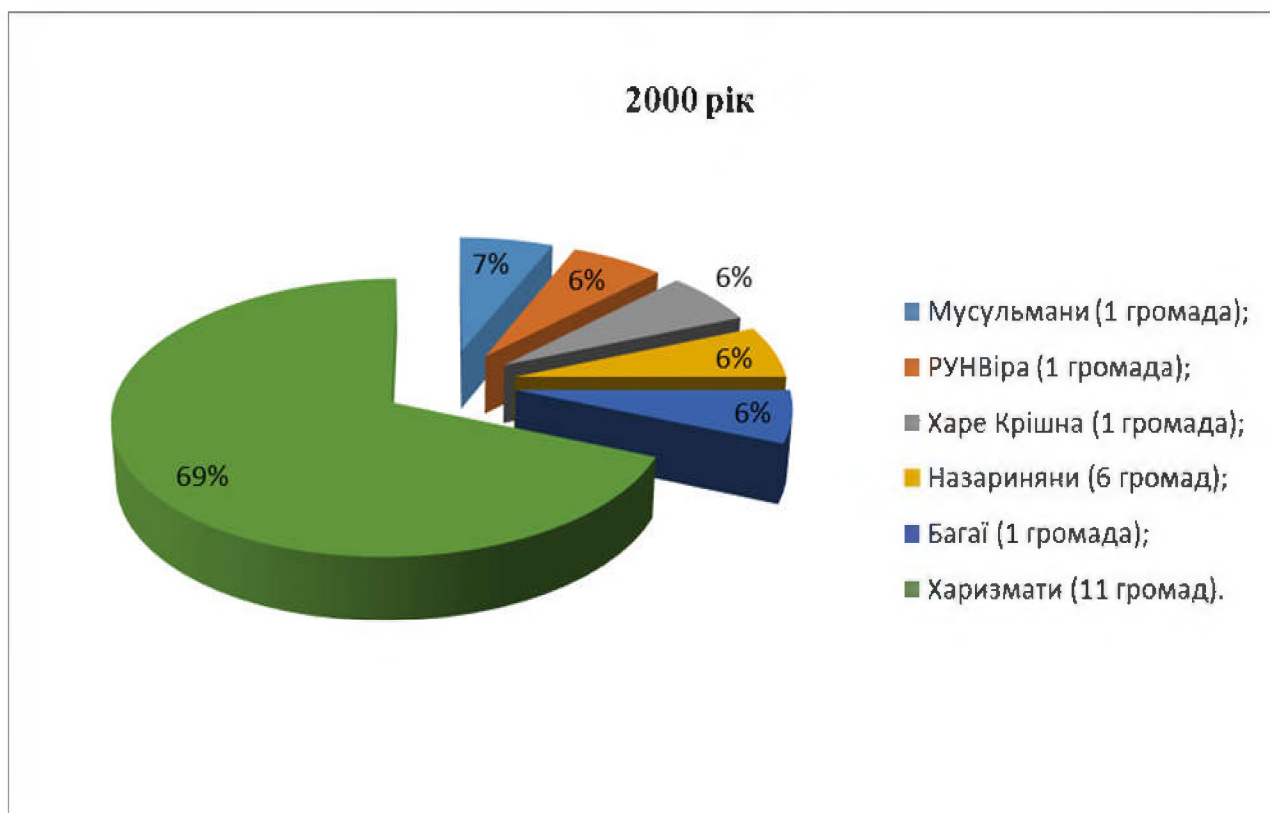
2005 рік

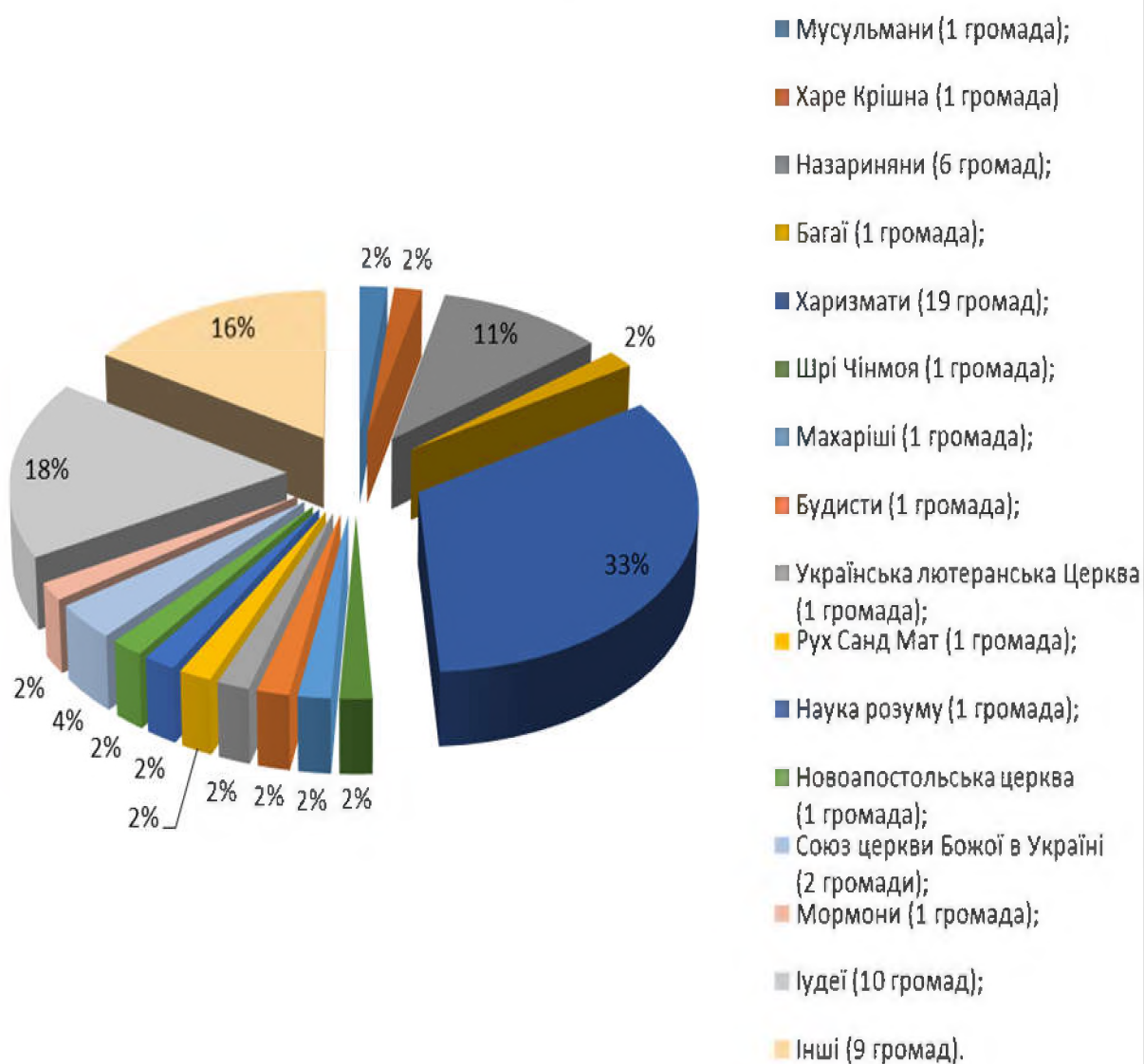
2010 рік

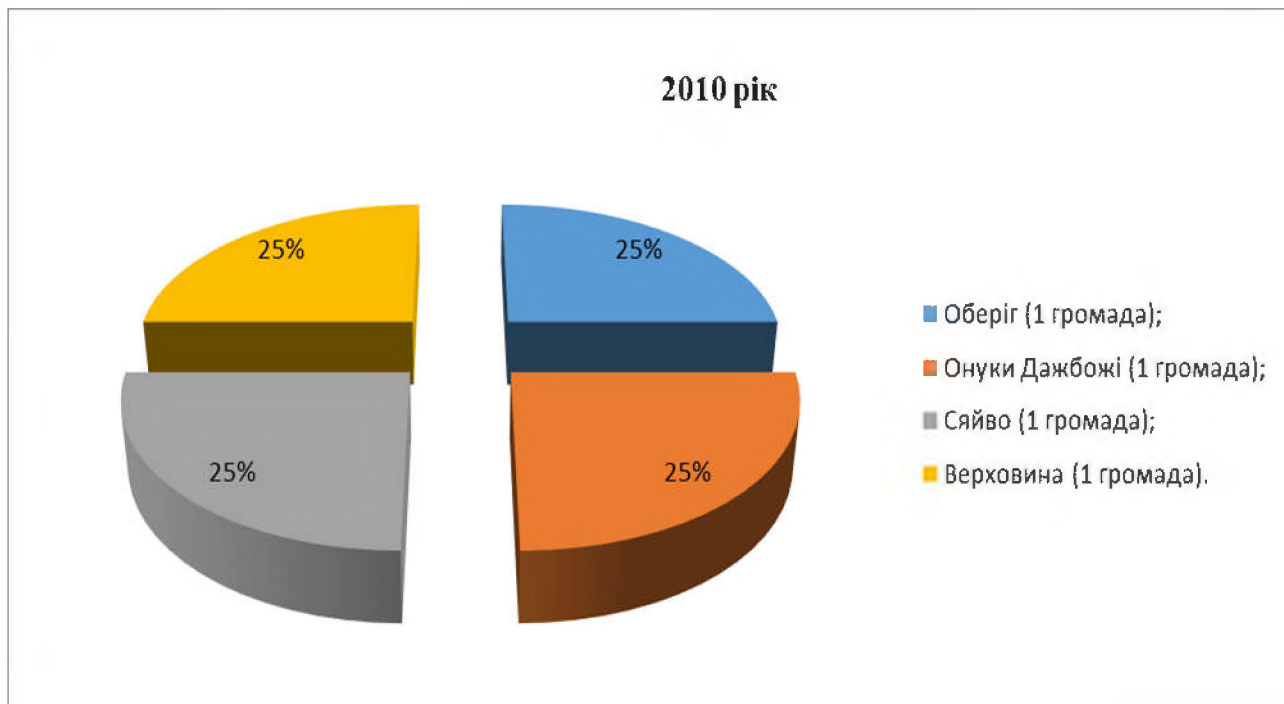
Діаграма 6.
Структура малочисельних релігійних організацій
в Чернівецькій області

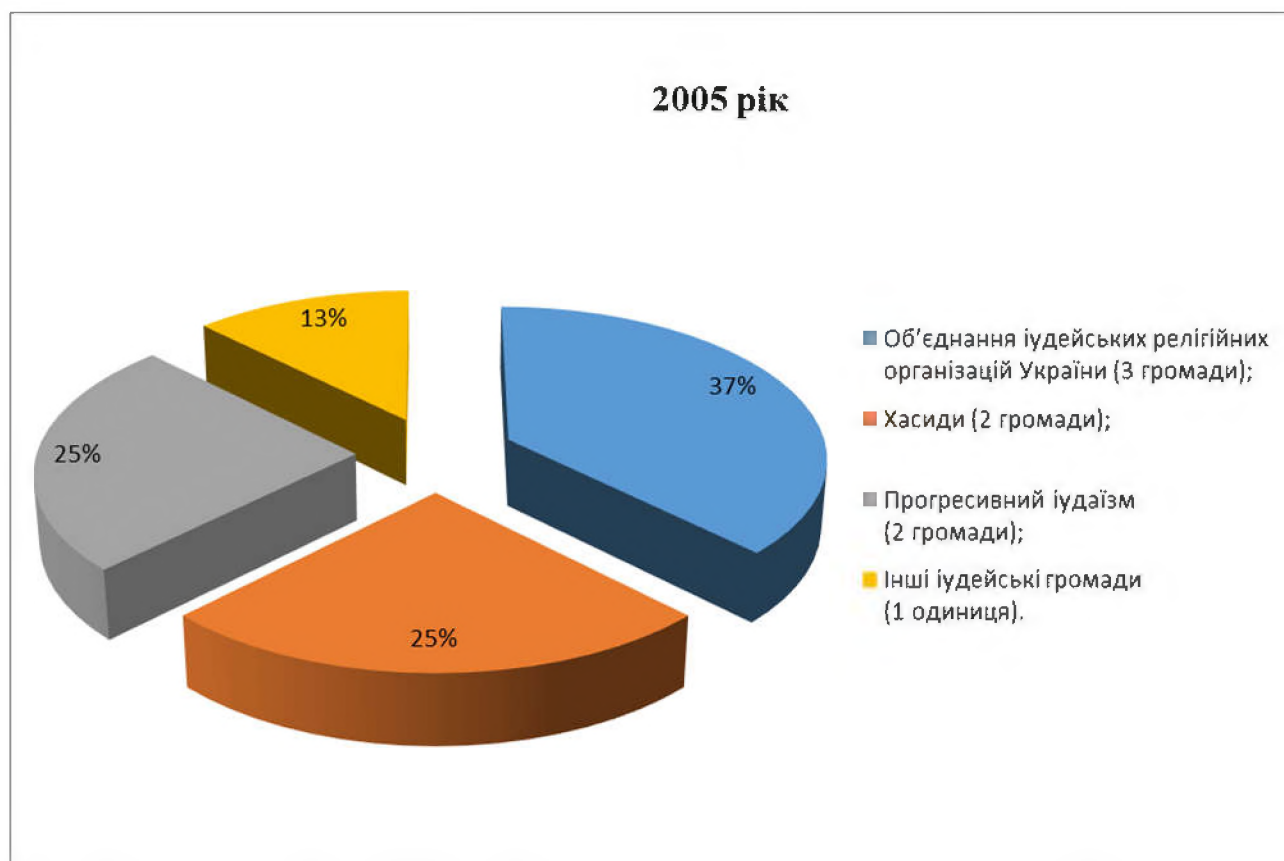
2010 рік

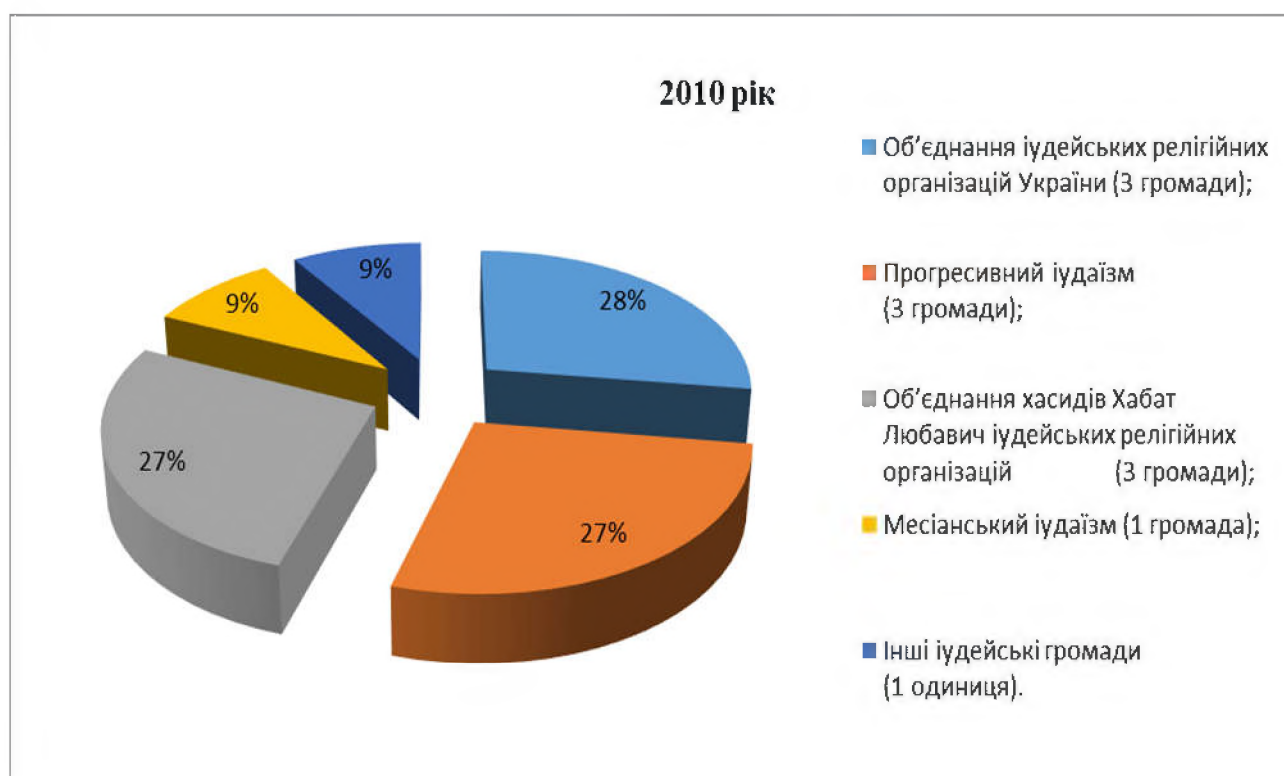

Діаграма 7.
Структура неоязичництва (РУНВіра)
в Чернівецькій області

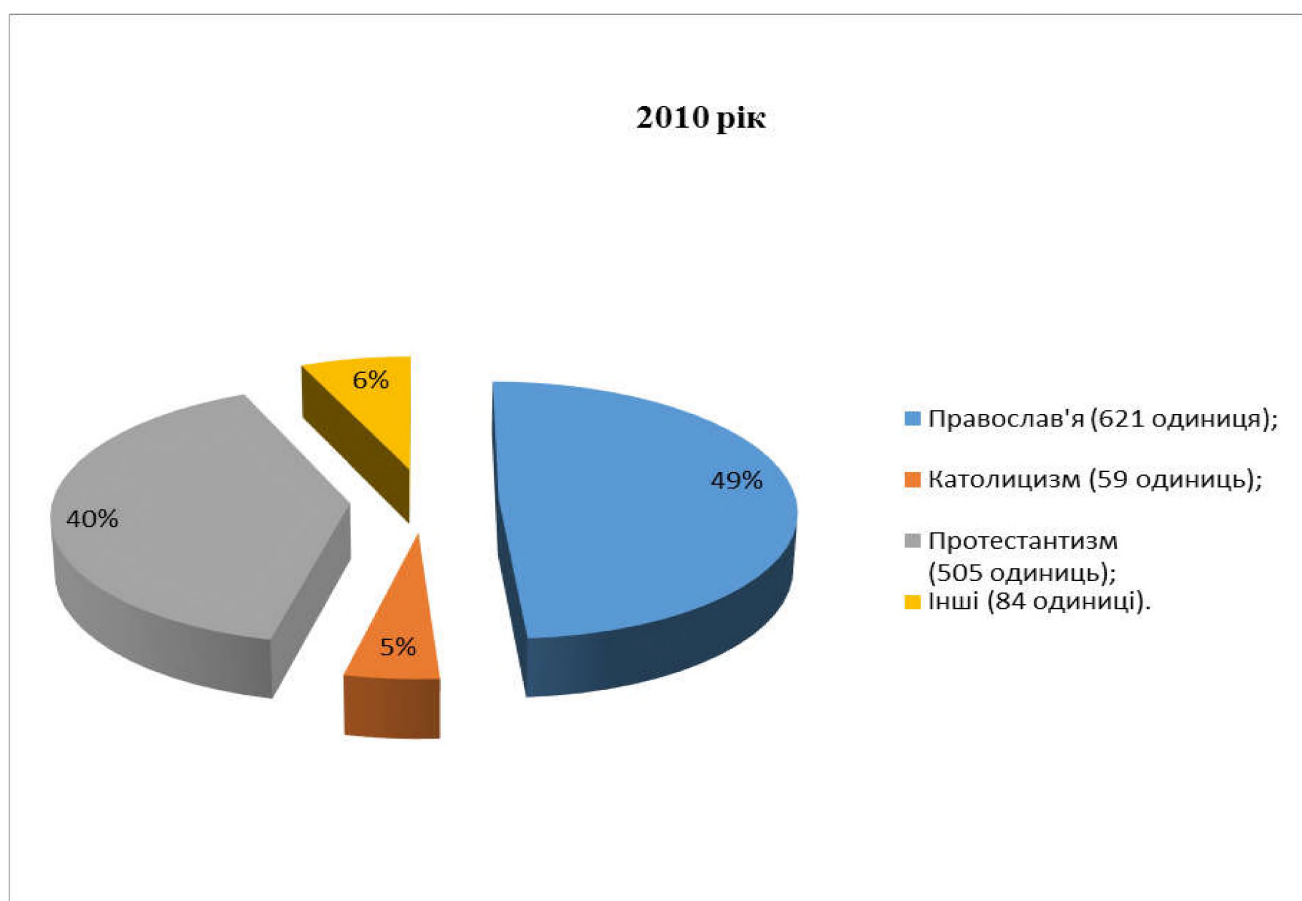

Діаграма 8.
Структура іудаїзму в Чернівецькій області

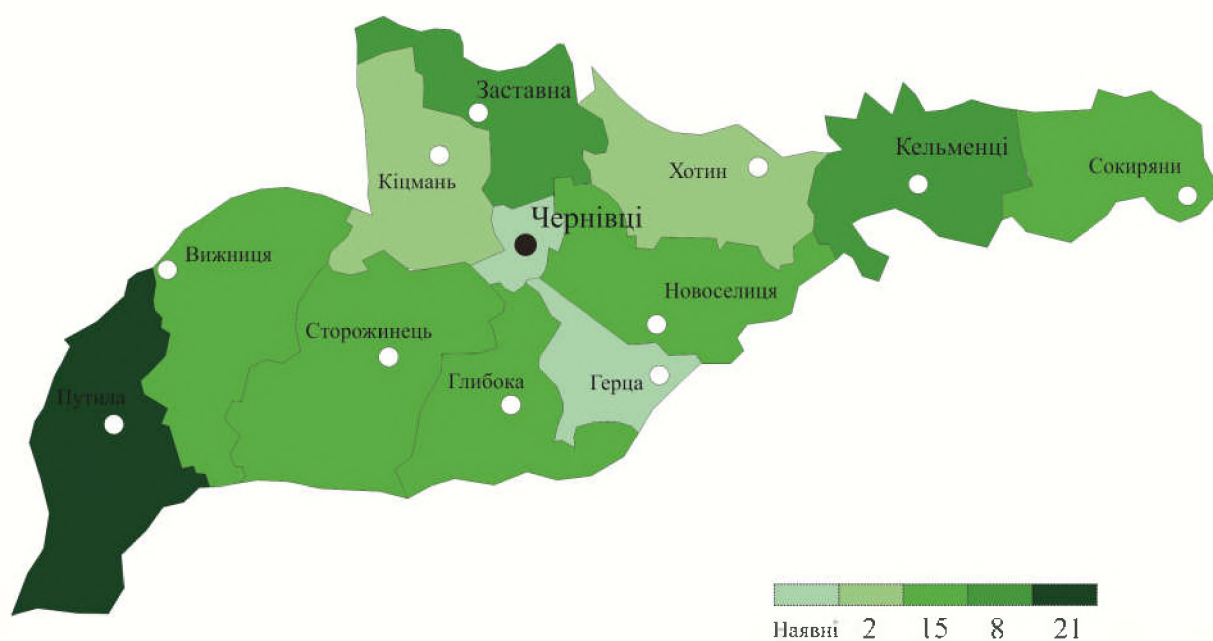

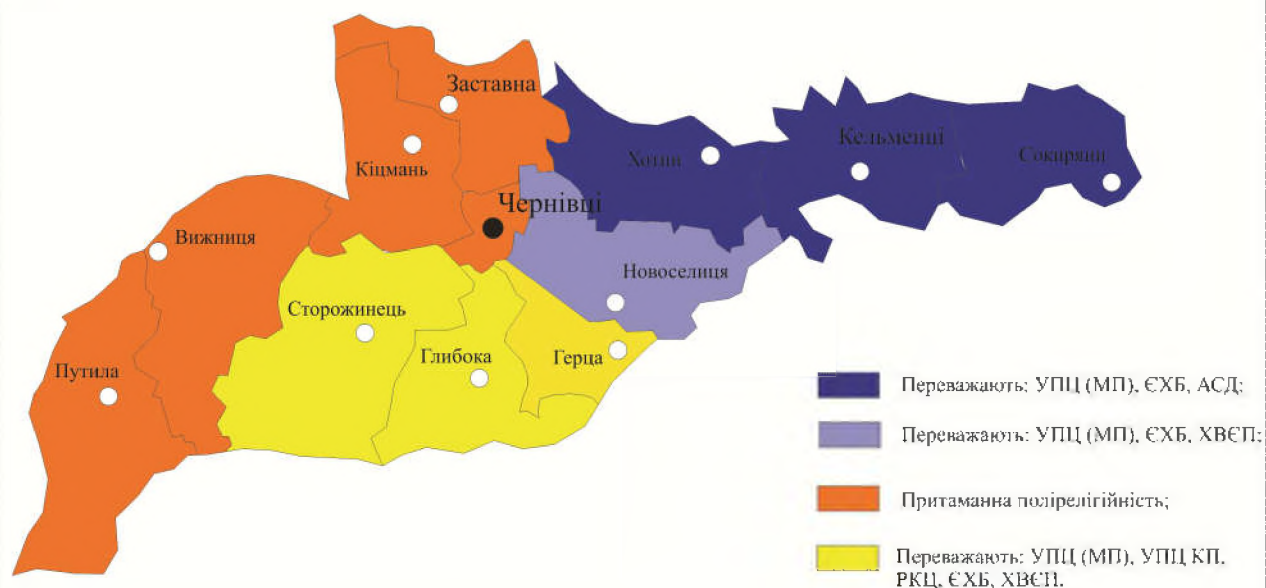
Діаграма 9.
Співвідношення релігійних організацій/громад
у Чернівецькій області

Кількісні показники щодо відсутності релігійних громад у районах Чернівецької області (станом на 2010 р. - 46 одиниць)

Конфесійна структура віруючих за районами Чернівецької області

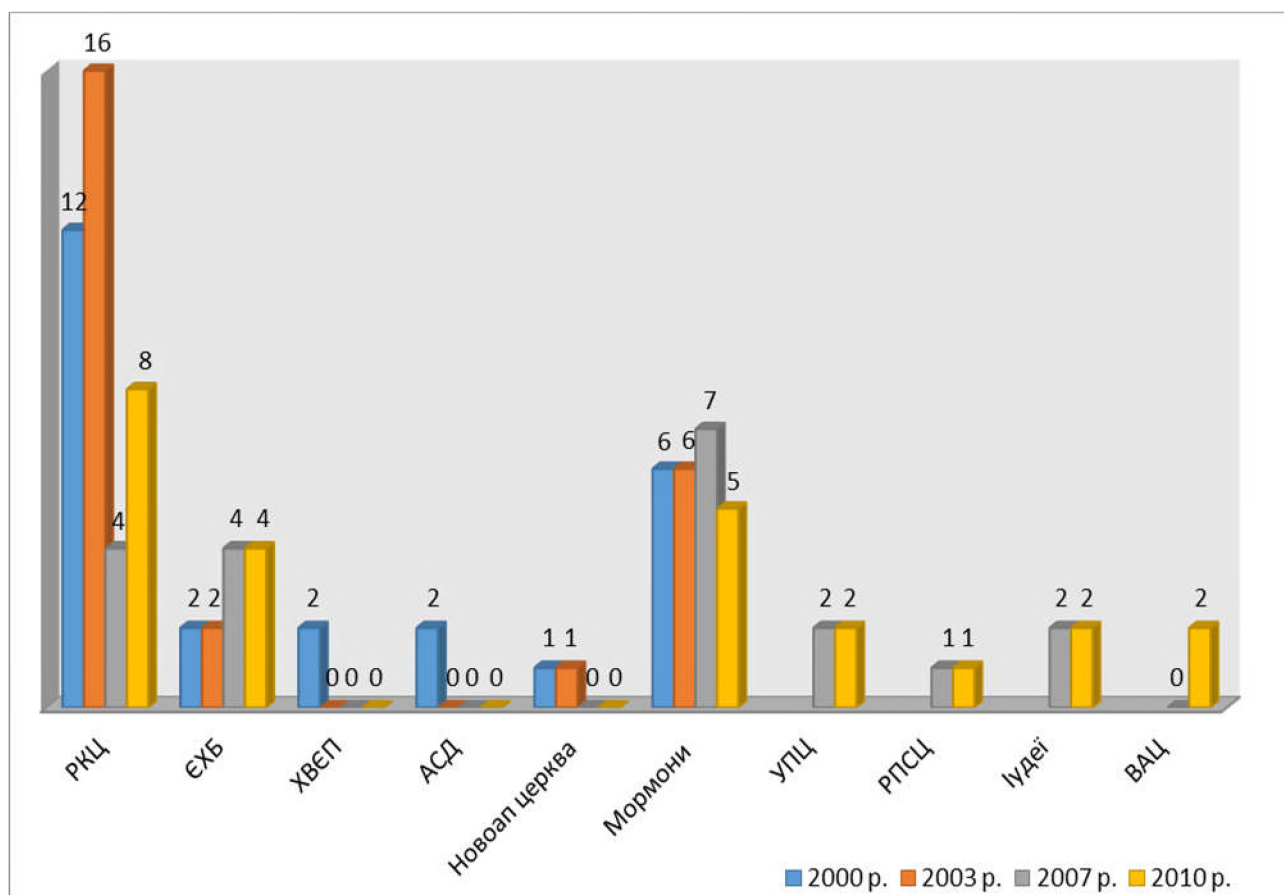

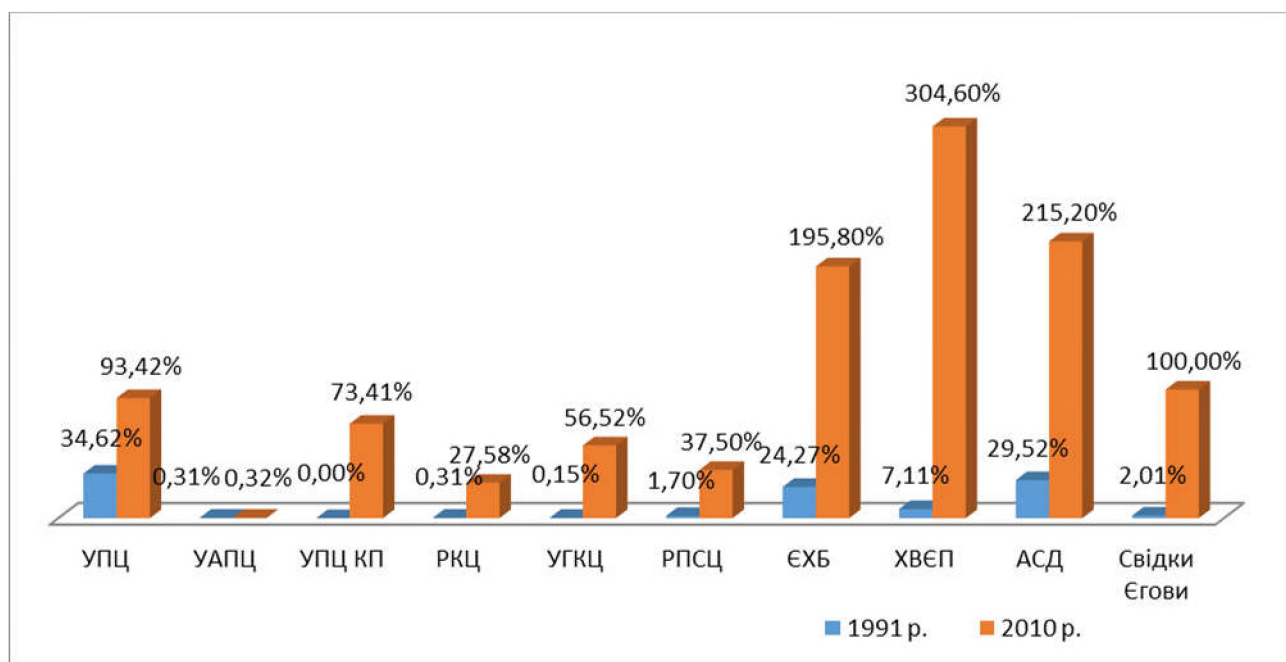
Діаграма 10.
Чисельність церковно- та священнослужителів
у Чернівецькій області

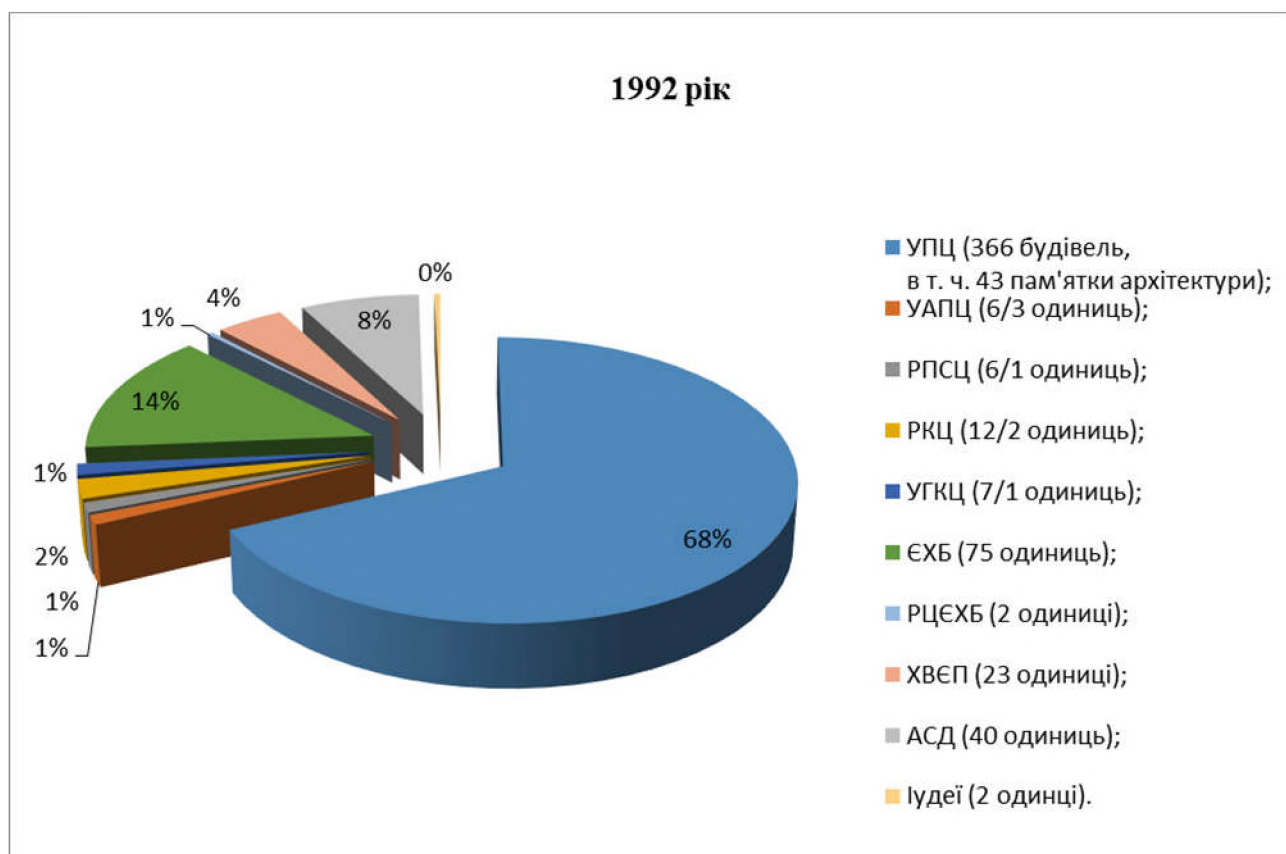
Діаграма 11.
Кількість іноземних священнослужителів
у Чернівецькій області за конфесійною ознакою

Діаграма 12.
Конфесійна приналежність священнослужителів
у Чернівецькій області

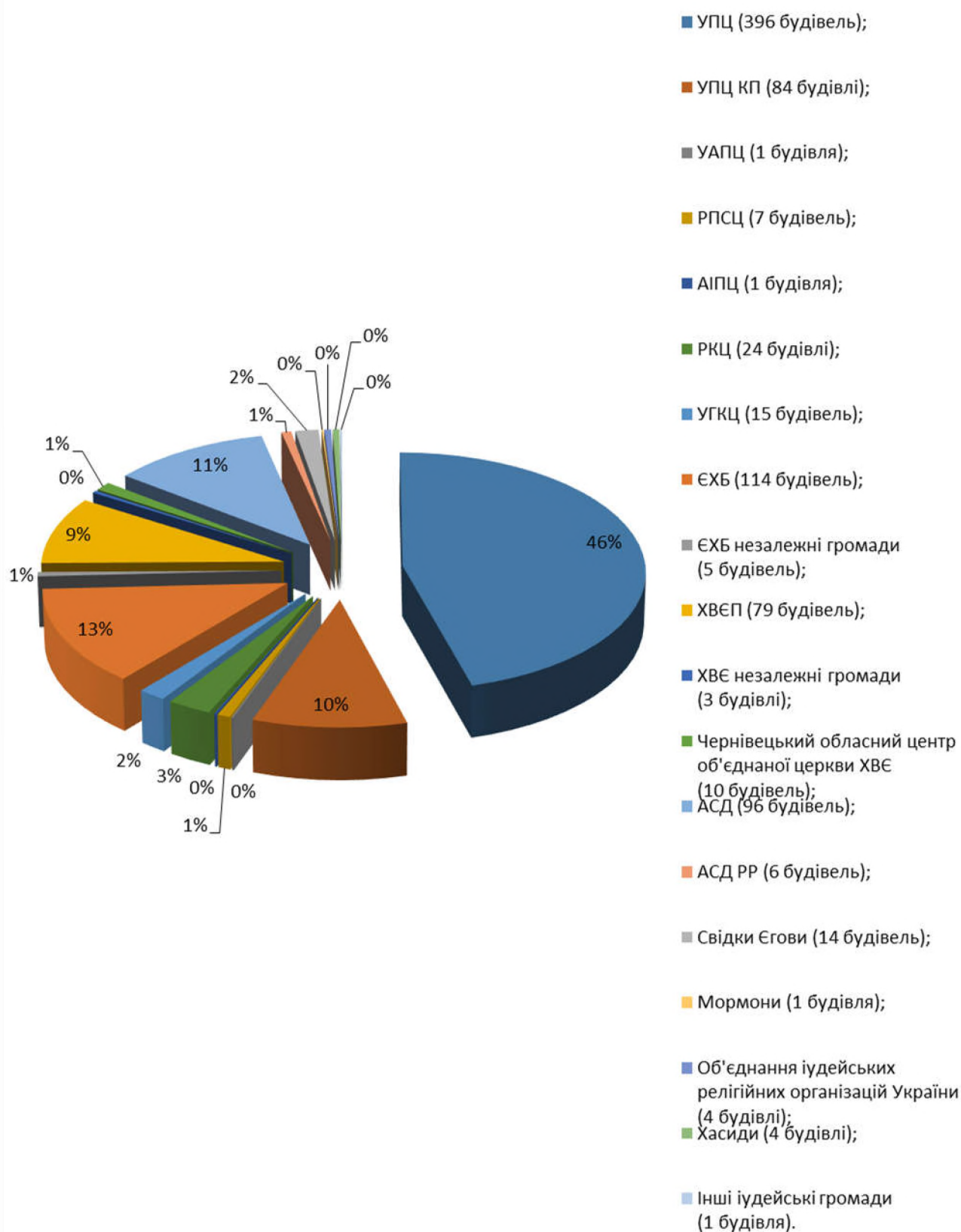

Діаграма 13.
Спорудження будівель релігійного призначення
в Чернівецькій області за конфесійною ознакою

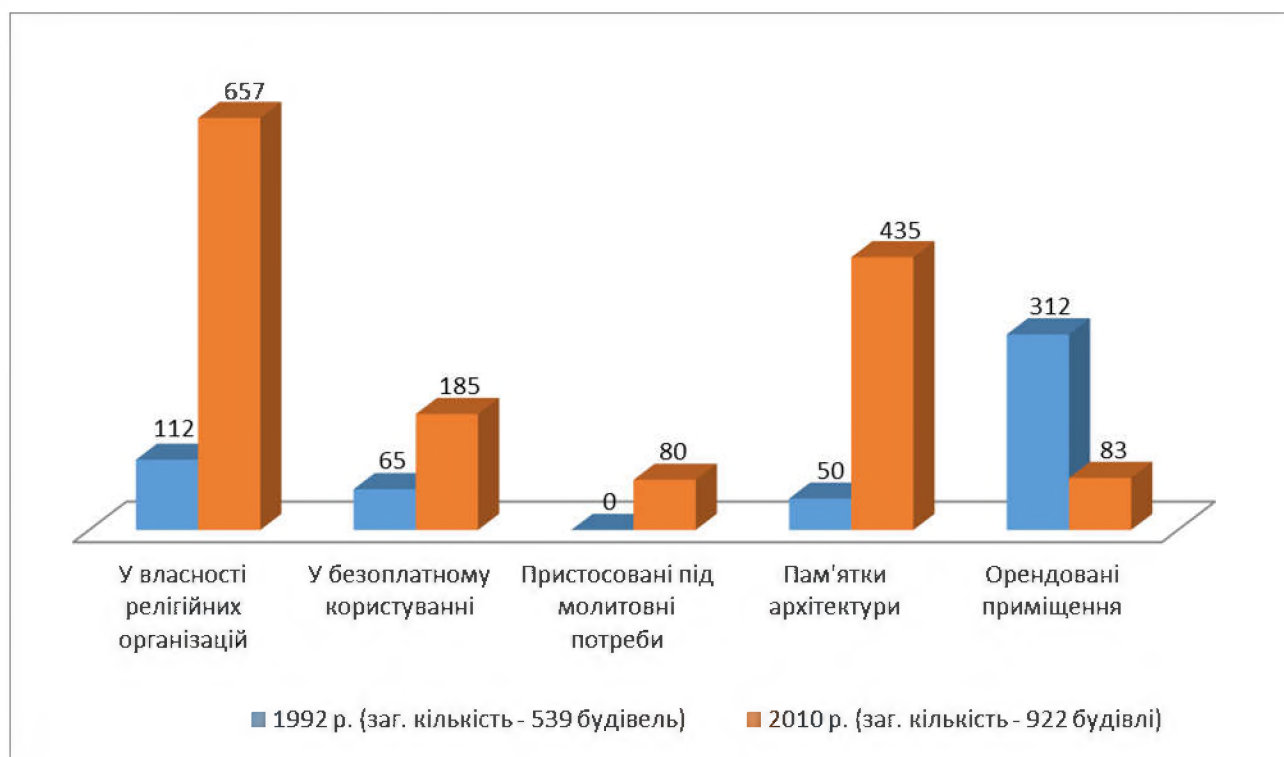

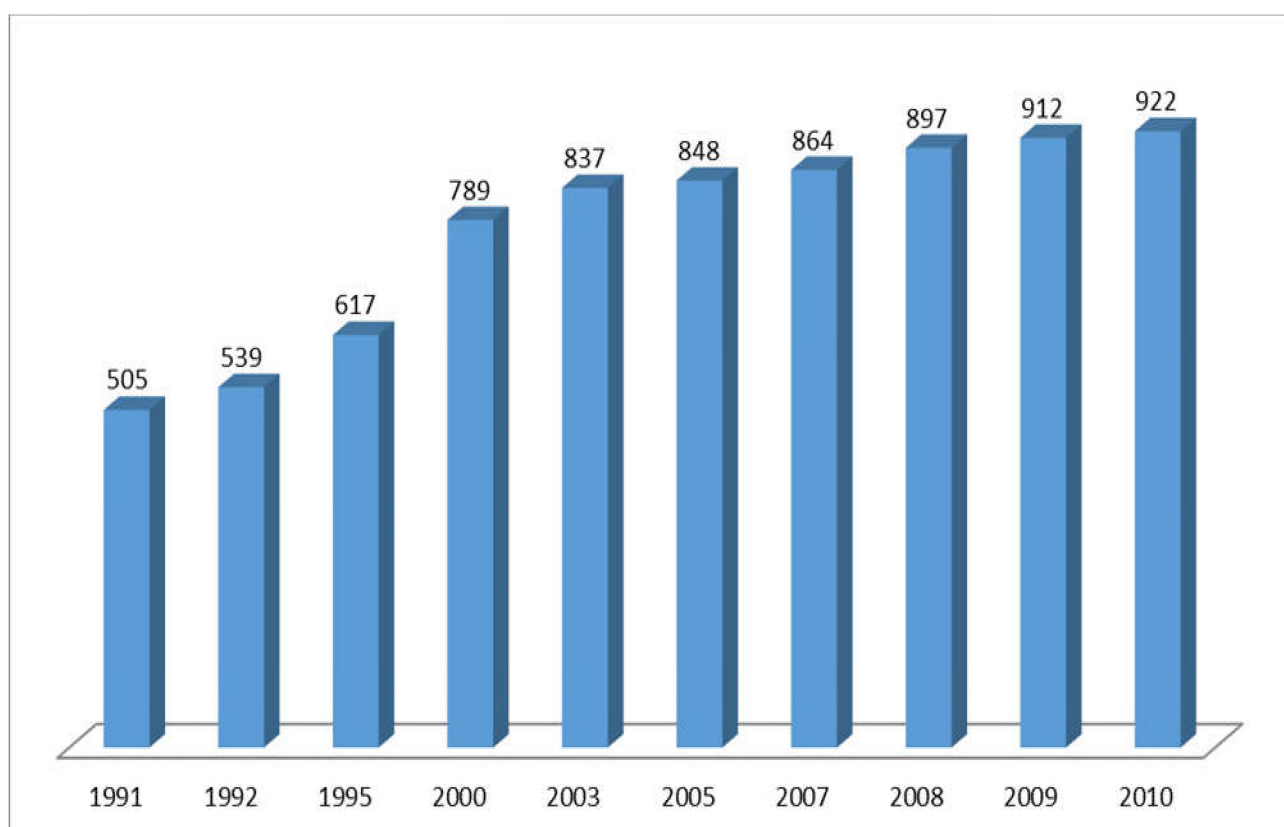
2008 рік

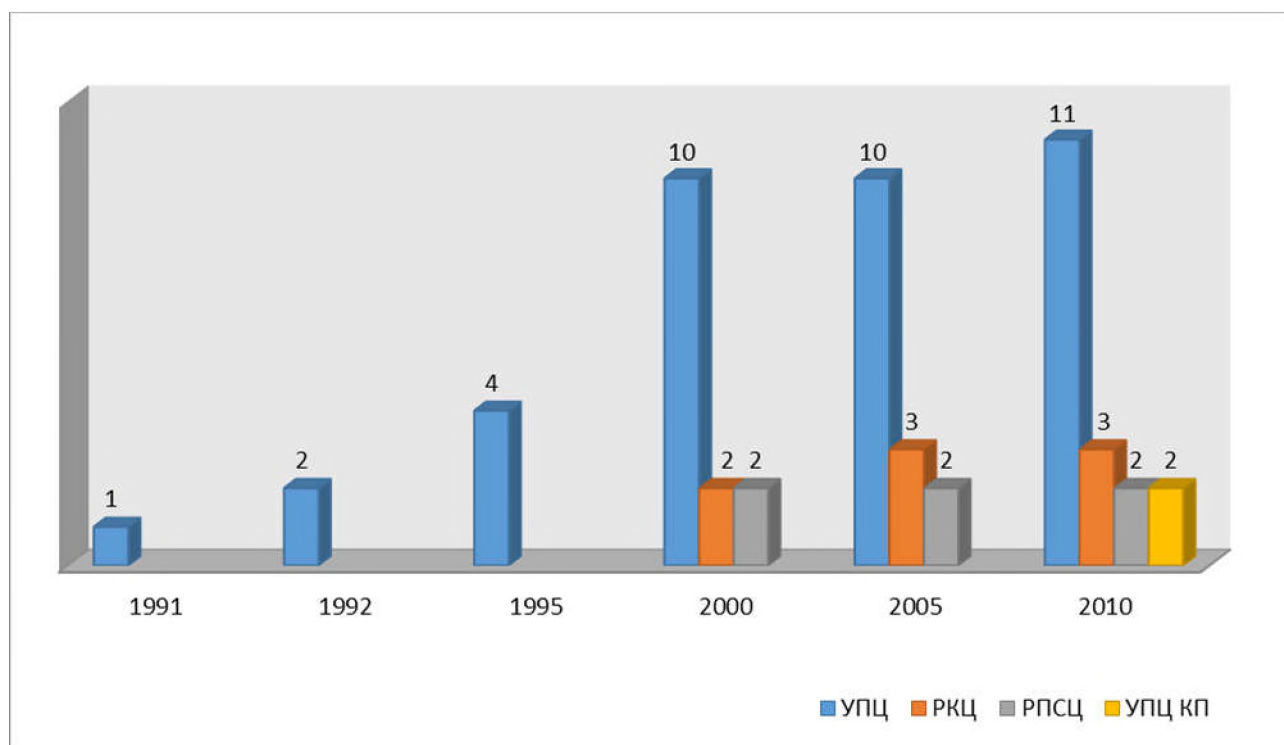
Діаграма 14.
Будівлі релігійного призначення в Чернівецькій області

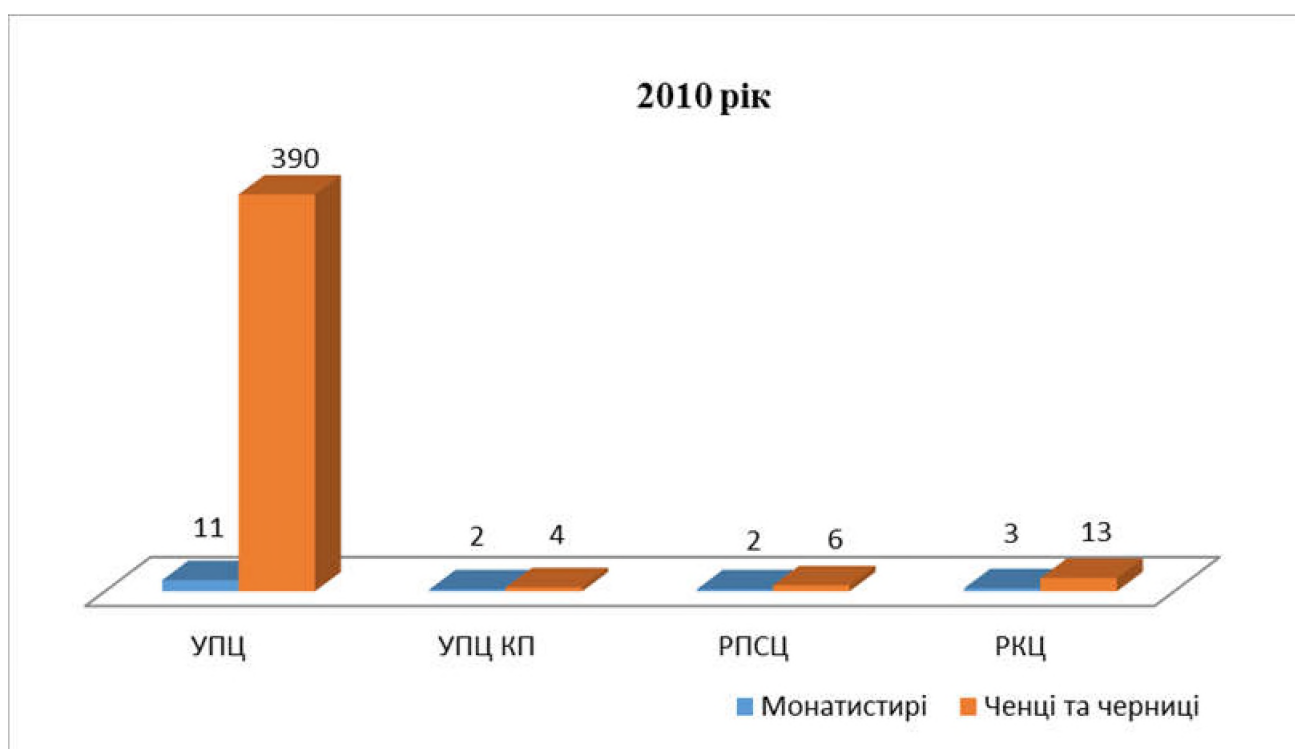
Діаграма 15.
Кількість будівель у розпорядженні релігійних організацій Чернівецької області, в т.ч. пам'яток архітектури

Діаграма 16.
Кількість монастирів у Чернівецькій області
за конфесійною ознакою

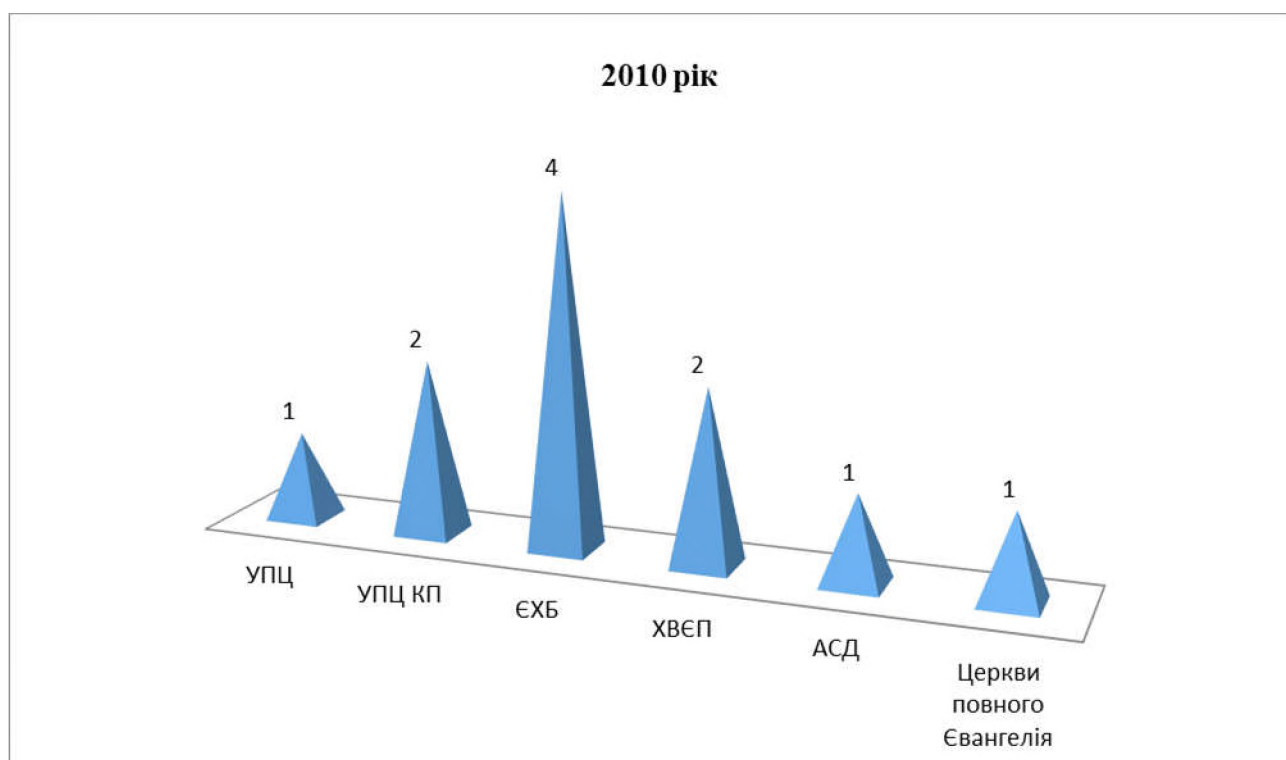
Діаграма 17.
Кількісні показники за конфесійною ознакою
монастирів, ченців та черниць

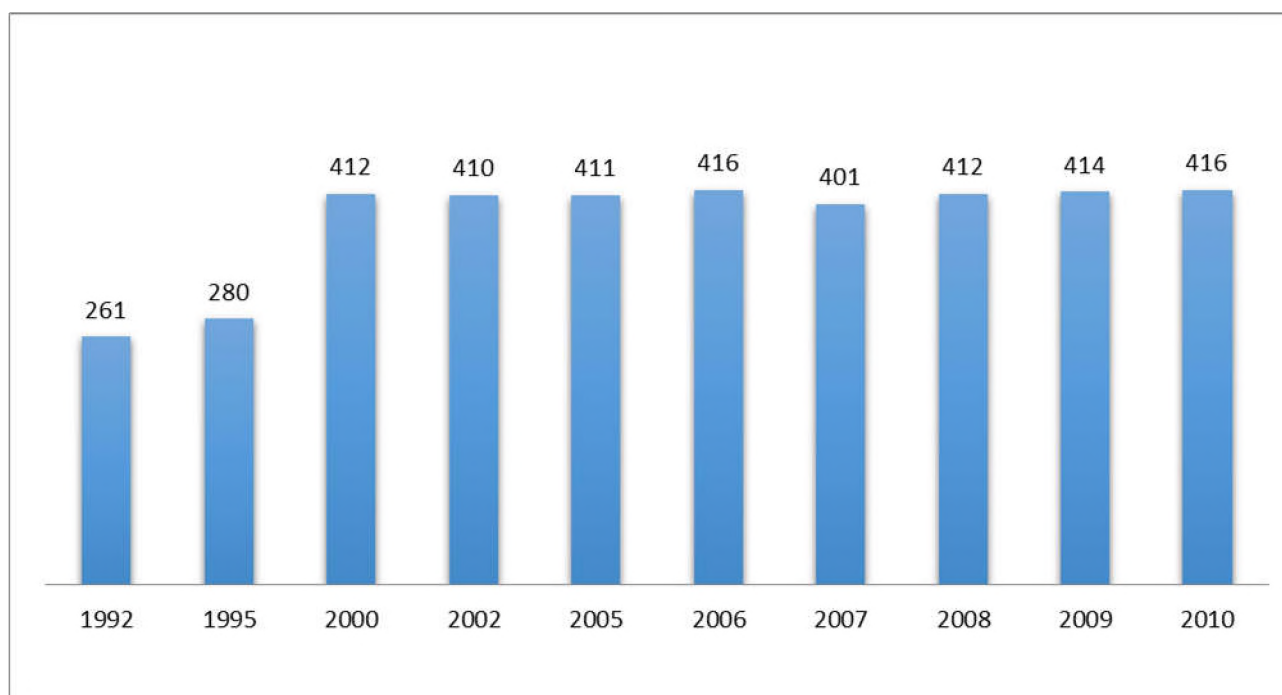
Діаграма 18.
Кількість духовних навчальних закладів
та чисельність слухачів у Чернівецькій області

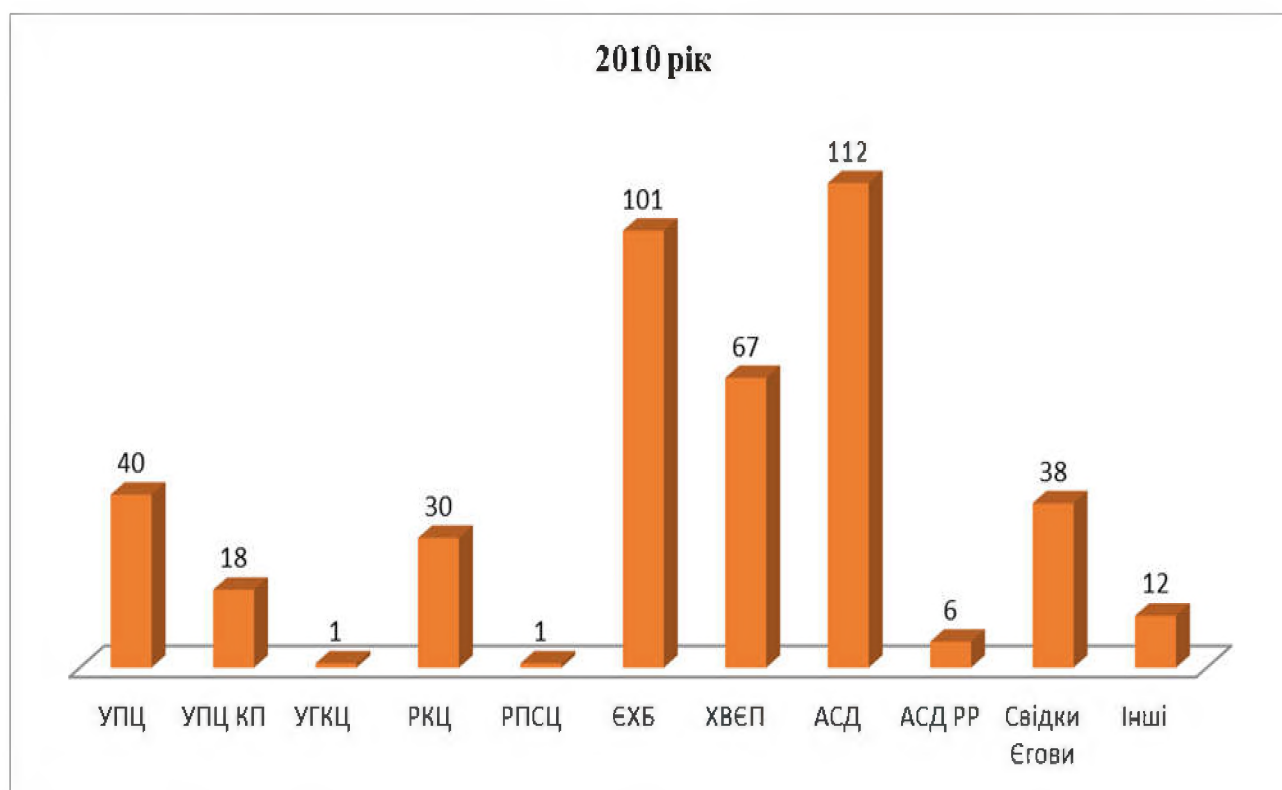
Діаграма 19.
Кількість духовних навчальних закладів
у Чернівецькій області за конфесійною ознакою

Діаграма 20.
Динаміка недільних і суботніх шкіл у Чернівецькій області

Діаграма 21.
Кількісні показники недільних і суботніх шкіл
у Чернівецькій області за конфесійною ознакою

ДОДАТОК Б

Таблиця 1.

Розміщення культових будівель за адресами у м. Чернівці
станом на 19 січня 2000 року

УПЦ		
№ п/п	Культова будівля	Адреса
1.	Свято-Вознесенська церква	вул. Бориспільська, 13
2.	Свято-Духівський Кафедральний Собор	вул. Головна, 85
3.	Свято-Михайлівська церква	вул. Горіхівська, 27
4.	Свято-Троїцька церква	вул. Золочівська, 14
5.	Церква Різдва Богородиці	вул. Кубінська, 15
6.	Свято-Покровська церква	вул. Каштанова, 36
7.	Свято-Дмитрівська церква	вул. Лугова, 6
8.	Свято-Спиридонівська церква	вул. Тольяті, 8
9.	Свято-Вознесенська церква	вул. Руська, 235
10.	Свято-Миколаївська церква	вул. Руська, 35
11.	Свято-Петропавлівська церква	вул. Сторожинецька, 25
12.	Свято-Миколаївська церква	вул. Ткачука, 1
13.	Церква Різдва Богородиці	вул. Троянівська, 1
МОНАСТИРІ		
1.	Чоловічий монастир Різдва Пресвятої Богородиці «Гореча»	вул. Троянівська, 1
2.	Чернівецький Свято-Введенський монастир (жіночий)	вул. Буковинська, 10
УПЦ КП		
1.	Церква Святого Рівноапостольного князя Володимира	вул. Воробкевича, 4
2.	Свято-Миколаївська церква	вул. Вереснева, 4
3.	Свято-Параскевська церква	вул. Заньковецька, 24
4.	Свято-Успенська церква	вул. Новоушицька, 2
5.	Свято-Миколаївська церква	вул. Сагайдачного, 89
УГКЦ		
1.	Свято-Покровська церква	вул. Галицького, 60
2.	Церква святого Антонія	вул. Нікітіна, 31
3.	Церква Успіння Пресвятої Богородиці	вул. Руська, 28
РКЦ		
1.	Церква Воздвиження святого Хреста	вул. Галицького, 60
2.	Церква Святого Антонія	вул. Підкови, 10
РПСЦ		
1.		вул. О.Кошового, 40
ЄХБ		
1.		вул. Ловівська, 20
2.		вул. Горіхівська, 116
3.		вул. Ковельська, 25
4.		вул. Рилєєва, 1
5.		вул. Надрічна, 2
ХВЄП		
1.	Церква «Філадельфа»	вул. Горіхівська, 32
2.		вул. Підкови, 13
3.		вул. Бульвар Героїв Сталінграду, 9 – «Осанна»
4.		вул. Червоноармійська, 246
АСД		
1.		вул. Міжрічна, 1
2.		вул. Грузинська, 1
3.		вул. Турецька, 10
4.		вул. Українська, 3
5.		вул. Миколайчука, 4
ІУДЕЙСЬКОГО КУЛЬТУ		
1.	Синагога	вул. Кобилиці, 53
СВІДКИ ЄГОВИ		
1.	Зал Царства	вул. Тореза, 169

Таблиця 2.
Румуномовні парафії УПЦ в Чернівецькій області станом на 2000 рік

№ п/п	Назва населеного пункту	Назва храмів
Герцаївський район		
1.	м. Герца	Святителя Спиридона Тримифунтського чудотворця
2.	с. Байраки	Різдва Пресвятої Богородиці
3.	с. Підвальне	Святої мучениці Параскеви Сербської
4.	с. Буківка	Святого великомученика Димитрія Солунського
5.	с. Велика Буда	Успіння Пресвятої Богородиці
6.	с. Мала Буда	Всіх Святих
7.	с. Круп'янськ	Покрови Пресвятої Богородиці
8.	с. Годинівка	Великомученика Христофора
9.	с. Луковиця	Святої мучениці Параскеви Сербської
10.	с. Горбово	Святого великомученика Димитрія Солунського
11.	с. Банчени	Святої мучениці Параскеви Сербської
12.	с. Куликівка	Покрови Пресвятої Богородиці
13.	с. Лунка	Святої мучениці Параскеви Сербської
14.	с. Великосілля	Різдва Пресвятої Богородиці
15.	с. Могилівка	Успіння Пресвятої Богородиці
16.	с. Молниця	Вознесіння Господа Ісуса Христа
17.	с. Остриця	Успіння Пресвятої Богородиці
18.	с. Петрашівка	Архістратиґа Михаїла
19.	с. Тернавка	Святого великомученика Димитрія Солунського
20.	с. Дяківці	Архістратиґа Михаїла
21.	с. Хряцька	Архістратиґа Михаїла
22.	с. Хряцька	Святих апостолів Петра і Павла
23.	с. Цурень	Архістратиґа Михаїла
24.	с. Луковиця	Різдва Пресвятої Богородиці
25.	с. Маморниця Вама	Димитрія Солунського
26.	с. Маморниця	Святителя Миколая Чудотворця
27.	с. Підвальне	Святителя Миколая Чудотворця
Глибоцький район		
28.	с. Багринівка	Святого Духа
29.	с. Валя Кузьмина	Архістратиґа Михаїла
30.	с. Молодія	Воздвиження Чесного Животворчого Хреста
31.	с. Опришени	Різдва Пресвятої Богородиці
32.	с. Поляна	Архістратиґа Михаїла
33.	с. Терблече	Архістратиґа Михаїла
34.	с. Волока	Архістратиґа Михаїла
35.	с. Грушівка	Святих апостолів Петра і Павла
36.	с. Димка	Святих апостолів Петра і Павла
37.	с. Карапчів	Святих мучеників Косьми і Даміана
38.	с. Коровія	Архістратиґа Михаїла
39.	с. Корчівці	Святителя Василя Великого
40.	с. Купка	Архістратиґа Михаїла
41.	с. Червона Діброва	Святого великомученика Димитрія Солунського
42.	с. Верхні Синівці	Возвиження Чесного Животворчого Хреста
43.	с. Нижні Синівці	Святого великомученика Георгія Переможця
44.	с. Горбівці	Святого великомученика Димитрія Солунського

45.	с. Станівці	Святої мучениці Параскеви Сербської
46.	с. Чагор	Святого великомученика Димитрія Солунського
47.	с. Сучевени	Архістратиґа Михаїла
48.	с. Петричанка	Архістратиґа Михаїла
49.	с. Просіка	Святого апостола і євангелиста Іоан Богослова
50.	с. Привороки	Святого великомученика Димитрія Солунського
51.	с. Турятка	Успіння Пресвятої Богородиці
Новоселицький район		
52.	м. Новоселиця	Успіння Пресвятої Богородиці
53.	с. Балківці	Архістратиґа Михаїла
54.	с. Берестя	Успіння Пресвятої Богородиці
55.	с. Бояни	Успіння Пресвятої Богородиці
56.	с. Арборяни	Пресвятої Тройці
57.	с. Ванчиківці	Святого великомученика Димитрія Солунського
58.	с. Ванчинець	Архістратиґа Михаїла
59.	с. Динівці	Святого великомученика Димитрія Солунського
60.	с. Негринці	Успіння Пресвятої Богородиці
61.	с. Несвоя	Покрови Пресвятої Богородиці
62.	с. Боянівка	Святих рівноапостольних Константина та Єлени
63.	с. Рингач	Вознесіння Господа Ісуса Христа
64.	с. Рокитне	Успіння Пресвятої Богородиці
65.	с. Стальнівці	Святої Єлисавети праведної
66.	с. Тарасівці	Різдва Пресвятої Богородиці
67.	с. Строїнці	Святого пророка Іллі
68.	с. Костичани	Святителя Миколая Чудотворця
69.	с. Котелеве	Архістратиґа Михаїла
70.	с. Котелеве	Святих апостолів Петра і Павла
71.	с. Магала	Пресвятої Тройці
72.	с. Буда	Святого першомученика архідиякона Стафана
73.	с. Остриця	Святого Духа
74.	с. Малинівка	Святої мучениці Параскеви Сербської
75.	с. Мамалиґа	Успіння Пресвятої Богородиці
76.	с. Кошуляни	Святих апостолів Петра і Павла
77.	с. Маршинці	Святителя Миколая Чудотворця
78.	с. Тарасівці	Різдва Пресвятої Богородиці
79.	с. Форосна	Архістратиґа Михаїла
80.	с. Черленівка	Святителя Миколая Чудотворця
Сторожинецький район		
81.	м. Сторожинець	Святого Георгія Переможця
82.	м. Сторожинець	Архістратиґа Михаїла
83.	смт. Красноільськ	Святого пророка і Предтечі Господнього Іоана Хрестителя
84.	смт. Красноільськ	Пресвятої Тройці
85.	с. Буденець	Архістратиґа Михаїла
86.	с. Нижні Петрівці	Успіння Пресвятої Богородиці
87.	с. Верхні Петрівці	Святої мучениці Параскеви Сербської
88.	с. Їжівці	Святого великомученика Димитрія Солунського
89.	с. Ропча	Різдва Пресвятої Богородиці
90.	с. Старі Бросківці	Святої мучениці Параскеви Сербської
91.	с. Череш	Святого великомученика Димитрія Солунського
92.	с. Чудей	Святителя Миколая Чудотворця

Хотинський район		
93.	с. Колінківці	Вознесіння Господа Ісуса Христа
94.	с. Колінківці	Святого рівноапостольного Володимира Великого
м. Чернівці (Ленінський район)		
95.	вул. Горіхівська, 27	Архістратиґа Михаїла
96.	вул. Золочівська, 74	Пресвятої Тройці
97.	вул. Путильська, 2	Успіння Пресвятої Тройці
м. Чернівці (Першотравневий район)		
98.	вул. Бориспільська, 13	Вознесіння Господа Ісуса Христа
99.	вул. Руська, 235	Вознесіння Господа Ісуса Христа
100.	вул. Головна	Кафедральний собор Святого Духа
Румуномовні монастирі		
101.	с. Банчени Герцаївського району	Монастир чоловічий
102.	с. Бояни Новоселицького району	Монастир чоловічий
103.	смт. Красноільськ Сторожинецького району	Монастир чоловічий
104.	с. Верхні Петрівці Сторожинецького району	Монастир чоловічий
105.	м. Чернівці, вул. Троянівська, 1	Монастир чоловічий

Таблиця 3.
Дислокація релігійних організацій в районах Чернівецької області
станом на 1 травня 1999 року

Назва районів області	Назва релігійних конфесій	Кількість релігійних організацій	Приблизна кількість віруючих, які беруть участь у дні Великих релігійних свят
1	2	3	4
м. Чернівці	1. Чернівецько-Буковинаська єпархія УПЦ КП	1	
	2. УПЦ (громади)	19	62000
	3. Періодичне видання богословський журнал «Світильник»	1	
	4. Свято-Введенський жіночий монастир	1	25
	5. Різдва Богородиці чоловічий монастир «Гореча»	1	10
	6. Чернівецько-Буковинська єпархія УПЦ КП	1	
	7. УПЦ КП (громади) митрополит Данило (Ковальчук)	17	6600
	8. УПЦ КП (громади) архієпископ Варлаам (Пилипишин)	1	500
	9. Філософсько-теологічний факультет ЧНУ	1	
	10. Деканат римо-католицької церкви	1	
	11. РКЦ громади	4	1100
	12. Деканат УГКЦ	1	
	13. УГКЦ парафії	3	1300
	14. РПСЦ	1	800
	15. Обласне об'єднання церков ЄХБ	1	
	16. ЄХБ (громади)	11	2500
	17. ЄХБ – незалежна громада «Віфлеєм»	1	200
	18. Біблійний інститут при ЄХБ	1	
	19. Заочний біблійний інститут «Служіння постановленням» при ЄХБ	1	
	20. Місія «Євангельська вістка» при ЄХБ	1	
	21. Обласне об'єднання церков ХВЄП	1	
	22. ХВЄП (громади)	5	1101
	23. ХВЄП – автономна громада «Відродження»	1	20
	24. Євангельська біблійна семінарія при ХВЄП	1	
	25. Буковинська конференція церков АСД	1	
	26. АСД (громади)	7	1311
	27. Центр унійної конференції церкви АСД РР	1	
	28. АСД РР (громади)	2	160
	29. Новоапостольська церква	1	30
	30. Організація Свідків Єгови	3	380
	31. Євангельсько-лютеранська церква	1	25
	32. Іудейський культ	6	500
	33. Автономні християнські церкви:	1	35
	-Ковчег спасіння	1	800
	-Нове життя /харизматичного напрямку	1	150
	-Логос	1	150
	-Голгофа	1	50
	-Джерело життя	1	35
34. Періодичне видання, газета церкви «Нове життя»	1		
35. Християни церкви Божої	1	60	
36. Віри Бахаї	1	45	
37. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (Мормони)	1	25	
38. Місія «Єдина Надія» при ХВЄП	1		
Релігійні громади без реєстрації			
	Свідомості Крішни	1	18
	Шрі Чіп Моя	1	20
	Єговісти Іль'їнці	1	20
	РУН Віра	1	80

	Всього: зареєстрованих	109	79877
	Без реєстрації	4	138
	Всього по всіх релігіях	122	80015
Вижницький	1.УПЦ	28	15000
	2.Жіночий монастир Св. прав. Анни на Анниній горі в м. Вашківці	1	7
	3.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	14	2500
	4.УПЦ КП архієпископ Варлаам (Пилипишин)	4	400
	5.УГКЦ	1	300
	6.РКЦ	2	250
	7.ЄХБ	1	103
	8.ХВЄП	1	20
	9.ХВЄП	6	250
	10.Періодичне видання, газета «Євангельська вістка»	1	
	11.АСД	7	377
	12.РПСЦ	1	50
	13.Іудейський культ	1	50
	Всього	67	19207
Герцаївський	1.УПЦ	25	15000
	2.Свято-Вознесенський чол. монастир «Банчень»	1	28
	3.ЄХБ	2	41
	4.ХВЄ	3	343
	5.АСД	1	23
	6.Свідки Єгови	1	60
	7.Віра Назаринян	1	450
	Всього	34	15945
Глибоцький	1.УПЦ	35	29000
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	4	350
	3.РКЦ	2	80
	4.РПСЦ	1	80
	5.Чоловічий і жіночий монастирі в с. Біла Криниця	2	10
	6.УГКЦ	1	300
	7.ЄХБ	10	506
	8.ЄХБ незалежні	2	60
	9.ХВЄ	11	509
	10.ХВЄ с. Н.Станівці (автономні)	1	30
	11.АСД	1	43
	12.Свідки Єгови	3	200
	Всього	73	2118
Заставнівський	1.УПЦ	33	17200
	2.Свято-Іоанно-Богословський Хрещатинський чоловічий монастир	1	22
	3.Свято-Успенський чоловічий монастир	1	3
	4.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	15	1200
	5.УПЦ КП архієпископ Варлаам (Пилипишин)	3	300
	6.РКЦ	1	25
	7.УГКЦ	1	125
	8.ЄХБ	12	612
	9.ЄХБ – незалежна (с. Ржавинці)	1	20
	10.ХВЄ	7	547
	11.АСД	9	431
	12.Свідків Єгови	1	80
	Всього	88	20277
Кіцманський	1.УПЦ	38	17000
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	23	1900
	3.УПЦ КП архієпископ Варлаам (Пилипишин)	8	700
	4.УГКЦ	2	300
	5.РКЦ	2	150
	6.ЄХБ	6	290
	7.ХВЄ	1	67

	8.АСД	8	689
	Всього	88	21096
Кельменецький	1.УПЦ	29	16700
	2.ЄХБ	20	1310
	3.ХВС	2	37
	4.АСД	7	321
	5.Свідків Єгови	4	340
	Всього	62	18708
Новоселицький	1.УПЦ	42	4000
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	2	100
	3.УГКЦ	2	350
	4.РКЦ	2	100
	5.ЄХБ	22	1130
	6.ХВС	7	144
	7.АСД	9	329
	Всього	86	36420
Путильський	1.УПЦ	25	7950
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	1	250
	3.УГКЦ	22	350
	4.ЄХБ	2	41
	5.АСД	4	161
	Всього	34	8752
Сторожинецький	1.УПЦ	36	15000
	2.Жіночий монастир Св.Мчч.Іоана Сучавського «Слатина»	1	8
	3.Жіночий монастир Святих Жінок-Мироносиць «Леорда»	1	6
	4.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	9	800
	5.УПЦ КП архієпископ Варлаам (Пилипишин)	7	600
	6.УГКЦ	1	150
	7.РКЦ	11	900
	8.ЄХБ	12	560
	9.ХВС	8	865
	10.АСД	8	405
	Всього	94	19394
Сокирянський	1.УПЦ	22	6900
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	1	200
	3.РПСЦ	3	15000
	4.ЄХБ	12	550
	5.ХВС	5	275
	6.АСД	4	100
	7.Церква «Любов і зцілення» м. Новодністровськ	1	50
	Всього	48	9575
Хотинський	1.УПЦ	40	16000
	2.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	2	200
	3.ЄХБ	26	2200
	4.РПСЦ	1	50
	5.ХВС	3	83
	6.АСД	18	1445
	7.АСД РР	3	123
	8.Іудейський культ	1	20
	9.РКЦ	1	20
	10.Свідки Єгови	3	250
	11.Євангельські Християни Церкви Божої	1	30
	12.Церква «Нове життя» (харизматичного напрямку)	1	70
	Всього	100	23491
	Всього в області		
	1.УПЦ	383	233650
	2.Монастирі	8	125
	3.УПЦ КП митрополит Данило (Ковальчук)	89	13900
	4.УПЦ КП архієпископ Варлаам (Пилипишин)	24	2500
	5.УГКЦ	14	3175

6.РКЦ	26	2625
7.РПСЦ	9	2480
8.Монастирі	2	10
9.ЄХБ	136	9847
10.ЄХБ (незалежні)	4	280
11.ХВС	61	5488
12.ХВС (автономні)	3	70
13.АСД	84	5635
14.АСД-РР	36	274
15.Іудейський культ	8	570
16.Свідки Єгови	15	1310
17.Християни Церкви Божої	2	80
18.Віри Бахаї	1	35
19.Віри Назаринян	1	450
20.Церква Ісуса Христа Святих останніх днів	1	20
21.Новоапостольська церква	1	30
22.Євангельсько-лютеранська церква	1	50
23.Автономні християнські церкви:		
1.Ковчег спасіння	1	35
2.Нове життя	2	870
3.Логос	1	150
4.Голгофа	1	150
5.Джерело життя	1	50
6.Любов і зцілення	10	50
Незарєєстровані релігійні громади:		
1.ХВСП	3	110
2.Свідомості Крішни	1	18
3.Старообрядці	1	50
4.РУН Віри	1	100
5.Шрі-Чін-Мой	1	20
6.АСД РР	2	50
7.Єговісти Іль'нці	1	20
8.Євангельські Християни церкви Божої	2	40
9.Назариняни	5	150
10.РЦЄХБ	5	200
Всього: зарєєстрованих	890	333909
не зарєєстрованих	22	758
Всього по всіх релігіях	912	334667

Таблиця 4.
Кількісні показники релігійних організацій в Чернівецькій області
(розподіл по районах)

№ п/п	Район (землеуправлінська одиниця)	Кількісний склад конфесій станом на 2002 р.	Кількісний склад конфесій станом на 1996 р.
Вижницький район			
1.	УПЦ	27	23
2.	Жіночий монастир Святої Праведної Анни та Анниній горі в м. Вашківцях УПЦ	1	-
3.	УПЦ КП	19	10
4.	УГКЦ	2	1
5.	РКЦ	4	1
6.	ЄХБ	1	1
7.	ХВЕП	7	4
8.	АСД	8	6
9.	РПСЦ	1	1
10.	Іудейська громада хасидівського напрямку	1	-
11.	Незалежна громада Християн «Блаженний світ»	1	-
	Всього	72	47
Герцаївський район			
1.	УПЦ	28	24
2.	Свято-Вознесенський чоловічий монастир «Банчень»	1	-
3.	ЄХБ	4	2
4.	ХВЕП	8	4
5.	АСД	1	1
6.	Свідків Єгови	2	1
7.	Віри Назаринян	1	1
	Всього	46	33
Глибоцький район			
1.	УПЦ	35	30
2.	УПЦ КП	4	1
3.	УГКЦ	1	1
4.	РКЦ	3	2
5.	ЄХБ	11	9
6.	ХВЕП	16	10
7.	АСД	1	1
8.	РПСЦ	1	1
9.	Чоловічий і жіночий монастирі с. Біла Криниця	2	2
10.	Свідки Єгови	5	3
11.	Незалежна громада ЄХБ	1	-
	Всього	60	60
Заставнівський район			
1.	УПЦ	34	29
2.	Свято-Успенсько-Богословський Хрещатицький чоловічий монастир	1	1
3.	УГКЦ	2	1
4.	УПЦ КП	17	14
5.	Християни Церкви Божої	1	-
6.	РКЦ	1	1
7.	ЄХБ	12	10
8.	ХВЕП	8	7
9.	АСД	11	8
10.	Свідки Єгови	1	1
11.	Харизматична церква «Нове життя»	1	1
12.	Кулівецький Свято-Успенський чоловічий монастир	1	-
	Всього	90	73

Кіцманський район			
1.	УПЦ	36	26
2.	УПЦ КП	29	22
3.	УПЦ КП (незалежні) (Кіцмань, Стрілецький Кут)	2	-
4.	УГКЦ	2	1
5.	РКЦ	2	2
6.	ЄХБ	7	5
7.	ХВЄП	3	1
8.	АСД	10	7
9.	Харизматична церква «Нове життя»	1	-
Всього		92	64
Кельменецький район			
1.	УПЦ	29	26
2.	ЄХБ	22	20
3.	ХВЄП	2	2
4.	АСД	9	7
5.	Свідки Єгови	5	2
Всього		67	57
Новоселицький район			
1.	УПЦ	44	40
2.	Боянівський жіночий монастир Боянівської ікони Божої матері	1	-
3.	УПЦ КП	2	2
4.	УГКЦ	3	2
5.	Римо-католицька церква	2	2
6.	ЄХБ	12	9
7.	ХВЄП	10	7
8.	АСД	9	8
9.	Свідки Єгови	1	-
Всього		84	70
Путильський район			
1.	УПЦ	30	26
2.	УПЦ КП	2	1
3.	УГКЦ	2	2
4.	ЄХБ	2	1
5.	АСД	4	3
Всього		40	33
Сокирянський район			
1.	УПЦ	25	23
2.	Непоротівський Свято-Николаївський печерний чоловічий монастир «Галиць»	1	-
3.	УПЦ КП	1	-
4.	ЄХБ	15	13
5.	ХВЄП	11	4
6.	АСД	6	4
7.	РПСЦ	3	3
8.	Свідки Єгови	1	-
9.	Незалежні громади «Любов і зцілення» (баптистського напрямку)	2	1
Всього		65	43
Сторожинецький район			
1.	УПЦ	43	38
2.	Жіночий монастир Святих Жон-Мироносиць «Леорда»	1	-
3.	Жіночий монастир Св.Вмч.Іоанна Сучавського «Слатина»	1	-
4.	УПЦ КП	18	8
5.	УГКЦ	3	1
6.	РКЦ	13	12
7.	Монастир згромадження сестер милосердя Святого Вікентія де Поля	1	-
8.	Головний монастир чернечого Дому Святого Вікентія де Поля Львівської Митрополії	1	-
9.	ЄХБ	13	9
10.	ХВЄП	10	6

11.	АСД	8	8
12.	Незалежна громада ЄХБ	1	-
	Всього	113	82
Хотинський район			
1.	УПЦ	40	38
2.	УПЦ КП	3	1
3.	РКЦ	1	-
4.	ЄХБ	18	16
5.	ХВСП	3	2
6.	АСД	18	15
7.	РПСЦ	1	1
8.	АСД Реформаційного руху	3	-
9.	Свідки Єгови	3	1
10.	Християни Церкви Божої	1	1
11.	Харизматична церква «Нове життя»	1	-
12.	Іудейський культ ортодоксального напрямку	1	1
13.	Незалежна церква «Любов і зцілення»	1	-
	Всього	94	76

Таблиця 5.

Дані про мету в'їзду іноземців в Україну на запрошення релігійних центрів та організацій за 2000 рік

№ п/п	Мета в'їзду (запрошувались конфесіями)	Священнослужительство, проповідництво, місіонерство	Участь у з'їздах, конференціях, конгресах	Міжцерковна співпраця, участь у евангелізаційних заходах обмін досвідом	Виконання гуманітарних програм	Паломництво	Навчання, викладацька діяльність	Будівництво культових споруд	Видавнича діяльність	Об'єднання сімей священнослужителів	Інші цілі	Всього -го
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Православні церкви	3										3
2.	УГКЦ	1										1
3.	РКЦ	18										18
4.	ЄХБ	205	30	20			10					265
5.	ХВЄП та інші церкви цього напрямку	30	3	2			1					36
6.	АСД	20	4	4	4							32
7.	Лютеранські церкви											
8.	Іудейські громади	3										3
9.	Мусульманські громади											
10.	Харизматичні церкви	10	4	3								17
11.	Свідки Єгови		6	6								12
12.	ЦІХСОД (Мормони)	2		2								4
13.	Новоапостольська церква											
14.	Церква Христа											
15.	Буддистські організації											
16.	Товариство свідомості Крішни											
17.	Інші конфесії											
Всього		292	47	37	4		11					391

Таблиця 6.

Дані про мету в'їзду іноземців в Україну на запрошення релігійних центрів та організацій за 2001 рік

№ п/п	Мета в'їзду (запрошувались конфесіями)	Священнослужительство, проповідництво, місіонерство	Участь у з'їздах, конференціях, конгресах	Міжцерковна співпраця, участь у евангелізаційних заходах обмін досвідом	Виконання гуманітарних програм	Паломництво	Навчання, викладацька діяльність	Будівництво культових споруд	Видавнича діяльність	Об'єднання сімей Священнослужителів	Інші цілі	Всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Православні церкви											
2.	УГКЦ	1			1							2
3.	РКЦ	1	1	1			2					5
4.	ЄХБ	153		1	55	1	1					210
5.	ХВЄП та інші церкви цього спрямування	1										1
6.	АСД	3			4							7
7.	Лютеранські церкви											
8.	Іудейські громади	8		1	5							14
9.	Мусульманські громади											
10.	Харизматичні церкви	16										16
11.	Свідки Єгови	3										3
12.	ЦІХСОД (Мормони)											
13.	Новоапостольська церква			1								1
14.	Церква Христа											
15.	Будистські організації											
16.	Товариство свідомості Крішни											
17.	Інші конфесії											
	Всього	186	1	4	65	1	3					259

Таблиця 7.

Зведені дані щодо порушень законодавства про свободу совісті та релігійні організації в Чернівецькій області станом на 1 січня 2002 року

№ п/п	Церкви, конфесії, окремі релігійні організації	Зафіксовано порушень законодавства (кількість), допущених, зокрема					Притягнуто до відповідальності (кількість)			Оскаржено рішень державних органів відносно релігійних організацій (кількість)									Вчинено порушень законодавства про військову (альтернативну) службу громадянами з рел. мотивів (кількість)	
		Рел. організації, що діють за зареєстрованими статутами	Рел. організації, що діють поза реєстрацією	Посадовими, службовими особами релігійних організацій	Посадовими, службовими особами державних органів чи органів місцевого самоврядування	Іноземцями, що перебувають в Україні	Дисциплінарної	Адміністративної	Кримінальної	Розглянуто цивільних справ за скаргами релігійних організацій			Задоволено скарг релігійних організацій			Виконано судових рішень за скаргами релігійних організацій			Вчинено порушень	Притягнуто до відповідальності
										з майнових питань з пп. реєстрації статутів	Інших питань	з майнових питань з реєстр. статутів	з інших питань	з майнових питань з реєстр. статутів	з інших питань					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1.	УПЦ	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	ЄХБ	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
3.	ХВЄП	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	АСД	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-

Таблиця 8.

Зведені дані щодо порушень законодавства про свободу совісті та релігійні організації в Чернівецькій області станом на 1 січня 2003 року

№ п/п	Церкви, конфесії, окремі релігійні організації	Зафіксовано порушень законодавства (кількість), допущених, зокрема					Притягнуто до відповідальності (кількість)			Оскаржено рішень державних органів відносно релігійних організацій (кількість)									Вчинено порушень законодавства про військову (альтернативну) службу громадянами з рел. мотивів (кількість)	
		Рел. організації, що діють за зареєстрованими статутами	Рел. організації, що діють поза реєстрацією	Посадовими, службовими особами релігійних організацій	Посадовими, службовими особами державних органів чи органів місцевого самоврядування	Іноземцями, що перебувають в Україні	Дисциплінарної	Адміністративної	Кримінальної	Розглянуто цивільних справ за скаргами релігійних організацій			Задоволено скарг релігійних організацій			Виконано судових рішень за скаргами релігійних організацій			Вчинено порушень	Притягнуто до відповідальності
										З майнових питань	З пит. реєстрації статутів	Інших питань	З майнових питань	З питань реєстр. статутів	з інших питань	з майнових питань	З питань реєстр. статутів	Інших питань		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1.	УПЦ КП	-	-	2	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	РПСЦ	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	УПЦ	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	Харизм. церква «Нове життя»	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	ЄХБ	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього		5	-	2	2	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ДОДАТОК В

Документ 1.

Рішення Вченої ради Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича про відновлення роботи теологічного факультету при Чернівецькому університеті. Копія. 30 жовтня 1990 р.

Міністерство вищої і середньої
спеціальної освіти УРСР
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОРДЕНА
ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Міністерство вишого и среднего
специального образования УССР
ЧЕРНОВИЦКИЙ ОРДЕНА
ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ЮРИЯ ФЕДЬКОВИЧА

ВИПИСКА З ПРОТОКОЛУ № 9

засідання Вченої ради Чернівецького держ-
університету ім.Ю.Федьковича від 30 жовтня
1990 року.

Присутні: 69 членів Вченої ради.

Слухали: Про відновлення роботи теологічного факультету при Чернівецькому університеті.

З інформацією виступив ректор університету професор Костишин С.С. Він зокрема зазначив, що указом австрійського імператора від 31 березня 1675 р. було засновано Чернівецький університет, а у його складі і теологічний греко-православний факультет – єдиний православний факультет в австрійській імперії.

У складі факультету були такі кафедри:

1. Вивчення біблії і тлумачення старого заповіту;
2. Кафедра східних мов (арабська, сирійська, хандейська);
3. Вивчення біблії і тлумачення нового заповіту;
4. Історії церкви і церковної статистики;
5. Догматики;
6. Морального богослів'я;
7. Греко-православного церковного права;
8. Практичного богослів'я;
9. Церковнослов'янської мови та літератури.

Крім предметів, тотожних назвам кафедр, для богословів викладалось і такі предмети, як енциклопедія і методологія богословського навчання; єврейська мова; церковна статистика і церковний діловий стиль; біблійські історії; археологія; церковнослов'янська мова; символіка східної церкви та її пояснення. Мовою викладання була німецька. Виняток становили зв'язки з практичного богослів'я, кахетика, гомілетика, літургії з виравами, для яких мовою була румунська чи українська.

2.

Рішенням сенату університету і професорської колегії з 1877 року на теологічному факультеті працював теологічний семінар, де слухачі робили усні доповіді, письмові реферати з теоретичних і практичних питань богослів'я.

Тут же працювала бібліотека, основою якої була бібліотека колишньої богословської семінарії, що налічувала 1470 книг, рукописів.

З 1875 р. по 1900 р. на теологічному факультеті навчались 2866 чоловік.

З 1870 р. по 1944р. теологічний факультет розміщувався у лівому крилі резиденції буковинських митрополитів (тепер тут знаходяться філологічний факультет і факультет іноземних мов ЧДУ) – на першому поверсі знаходились аудиторії, контори та бібліотека факультету, а на другому – теологічний інтернат єпархії зі спальними кімнатами, залами для занять, каплицею інтернату.

У 1940 р. рішенням Радянського уряду від 13 серпня теологічний факультет було ліквідовано, а його студентам запропоновано вступати на інші факультети університету чи в інші вузи.

У 1941 р. з часу окупації Північної Буковини боярською Румунією і військами фашистської Німеччини теологічний факультет відновив свою роботу у старих приміщеннях.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 1944 р. теологічний факультет було остаточно ліквідовано.

В обговоренні взяли участь:

Реранський М.Д. – декан фізичного факультету;

Макар Ю.І. – декан історичного факультету,

Паичук О.В. – декан хімічного факультету,

Кияк Т.Р. – зав.кафедрою германських мов,

Бучко Л.Г. – зав.кафедрою української мови,

Волнов А.Р. – зав.кафедрою теорії зарубіжної, російської літератури,

Козьмик В.Д. – доцент кафедри ФТТ,

Заник В.В. – студент історичного факультету.

Ухвалили:

1. Веручи до уваги ухвалу обласного товариства української мови ім.Т.Г.Шевченка, клопотання різних релігійних общин, вважати за доцільне відновити роботу теологічного факультету при Чернівецькому університеті (на орендних засадах), який функціонував тут до 1944 р.

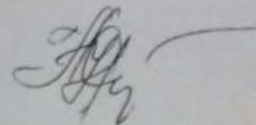
2. Доручити комісії, створеній ректоратом, за участю представників різних релігійних конфесій, підготувати пропозиції щодо структури факультету, навчального плану, умов його утримання і терміну можливого відкриття.

3.

3. Відхилити домагання представників релігійних общин про відкриття семінарської церкви для здійснення постійних культових обрядів і вважати, що, як і в минулому, вона повинна використовуватись тільки для навчальних цілей.

Вірно: секретар Вченої ради

М.В.Курганецький

Документ 2.

Звернення ректора Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степана Костишина до керівників місцевої влади, УПЦ та редакцій місцевих газет щодо питання про відновлення теологічного факультету. Оригінал (без вихідних номерів і датування, з уточненнями власника архівної колекції). 1990 р.

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОРДЕНА
ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

070367
Міністерство вищого і середнього спеціального образования УССР
ЧЕРНОВИЦКИЙ ОРДЕНА
ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ЮРИЯ ФЕДЬКОВИЧА

№ _____
На № _____

Голові Чернівецької обласної Ради народних депутатів
т.Дмитрієву Є.І.
Голові Чернівецького обл-виконкому
т.Гнатишину І.М.
Голові міськвиконкому
т.Каспруку П.М.
Редакціям газет "Радянська Буковина" і "Зоріле Буковиней"
Єпископу Чернівецькому і Буковинському Антонію

Лист за підписом Єпископа Чернівецького і Буковинського Антонія від 4.II.1990 р. на ім'я керівників вищезазначених установ, а також на мою адресу розглянуто на розширеному засіданні ректорату і розцінено як недопустиме втручання керівництва Буковинської УПЦ у справи ректорату та Вченої ради університету. Суть у тому, що 30 вересня 1990 року Вчена рада університету одноголосно прийняла таке рішення: "Беручи до уваги ухвалу обласного товариства української мови ім.Т.Г.Шевченка, клопотання різних релігійних общин, вважати за доцільне відновити роботу теологічного факультету при Чернівецькому університеті (на орендних засадах), який функціонував тут до 1944 року.

Доручити комісії, створеній ректоратом, за участю представників різних релігійних конфесій, підготувати пропозиції щодо структури факультету, навчального плану, умов його утримання і терміну можливого відкриття.

1. Рішення про відновлення роботи теологічного факультету при Чернівецькому університеті було ухвалено 30 вересня 1990 р.

ПРИМІТКА: 2000 - 5000

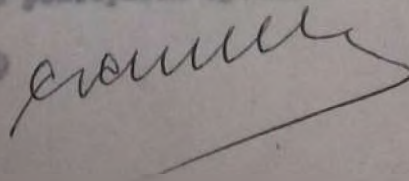
2.

відкриття семінара для виконання поставлених культурних обрань і викласти, що, як і в минулому, вона повинна виконуватись тільки для навчальних цілей*.

Про наміри ректорату щодо подальшої роботи геологічного факультету було проінформовано всіма всіма керівними керівними конфесіями цього міста. Треті були розкриті з цього приводу з скаргою Антоніан, який міг не залучувати проти відкриття цього факультету. Керується Антоніан про його фінансове забезпечення, окрему приміщення, представництво керівних осіб тощо.

Ректорат проаналізував факти, що мали місце в день святкування Іюньського місто на території університету з автобуса н.р. Було встановлено, що ні ректорат, ні громадські організації університету не залучили з цих місць учасні окуповані керівні і представники ГП. Внаслідок невиконання 2-3 встановили прохали на території університету представниками ГП виникла невиконана ситуація, котра призвела до виникнення розладу ситуації і цієї частини неможливо, окремі люди були і протестували особи. Конфіліктну ситуацію вдало частково відвернути за допомогою міліції. З приводу цих подій ректоратом зроблено певні заходи.

Ректор

С.С. Костин

Документ 3.

Звернення Патріарха Київського і всієї України Мстислава (Скрипника) до ректора Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степана Костишина з проханням відновити роботу богословського факультету в Чернівецькому університеті. Оригінал. 24 червня 1991 р. № 136.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
 АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА

КИЇВСЬКИЙ ПАТ Р І А Р Х А Т

252001, м. Київ-001 вул. Героїв Революції, 6. Телефон 2 28 74 73

24 червня 1991 року № 136

РЕКТОРОВІ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
 проф. КОСТИШИНУ С. С.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПАНЕ РЕКТОРЕ!

Звертаємося до Вас із проханням - в і д н о в и т и
Б о г о с л о в с ь к и й ф а к у л ь т е т Чернівецького
У н і в е р с и т е т у, який був би адміністративно підпорядкований
 Університетові і одночасно перебував би під духовною опікою
 Патріархату Української Автокефальної Православної Церкви.

Факт усмо відновлення Богословського факультету в
Чернівцях як подію всеукраїнського життя, то ж Патріархат
 допоможе Університетові у формуванні викладацького складу,
 надання богослужбової літератури, а також надасть у майбутньому
посильну матеріальну допомогу.

Просимо Вас, шановний Пане Ректоре, організувати
 навчання студентів університету і вже з 1991/92-го навчального
 року провести набір на I курс для підготовки священників УАПЦ,
 а також теологів, істориків церкви.

 ХРИСТИЯНСЬКИМ ПРИВІТОМ
 П А Т Р І Я Р Х К И Ї В С ь К И Й І В С І Є І У К Р А Ї Н И

3 2403 т. 1000 91 р

Документ 4.

Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату до Міністерства освіти України з проханням розглянути питання про можливість відкриття богословського факультету у Чернівецькому державному університеті та вирішити питання щодо джерел його фінансування. Оригінал. 16 грудня 1992 р. № 318.

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

988

КИЇВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ
КАНЦЕЛЯРІЯ

Адреса: 252004, м. Київ — 4,
вул. Пушкінська, 36 тел. 224-10-96,
228-37-50

• 16 • грудня 1992 року. № 318/2

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

З В Е Р Н Е Н Н Я

Священний Синод Української Православної Церкви Київського Патріархату просить розглянути питання про можливість відкриття богословського факультету при Чернівецькому Державному Університеті, а також вирішити питання про фінансування цього факультету.

КЕРУЮЧИ СПРАВАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

[Signature]

Митрополит Рішард
ЗАСТУПНИК ПАТРІАРХА
КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ

18 • 12 • 1992

Т. Світлюк М. Ф.
Зувану фозолу з
ніжнєм збо іні
увано зупи
22.12.92

25.12.92

Документ 5.

Заява єпископа Данила (Ковальчука) Української Автокефальної Православної Церкви до голови обласного виконавчого комітету Івана Миколайовича Гнатишина та уповноваженого у справах релігій Олександра Яковича Приходнюка про передачу УАПЦ храму св. Параскеви Сербської та храму Трьох Святителів, розташованого на території Чернівецького університету – колишньої Резиденції Митрополитів Буковини і Далмації. Оригінал. 20 січня 1992 р.

ва. № 1 до 01.92 р.

ДАНИЛО

Єпископ Чернівецький і Буковинський
Українська Автокефальна Православна Церква
КИЇВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

м. Чернівці „20” січня 1992 р.

№ _____

Голові облвиконкому п. Гнатишин І. М.
Заступникові голови облвиконкому
п. Фольварочному В. І.
Уповноваженому в справах релігій
п. Приходнюк О. А.

З А Я В А

Прошу надати УАПЦ прісторіші приміщення /храм св. Параскевита храм резиденції в університеті/, тому, що наші храми тісні, люди не вміщаються, задихаються, обмлівають. Це змусить нас до крайніх заходів.

+ Данило

Трьох Святителів
Гнатишину
судити
Дан розгляду
В.І.
20.01.92 р.

Документ 6.

Лист архієпископа Данила (Ковальчука) Української Автокефальної Православної Церкви до ректора Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степана Костишина щодо назрілих проблем, які виникли в результаті затягування процесу підписання угоди про освітню діяльність між Київським Патріархатом та Чернівецьким університетом. Оригінал. 23 травня 1994 р. № 100.

М. С. Свєрдлану
прохання
мишл. мітинг
всі. ради
Деміста
Архієпископ Чернівецький і Буковинський
ДАНИЛО
 Архієпископ Чернівецький і Буковинський
 Українська Православна Церква
КИЇВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

м. Чернівці 23 травня 1994 р.
 вул. Гете 9, № 100
 тел. 2-38-98

РЕКТОРУ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
 УНІВЕРСИТЕТУ ПРОФ. КОСТИШИНУ С.С.

Минуло чотири місяці, як у Чернівецькому державному університеті відновлено підготовку православних теологів. Вступні іспити, навчальний процес, заліково-екзаменаційна сесія засвідчили спроможність професорсько-викладацького складу успішно вести дану підготовку. Складені відповідні умови: фінансові, методичні, матеріальні.

В процесі роботи виявились як об'єктивні, так і суб'єктивні труднощі, зокрема безпідставні, непотрібні ускладнення, які підсумувалися в "Правилах прийому до університету на 1994 рік", де не об'явлений набір на спеціальність "теологія".

Перед Українською Православною Церквою - Київським Патріархатом, як замовником, виникла складна проблема: як довести до відома громадськості правила прийому на спеціальність "теологія"?

Фактично проігноровані:

- 1) рішення Вченої Ради Чернівецького державного університету від 30 жовтня 1990 р. про відновлення греко-православного факультету;
- 2) рішення Міжгалузевої акредитаційної комісії про внесення до Державного реєстру закладів освіти України філософсько-теологічного факультету ЧДУ і надання йому ліцензії на право здійснення освітньої діяльності за III рівнем акредитації за спеціальністю "теологія";
- 3) відповідне рішення колегії Міністерства освіти від 29.09.93 р. протокол № 16/5;
- 4) наказ № 70 ректора Чернівецького державного університету про відкриття філософсько-теологічного факультету і підготовку фахівців з спеціальності "теологія".

Зрештою знехтувано втілюючи великого числа православних.

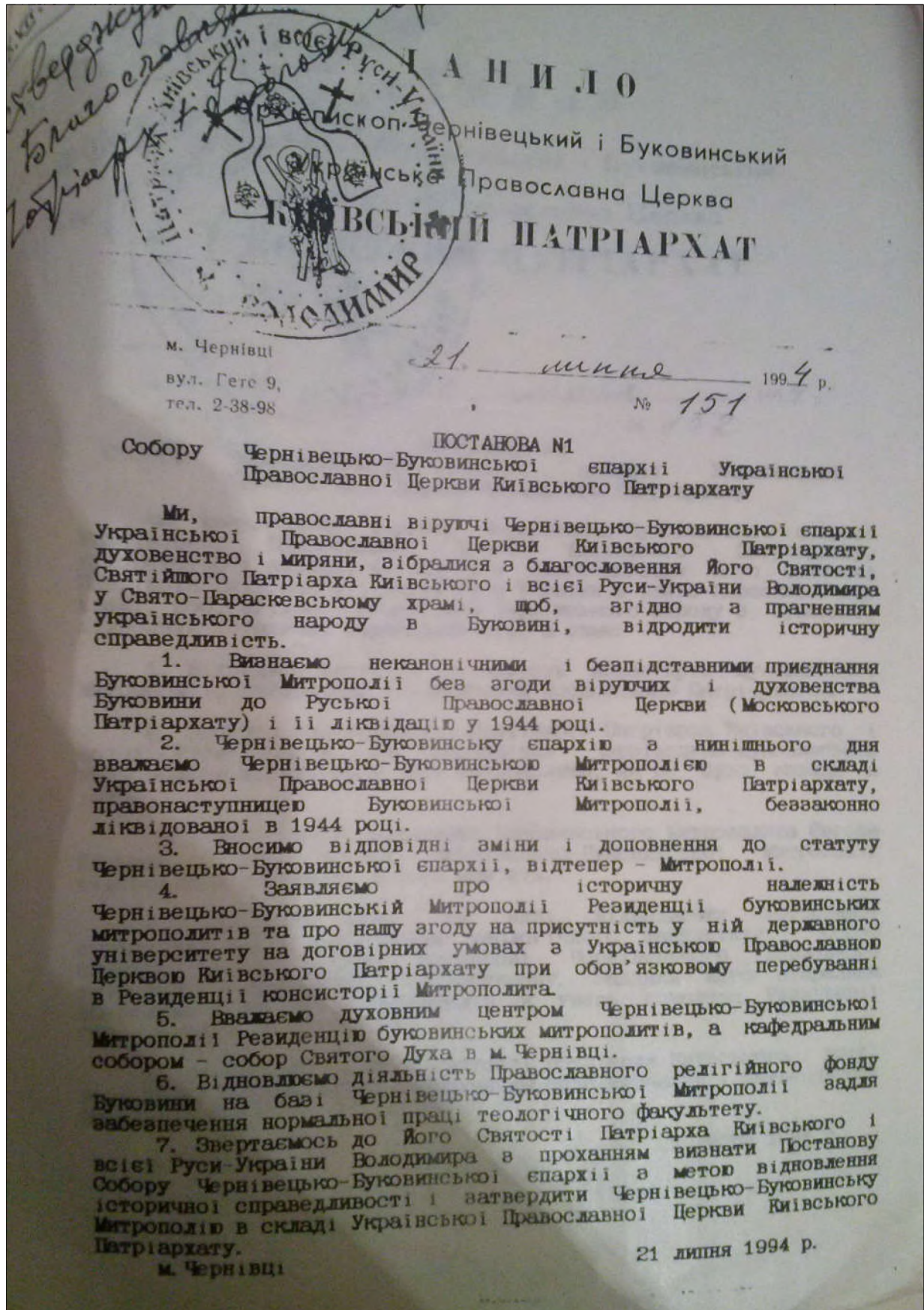
Назрівають побоювання, чому досі не підписана "Угода між УПЦ-Київським Патріархатом і Чернівецьким університетом", проект якої підготовлений ще в січні цього року і поданий помічнику проректора п. Свєрдлану М.Л.; чому не затверджений склад Ради факультету (рапорт поданий п. Свєрдлану М.Л. 24.01.94 р.); чому затримується робота над навчальним планом спеціальності "теологія" (з 16 квітня лежить у Свєрдлана М.Л.)?

Турбують постійні скарги викладачів і студентів. Іх, православних, постійно ображають шкідливими намаганнями звести на православний факультет студентів інших конфесій. Це не сприяє згоді на факультеті.

Документ 7.

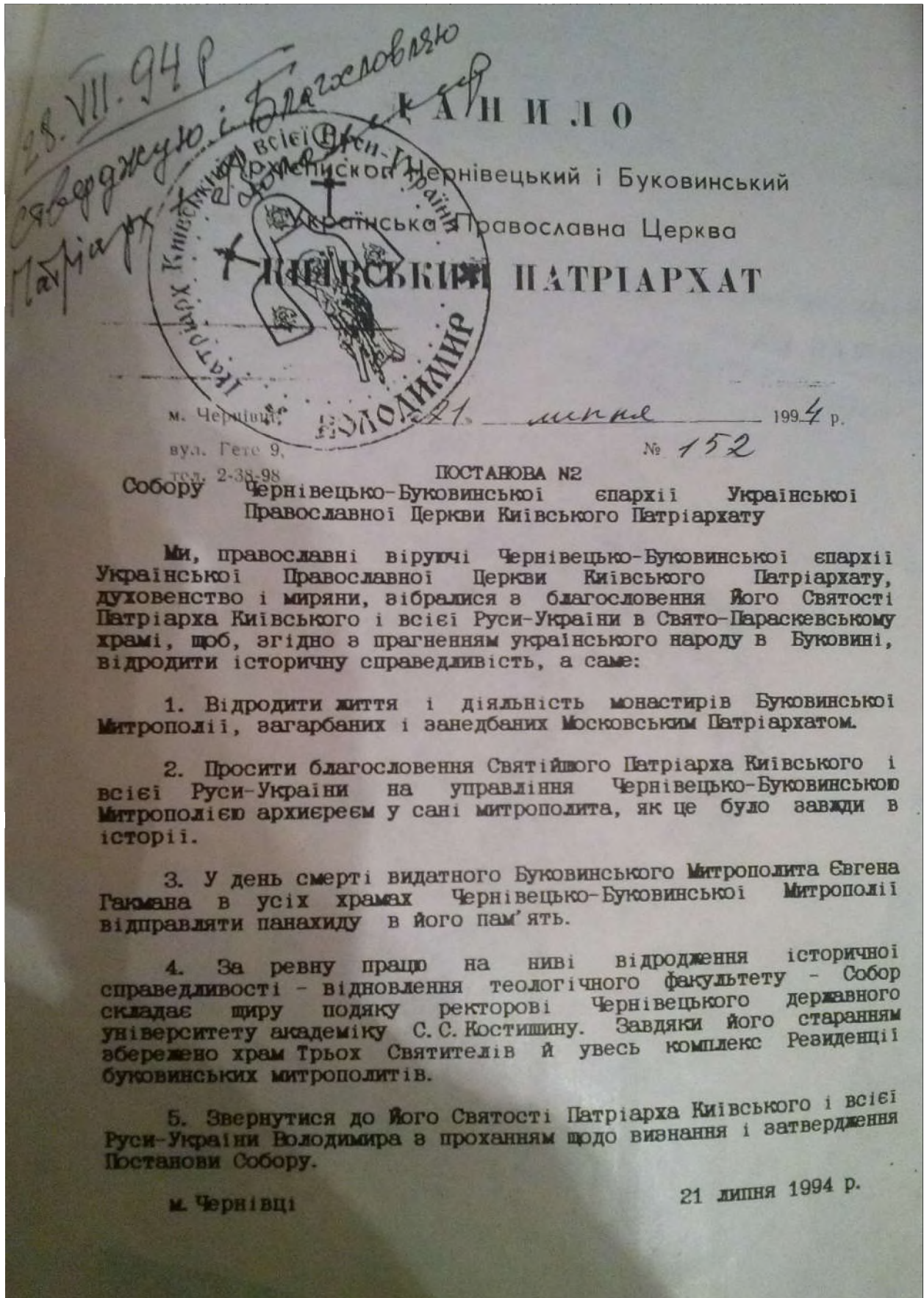
Постанова №1 Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. Копія. 21 липня 1994 р. № 151.

Документ 7.

Постанова №2 Собору Чернівецько-Буковинської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. Копія. 21 липня 1994 р. № 152.

Документ 9.

Роз'яснювальна записка секретаря заступника Патріарха Київського і всієї Руси України прот. Бориса Табачека щодо підписання угоди про освітню діяльність між Київським Патріархатом та Чернівецьким університетом. Оригінал. 27 травня 1994 р. № 342.

*н. Свєдому ч.ч.
вси. Філарета архієпископа
і зовнішній зв'язки
800 р.м.*

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
КИЇВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

КАНЦЕЛЯРІЯ

252004, м. Київ,
вул. Пушкінська, 36

т. 224-10-96,
228-37-50

27 травня 1994

№ 342

РЕКТОРУ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ім. Ю. ФЕДЬКОВИЧА
п. С. КОСТИШИНУ

По благословенню Блаженнішого Митрополита Київського ФІЛАРЕТА, Заступника Патріарха Київського і всієї Руси-України повідомляємо, що угоди по підготовці фахівців Вам необхідно укласти з окремими єпархіями, в першу чергу - з Чернівецькою, де знаходиться університет.

СЕКРЕТАР ЗАСТУПНИКА ПАТРІАРХА
КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ РУСИ-УКРАЇНИ
ПРОТ. БОРИС ТАБАЧЕК

Документ 10.

Прохання митрополита Данила (Ковальчука) УПЦ КП про затвердження кафедри богослов'я на філософсько-теологічному факультеті. Оригінал. 29 травня 1995 р. № 120.

*н. Свєдому ч.ч.
дел. вобов. на рект.
раніт рещення*

Чернівецько-Буковинська Митрополія
Української Православної Церкви
КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

м. Чернівці
вул. Гете, 9,
тел. 2-38-98

„29“ травня 1995 р.
№ 120

Ректору ЧДУ
професору Костишину С.С.

Прошу затвердити кафедру богослов'я на філософсько-теологічному факультеті та виділити для неї приміщення.

Митрополит Чернівецький і Буковинський
Данило

1.06.95
08/04
Чернівці, -облдруск.- в. 2920, т. 500

Документ 11.

Роз'яснювальний лист ректорату Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича щодо ситуації, яка склалася в результаті систематичних звершень богослужінь священниками Київського Патріархату біля університетської брами. Копія. 17 лютого 1997 р. № 57-030.

Міністерство освіти України
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ім.Ю.Федьковича

274012 Чернівці - 12 вул. Коцюбинського, 2 тел. (03722) 26235, 98411 факс 52914

№ _____
 На № 57-030 від 17.02.97р.

Заступникові голови Чернівецької
 обласної державної адміністрації
 п. П.П.Гасюку

Вивчивши заяву родичів студентів філософсько-теологічного факультету стосовно проведення спеціальних практичних занять в церкві Трьох Святителів, ректорат університету повідомляє наступне.

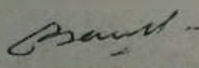
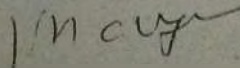
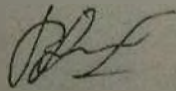
Державний музейний заповідник в м.Чернівці (колишня резиденція митрополита) разом з садивою і парком передано Чернівецькому держуніверситетові згідно з Постановою Ради Міністрів Української РСР від 9.12.55 р. № 1465. Ця Постанова є чинною й нині і прийнята вона була не за пропозицією університету. Тому вимоги до ректорату з боку Чернівецької і Буковинської Митрополії УПЦ КП щодо передачі їй частини приміщень цього заповідника є безпідставними.

Церква Трьох Святителів ніколи не була парафіяльною. Договором на підготовку фахівців-теологів з вищою освітою визначено однозначно, що вона використовується для практичних занять студентів філософсько-теологічного факультету. Окремі загальнодоступні Богослужіння в цій церкві можуть організуватися деканатом філософсько-теологічного факультету за попереднім погодженням з ректоратом університету.

Підготовка фахівців-теологів, як і фахівців інших спеціальностей, проводиться згідно з навчальним планом. Організацією навчального процесу безпосередньо займається деканат факультету, від якого в ректорат жодного разу не поступали нарікання щодо невиконання умов договору і, зокрема, щодо використання в навчальному процесі церкви Трьох Святителів.

Разом з тим ректорат стурбований, що протягом кількох останніх тижнів організовуються Богослужіння в недільні і святкові дні під воротами центрального корпусу університету. Ректорат вважає, що ці Богослужіння організовуються не без відома Митрополита Данила, оскільки їх відправляє священник Михаїл Чекалюк, який є співробітником Чернівецької і Буковинської Митрополії. Ректоратові стало відомо також, що Митрополит Данило призначив настоятеля церкви Трьох Святителів, вимагає від нього забрати ключі від церкви і щоденно відправляти загальнодоступні Богослужіння. Такі дії з боку Митрополії не сприяють, на нашу думку, поліпшенню порозуміння і громадянського спокою в краї, як і справі виховання душпастирів зокрема.

Додаток: на 6 аркушах.

Перший проректор		В.І.Ващенко
Декан філософсько-теологічного факультету		М.М.Сидоренко
Продекан філософсько-теологічного факультету, митрофорний протоієрей, кандидат богослів'я		В.І.Вепрук

Документ 12.

Лист Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) до ректора Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степана Костишина з повідомленням про благословення єпископу Никону (Калемберу), керуючому Кіцманською єпархією УПЦ КП, спільно нести духовну опіку над теологічним факультетом. Копія. 18 вересня 1998 року. № 704.

**Українська православна церква
Київський патріархат**

Патріарх Київський і всієї Руси-України

252004, м. Київ
вул. Пушкінська, 36

Тел. (044) 224-10-96
(044) 224-30-55

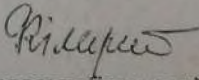
18 вересня 1998 р. № 704

РЕКТОРУ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ЮРІЯ
ФЕДЬКОВИЧА
АКАДЕМІКУ КОСТИШИНУ С.С.

ШАНОВНИЙ СТЕПАНЕ СТЕПАНОВИЧУ!

Єпископу *НИКОНУ*, керуючому Кіцманською єпархією, благословляється викладати на теологічному факультеті, бути замовником випускників, а також разом з Митрополитом *ДАНИЛОМ* нести духовну опіку над теологічним факультетом Вашого Університету.

З повагою

ПАТРІАРХ КИЇВСЬКИЙ
І ВСІЄЇ РУСИ-УКРАЇНИ

Спр. №1.

Документ 13.

Рішення зборів студентів та викладачів філософсько-теологічного факультету теологічного відділення «Про видачу дипломів студентам-випускникам спеціальності «теологія» філософсько-теологічного факультету». Копія. 6 жовтня 1998 р.

Чернівецький державний університет
ім. Ю. Федьковича
Філософсько-теологічний факультет

РІШЕННЯ

зборів студентів і викладачів філософсько-теологічного факультету
теологічного відділу
від 6 жовтня 1998 року м. Чернівці

«Про видачу дипломів студентам-випускникам спеціальності «теологія»
філософсько-теологічного факультету»

Заслухавши та обговоривши питання про видачу дипломів випускникам теологічного відділу ЧДУ врахувавши пропозиції студентів та викладачів, спираючись на лист-відповідь Міносвіти України від 09.12.97р. № 1145-543, за яким з огляду на відсутність в державному Переліку спеціальностей спеціальності «теологія», вважається доцільним «здійснити підготовку теологів (гомословів) духовними навчальними закладами на основі світської освіти за напрямом «філософія», що дозволить отримати вищу теологічну освіту особам різних релігійних конфесій, які існують в Україні», виходячи з умов договору між Ректоратом ЧДУ та Замовником Чернівецько-Буковинською Митрополією УПЦ КП, змісту засвоєних випускниками навчальних програм, звертаємось до Ректорату ЧДУ та Замовника із проханням клопотати перед Міністерством освіти про видачу студентам філософсько-теологічного факультету ЧДУ теологічного відділення дипломів про вищу освіту з таким записом: «Закінчив Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича за спеціальністю «філософ-теолог, викладач релігієзнавчо-теологічних дисциплін».

На зборах присутні Митрополит Чернівецький і Буковинський Данило.

Голова зборів:

в.о. декана філософсько-теологічного
факультету

Починюк Б.В.

Секретар зборів:

студент 2 курсу

теологічного відділу

Шкрібляк М.

Документ 14.

Заява митрополита Данила (Ковальчука) ректору Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степану Костишину щодо несприйняття благословення Патріарха Філарета (Денисенка) про спільне несіння духовної опіки над теологічним факультетом з єпископом Никоном (Калембером). Оригінал. 7 грудня 1999 р. № 631.

**ЧЕРНІВЕЦЬКО-БУКОВИНСЬКА МИТРОПОЛІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ**

м. Чернівці
вул. Гете, 9,
тел. 2-38-98

07 ГРУДНЯ 1999 р.
№ 631

Ректору ЧДУ
проф. КОСТИШИНУ Степану
Степановичу
митрополита Чернівецького і Буковинського
Данила

ЗАЯВА

Управління Чернівецько-Буковинської митрополії звертається до Вас з надією на розуміння ситуації та розважність у діях адміністрації ЧДУ. Як мені відомо в даний час на Вас чиниться тиск щодо прийняття на викладання на філософсько-теологічний факультет єпископа Кіцманського і Заставнівського Никона. Беручи до уваги непорозуміння та конфліктну ситуацію, що склалася у стосунках між віруючими штучно розділеної громади УПЦ КП на Буковині, просимо адміністрацію ЧДУ утриматися від рішення про прийом Єпископа Никона на викладацьку роботу.

На даний час навчальна програма вичитується і нагальної необхідності у викладачах не має. На нашу думку, це дозволить зберегти мир між студентами та викладачами і водночас зупинить активні та рішучі дії з боку громадських організацій та активістів Церкви, котрі стояли у витонів відродження факультету і продовжують турбуватися про його долю сьогодні.

митрополит

D. Kovalchuk

Чернівці 8.12.98
Догод. 08/98

З.м. 2010 т. 1000

Документ 15.

Лист ректора Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича Степана Костишина до Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) щодо підпорядкування теологічного відділення Київській Духовній Академії і Семінарії. Оригінал. 7 березня 2000 р. № 16-02/284.

Міністерство освіти і науки України
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ім.Ю.Федьковича

58012 Чернівці - 12 вул. Кошобитського, 2 тел. (03722) 26235, 59841 факс 553838

№ 16-02/284 Святійшому Патріарху Київському
 На _____ від _____ і всієї Руси - України
ФІЛАРЕТУ

Ваша Святосте!

Від імені вченої ради, ректорату університету і від себе особисто ще раз висловлюю Вам ширю вдячність за Вашу особисту участь в організації атестації випускників теологічного відділення філософсько-теологічного факультету Чернівецького державного університету ім.Ю.Федьковича на предмет здобуття ними вищої теологічної освіти.

Створена Вами випускна кваліфікаційна комісія працювала вельми відповідально і завершила свою роботу 30.07.99р.

Ця неординарна – і не лише для університету! – подія була широко висвітлена і належно оцінена також засобами масової інформації. Інтерв'ю телебаченню дав, зокрема, викладач КДАіС Ігумен Димитрій (Рудюк).

Але після завершення роботи комісії минуло зверх 7 місяців, а вручення випускникам дипломів ще не відбулося. З Київського Патріархату ректорат університету не має з цього питання ніякої офіційної інформації.

Така невизначеність фіналу цієї доброї справи породжує сумніви у студентів-теологів, широкої громадськості університету і краю щодо реальності оприлюднених наших з Вами спільних намірів і ставить під питання підготовку фахівців-теологів у Чернівецькому університеті – нині єдиному в Україні державному вищому навчальному закладі, де ведеться підготовка таких фахівців. На останньому зупинюсь дещо ширше.

Високодостойний Владико! Теологічний факультет існував в університеті від дня його відкриття (04.10.1875р.) до приходу на Буковину (літо 1940р.) радянської влади. З набуттям Україною державної незалежності особливу увагу ректорату і вченої ради університету привертас духовна освіта молоді. Діючи під гаслом "Все

для Христа і України", саме вони ініціювали відродження в університеті теологічного відділення. І відбулося це відродження при дієвій підтримці Київського Патріархату. Відрадно згадати також, що Ви, Владико, благословили на навчання наших перших студентів-теологів.

Але пізніше сталося так, що спеціальність "теологія" не увійшла до Переліку напрямків і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у державних вищих навчальних закладах України. Отже, Чернівецький університет не може видавати своїм випускникам дипломи про вищу духовну освіту, і втрачається сенс навчання в університеті за цією спеціальністю.

Тому подальше існування в університеті теологічного відділення залежить від Вашого організаційного сприяння.

Виходячи із всього викладеного вище, уклінно прошу Вас, Ваша Святосте, визначити дату, час і процедуру вручення дипломів про вищу духовну освіту випускникам (1999р.) теологічного відділення університету і розглянути такі пропозиції ректорату університету:

1. З 1-го липня 2000р. теологічне відділення філософсько-теологічного факультету університету вважати Чернівецьким факультетом (філією) КДАіС.

2. Підготовку фахівців-теологів в університеті проводити на умовах повного самофінансування.

3. Прийом на навчання в університеті за спеціальністю "теологія" проводити за тими ж правилами, що й до КДАіС.

4. Підготовку теологів з вищою освітою в університеті і КДАіС проводити за одними й тими ж навчальними планами і програмами.

5. Випускникам-теологам університету видавати такі ж дипломи про вищу духовну освіту, як і випускникам КДАіС.

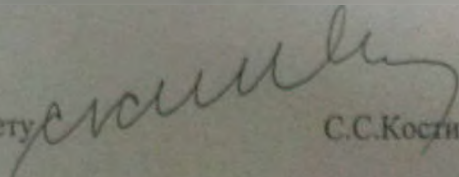
6. Випускники-теологи університету працевлаштовуються рівно ж, як і випускники КДАіС.

7. Вся діяльність Чернівецького факультету (філії) КДАіС регулюється відповідним Договором між Чернівецьким держуніверситетом і Київською Духовною Академією і Семінарією.

Ці пропозиції ректорату підтримують Міністерство освіти і науки України та органи місцевої влади, а також широке коло вірних УПЦ КП.

З глибокою повагою

ректор університету

С.С.Костишин

ПРИМІТКИ ДО ДОДАТКІВ

ДОДАТОК А – сформований на основі документів, що знаходяться на збереженні в:

- 1) Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України: Ф. 4648 – спр. 608 (0-4), арк. 127-129; спр. 640 (0-4-1), арк. 5, 94-96. Ф. 5252 – спр. 13, арк. 145-147, 154; спр. 32, арк. 85; спр. 64, арк. 155-157, 162-167; спр. 93, арк. 122-136.
- 2) Поточному архіві відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА: спр. 7 (Продовження за 2001 р.), арк. 30. Документи та матеріали відділу у справах релігій: за 1995 р., арк. 1; за 2000 р., арк. 2-12, 15; за 2002 р., арк. 3; за 2006 р., арк. 2-5, 15. Документи та матеріали сектору у справах релігій: за 2007 р., арк. 7-11.
- 3) Окремих аналітичних публікаціях, які внесені у список використаних джерел, а саме: 313, с. 32; 329, с. 115; 352, с. 181-182; 355, с. 109, 111-114; 406, с. 3-7; 433, с. 6.

ДОДАТОК Б – сформований на основі документів, вміщених у:

- 1) Поточному архіві відділу з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігій Чернівецької ОДА: спр. 7 (Звіт про роботу відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА за 2000 р. Копія. 28 грудня 2000 р. №551), арк. 3-4; спр. 6 (Інформація про стан релігійної ситуації в Чернівецькій області. Копія. 13 травня 2003 р. №91), арк. 6-8; спр. 6 (Доповідна записка начальника відділу у справах релігій при Чернівецькій ОДА... Копія. 5 грудня 2003 р. №252.), арк. 1-2. Документи та матеріали відділу у справах релігій: за 2000 р., арк. 10-15; за 2006 р., арк. 12-22.

ДОДАТОК В – містить документи, що:

- 1) належать до приватної архівної колекції доктора філософських наук, доцента кафедри культурології, релігієзнавства та теології – випускника філософсько-теологічного факультету 2003 р. – Миколи Шкрібляка.
- 2) Вміщені на сторінках періодичного видання – Час відродження: Українська православна газета. – 29 липня 1994 р. – № 12. – Ч. 32 (3562). – С. 1.